

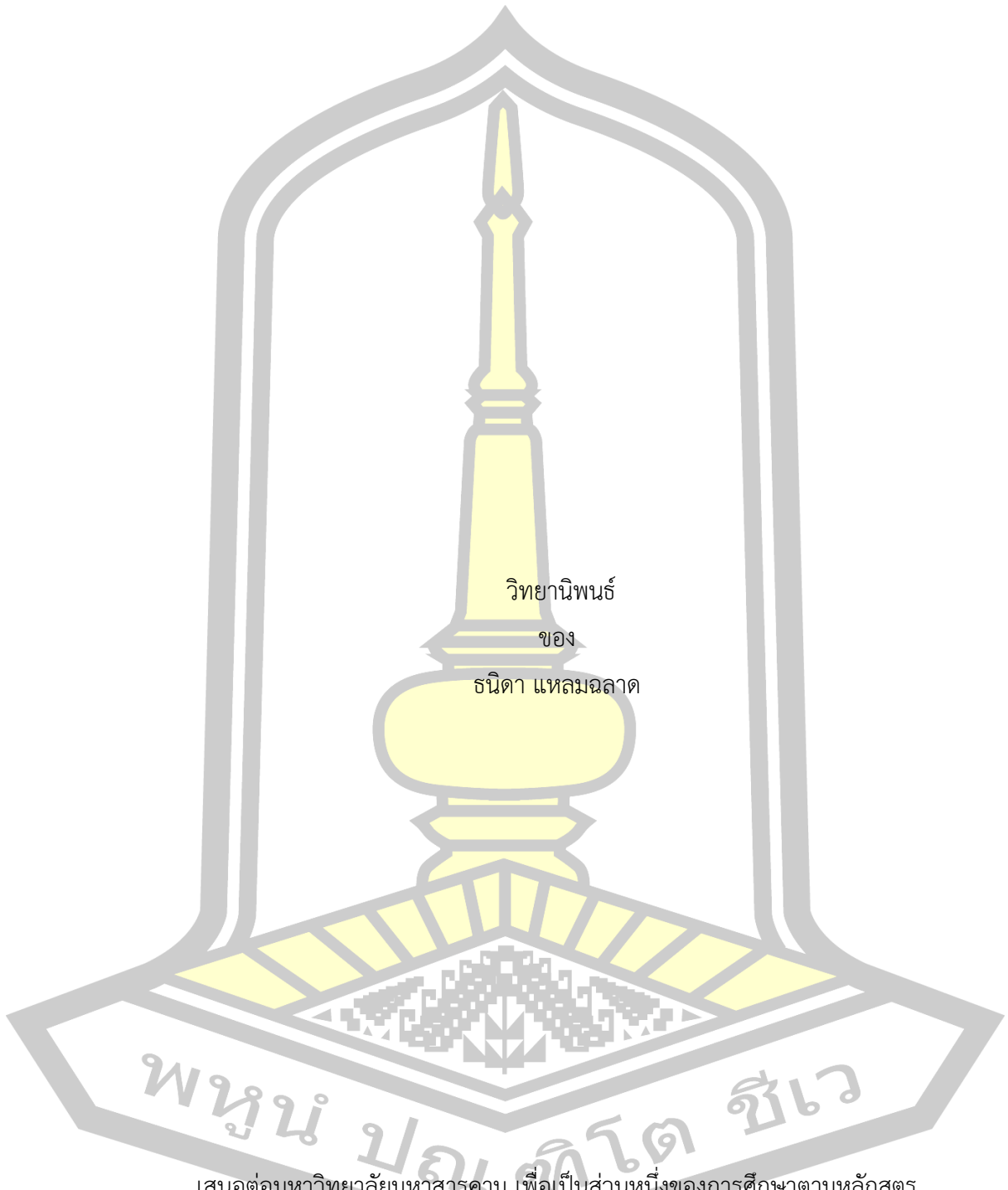
การพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

วิทยานิพนธ์
ของ
ธนิดา แผลมฉลาด

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์
มิถุนายน 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

การพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

วิทยานิพนธ์
ของ
ธนิดา แผลมฉลาด

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

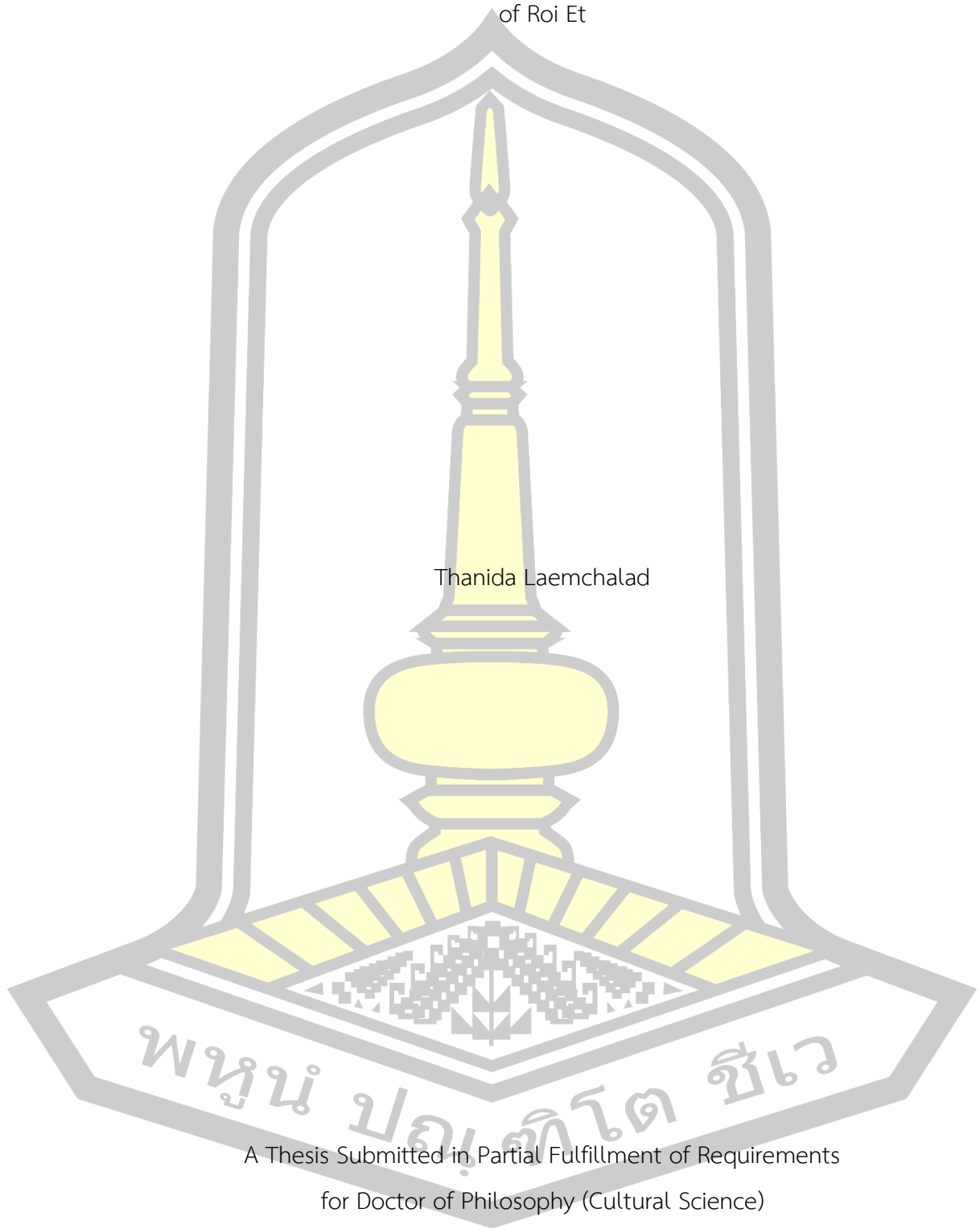
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์

มิถุนายน 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Development of Handwoven Pa Kao Ma Patterns to Enhance Community Economy
of Roi Et

Thanida Laemchalad

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Cultural Science)

June 2020

Copyright of Maharakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวธนิดา แผลมฉลาด
แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
วัฒนธรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. นิยม วงศ์พงษ์คำ)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผศ. ดร. ไชยสิทธิ์ แพงสร้อย)

กรรมการ

(อ. ดร. พันธุ์ โพธิ์บัติ)

กรรมการ

(อ. ดร. สมคิด สุขเอิบ)

กรรมการ

(ผศ. ดร. ศาสตรา เหล่าอรรคยะ)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

(ผศ. ดร. กนกพร รัตนสุธีระกุล)

(รศ. ดร. กิริสน์ ชัยมูล)

คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	การพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด		
ผู้วิจัย	ธนิดา แผลมฉลาด		
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไฉลิต แพงสร้อย		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	วัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2563

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีความมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด 2) ศึกษาสภาพปัญหาตลาดผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด และ 3) พัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มตัวอย่างเป็นชุมชนทอผ้าขาวม้าจังหวัดร้อยเอ็ด 4 ชุมชน ได้แก่ บ้านหนองเขวา ตำบลแคนใหญ่ อำเภอเมือง บ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมือง บ้านขว้างใหญ่และบ้านห้วยหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง มีการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสารและข้อมูลภาคสนามผ่านการสำรวจ การสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1) ร้อยเอ็ดเป็นแหล่งผลิตผ้าขาวม้าทอมือมายาวนาน ในปัจจุบันมีกว่า 70 ชุมชนในทุกอำเภอ กลุ่มชาติพันธุ์ 5 กลุ่มที่ทอผ้าขาวม้าในจังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ กลุ่มไทยอีสาน กลุ่มไทยลาว กลุ่มไทยเขมร กลุ่มไทยกูย (ส่วย) และกลุ่มผู้ไท ลวดลายผ้าขาวม้าที่พบมี 4 ลักษณะ คือ ผ้าขาวม้าตาใหญ่ ผ้าขาวม้าตาเล็ก ผ้าขาวม้าไส้ปลาไหล และผ้าขาวม้าตาห่ม ผ้าขาวม้าทอมือยังคงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนร้อยเอ็ด เป็นผ้าสำคัญในพิธีการต่าง ๆ ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย และเป็นผ้าสารพัดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

2) สภาพปัญหาตลาดผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ดมีหลายประการ ได้แก่ (1) ตลาดเดิมคล้ายคลึงกับผ้าขาวม้าที่ผลิตจากแหล่งอื่น ไม่มีการพัฒนาตลาดใหม่ (2) ตลาดไม่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ซึ่งบ่งบอกตัวตน ชุมชน หรือชาติพันธุ์ (3) ช่างทอไม่สามารถทอตลาดชนิดที่ซับซ้อนบนผ้าขาวม้าเก่าของบรรพบุรุษได้ (4) ตลาดเดิมไม่สามารถดึงกลุ่มลูกค้าคนรุ่นใหม่ให้มาสนใจผ้าขาวม้าทอมือได้ (5) ตลาดผ้าขาวม้ากำลังหายไปพร้อมช่างทออาวุโสที่ขาดผู้สืบทอด และ (6) ชุมชนขาดความรู้หรือแนวคิดใหม่ในการปรับเปลี่ยนวิถีคิดเพื่อการพัฒนาตลาด

ใหม่ ๆ

3) การพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ทำสำเร็จได้ด้วยกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกภายในชุมชนและนอกชุมชน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายผ้า และคนกลางคือผู้วิจัย ผลผลิตจากการวิจัยครั้งนี้คือผ้าขาวม้าทอมือรวม 11 ลวดลายใหม่ซึ่งชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 4 ชุมชนสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดได้

คำสำคัญ : ผ้าขาวม้าทอมือ, เศรษฐกิจของชุมชน

TITLE	Development of Handwoven Pa Kao Ma Patterns to Enhance Community Economy of Roi Et		
AUTHOR	Thanida Laemchalad		
ADVISORS	Assistant Professor Kosit Phaengsoi , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Cultural Science
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2020

ABSTRACT

This research, These are three objective in this research set: 1) to study the knowledge and history of handwoven Pa Kao Ma in Roi Et communities 2) to study the problems of handwoven Pa Kao Ma patterns in Roi Et communities and 3) to develop new handwoven Pa Kao Ma patterns to enhance the community economy of Roi Et. This research is a qualitative research. The samples are four Pa Kao Ma weaving communities in Roi Et, consisting of Ban Nong Khwao and Ban Non Samran in Mueang District, and Ban Kwang Yai and Ban Wai Lum in Thung Khao Luang District. Document and field data were collected through surveys, interviews, observations, group discussions and workshops. The findings can be summarized as follows:

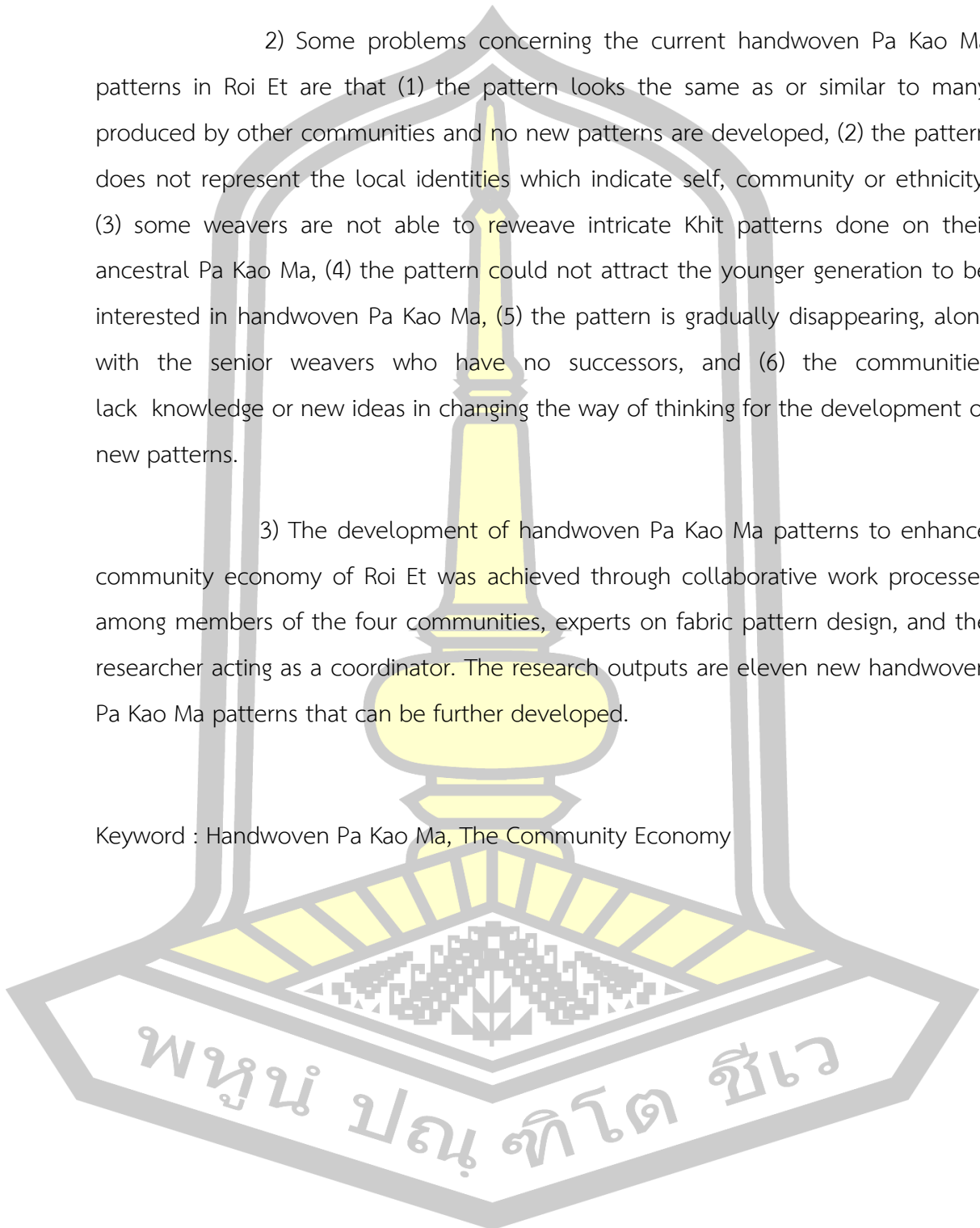
1) Roi Et has been producing handwoven Pa Kao Ma for a long time. At present, there are more than seventy communities in every district doing such activity. The five ethnic groups that are producing handwoven Pa Kao Ma in Roi Et are the Thai-Isan ethnic group, the Thai-Lao ethnic group, the Thai-Khmer ethnic group, the Thai Kui ethnic group and the Phu Thai ethnic group. The handwoven Pa Kao Ma of Roi Et found in four different patterns which are (1) large checkered pattern, (2) small checkered pattern, (3) stripe pattern, and (4) small checkered and stripe pattern. Handwoven Pa Kao Ma is still a part of Roi Et's way of life, being an important piece of fabric cloth in various ceremonies, ranging from birth, ordination,

marriage, and death. It is a multifunctional item used in everyday life.

2) Some problems concerning the current handwoven Pa Kao Ma patterns in Roi Et are that (1) the pattern looks the same as or similar to many produced by other communities and no new patterns are developed, (2) the pattern does not represent the local identities which indicate self, community or ethnicity, (3) some weavers are not able to reweave intricate Khit patterns done on their ancestral Pa Kao Ma, (4) the pattern could not attract the younger generation to be interested in handwoven Pa Kao Ma, (5) the pattern is gradually disappearing, along with the senior weavers who have no successors, and (6) the communities lack knowledge or new ideas in changing the way of thinking for the development of new patterns.

3) The development of handwoven Pa Kao Ma patterns to enhance community economy of Roi Et was achieved through collaborative work processes among members of the four communities, experts on fabric pattern design, and the researcher acting as a coordinator. The research outputs are eleven new handwoven Pa Kao Ma patterns that can be further developed.

Keyword : Handwoven Pa Kao Ma, The Community Economy

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชน จังหวัดร้อยเอ็ด ฉบับนี้ สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความเมตตาอย่างสูงจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โฆสิต แพงสร้อย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก รองศาสตราจารย์ ดร.นิยม วงศ์พงษ์คำ ประธานกรรมการสอบ และกรรมการสอบสามท่านประกอบด้วย อาจารย์ ดร.พนัส โพธิ์บัติ อาจารย์ ดร.สมคิด สุขเอิบ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศาสตรา เหล่าอรรคชะ ผู้วิจัยซาบซึ่งในความกรุณาและขอขอบพระคุณด้วยความเคารพยิ่ง มา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวา กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ กลุ่มทอผ้าบ้านหวายหลิม และกลุ่มทอผ้าบ้านขว้างใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่ร่วมมือในการให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็น และทอผ้าขาวม้าออกมาด้วยความตั้งใจ

ขอขอบพระคุณ คุณแม่ และครอบครัว ที่ให้ความรักความห่วงใย สนับสนุนช่วยเหลือในการศึกษาจนประสบผลสำเร็จ และขอขอบคุณผู้ที่ให้กำลังใจทุกท่าน

ธนิดา แหลมฉลาด

พหุบัน ปณฺ ทิโต ชีเว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฅ
สารบัญตาราง.....	ฉ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	6
ความสำคัญของการวิจัย.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	7
กรอบแนวคิดของการวิจัย.....	8
บทที่ 2 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
ลักษณะสังคมวัฒนธรรมอีสานด้านผ้าและเครื่องนุ่งห่ม.....	9
ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องวิจัย.....	12
แนวนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง.....	43
บริบทพื้นที่วิจัย.....	51
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย.....	60
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	85
งานวิจัยในประเทศ.....	85
งานวิจัยต่างประเทศ.....	96

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	97
ขอบเขตของการวิจัย.....	97
การดำเนินการวิจัย	99
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	104
ตอนที่ 1 องค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด.....	104
ตอนที่ 2 สภาพปัญหาลวดลายผ้าขาม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด.....	130
ตอนที่ 3 การพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด.....	133
บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	169
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	169
สรุปผล	169
อภิปรายผล.....	172
ข้อเสนอแนะ.....	175
บรรณานุกรม.....	177
ประวัติผู้เขียน.....	185

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 ชนิดของสมุนไพรที่นำมาใช้ย้อมสีในประเทศไทย	31
ตาราง 2 กลยุทธ์การตัดสินใจขององค์กรด้วย 4Ps	81
ตาราง 3 ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าขาวม้าทอมือของจังหวัดร้อยเอ็ด	124
ตาราง 4 ข้อมูลประวัติการทอผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 4 ชุมชน.....	124
ตาราง 5 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม	159
ตาราง 6 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านหนองเขวา	159
ตาราง 7 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านโนนสำราญ.....	161
ตาราง 8 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านสว่างใหญ่.....	162
ตาราง 9 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านห้วยหลิม.....	163
ตาราง 10 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมืออำเภอมือง	164
ตาราง 11 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมืออำเภอร่องเขาหลวง.....	166
ตาราง 12 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือจังหวัดร้อยเอ็ด	167

พหุ ประเด็น โท ชีเว

สารบัญภาพประกอบ

	หน้า
ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการทำวิจัย.....	8
ภาพประกอบ 2 แผนที่จังหวัดร้อยเอ็ดและพื้นที่วิจัย	51
ภาพประกอบ 3 สามชั้น และสามระดับของวัตถุทางวัฒนธรรมและลักษณะทางการออกแบบ	65
ภาพประกอบ 4 ตัวอย่างกระบวนการออกแบบผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม (Lin, 2007, อ้างถึงใน	66
ภาพประกอบ 5 แผนภาพแสดงความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (อาคม เต็มพิทยาไพสิฐ, 2554)	68
ภาพประกอบ 6 ผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหล บ้านตาหยวก	108
ภาพประกอบ 7 ผ้าขาม้าหนองฮี	109
ภาพประกอบ 8 ผ้าขาม้าบ้านฮ่องแฮ	110
ภาพประกอบ 9 ผ้าขาม้าลายตาราง บ้านตาหยวก	111
ภาพประกอบ 10 ผ้าขาม้าไฉไล บ้านสวนปอ	112
ภาพประกอบ 11 ผ้าขาม้าลายตาหม่อง บ้านฮ่องแฮ	113
ภาพประกอบ 12 ที่ตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวา.....	114
ภาพประกอบ 13 สมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวากับผู้วิจัย	115
ภาพประกอบ 14 พื้นที่ 1 ผ้าขาม้าตามะกอก (ตาหมากรุก) บ้านหนองเขวา ตำบลแคนใหญ่ อำเภอมือ เมืองร้อยเอ็ด	115
ภาพประกอบ 15 พื้นที่ 2 ผ้าขาม้าตาเล็ก บ้านหนองเขวา ตำบลแคนใหญ่ อำเภอมือเมืองร้อยเอ็ด ..	116
ภาพประกอบ 16 พื้นที่ 3 ประเภทผ้าขาม้าตา หมูบ้านหนองเขวา ตำบลแคนใหญ่ อำเภอมือเมืองร้อยเอ็ด	116
ภาพประกอบ 17 ที่ตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ.....	118
ภาพประกอบ 18 สมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญกับผู้วิจัย	119

ภาพประกอบ 19 ผืนที่ 4 ผ้าขาวม้าลายไล่ปลาไหล บ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด	119
ภาพประกอบ 20 ผืนที่ 5 ผ้าขาวม้าตามะกอก (ตาทหมากรุก) บ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด	120
ภาพประกอบ 21 ผืนที่ 6 ประเภทผ้าขาวม้าตาหมู บ้านขวังใหญ่ ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง	121
ภาพประกอบ 22 ผืนที่ 6 ประเภทผ้าขาวม้าตาหมู บ้านขวังใหญ่ ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง	121
ภาพประกอบ 23 ที่ตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านห้วยหลิม	122
ภาพประกอบ 24 นางละเวง ฤกษ์ใหญ่ ประธานกลุ่มทอผ้าบ้านห้วยหลิม	123
ภาพประกอบ 25 ผืนที่ 7 ประเภทผ้าขาวม้าตาหมู ผ้ายเส้นเล็ก บ้านห้วยหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง	123
ภาพประกอบ 26 เปรียบเทียบร่างลวดลายจากการประชุม (ซ้าย) และผ้าขาวม้าทอมือที่ผลิตออกมา (ขวา)	134
ภาพประกอบ 27 ผ้าขาวม้าลายคอกม้า	135
ภาพประกอบ 28 ลายอัตลักษณ์บนผืนผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านหนองเขวา	136
ภาพประกอบ 29 แบบร่างผ้าขาวม้าทอมือลายคอกม้าจากคอมพิวเตอร์	136
ภาพประกอบ 30 ผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านหนองเขวาลายคอกม้า	137
ภาพประกอบ 31 ร่างลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของบ้านโนนสำราญ ลายต้นฉำฉา	138
ภาพประกอบ 32 ลายอัตลักษณ์ทุ่งนาบนผืนผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านโนนสำราญ	138
ภาพประกอบ 33 ลายอัตลักษณ์ธงไชยแมงมุมบนผืนผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านโนนสำราญ	139
ภาพประกอบ 34 ลวดลายธงไชยแมงมุม	140
ภาพประกอบ 35 แบบร่างผ้าขาวม้าทอมือลายธงไชยแมงมุมจากคอมพิวเตอร์	140
ภาพประกอบ 36 ผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านโนนสำราญลายธงไชยแมงมุม	141
ภาพประกอบ 37 ผ้าขาวม้าลายปลาเทียบกับต้นแบบ	142

ภาพประกอบ 38 แบบร่างผ้าขาวม้าทอมือลายปลาและสายน้ำจากคอมพิวเตอร์	143
ภาพประกอบ 39 ผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านขว้างใหญ่ลายปลาและสายน้ำ.....	143
ภาพประกอบ 40 ผ้าขาวม้าลายนาคน้อยและลายโคมเจ็ดเทียบกับต้นแบบ	144
ภาพประกอบ 41 ลวดลายนาคน้อยและโคมเจ็ดประยุกต์.....	145
ภาพประกอบ 42 แบบร่างผ้าขาวม้าทอมือลายนาคน้อยและโคมเจ็ด	145
ภาพประกอบ 43 ผ้าขาวม้าทอมือลายนาคน้อยและโคมเจ็ด.....	146
ภาพประกอบ 44 บ้านหนองเขวา ลายคอกม้า	146
ภาพประกอบ 45 บ้านโนนสำราญ ลายธงไชยมงม	147
ภาพประกอบ 46 บ้านขว้างใหญ่ ลายปลาและสายน้ำ.....	147
ภาพประกอบ 47 บ้านห้วยหลิม ลายนาคน้อยสลับโคมเจ็ด	148
ภาพประกอบ 48 แบบร่าง “ผ้าขาวม้าสามัคคี” อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด จากคอมพิวเตอร์	149
ภาพประกอบ 49 แบบร่าง “ผ้าขาวม้ามากน้ำใจ” อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด จาก คอมพิวเตอร์.....	150
ภาพประกอบ 50 “ผ้าขาวม้ามากน้ำใจ” ผ้าขาวม้าประจำอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด.....	151
ภาพประกอบ 51 ร่างลายทอโหวดชมเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด	152
ภาพประกอบ 52 แบบร่างผ้าขาวม้าทอมือประจำจังหวัดร้อยเอ็ด จากคอมพิวเตอร์.....	153
ภาพประกอบ 53 หน้าเว็บ Otoptoday.com ของกระทรวงมหาดไทย	155
ภาพประกอบ 54 หน้าเว็บ ThaiTambon.com	156
ภาพประกอบ 55 หน้าเว็บ OPOT.in.th ของกระทรวงวัฒนธรรม.....	157

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ภาคอีสานมีพื้นที่ประมาณ 168,854 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณหนึ่งในสามของพื้นที่ประเทศไทย ประกอบด้วย 20 จังหวัด คือ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บึงกาฬ บุรีรัมย์ มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย หนองบัวลำภู อุดรธานี อุบลราชธานี มุกดาหาร และอำนาจเจริญ ในด้านประวัติศาสตร์และลักษณะทางสังคมพบว่า มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในภาคอีสานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ การขุดค้นทางโบราณคดีที่โนนนกทา อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น และที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ชากโครงกระดุกมนุษย์ เครื่องปั้นดินเผา ขวานหิน เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ยืนยันว่ามีอายุหลายพันปี (มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532: 10) หลักฐานความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนอีสานได้วิวัฒนาการเรื่อยมาจนเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์และสมัยปัจจุบัน สมัยประวัติศาสตร์ของอีสานเริ่มต้นจากประวัติศาสตร์ของคนหลายเชื้อชาติที่ต่างก็มีกลุ่ม มีอำนาจการปกครองอาณาเขตของตน รวมทั้งการขยายอิทธิพลเหนือกลุ่มอื่น ๆ ในดินแดนอีสาน เช่น เขมร ไทย ลาว และกลุ่มชนชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น กูไท ส่วย โขหรือโส่ง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ดินแดนภาคอีสานตกอยู่ภายใต้อาณัติของราชอาณาจักรไทยที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพมหานคร ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ชาวอีสานได้พัฒนาความเจริญก้าวหน้าของสังคมเรื่อยมาในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ความเจริญก้าวหน้าและพัฒนาการของสังคมตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน เราดูได้จากหลักฐานที่เหลืออยู่ในปัจจุบันและร่องรอยในอดีตที่เหลืออยู่ และสิ่งหนึ่งที่เป็นหลักฐานและแสดงให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าของอารยธรรมอีสานคือ ผ้าทอมือ การทอผ้าในดินแดนอีสานที่เก่าแก่ที่สุดได้แก่การทอผ้าของคนก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณภาคอีสานเมื่อหลายพันปีก่อน การขุดค้นทางโบราณคดีที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดอุดรธานี พบเศษชิ้นส่วนของผ้าทอที่พบติดอยู่บนภาวไรสำริด ขวานสำริด ใบหอกสำริด และห้วงคอสำริด ร่องรอยของผ้าทุกตัวอย่างกว่า 130 รายการ เป็นลายขัด เนื้อหยาบและหนา ซึ่งเป็นเส้นด้ายทำด้วยป่านกัญชาเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังพบอุปกรณ์ที่ใช้ทอและปั่นด้าย เช่น ลูกฝั่ง และแวนดินเผาที่ใช้เป็นหลอดด้ายสำหรับช่วยในการปั่นด้าย นอกจากนั้นยังพบลูกกลิ้งดินเผาอยู่ทั่วไปซึ่งนักโบราณคดีคิดว่าลูกกลิ้งเหล่านี้อาจเป็นเครื่องทำลวดลายผ้า แสดงว่ามนุษย์ในดินแดนอีสานรู้จักการทำด้ายและการทอผ้ามาตั้งแต่ยุค

ก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ยุคที่ขอมรุ่งเรืองในอีสาน เทวสถานต่าง ๆ ที่สร้างขึ้น เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพนมรุ้ง มีภาพจำหลักเทวรูปและนางอัปสรแต่งกายด้วยผ้าที่มีลวดลาย เมื่อมีการอพยพ เคลื่อนย้ายผู้คนจากล้านช้างสู่ภาคอีสานในสมัยรัตนโกสินทร์ พบว่ามีผ้าทอพื้นเมืองที่มีลวดลายสีสัน งดงาม ประณีต ทั้งผ้าที่ทอขึ้นเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา และผ้าที่ทอขึ้นในชีวิตประจำวัน ตามวัด พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และสมบัติส่วนตัว (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542: 2780)

ชาวอีสานส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนาเป็นส่วนใหญ่ ในรอบ 1 ปี จะใช้เวลา ประมาณ 7-9 เดือนในการทำนา เมื่อมีเวลาว่างในฤดูร้อนและฤดูหนาวจะเตรียมทำเครื่องมือต่าง ๆ ไว้สำหรับใช้ในครอบครัว ประกอบอาชีพ และทำบุญตามประเพณี คำกล่าวที่ว่า “ยามว่างจากการทำ นา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายจักสาน” สะท้อนให้เห็นภาพชีวิตของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี การทอผ้าใน ดินแดนอีสานได้มีการพัฒนามาเป็นลำดับทั้งในแง่ของเทคโนโลยีการผลิต วิธีการผลิต และเป้าหมาย การผลิต ทุกด้านก้าวหน้ามากขึ้นตามเงื่อนไขของสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป จากการทอผ้าไว้ใน ชีวิตประจำวันภายในชุมชนกลายเป็นการทอผ้าเพื่อขายในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่

ภาคอีสานมีกลุ่มคนหลายชาติพันธุ์ อาจจำแนกได้ดังนี้ กลุ่มที่ 1 ได้แก่ เลย เพชรบูรณ์ นครราชสีมา ชัยภูมิ กลุ่มนี้มีเชื้อสายและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับหลวงพระบาง กลุ่มที่ 2 ได้แก่ หนองคาย อุดรธานี ขอนแก่น เป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับเวียงจันทน์ กลุ่มที่ 3 ได้แก่ นครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ เป็นเชื้อสายชาวภูไท (ผู้ไทย) กลุ่มที่ 4 ได้แก่ อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กลุ่มนี้มีแนวโน้มไปทางจำปาศักดิ์ และกลุ่มที่ 5 ได้แก่ ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ กลุ่มอีสานใต้ มีอิทธิพลของลาวผสมเขมร

ร้อยเอ็ดเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีชื่อเสียงเรื่องการทอผ้า ผ้าทอร้อยเอ็ดได้รับการยกย่องว่าเป็น ผ้าที่มีคุณภาพดีเยี่ยม มีมือทอประณีต ออกแบบลวดลายได้สวยงาม ให้สีได้กลมกลืนไม่ขัดตา และ ยังสืบทอดการทอผ้าแบบโบราณไว้อีกด้วย เรียกได้ว่า ผ้าทอร้อยเอ็ดไม่เป็นสองรองใคร และมีความ หลากหลายตามชาติพันธุ์ของกลุ่มคนที่เป็นประชากรของจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน คนในจังหวัด ร้อยเอ็ดประกอบด้วย 7 ชาติพันธุ์ ได้แก่ (1) ไทลาว เป็นกลุ่มชาวพื้นเมืองที่อาศัยกระจายตัวในจังหวัด ตั้งแต่ดั้งเดิม และกลุ่มที่มีรูปแบบวัฒนธรรมมาจากเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ ชาวไทลาวอาศัยทั่วไปใน เขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด (2) ไทย้อ (ญ้อ) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายชาวไทยย้อจาก แขวงคำม่วน ประเทศลาว อาศัยในแถบอำเภอโพธิ์ชัย (3) กุลา (ตองสู-ไทใหญ่) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มี บรรพบุรุษที่มีเชื้อสายมาจากเมืองมะละแหม่ง ประเทศเมียนมา เป็นกลุ่มที่เข้ามาอาศัยในจังหวัด ร้อยเอ็ดอย่างกระจัดกระจาย โดยเป็นพ่อค้าที่ร่อนเร่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ามาเรื่อย ๆ และมี ครอบครัวกับคนในพื้นที่ ที่ตั้งถิ่นฐานกลุ่มใหญ่อยู่ที่ตำบลหนองนาแซง อำเภอเสลภูมิ ชาวกุลาส่วน หนึ่งอยู่ที่ตำบลบ้านฝาง อำเภอเกษตรวิสัย (4) เขมร (เขมรถิ่นไทย) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีบรรพบุรุษ

ที่มีเชื้อสายเขมร อาศัยในแถบอำเภอสุวรรณภูมิและอำเภอเกษตรวิสัย (5) กูย (ส่วย) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในแถบอำเภอพนททรายที่มีพื้นที่ติดกับจังหวัดศรีสะเกษ (6) ไทเบ็ง ไทเต็งหรือไทโคราช ที่บ้านม่วงไทหรือบ้านม่วงลาด อำเภอจังหาร และบ้านเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง เป็นเชื้อสายเดียวกับคนบ้านหม้อจังหวัดมหาสารคาม และ (7) ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในจังหวัดร้อยเอ็ดตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 คนจีนเข้ามาสู่จังหวัดร้อยเอ็ดเพราะเกิดโรคระบาดในเมืองนครราชสีมา เนื่องจากมีผู้คนอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อเกิดโรคระบาดขึ้น ทำให้คนจีนอพยพออกจากนครราชสีมาและไปอยู่ตามเมืองต่าง ๆ เช่น ร้อยเอ็ด มหาสารคาม นอกจากกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งเจ็ดนี้แล้ว ก็ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งรกรากกระจายตัวตามแหล่งชุมชนใหญ่ ๆ หรือตัวเมือง ได้แก่ ชาวญวน (เวียดนาม) และชาวแขกอินเดีย

กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอิทธิพลต่อการทอผ้าของภาคอีสานและของจังหวัดร้อยเอ็ดจากอดีตจนถึงปัจจุบันมีหลายกลุ่ม แต่กลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุดสามกลุ่มคือ กลุ่มแรก กลุ่มเชื้อสายลาว ซึ่งนิยมทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายด้วยวิธีการขีดและมัดหมี่ กลุ่มที่สอง กลุ่มเชื้อสายภูไท ซึ่งมีวัฒนธรรมการทอผ้าที่มีสีสันค่อนข้างโดดเด่น มีวิธีการทอที่ซับซ้อน นิยมทอผ้าด้วยวิธีการขีด และกลุ่มที่สาม กลุ่มเชื้อสายเขมร ซึ่งนิยมทอผ้าไหมมัดหมี่ สีสันค่อนข้างมืดและเคร่งขรึม จะเห็นได้ว่า ผ้าทอจังหวัดร้อยเอ็ดมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามลักษณะ ชาติพันธุ์ของช่างผู้ทอผ้า ซึ่งมีวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มต่างกัน

ผ้าทออีสานที่ทอด้วยฝ้ายหรือไหมแท้ เรียกว่าผ้าทอดั้งเดิม แม้ภายหลังมีการนำเส้นใยสังเคราะห์เข้ามาใช้ทอแทนเส้นใยธรรมชาติ เช่น ฝ้ายโทเร แต่ก็ยังเรียกว่าผ้าทอพื้นเมืองเช่นกัน ผ้าทอพื้นเมืองอีสานมีหลายประเภทที่สำคัญ ได้แก่ ฝ้ามัดหมี่ ผ้าขีด ผ้าจก ฝ้ายก ฝ้ายพื้น และผ้าประเภทอื่น ๆ ที่เกิดจากการพัฒนาการทอผ้าพื้นให้มียุโรปแบบขึ้น ได้แก่ ผ้าหางกระรอก ผ้าโล่ง ผ้าตาหมากรุก ผาตาสมุก และผ้าขาวม้า

ผ้าขาวม้าเป็นผ้าสารพัดประโยชน์ที่คนไทยใช้มาแต่โบราณ ใช้นุ่งอาบน้ำ เช็ดตัว คลุมหัวกันแดด หรือทำเปลกก็ได้ มีลักษณะเป็นผ้ารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ความกว้างประมาณ 2 ศอก ยาวประมาณ 3-4 ศอก เป็นผ้าสำหรับผู้ชายใช้นุ่งแบบลำลอง ความกว้างจึงเท่ากับระยะจากเอวถึงกลางหน้าแข้ง ความยาวเท่ากับระยะพันรอบตัวแล้วเหลือเศษอีกเล็กน้อย โดยมากทอเป็นลายตารางนิยมใช้ด้ายหลายสี อย่างไรก็ตาม ผ้าสีเดียว ที่มีขนาดเท่ากับผ้าขาวม้า หากนำมาใช้นุ่งสำหรับผู้ชาย ก็นิยมเรียกผ้าขาวม้าเช่นกัน ผ้าขาวม้าในประเทศไทยมี ชื่อเรียกแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับท้องถิ่น ซึ่งคำว่าผ้าขาวม้าเป็นภาษาทางภาคกลาง ส่วนในภาคอีสานบางแห่งเรียกว่า ผ้าแพร ผ้าแพรอีโป้ ผ้ากาโด ซึ่งมักจะได้จากทอด้วยเครื่องทอผ้าที่เรียกว่า กี่ และจะทอเป็นขนาดยาวประมาณ 20-30 เมตร ต่อการทอแต่ละครั้งแล้วจึงตัดแบ่งออกเป็นผืน ผืนละ 1 วา หรือประมาณ 1 เมตรครึ่ง สีและลวดลายของผ้าขาวม้าจะแตกต่างกันไปตามความนิยมของท้องถิ่นโดยทางภาคกลาง ผ้าขาวม้าจะมีลวดลายเป็น

ตาลายสกอต และของภาคอีสานจะเป็นแบบตาเล็ก ๆ ผ้าขาวม้าส่วนใหญ่ทุกภูมิภาคใช้วิธีการทอที่สร้างลวดลายพื้นฐานจากการทอสลั๊บลายสี ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน เกิดเป็นลายตาตารางด้วยเทคนิคทอขัดแบบธรรมดา โดยมักทอสลั๊บลายสี มีการเว้นส่วนเชิงไว้เป็นชายผ้า ส่วนเส้นยืนที่นิยมใช้ทอมีทั้งเส้นยืนฝ้ายและเส้นยืนไหม ผ้าขาวม้ามีขนาดมาตรฐานหน้ากว้างและความยาวใกล้เคียงกัน ต่างกันที่ชนิดของผ้า สีส้น และลวดลาย ซึ่งขึ้นอยู่กับกรรมวิธีและการเข้าถึงเส้นยืนที่นำมาทอ เครื่องมือ และวิธีการทอของช่าง ความแตกต่างหลากหลายของผ้าขาวม้ามาจากความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมของชาติพันธุ์และสิ่งแวดล้อม บางท้องถิ่นมีลายขีดหรือจกที่เชิงผ้าขาวม้าด้วย อาทิ ผ้าขาวม้าไทลื้อ ผ้าขาวม้าไทยวน ผ้าขาวม้าไทภูเขาหรือส่วย เขมร ฯลฯ ลายที่นิยมกันก็คือ ช้าง ม้า และคน บางทีมีลายดอกไม้ เช่น ดอกแก้ว ดอกพิกุล และดอกกรัก เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2545) นอกจากการใช้ประโยชน์จากผ้าขาวม้าเป็นผืนในหน้าที่เดิม ปัจจุบันมีผลิตภัณฑ์หลากหลายรูปแบบที่แปรรูปจากผ้าขาวม้า

เนื่องจากแต่ละท้องถิ่นมีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ต่างกันอยู่บ้าง ผ้าขาวม้าของแต่ละท้องถิ่นจึงมีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านวัตถุดิบ ลวดลาย คุณภาพ และความเป็นมาเชิงลึก อย่างไรก็ตาม คนทั่วไปอาจยังไม่มี ความเข้าใจถึงรายละเอียดเหล่านี้ และอาจไม่เห็นคุณค่าของผ้าขาวม้าในเชิงศิลปวัฒนธรรม ซึ่งในประเด็นหลังนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่ผู้บริโภคทั่วไปหรือผู้ใช้ผ้าขาวม้าจำนวนไม่น้อยได้รับเพียงตัวสินค้า แต่ยังไม่ได้สัมผัสตัววัฒนธรรมที่ฝังมากับผ้าขาวม้าอย่างลึกซึ้ง

ปัจจุบันทางภาครัฐและเอกชนหลายหน่วยงาน เช่น กระทรวงวัฒนธรรม กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย บริษัทประชารัฐสามัคคี วิสาหกิจเพื่อสังคม (ประเทศไทย) จำกัด เข้ามาให้ความสำคัญของการนำผ้าขาวม้าเพื่อสืบสาน ส่งเสริม อนุรักษ์ พัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการทอผ้าของชุมชน คุณค่าในเชิงวัฒนธรรม โดยนำมาต่อยอดจากทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนเดิม มาเป็นการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เพิ่มรายได้ให้กับชุมชน โดยนำมาแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น เช่น เสื้อผ้า หมวก กระเป๋า รองเท้า เครื่องใช้ในบ้าน ฯลฯ ซึ่งโครงการนี้ดำเนินตามนโยบายและสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับปัจจุบันและในอดีตด้วย กล่าวคือ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 มุ่งเน้นการนำความคิดสร้างสรรค์และการพัฒนานวัตกรรมเพื่อทำให้เกิดสิ่งใหม่ที่มีมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจทั้งในเรื่องกระบวนการผลิตและรูปแบบผลิตภัณฑ์และบริการใหม่ ๆ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี รูปแบบการดำเนินธุรกิจและการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมทั้งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรและชั่วคราวและการพัฒนาต่อยอด รวมถึงการใช้นวัตกรรมสำหรับการพัฒนาสินค้าและบริการทั้งในระดับพื้นบ้านจนถึงระดับสูงซึ่งมีผลต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนในวงกว้าง ดังนั้น การพัฒนาในช่วง 5 ปีต่อจากนี้ไปจะเป็นช่วงที่มุ่งเน้นการพัฒนาบนฐานภูมิปัญญาที่เกิดจากการใช้ความรู้และทักษะ การใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การวิจัยและพัฒนาและการพัฒนานวัตกรรมนำมาใช้ในทุกด้านของการพัฒนา การพัฒนามีความเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและ

สอดคล้องกับกรอบเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ขยายและสร้างฐานรายได้ใหม่ที่ครอบคลุมทั่วถึงมากขึ้นควบคู่ไปกับการต่อยอดฐานรายได้ เดิมสังคมไทยมีคุณภาพและมีความเป็นธรรมโดยมีที่ยืนสำหรับทุกคนในสังคมและไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง และเป็นการพัฒนาที่เกิดจากการผนึกกำลังในการผลักดันขับเคลื่อนร่วมกันของทุกภาคส่วน

ร้อยเอ็ดเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีการผลิตผ้าขาวม้า ชาวบ้านในหลายหมู่บ้าน หลายตำบล หลายอำเภอผลิตและแปรรูปผ้าขาวม้าจากเส้นใยไหม ฝ้าย และด้าย ออกมาเป็นสินค้าในหลากหลายรูปแบบ แม้จะยังไม่มีเอกลักษณ์ชัดเจนจนขึ้นชื่อเป็นที่จดจำของผู้บริโภคทั่วไป แต่ผ้าขาวม้าจากหลายแหล่งผลิตของจังหวัดร้อยเอ็ดก็ได้รับการคัดเลือกให้ได้รับรางวัลสินค้าดีประจำจังหวัดมาอย่างต่อเนื่อง รางวัลสำคัญล่าสุดใน พ.ศ. 2560 คือ รางวัลที่ได้รับจากการประกวดผ้าขาวม้าในโครงการ “ผ้าขาวม้าท้องถิ่น หัตถศิลป์ไทย” โดยในปีดังกล่าว ผลงาน “ผ้าขาวม้าสองวัฒนธรรม” จากกลุ่มทอผ้าไหมบ้านตาหยวก อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภท ผ้าขาวม้าอัตลักษณ์ประจำชุมชน ผลงาน “ผ้าขาวม้าลายตาราง” จากกลุ่มทอผ้าไหมหมื่นกุลา อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทหัตถศิลป์ธรรมชาติและสีธรรมชาติ ผลงาน “ผ้าขาวม้าลายตาหม่อง” จากกลุ่มทอผ้าไหมบ้านฮ่องแ่ (ทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ) อำเภอปทุมรัตต์ จังหวัดร้อยเอ็ด และผลงาน “ผ้าขาวม้าไฉไล” จากกลุ่มพัฒนาสตรีบ้านสวนปอ อำเภอปทุมรัตต์ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทผ้าขาวม้า

ความคิดสร้างสรรค์ เป็นเรื่องควรให้ความสนใจอย่างยิ่งว่า จากชุมชนที่ผลิตผ้าขาวม้าจากทั่วประเทศ จำนวน 1,300 ชุมชน มี 502 ชุมชนส่งผลงานผ้าขาวม้าเข้าประกวด และมีเพียง 24 รางวัลที่ประกาศออกมา โดยผ้าขาวม้าจากจังหวัดร้อยเอ็ดได้รับรางวัลครบทุกประเภท และมากกว่าจังหวัดอื่น ทั้งหมดในประเทศไทย จังหวัดที่ได้รับรางวัลและจำนวนรางวัลที่ได้รับเป็นดังนี้ ร้อยเอ็ด (4) มุกดาหาร (3) อุบลราชธานี (3) ตรัง (2) ประจวบคีรีขันธ์ (2) และน่าน ลำปาง หนองบัวลำภู สุโขทัย ปทุมธานี แม่ฮ่องสอน กาฬสินธุ์ อุดรธานี นครราชสีมา เชียงใหม่ จังหวัดละหนึ่งรางวัล การได้รับรางวัลระดับชาติแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตผ้าขาวม้าที่มีคุณภาพสูงของจังหวัดร้อยเอ็ด

นักออกแบบผ้าและผลิตภัณฑ์ เพลินจันทร์ วิญญูรัตน์ (คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ, 2560: 178) แสดงความเห็นไว้ว่า ผ้าขาวม้าของไทยมีความคล้ายกับผ้าลายหมากรุก (Tartan) ของประเทศอังกฤษ หรือ ลาย Scotch House ของประเทศสกอตแลนด์ ซึ่งสะท้อนถึงเอกลักษณ์ของตัวตนของชุมชน และเป็นที่ยอมรับไปทั่วโลก จึงเป็นที่เชื่อกันในวงการนักออกแบบผ้าว่าผ้าขาวม้าของไทยสามารถเป็นที่นิยมไปทั่วโลกได้เช่นกัน ความเห็นนี้สอดคล้องกับนโยบายสำคัญของประเทศไทยที่ต้องการสร้างกระแส ความสนใจ กระตุ้นการใช้ผ้าขาวม้าในโอกาสต่าง ๆ โดยเฉพาะการส่งเสริมให้ผ้าขาวม้าไทยเป็น “ของที่ระลึกแห่งชาติ” เพื่อเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของประเทศไทยสำหรับนักท่องเที่ยวและชาวต่างชาติ

ข้อมูลจากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด (ยีนยง เมืองสุวรรณ. 2561 : สัมภาษณ์) ระบุว่าจำนวนชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ดที่ผลิตผ้าขาวม้าเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์มีอยู่ 74 ชุมชน โดยกระจายอยู่ในทุกอำเภอ อย่างไรก็ตามผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ดไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป จากการสัมภาษณ์ชุมชนทอผ้าขาวม้า ผู้ประกอบการจัดจำหน่ายและจากการสังเกตชุมชนของผู้วิจัย พบประเด็นปัญหาเกี่ยวกับผ้าขาวม้าทอมือจังหวัดร้อยเอ็ดหลายประการ ปัญหาประการแรก ผ้าขาวม้าทอมือเกือบทั้งหมดในตลาดมักมีลักษณะลวดลายคล้ายกันซ้ำกันและเหมือนเดิมตลอดมา เป็นลายตารางหรือเป็นลายทาง ประกอบกับในปัจจุบันมีผ้าขาวม้าทอเครื่องจักรจากโรงงานซึ่งมี ลวดลายและสีสันหลากหลายอยู่ในตลาด ทำให้มีการแข่งขันด้านการจำหน่ายสูง เกิดปัญหาผ้าขาวม้า ทอมือเป็นที่ต้องการของตลาดลดลงเพราะราคาต้นทุนที่แพงกว่าผ้าโรงงาน ปัญหาประการที่สอง ช่างชาวบ้านที่ทอผ้าอยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส ไม่มีช่างทอวัยรุ่นหนุ่มสาว ลูกหลานของชุมชน มิได้มีแรงบันดาลใจที่จะพยายามสานต่องานทอผ้า นอกจากนี้ยังมีปัญหาการอพยพไปทำงานต่างถิ่น จึงเป็นเรื่องที่น่าห่วงอยู่มากกว่าอาชีพการทอผ้าขาวม้าในหลายชุมชนของจังหวัดร้อยเอ็ดอาจจะขาด หายไปในอนาคต และปัญหาประการที่สาม ชุมชนยังขาดความรู้ด้านวิชาการที่เพียงพอ แม้ภาครัฐจะ พยายามส่งเสริมอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบลวดลายผ้าใหม่ ๆ การแปรรูปผ้าเป็นผลิตภัณฑ์ และการทำการตลาด แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมเท่าที่ควร การแก้ปัญหา การ เปลี่ยนแปลง และการพัฒนางานการทอผ้าขาวม้าในชุมชนจึงเกิดขึ้นน้อย

ด้วยเหตุผลทั้งหมดที่กล่าวนี้ ผู้วิจัยประสงค์จะใช้องค์ความรู้และกระบวนการทางวัฒนธรรม เข้าไปร่วมกับชุมชนทอผ้าขาวม้าจังหวัดร้อยเอ็ดพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือในเชิงสร้างสรรค์ให้มี ลวดลายแปลกใหม่มีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น สอดคล้องกับเรื่องราวของชุมชนและของจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อช่วยให้ผ้าขาวม้าทอมือจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นที่ต้องการของตลาด เป็นที่รู้จักในกลุ่มผู้บริโภคกลุ่มใหม่ ๆ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และสำคัญที่สุด เพื่อให้วัฒนธรรมผ้าขาวม้าทอมือของจังหวัดร้อยเอ็ด ยังคงอยู่และสืบทอดสู่ลูกหลานชาวร้อยเอ็ดต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด
2. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด
3. เพื่อพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัด

ร้อยเอ็ด

ความสำคัญของการวิจัย

1. ได้องค์ความรู้ และทราบประวัติความเป็นมาของลวดลายผ้าขาม้าจากแหล่งชุมชนต่าง ๆ ในจังหวัดร้อยเอ็ด อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าสำหรับผู้สนใจ
2. ได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพปัญหาลวดลายผ้าขาม้าทอมือจังหวัดร้อยเอ็ด อันจะเป็นประโยชน์ในการวางแผนทางปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาต่อไป
3. ชุมชนได้ผ้าขาม้าลวดลายใหม่ที่สะท้อนความเป็นชุมชนของตนเองและของจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงขึ้น ส่งผลให้เกิดรายได้เข้าสู่ชุมชนเพิ่มขึ้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

ผ้าขาม้าทอมือ หมายถึง ผ้าขาม้าที่ทอด้วยอุปกรณ์พื้นบ้าน โดยช่างทอชาวบ้านจังหวัดร้อยเอ็ด

การพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือ หมายถึง กระบวนการซึ่งบูรณาการความรู้เรื่องการทอผ้าพื้นบ้านแบบดั้งเดิมและแนวคิดการออกแบบร่วมสมัยเชิงสร้างสรรค์เพื่อให้ได้ลวดลายผ้าขาม้าทอมือที่มีความแปลกใหม่และสะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่นของชุมชนและของจังหวัดร้อยเอ็ด

การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ หมายถึง กระบวนการสนับสนุนผลิตภัณฑ์ที่ผลิตออกมาในกรณีนี้คือ ผ้าขาม้าทอมือ ให้มีความสามารถในการตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคเพิ่มรายได้แก่ผู้ประกอบการและชุมชน โดยพิจารณาปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ซึ่งประกอบด้วย ผลิตภัณฑ์ ราคา ช่องทาง การจัดจำหน่าย และการส่งเสริมการตลาด

ชุมชน หมายถึง อาณาบริเวณที่มีคนจำนวนหนึ่งอาศัยอยู่รวมกันเป็นเวลานาน มีความผูกพันต่อสถานที่นั้น มีจารีตประเพณี มีความคิดเห็นและความเชื่อไปในทางเดียวกัน และมีการรวมกลุ่มกันเพื่อผลิตผ้าขาม้าทอมือ ชุมชนของการวิจัยครั้งนี้มี 4 ชุมชน ได้แก่ (1) กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวา ตำบลแคนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด (2) กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด (3) กลุ่มทอผ้าบ้านขว้างใหญ่ ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด (4) กลุ่มทอผ้าบ้านหวายหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

กรอบแนวคิดของการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดในการทำวิจัย ดังนี้

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการทำวิจัย

บทที่ 2

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชน จังหวัดร้อยเอ็ด มีความมุ่งหมายสามประการ เพื่อศึกษาองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด และเพื่อศึกษาการพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยได้ทบทวนเนื้อหาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด แบ่งเป็น 6 หัวข้อหลัก ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ลักษณะสังคมวัฒนธรรมอีสานด้านผ้าและเครื่องนุ่งห่ม
2. ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องวิจัย
3. แนวนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
4. บริบทพื้นที่วิจัย
5. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 6.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 6.2 งานวิจัยต่างประเทศ

ลักษณะสังคมวัฒนธรรมอีสานด้านผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

1. ผ้าทอมืออีสาน

ผ้าทอมือของประเทศไทยสามารถจำแนกประเภทตามกรรมวิธีการทอออกได้เป็น 5 ประเภทหลัก คือ ผ้าทอแบบมัดหมี่ ผ้าทอแบบจก ผ้าทอแบบขิด ผ้าทอแบบยก และผ้าทอแบบแพรว ภาควะวันออกเฉียงเหนือพบผ้าทอมือทุกประเภทยกเว้นผ้าทอแบบจก ซึ่งผ้าทอมือแต่ละประเภทมีรายละเอียดโดยย่อต่อไปนี้

1) ผ้าทอแบบมัดหมี่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พบการทออยู่ทุกจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยที่จังหวัดร้อยเอ็ด พบใน 15 อำเภอ จากทั้งหมด 20 อำเภอ คือที่ บ้านบุ่งเลิศ บ้านโป่ง อำเภอเมยวดี บ้านหนองผือ อำเภอเมืองสรวง บ้านดงขวาง อำเภอศรีสมเด็จ บ้านท่าม่วง บ้านแห่ บ้านหัน อำเภอเสลภูมิ

บ้านตำแย อำเภอโพธิ์ชัย บ้านกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย บ้านศรีสว่าง อำเภอโพธิ์ทราย บ้านแซง
 แหลม บ้านโนนสวรรค์ อำเภอจังหาร บ้านเปือยใหญ่ บ้านปอภาร อำเภอเมือง บ้านโนนศึกษา
 บ้านนาแพง บ้านนาอุดม อำเภอโพธิ์ทอง บ้านหนองโฮง บ้านหว่านไฟ บ้านจิก อำเภออาจสามารถ
 บ้านหวานหลิม บ้านปอหู่ บ้านเชียงใหม่ อำเภอทุ่งเขาหลวง บ้านดอกกล้า บ้านหนองแคน บ้านสระแก้ว
 บ้านผายใหญ่ อำเภอปทุมรัตน์ บ้านหนองมะดุม บ้านตาหยวก อำเภอสุวรรณภูมิ บ้านสระแก้วน้อย
 บ้านคำไฮ อำเภอพนมไพร (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 50) ผ้าไหมมัดหมี่ลวดลายดั้งเดิมของ
 จังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ ลายตีนแมว ลายหมี่ตาคัน ลายต้นสน ลายหมี่คั่น ลายขอ ลายประตูลัง ลาย
 ดอกแก้ว ลายบันได ลายบุญกุญชร ส่วนลายประยุกต์ ได้แก่ ลายอกนก ลายตะเกาหลงขอ ลายใบไม้
 ลายตีนเสือ ลายน้ำสอง ลายนกยูง ลายบั๊กจับดัดแปลง ลายจับวงยัดไส้ ลายประตูลัง ลายเกล็ดเต่า
 ฯลฯ ส่วนใหญ่จะทอเป็นผ้าชิ้น ผ้าขาวม้า ผ่าสไบ และผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป ส่วนผ้าผ้ายา/โสร่งมัดหมี่
 ลวดลายดั้งเดิม ได้แก่ ลายเครือช้อน ส่วนลายประยุกต์ ได้แก่ ลายสอง ลายหมากหวาย ลายลูกแก้ว
 ลายสกอต ฯลฯ ส่วนใหญ่จะใช้ทอเป็นผ้าขาวม้า ผ้าห่ม และผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป (มหาวิทยาลัย
 ศิลปากร, 2544: 66)

ผ้าทอแบบมัดหมี่เป็นผ้าทอที่มีเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะที่เด่นชัด โดย
 เริ่มแรกเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในกลุ่มชนที่เรียกว่า ไทลาว ซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณตอนกลางของ
 ที่ราบสูงแม่น้ำโขง โดยอาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่อาศัยอยู่บริเวณที่ราบเวียงจันทน์และแถบ
 ตอนบนของที่ราบสูงโคราช ซึ่งนิยมใช้เทคนิคมัดหมี่กับผ้าที่ทอจากฝ้าย ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ กลุ่ม
 ที่อาศัยอยู่แถบเมืองปากเซ และตอนล่างของที่ราบสูงโคราชบริเวณตอนใต้ของจังหวัดขอนแก่นลงมา
 ซึ่งนิยมใช้เทคนิคมัดหมี่กับผ้าที่ทอจากไหม สำหรับกลุ่มหลังนี้ผ้าไหมมัดหมี่ปรากฏอิทธิพลของเขมร
 อยู่ทั้งในลวดลายและเทคนิคการทอ ซึ่งรวมถึงการใช้กึ่งและการทอสามตะกอแบบเขมร อย่างไรก็ตาม
 ในแถบภาคอีสานมีกลุ่มชนอาศัยอยู่หลายกลุ่มกระจายอยู่ทั่วไปแทบทุกจังหวัด และสามารถแบ่ง
 ออกเป็นกลุ่มอย่างคร่าว ๆ ได้ดังนี้ กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดเลย นครราชสีมา ชัยภูมิ เป็นกลุ่ม
 เชื้อสายลาวที่มีความใกล้ชิดกับหลวงพระบาง กลุ่มชนในจังหวัดหนองคาย อุดรธานี ขอนแก่น มีความ
 ใกล้ชิดกับเวียงจันทน์ กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในจังหวัดนครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ เป็นกลุ่มชนที่มีเชื้อสาย
 ผู้ไทหรือภูไท กลุ่มชนที่อยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มุกดาหาร มหาสารคาม เป็น
 กลุ่มที่มีแนวโน้มไปทางจำปาสัก กลุ่มชนเหล่านี้มีเชื้อสายลาวเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้แล้วยังมีกลุ่มชน
 เผ่าอื่น ๆ อีกโดยเฉพาะเขมรและส่วย เป็นกลุ่มชนที่กระจายกันอยู่ในบริเวณจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ
 บุรีรัมย์ เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า กลุ่มชนที่มีการสืบทอดทางวัฒนธรรมการทอผ้ามัดหมี่ของไทยนั้นมีอยู่
 3 กลุ่มที่สำคัญคือ กลุ่มไทยเชื้อสายลาว กลุ่มผู้ไท และกลุ่มไทยเชื้อสายเขมร แต่กลุ่มคนไทยที่มีเชื้อ
 สายลาวเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในการผลิตผ้าพื้นเมืองอีสาน โดยเป็นกลุ่มที่มีวัฒนธรรมการทอผ้าสื
 ทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน และแม้ว่ากลุ่มชนนี้จะมิใช่เชื้อสายลาวเช่นเดียวกันก็ตาม แต่ก็ยังแยกเป็น

กลุ่มย่อยที่มีวัฒนธรรมประจำกลุ่มของตนแตกต่างกันไปอีกหลายกลุ่ม เช่น ลาวพวน ลาวโวง ลาวคั้ง เป็นต้น ความแตกต่างที่เป็นกลุ่มย่อยเหล่านี้ส่งผลถึงความต่างกันในรูปแบบปลีกล้วยของผ้าทอพื้นบ้านด้วย (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 102-103)

2) ผ้าทอแบบขิดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แหล่งที่พบ 15 จังหวัด จังหวัดร้อยเอ็ดพบที่บ้านท่าม่วง อำเภอสกลภูมิ บ้านบุง เลิศ อำเภอมะขาม (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 160) ในพื้นที่ดังกล่าวพบการทอผ้าขิด (ฝ้าย/ไหม) ที่พบเป็นลายดั้งเดิม สืบทอด ได้แก่ ลายบัวพันชั้น บัวคว่ำบัวหงาย ลายขิด ลายนาคเชิงขิด เป็นต้น ส่วนใหญ่จะนำมาทำเป็นผ้านุ่ง ผ่าสไบ ผ่าผืนสำหรับตัดชุด (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 169)

3) ผ้าทอแบบแพรวาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พบใน 3 จังหวัดคือสกลนคร กาฬสินธุ์ และร้อยเอ็ดที่บ้านหวายหลิม อำเภอกุดชุมห่อ บ้านท่าม่วง อำเภอสกลภูมิ บ้านห้วยน้ำไฟ อำเภอบ้านดง (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 203) พบการทอผ้าไหมแพรวา ทั้งลวดลายดั้งเดิม และลวดลายประยุกต์ ได้แก่ ผ้าทอแพรวา 3 ตะกอลายประยุกต์ ผ้าทอแพรวา ขิดยกลายบัวพันชั้น กลีบกุหลาบ นาคสามหัว (ลายดั้งเดิมอายุ ประมาณ 200 ปี) และลายดั้งเดิมเก่าแก่ที่ไม่ทราบลายอีกจำนวนหนึ่ง ที่สำรวจพบส่วนใหญ่จะนำมาทำเป็นผ้าผืน ผ่าสไบ ผ่าคาดเอว เป็นต้น (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 206) วัตถุประสงค์คือไหมเส้นเล็ก โดยการซื้อไหมดิบมาปั่นเองย้อมสีโดยใช้สีธรรมชาติ ที่บ้านท่าม่วง พบว่ามีการทอลายผสมกับการขิด ยกเพื่อให้เกิดความโดดเด่นสวยงาม และแตกต่างจากที่อื่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 209)

2. ผ้าทอมือร้อยเอ็ด

ผ้าทอมือเมืองร้อยเอ็ดมีการสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมมาจากบรรพบุรุษ นานนับศตวรรษ ในเมืองร้อยเอ็ดพบว่ามีกลุ่มชนที่สร้างสรรค์งานทอผ้าที่สำคัญ 5 กลุ่ม กลุ่มแรกคือ กลุ่มไทย-อีสาน เป็นกลุ่มพื้นเมืองที่ตั้งหลักแหล่งมาตั้งแต่ดั้งเดิม ผ้าของกลุ่มไทย-อีสานนี้สำรวจพบได้ 4 แห่งคือ บ้านดอนสำราญ ตำบลยางคำ อำเภอนันทราช บ้านเตย ตำบลทุ่งกุลา อำเภอสวรรคภูมิ บ้านหวายหลิม อำเภอกุดชุมห่อ และบ้านดงกลาง ตำบลดงกลาง อำเภอกุดชุมห่อ การแต่งกายเวลาทำงานหรืออยู่บ้านผู้ชายจะนุ่งกางเกงขาสั้นใช้เชือกผูกเอวหรือคาดผ้าขาวม้า (ผ้าอูโป้) เวลาไปงานบุญจะนุ่งใส่เสื้อไหม สวมเสื้อแขนสั้นพาดผ้าสะเอียนไหม (ผ้าสไบ) การแต่งกายของผู้หญิงจะนุ่งซิ่นมัดหมี่ มีทั้งที่เป็นมัดหมี่ไหมและมัดหมี่ฝ้าย กลุ่มที่สอง กลุ่มไท-ลาว เป็นคนที่อยู่ในเมืองร้อยเอ็ด แต่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาอพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง สำหรับกลุ่มที่มีการทอผ้าที่ยืดเป็นอาชีพสำคัญมีอยู่ 3 กลุ่มคือ บ้านตาหยวก บ้านสังข์น้อย และบ้านโนนสว่าง การแต่งกายผู้ชายโดยทั่วไปจะนุ่งใส่เสื้อไหมคาดผ้าขาวม้าตาตาราง พาดสไบขิดเป็นลายดอกจัน ส่วนผู้หญิงจะนุ่งซิ่นไหมมัดหมี่ หรือซิ่นฝ้าย ลายที่พบได้แก่ ลายนาคสน ลายขอรื้อ ลายบัวโม ลายช้อนดอก กลุ่มที่

สาม กลุ่มไท-เขมร เป็นคนที่อยู่เมืองร้อยเอ็ดแต่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาเป็นชาวเขมรที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินนานมาแล้ว แหล่งทอผ้าที่สำคัญของกลุ่มนี้คือบ้านแจ่มอารมณ์ อำเภอเกษตรวิสัย บ้านตาหยวก บ้านสาหร่าย บ้านพันขัน และบ้านสว่าง อำเภอสุวรรณภูมิ กลุ่มที่สี่ กลุ่มไท-ส่วย เป็นคนที่อยู่เมืองร้อยเอ็ดแต่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาเป็นชาวส่วยหรือกวยที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพในการจับช้างป่าเป็นสำคัญ กลุ่มไท-ส่วยนี้อยู่ในพื้นที่รวม 4 แห่งด้วยกันคือ บ้านจาน บ้านเตย อำเภอสุวรรณภูมิ บ้านแลง บ้านแก อำเภอพนมไพร เอกลักษณ์หนึ่งของกลุ่มส่วยคือ ไถ่ หรือถุงผ้ายาว ๆ ที่ทำด้วยผ้าขิดหรือผ้าตองโผะ สำหรับให้ผู้ชายใส่เครื่องรางหรือของใช้ส่วนตัวคาดไว้ที่เอวในระหว่างเข้าป่า สำหรับผ้าชิ้นมัดหมี่ที่พบมีหลายต่าง ๆ เช่น ลายนาค กุฎกาม ลายบัวคว่ำบัวหงาย ลายบักจับ ลายเขี้ยวหมาตาย ลายโคมเจ็ด เป็นต้น และกลุ่มที่ห้า กลุ่มกูไทหรือผู้ไท เป็นกลุ่มกูไทที่ตั้งหลักแหล่งมาแต่โบราณ พบกลุ่มนี้ที่บ้านบุงเลิศ อำเภอเมยวดี ผ้าชิ้นมัดหมี่ของชาวกูไทที่พบมีลายเครือดาว ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน หรือเรียกว่า ลายหน่วย ลายนาคใหญ่ ลายโซ่ และลายหมี่คั่น ซึ่งเป็นลายริ้วเป็นทางยาว (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 104-106)

การทอผ้าพื้นเมืองของไทย นอกจากผ้าประเภทต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่น ผ้าจก ผ้าขิด ผ้ามัดหมี่ ผ้ายก ยังมีการทอผ้าอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีการทอกันแทบทุกพื้นที่ เป็นการทอด้วยกรรมวิธีสานขัดกันอย่างธรรมดา แต่การทอตลอดลายเกิดจากการสลับสีเส้นด้ายยืนและเส้นด้ายพุ่งให้ต่าง ๆ กันไป ทำให้เกิดตลอดลายเป็นลายตารางเล็กบ้างใหญ่บ้าง แล้วแต่ความนิยมในแต่ละพื้นที่ ผลิตภัณฑ์เป็นผ้าชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งซึ่งเป็นส่วนประกอบในการแต่งกายสำหรับชาวไทยมาช้านาน นั่นคือผ้าขาวม้า ผ้าขาวม้ามียู่หลายประเภท และจากการสำรวจผู้ที่ทอผ้าขาวม้าในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ภูมิภาคของประเทศ พบว่ามีการทอผ้าขาวม้ามักกันอย่างแพร่หลายจนเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดนั้น ๆ เนื่องจากผ้าขาวม้าเป็นผ้าที่เหมาะสมสำหรับการใช้งานในหลายโอกาสจึงทำให้มีผู้ทอผ้าขาวม้ามักอยู่อย่างต่อเนื่องในแทบทุกภาคของประเทศไทยตลอดมา (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 219-222) รายละเอียดของผ้าขาวม้าจะได้ลงลึกในหัวข้อถัดไป

ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องวิจัย

1. รู้จักผ้าขาวม้า

1.1 ความหมายของคำว่า ผ้าขาวม้า

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ให้ความหมายคำว่า ผ้าขาวม้า ว่าคือ ผ้าฝ้ายทอเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มักมีลายตาหมากรุก ใช้ผลัดอาบน้ำหรือเคียนพุง เป็นต้น ภาษาปากเรียก ผ้าชะม้า

พจนานุกรมผ้าและเครื่องถักทอ (วิบูลย์ ลีสุวรรณ, 2559: 182) ให้ความหมายว่า ผ้าขาวม้า คือ ผ้าฝ้ายหรือไหม กว้างประมาณ 75 เซนติเมตร ยาวประมาณ 190 เซนติเมตร มีสีและลวดลายต่าง ๆ กัน เช่นเป็นสีแดงทั้งผืน หรือทอเป็นลายตาสี่เหลี่ยมมีเชิงทั้งสองข้าง ด้ายที่ใช้ทอนิยมใช้ด้ายสองสี คือ ขาวกับเขียว เขียวกับดำ แดงกับขาว แดงกับดำ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีความหมายอื่น ๆ ซึ่งล้วนคล้ายกัน เช่น ผ้าขาวม้าเป็น ผ้าผืนหน้า กว้างประมาณ 14 – 24 นิ้ว ความยาวประมาณ 1.50 – 2.00 เมตร มีลายผ้าเป็นช่องตารางสี่เหลี่ยมที่นิยมเรียกกันว่าลายสกอต บางแห่งอาจเรียกผ้าขาวม้าว่า ผ้าอีโป้ ผ้ากาโดหรือตาโด ผ้าตาถ่อ (ศักดิ์ชาย ลีศึกษา, 2551)

แม้ว่าคำว่าผ้าขาวม้าจะเป็นคำที่รู้จักทั่วไป แต่ก็เชื่อว่าจะเรียกเหมือนกันในทุกภูมิภาคของไทย ภาคใต้ เรียกว่า ผ้าซอกาบ ผ้าซกน้ำ ผ้าซุบ ผ้าซุบตัว ผ้าปลัด ผ้าปลัดอาบน้้า ผ้าป่อย ผ้าคาคอเว เป็นต้น ภาคเหนือ เรียกว่า ผ้าหัว ผ้าตะก้อง ผ้าตาโก้ ผ้าเคี้ยว เป็นต้น ส่วนภาคอีสาน อาจเรียกผ้าขาวม้าด้วยชื่ออื่น เช่น ผ้าแพร ผ้าแพรอีโป้ ผ้ากาโด ซึ่งในอีสานเองจะมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ หนึ่งผ้าแพรขาวม้าซึ่งมีลักษณะเป็นตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัสคล้ายตาหมากรุก และสองผ้าแพรใส่ปลาไหลหรือผ้าแพรลั่นแลน และในพจนานุกรมภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า ผ้าซัดด้าม ผ้าขาวด้าม หรือผ้าด้าม บางแห่งก็ออกเสียงเรียกเป็น ผ้าชะม้า (ศักดิ์ชาย ลีศึกษา, 2551: 45-46)

1.2 ที่มาของคำว่าผ้าขาวม้า

ผ้าขาวม้ามักมีความผูกพันและอยู่ร่วมกับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านานจนทำให้หลายคนเชื่อว่าผ้าขาวม้านั้นเป็นของคนไทยมาแต่โดยกำเนิด แต่หากสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับผ้าที่มนุษย์เราใช้สอยมาแต่โบราณแล้วจะพบว่า ผ้าขาวม้ามักมีสมมติฐานที่มาหลากหลายแตกต่างกัน ดังนี้

1) ผ้าขาวม้ามาจากอิหร่าน โดยคำว่า “ขาวม้า” เพี้ยนมาจากคำว่า คามาร์ บันด์ (Kamar Band) ซึ่งแปลว่าผ้าคาคอเว โดยในผลงานวิจัยเรื่อง “ผ้าขาวม้า: เอกลักษณะไทย” ของรองศาสตราจารย์ ดร.อาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง จากคณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อธิบายว่า ผ้าขาวม้าเป็นคำที่เพี้ยนมาจากภาษาอิหร่านที่ใช้ในสเปน เนื่องจากในอดีตอิหร่านและสเปนมีการติดต่อกัน ทำให้เกิดการถ่ายเททางวัฒนธรรมและภาษาซึ่งกันและกัน โดยในสเปนใช้ผ้าคามาร์ที่ว่านี้ในการคลุมบาหรือคาคอเว

2) ผ้าขาวม้ามาจากญี่ปุ่น โดยอาจารย์สมภพ จันทระประภา ได้เคยอธิบายถึงที่มาของผ้าขาวม้าในหนังสือ “อยุธยาอาภรณ์” ว่า มาจากผ้านุ่งชั้นในของชาวญี่ปุ่นที่เรียกว่า “ทักชะม้า” ซึ่งใกล้เคียงกับข้อมูลของอาจารย์จิราภรณ์ อรัณยะนาค อดีตผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์โบราณวัตถุของกรมศิลปากร ที่กล่าวว่าได้มีการพบผ้าขาวม้าที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศญี่ปุ่น ผ้าผืนนี้สันนิษฐานว่าทอขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยามีลวดลายเป็นตารางหมากรุก ชาวญี่ปุ่นเรียกผ้าผืนนี้ว่า “ผ้าก่าม้า”

3) ผ้าขาวม้ามาจากกัมพูชา จากข้อมูลในหนังสือ “ผ้าทออีสาน ฉบับเชิดชูเกียรติ แม่ครูช่างแถบอีสานใต้” และได้รับการอ้างอิงในบทความ “เข้มนมอง ‘ผ้าขาวม้า’ ไทยหรือเทศ ?” ตีพิมพ์ในคอลัมน์ปริศนาโบราณคดี นิตยสารมติชนสุดสัปดาห์ เขียนโดย เพ็ญสุภา สุขคตะ ว่าใน กัมพูชาเรียกผ้าขาวม้าว่า “ผ้ากรรมมา” ซึ่งเป็นผ้าที่มอบให้ผู้ใหญ่เพื่อขอล้างกรรม เป็นไปได้หรือไม่ว่า ไทยเรารับเอาผ้าขาวม้ามาจาก “ผ้ากรรมมา” ของกัมพูชาและต่อมาจึงกลายเป็นผ้าก้ำม้า ผ้าขะม้า และผ้าขาวม้า

4) ผ้าขาวม้าเป็นของไทยแท้ ผ้าขาวม้ามาจากคำว่า “ผ้าขอมมา” ซึ่งในเทศกาล สงกรานต์เป็นประเพณีที่คนไทยจะต้องนำผ้าไปไหว้ กราบขอขมาลาโทษและรดน้ำดำหัวผู้อาวุโส เนื่องจากคำว่า “ขมา” นี้มีความใกล้เคียงกับคำว่า “ขะม้า” แต่สมมติฐานนี้ไม่น่าเป็นไปได้ เพราะ ภาษาถิ่นแต่ละภาคที่ใช้เรียกผ้าขาวม้ามี่ความแตกต่างกันไป และบางภาคไม่ใกล้เคียงกับคำว่า ผ้าขาวม้าแต่อย่างใด (สังคิต จันทนะโพธิ, 2538: 1-8)

เมื่อพิจารณาจากทั้งสี่สมมติฐานนี้แล้ว ข้อที่ผู้รู้เชื่อว่าน่าจะเป็นไปได้มากที่สุดคือ ข้อแรก ผ้าขาวม้ามาจากอิหร่าน ทั้งรากศัพท์ของภาษา ระยะเวลา และหลักฐานที่ค้นคว้าได้เชื่อว่า ผ้าคามาร์จากอิหร่านแพร่หลายไปสู่สเปน หลังจากนั้นได้เผยแพร่ไปยังที่อื่น ๆ ในอดีตจักรวรรดิสเปน เป็นมหาอำนาจของโลกที่มีอาณาบริเวณมากมาย จนได้รับการขนานนามว่า “จักรวรรดิที่พระอาทิตย์ไม่เคยตกดิน” เชื่อว่าผ้าคามาร์นี้ได้แพร่หลายเข้าไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ที่สเปนติดต่อด้วยจนกระทั่งเข้ามาสู่ ประเทศไทยในที่สุด (คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ, 2560: 20-21)

1.3 ผ้าขาวม้าในประเทศไทย

ผ้าขาวม้าเป็นวิถีชีวิตของคนไทย เป็นผ้าสารพัดประโยชน์ เนื้อเพลงลูกทุ่งชื่อ ผ้าขาวม้า ประพันธ์โดยสุรินทร์ ภาคศิริ เป็นเพลงดังในปี พ.ศ. 2514 ของนักร้องสาวริกา กิ่งทอง สะท้อนให้เห็นภาพชีวิตของคนไทยที่ผูกพันอยู่กับผ้าขาวม้าและความเป็นผ้าสารพัดประโยชน์ อย่างชัดเจน เนื้อร้องของเพลงผ้าขาวม้าเป็นดังนี้ (กรุงเทพฯ มิวสิคออนไลน์, 2557)

ยามเย็นเดินเล่นชายทุ่ง	ผ้าขาวม้าคาดพุงนุ่งกางเกงขายาว
แต่งตัวไปอวดสาว ๆ	นุ่งกางเกงขายาวผ้าขาวม้าคาดพุง
ผ้าขาวม้ามี่ค่ามากหลาย	ทุกคนชอบใช้ไม่ว่าบ้านนอกในกรุง
ซื้อหาราคาไม่สูง	คาดเอวลงทุ่งลมพัดสบาย
ขนาดพอดีไม่เล็กไม่ใหญ่	ใช้นุ่งก็ได้หรือจะเอาไว้ไถ่ยุ่ง
ใช้เช็ดขา เช็ดหน้า เช็ดตัว	บางคนโปกหัวพอขึ้นอุรา
มัดของก็ดูแน่นหนา	รองหลังรองบ่าเช่นพวกจับกัง
ปิดฝุ่นฤดูร้อนกันเปื้อนทุกอย่าง	หรือใช้ปูนั่งเต๊ะทำดูหนังตะลุง
พวกผู้หญิงบางคนชอบใช้	ยกทรงก็ได้กระโจมอกก็หน้าดู

ใช้แขนแทนเปลไ้หนู

หรือโยงเป็นอุ้กที่ทุ่นราคา

แผนผ้าหม่นนอนแทนหมอนกลางป่า

หรือใช้พาดบ่าก็เท่หนักหนาคุณลุง

ยามจนขัดสนหนักหนา

ต้องทนก้มหน้าใช้ผ้าขาวม้าแปรงพัน

คิด ๆ แล้วมันน่าขัน

ใช้กันจนมั่วประโยชน์มากมาย

มีเรื่องอัศจรรย์ชวนน่า

ใช้ผูกคอตายสะดวกสบายหายยุ่ง

หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่บ่งชี้ว่าคนไทยเริ่มใช้ผ้าขาวม้า พบในอาณาจักรโยนก

นาคนคร หรือโยนกเชียงแสน ซึ่งนักประวัติศาสตร์เชื่อว่าเป็นอาณาจักรแรกของชาวไทยในดินแดนสุวรรณภูมิ สร้างขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 – 12 ต่อมาศิลปวิทยาการของอาณาจักรเชียงแสนเจริญรุ่งเรืองมาก รวมทั้งในด้านการแต่งกายซึ่งเริ่มมีลวดลายประดับประดาบนเสื้อผ้า จากหนังสือ “ประวัติเครื่องแต่งกาย” โดย พวงผกา คุโรวาท กล่าวถึงการแต่งกายของชาวเชียงแสนว่ารับวัฒนธรรมการใช้ผ้าขาวม้ามาจากชาวไทใหญ่ แต่ได้นำมาปรับเปลี่ยนวิธีการใช้

“...ผู้ชายเริ่มใช้ผ้าเคียนเอว หรือผ้าขาวม้า ซึ่งได้มาจากชาวไทใหญ่ แต่ไทใหญ่ใช้พันศีรษะ ส่วนไทยเรายังมุ่นผมอยู่ และประดับประดากันบ้าง ครั้นพอเห็นประโยชน์ของผ้าจึงนำมาใช้บ้าง แต่เปลี่ยนเป็นเคียนเอว เมื่อเดินทางไกลจึงนำมาใช้และอำนวยความสะดวกมีประโยชน์มาก เช่น เก็บอาวุธและสัมภาระ ใช้ปูนอน อาบน้ำ เช็ดตัว ไทใหญ่เห็นประโยชน์จึงมาเคียนเอวบ้าง เลยทำให้ไทใหญ่บางพวกมีทั้งผ้าเคียนเอวและผ้าโพกศีรษะ...”

หลักฐานที่แสดงว่าคนไทยเริ่มใช้ผ้าขาวม้าในสมัยเชียงแสน คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน เป็นภาพการแต่งกายของชายชาวบ้าน โดยผู้ชายใช้ผ้าขาวม้าพาดบ่าหรือเคียนเอว นอกจากนี้ จากหลักฐานการเปรียบเทียบลักษณะของการแต่งกายจากภาพประติมากรรมนูนต่ำ ลายปูนปั้นประดับโบราณสถาน เช่นที่เจดีย์วัดป่าสัก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย หรือประติมากรรมรูปเทวดาประนมมือที่เจดีย์วัดกู่เต้า อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย พบว่าผู้ชายในชนชั้นสูงของเชียงแสนจะนุ่งผ้าสองชาย ยาวกรอมเท้า ทั้งชายพกขนาดใหญ่ไว้ด้านซ้ายของลำตัว คล้ายลักษณะการนุ่งผ้าของชาวขอม คาดทับด้วยผ้าหรือเข็มขัด ทั้งชายไว้ให้ยาว

ต่อมาพบหลักฐานการแต่งกายของหญิงและชายสมัยอยุธยาจากภาพเขียน “ไตรภูมิอยุธยา” ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 ปรากฏว่าชาวโยธยานิยมใช้ผ้าขาวม้าพาดบ่า คาดเอว นิยมนุ่งโจงกระเบนแล้วใช้ผ้าขาวม้าคล้องคอ ตลบห้อยชายทั้งสองไว้ด้านหลัง (อ้างอิงจากบทความเรื่อง “วัฒนธรรมสร้างสรรค์ มนต์เสน่ห์แห่งผืนผ้าลายตาราง นามว่าผ้าขาวม้าสารพัดนึก” โดย ชีรภานต์ โปธิ์แก้ว)

นอกจากนั้นในสมัยอยุธยาพบว่ามีการใช้ผ้า “คาดเกี้ยว” ในกลุ่มชนชั้นสูงและขุนนาง เป็นผ้าหน้าแคบกว่าผ้านุ่ง มีลายเป็นดอกโตสีต่าง ๆ คาดทับเอวเพื่อให้กระชับแน่นขึ้นคล้ายกับที่ชาวบ้านใช้คาดเอวนั่นเอง แต่ผ้าคาดเกี้ยวของชนชั้นสูงจะมีลวดลายสีสันทันที่สวยงามกว่าชาวบ้าน

การใช้ผ้าคาดเกี้ยวนี้ได้สืบต่อเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้อธิบายถึงคำว่า “เกี้ยว” ว่า “...ผู้กว้า รัดเกี้ยวที่สวมบนศีรษะก็หมายถึงวัตถุที่รัดข้อข้อมผม เกี้ยวผู้หญิงก็หมายถึงพุดผูกสมัครรักใคร่กับผู้หญิง กอดเกี้ยวก็หมายถึงกอดรัด สืบไปถึงเกี้ยวก็เป็นคำเดียวกันด้วย ผ้าเกี้ยวก็เป็นผ้าคาดพุง เกี้ยวลายก็เป็นลายผ้าคาดพุงที่มีลายเท่านั้น...”

ส่วนชาวบ้านในสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งชายและหญิงนิยมใช้ผ้าขาวม้ามาทำประโยชน์ มากยิ่งขึ้นโดยไม่จำกัดเพียงเพศชายเหมือนในอดีต และไม่ได้จำกัดไว้เพียงเป็นเครื่องแต่งกายเพียง อย่างเดียว แต่ยังใช้ทำประโยชน์อย่างอื่นอีกด้วย นับจากอดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ผ้าขาวม้าเป็นผ้า ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในทั่วทุกภาคของประเทศไทย ควบคุมก็ว่าวัฒนธรรมการทอผ้าซึ่งเป็นภูมิปัญญา ดั้งเดิมของคนไทย มีการทอผ้าขาวม้าใช้เองในครัวเรือน แลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้าน มอบให้แก่ผู้ใหญ่ และใช้ในงานพิธีกรรมต่าง ๆ ด้วย เป็นผ้าที่เข้าถึงง่ายด้วยประโยชน์ใช้สอยมากมาย ผ้าขาวม้าจึงอยู่คู่ กับคนไทยมาทุกยุคทุกสมัยและแนบแน่นอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่เด็กจนโตก็ว่าได้ โดยเฉพาะใน สังคมชนบทและสังคมเกษตรกรรม เรามักนึกถึงภาพผู้ชายใช้ผ้าขาวม้าในการพาดบ่า เคียนเอว เช็ด เหงื่อ ส่วนแม่บ้านใช้ผ้าขาวม้าในการผูกเป็นเปลนอนให้เด็กทารก เป็นผ้าบังเมื่อให้นมลูก เป็นผ้าฆ่ากันแดด เป็นต้น (คณะทำงานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ, 2560: 22-26)

1.4 ประเภทของผ้าขาวม้า

สีและลวดลายของผ้าขาวม้าอาจแตกต่างกันไปตามความนิยมของท้องถิ่น ถ้าใช้ เกณฑ์แบ่งตามลวดลาย ผ้าขาวม้าอาจแบ่งได้ 4 กลุ่มดังนี้

1) ผ้าขาวม้าตามะกอก (ตาหมากรุก) เป็นผ้าลายตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ แบบกระดานหมากรุก มีเพียง 2 สีสลับกัน ในสมัยโบราณเรียกว่า ผ้าตาถ่อ เพราะแต่ละช่องมีความ เท่ากัน สีที่นิยมคือ สีแดง สีเขียว สีขาว และสีดำ สีดำสลับขาวเรียกว่า ผ้าขาวม้าป่า เนื่องจากผ้ายที่ นำมาทอมีเนื้อหยาบ ปัจจุบันมีหลายสี

2) ผ้าขาวม้าตาเล็ก คล้ายลายตาหมากรุกแต่มีขนาดเล็ก

3) ผ้าขาวม้าลายไส้ปลาไหล (ตาสะแคง) เป็นลายริ้วตามแนวยาวสลับสี

4) ผ้าขาวม้าตาหมู เป็นการผสมผสานลายไส้ปลาไหลกับลายตามะกอกหรือลาย ตาเล็กเข้าด้วยกัน

ปัจจุบันเป็นที่น่ายินดีที่ชาวบ้านและกลุ่มทอผ้าในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้มีการคิดค้นลาย ผ้าขาวม้าใหม่ ๆ ขึ้นมามากมายหลากหลายลวดลาย ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นลายประยุกต์ เช่น

1) กลุ่มทอผ้าฝ้ายบ้านคิมชาติ จังหวัดขอนแก่น ที่ได้พัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ ผ้าขาวม้า จากเดิมที่ทอเป็นลายตาหมากรุกมาเป็นการสอดแทรกลายมัดหมี่และเส้นใยพิเศษ ทำให้มี ปุ่มนูนบนพื้นผ้า เป็นลวดลายที่สวยงามและมีเอกลักษณ์ เรียกว่า “ผ้าขาวม้าทรงเครื่อง”

2) กลุ่มทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านปางกอม ตำบลชนแดน อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน ได้คิดค้นลายผ้าที่มีความร่วมสมัย โดยใช้ลายเอกลักษณ์ของน่าน เช่น ลายน้ำไหล ตีนจก ผสมผสานกับลวดลายที่คิดค้นขึ้นใหม่ ย้อมด้วยสีธรรมชาติจากต้นคราม เปลือกไม้ขนุนเปลือกไม้ ประดู่

3) กลุ่มทอผ้าไหมสตรีบ้านสุขสมบูรณ์ บ้านสุขสมบูรณ์ ตำบลเก่าขาม อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านได้สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากบรรพบุรุษ ต่อมาได้คิดค้นลายใหม่ขึ้น เรียกว่า “ผ้าขาวม้าลายสายฝน” ซึ่งเกิดจากความบังเอิญเมื่อผู้ทอนำหลอดไหมที่เหลือจากการทอผ้ามัดหมี่มาทอผ้าขาวม้าโดยไม่ได้เรียงลวดลาย ทำให้เกิดสีสันทึบกันบนผืนผ้า เป็นลวดลายจุดประเล็ก ๆ คล้ายสายฝน

4) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มน้ำมอญแจ้ซ้อ ตำบลแจ้ซ้อ อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง คิดค้น “ผ้าขาวม้าลายลำปาง” เป็นลายที่ออกแบบใหม่ โดยได้รับแรงบันดาลใจจากการแต่งกายของคนขับรถม้า สัญลักษณ์ของจังหวัดลำปาง จากลายตารางหมากรุกแบบเดิม ได้เพิ่มลายเส้นตารางคู่เล็กให้ตัดกันระหว่างตารางหมากรุก ทำให้เกิดลวดลายคล้ายผ้าสกอต

จากลายผ้าขาวม้าแบบดั้งเดิมมาสู่ลวดลายประยุกต์ที่เกิดขึ้นใหม่ สะท้อนถึงการพัฒนาของลวดลายผ้าขาวม้าที่ต่อเนื่องไปไม่หยุดยั้ง แต่ยังไม่ทิ้งความเป็นลายตารางที่คุ้นตาคนไทยอันเป็นเอกลักษณ์ของผ้าขาวม้า การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ จากภูมิปัญญาดั้งเดิมนี้เป็นนิมิตหมายอันดีว่าลายผ้าขาวม้าจะได้รับการสืบทอดและคงอยู่ในสังคมต่อไปนานเท่านาน (คณะทำงานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ, 2560: 91-92; ศักดิ์ชาย สิกขา, 2551)

ถ้าใช้เกณฑ์การแบ่งประเภทของผ้าขาวม้าตามแหล่งที่มาของผ้าและกระบวนการผลิต อาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ผ้าขาวม้าทอมือและผ้าขาวม้าทอโรงงาน ดังนี้

1) ผ้าขาวม้าทอมือ

ผ้าขาวม้าทอมือ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ผ้าขาวม้าทอมือแบบพื้นบ้าน และผ้าขาวม้าทอมือแบบกึ่งอุตสาหกรรม ดังนี้

1.1) ผ้าขาวม้าทอมือแบบพื้นบ้าน คือผ้าขาวม้าที่ชนพื้นบ้านทอใช้ขึ้นมาเองตามวิถีวัฒนธรรมของชนกลุ่มนั้น ๆ ตามศักยภาพและทักษะของแต่ละคน มีรายละเอียดเป็นตัวเองอย่างอิสระ ใช้ฝ้ายหรือไหมพื้นบ้าน เช่นมือ สวมมือ ฟอกย้อมโดยใช้วัตถุดิบท้องถิ่นในธรรมชาติ เป็นกระบวนการตามภูมิปัญญาเฉพาะถิ่น ทำให้เกิดเป็นผ้าผืนขาวม้าที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนชัดเจน

1.2) ผ้าขาวม้าทอมือแบบกึ่งอุตสาหกรรม คือผ้าขาวม้าที่ตัดตอนกระบวนการทอผ้าแบบพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่นไปอย่างมาก เพราะใช้เส้นใยสำเร็จรูป เส้นใยสังเคราะห์และ/หรือย้อมสีเคมีมาจากโรงงานอุตสาหกรรม อาศัยแรงงานของชาวบ้านเฉพาะขั้นตอนการย้อมสีและ/หรือการทอมือเท่านั้น

2) ผ้าขาวม้าทอโรงงาน (ประไพ ทองเชิญ, 2548: 15-19)

ผ้าทอโรงงานเป็นผ้าที่เน้นปริมาณในการทอ มีลักษณะเนื้อผ้าเรียบ ลวดลายสม่ำเสมอทั้งม้วนเป็นร้อยเป็นพันเมตรขึ้นไป โดยกระบวนการผลิตมีทั้งโรงงานที่ใช้คนทอ และโรงงานที่ใช้เครื่องจักรทอ

2.1) ผ้าทอโรงงานในประเทศ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ผ้าทอโรงงานใยธรรมชาติ ส่วนใหญ่ยังใช้ฝีมือคนทอ และผ้าทอโรงงานใยประดิษฐ์ ส่วนใหญ่ทอด้วยเครื่องทอแบบไร้กระสวย มีแหล่งผลิตเป็นโรงงานขนาดใหญ่

2.2) ผ้าทอโรงงานจากต่างประเทศ

1.5 ลวดลายของผ้าขาวม้า

1) ลวดลายของผ้าขาวม้าแต่ละภูมิภาค

ผ้าขาวม้าไม่ว่าผ้าขาวม้าทอมือหรือผ้าขาวม้าทอโรงงาน หากดูเพียงผิวเผิน หลายคนอาจมองว่าลวดลายของผ้าขาวม้ามีความคล้ายคลึงกันไปหมด ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว ลวดลายของผ้าขาวม้ามีความแตกต่างกันในรายละเอียด จากบทความเรื่อง “ย้อนอดีต ตามกลิ่นอายผ้าสารพัดประโยชน์” ในหนังสือพิมพ์บ้านเมือง ฉบับวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2541 ได้จำแนกประเภทของผ้าขาวม้าในชุมชนเด่น ๆ ที่มีการทอผ้ามายาวนาน แบ่งเป็นภาคต่าง ๆ ดังนี้

1.1) ผ้าขาวม้าภาคกลาง

ผ้าขาวม้าจังหวัดอยุธยา ลักษณะเฉพาะของผ้าขาวม้าจังหวัดอยุธยา คือ มีลักษณะเป็นผ้าผืนเล็ก แคบ ลวดลายคละสลักกันเป็นตารางหมากรุกประมาณครึ่งนิ้ว และมีสองสี สลับด้าน ด้านตามยาวของปลายทั้งสองข้างทำเป็นสายริ้ว สีสันทันจะสลับกัน เช่น ขาวแดง แดงดำ ขาวน้ำเงิน เป็นต้น

ผ้าขาวม้าจังหวัดนครสวรรค์ จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ตามท้องถิ่น เล่าว่า ผ้าขาวม้าที่ทอกันมากอยู่แถบตำบลบ้านไร่ อำเภอลาดยาว และอีกที่คือบ้านตะเคียนเลื่อน ตำบลเกาะหงส์ อำเภอเมือง สีของผ้าขาวม้าจะเป็นสีที่ตัดกัน ทอเป็นลายตาสกอต นิยมใช้เส้นด้ายฝ้ายในการทอผ้าขาวม้า เพราะฝ้ายจะมีความนิ่ม เนื้อละเอียด

ผ้าขาวม้าจังหวัดกาญจนบุรี มีเอกลักษณ์คือสีสันทัน โดยผ้าขาวม้าผืนหนึ่งมักจะใช้สีที่ทอสลับกันประมาณ 4 สี เมื่อสีที่ทอเกิดไปซ้อนกันจะทำให้ได้สีใหม่ซึ่งสวยงามมากขึ้น ผ้าขาวม้าที่นี้มีหลายลวดลาย

ผ้าขาวม้าจังหวัดชัยนาท เป็นผ้าทอด้วยไหมประดิษฐ์ ด้ายโทเร และฝ้าย ทอเป็นลายสกอต ลายทาง หรือลายสีเหลี่ยม และผ้าขาวม้าของตำบลเนินขาม อำเภอหันคา มีชื่อเรียกว่า “ผ้าขาวม้า 5 สี” คือมีสีแดง เหลือง ส้ม เขียว ขาว

ผ้าขาม้าจังหวัดลพบุรี อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งทอผ้าพื้นเมืองที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย เป็นผ้าทอที่มีเอกลักษณ์ดั้งเดิม เนื่องจากชาวอำเภอบ้านหมี่เป็นชาวไทพวนที่อพยพมาจากลาว ดังนั้นผ้าขาม้าจึงเป็นผ้าขาม้าที่มีลวดลายและสีสันสวยงามประณีต เช่น ลายไส้ปลาไหล

ผ้าขาม้าจังหวัดราชบุรี เน้นทอ 2 ลวดลาย คือ ลายหมากรุกและลายตาปลา มีความสวยงาม ราคาอ่อนโยม และสีไม่ตก มีทั้งที่ทอจากโรงงานและทอด้วยมือ ผ้าขาม้าที่มีชื่อเสียงคือ ผ้าขาม้าทอมือบ้านไร่

1.2) ผ้าขาม้าภาคอีสาน

คนอีสานเรียกผ้าขาม้าว่า ผ้าอีโป้ หรือผ้าแพรวอีโป้ ผ้าขาม้าในภาคอีสานมี 2 ลักษณะ คือ ผ้าแพรวขาม้า ซึ่งเป็นสีเหลี่ยมจัตุรัสคล้ายตาหมากรุก และผ้าแพรวไส้ปลาไหล หรือผ้าแพรวลิ้นแล่น

ผ้าขาม้าจังหวัดศรีสะเกษ ทอด้วยไหมและฝ้าย ผ้าขาม้าที่ทอด้วยไหมจะทำในโอกาสพิเศษหรืองานพิธีสำคัญเท่านั้น ส่วนลวดลายผ้าขาม้าเป็นลายเส้นขัดกันเป็นตารางหมากรุก นิยมใช้สีกัน 2 หรือ 3 สี

ผ้าขาม้าจังหวัดสุรินทร์ ชาวสุรินทร์มักใช้ผ้าขาม้าในการแต่งกายประจำจังหวัดในพิธีกรรมสำคัญตั้งแต่เกิดจนตาย ลายผ้าขาม้าของจังหวัดสุรินทร์จะเป็นผ้าลายตารางสีแดงดำ เขียวเข้ม และชาวสุรินทร์จะมีผ้าขาม้าประจำตระกูล เมื่อสิ้นบุญผู้อาวุโสมักจะมอบผ้าขาม้าไว้เป็นมรดกแก่ลูกหลาน

ผ้าขาม้าจังหวัดมหาสารคาม มีทั้งผ้าขาม้าทอมือย้อมด้วยสีธรรมชาติ และสีสังเคราะห์ มีการพัฒนาลวดลายให้ทันสมัยมากขึ้น รวมทั้งพัฒนาคุณภาพจนเป็นผ้าขาม้าคุณภาพดีที่ขึ้นชื่อของจังหวัด

ผ้าขาม้าจังหวัดขอนแก่น ลายผ้าขาม้าของขอนแก่นจะมีลายเอกลักษณ์คือลายหมี่กง ซึ่งแต่เดิมเป็นลายเก่าแก่ของผ้าเมืองขอนแก่น นำมาผสมผสานความคิดสร้างสรรค์ออกมาเป็นลายเฉพาะ ส่วนสีจะเน้นสีม่วง แดง เขียว ซึ่งเป็นสีดั้งเดิมของผ้าขาม้าขอนแก่น โดยทอแบบ 3 ตะกอ ทำให้เนื้อผ้าหนาและแน่น

ผ้าขาม้าจังหวัดอุดรธานี บ้านนาขาเป็นแหล่งผลิตและตลาดผ้าที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการทอผ้าหลายลวดลาย รวมถึงผ้าขาม้า มีการผลิตเป็นผ้าหลากหลายประเภท รวมถึง เสื้อผ้าสำเร็จรูปที่ตัดเย็บจากผ้าขาม้าจำหน่ายด้วย

ผ้าขาม้าจังหวัดยโสธร ผ้าทอที่มีชื่อเสียงคือที่บ้านหัวเมืองตำบลหัวเมือง อำเภอชนะชัย จังหวัดยโสธร มีการทอผ้าขาม้าและผ้าหมี่ด้วยลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายเกล็ดเต่า

ผ้าขาม้าจังหวัดสกลนคร กลุ่มชุมชนอำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร มีการทอผ้าขาม้าลวดลายต่าง ๆ ที่มีการผสมผสานลวดลายในลักษณะของเส้นตรง ทำให้เกิดเป็น ลวดลายที่มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไปตามท้องถิ่น ได้แก่ ลายตาโล่หรือลายหมากรุกฮอส ลายตาคู่ ลายตาผ้า และลายตาผ้าเล็ก

1.3) ผ้าขาม้าภาคเหนือ

ภาคเหนือเรียกผ้าขาม้าว่า ผ้าหัว ผ้าตะโกองหรือตาโกอง ซึ่งหมายถึงผ้าลาย ตาราง

ผ้าขาม้าจังหวัดแพร่ ผ้าขาม้าของอำเภอสูงเม่น อำเภอสอง และอำเภอร่องขวาง จังหวัดแพร่ เป็นการทอลักษณะจกที่บริเวณปลายผ้าขาม้า เรียกว่าผ้าขาม้ามีเชิง เชิงของผ้าขาม้าจะมีเทคนิคการจกลวดลายเพิ่มเติมเข้าไปด้านหน้า ส่วนใหญ่เป็นลายตาหมากรุกหรือ ลวดลายเรขาคณิตทั่วไป ส่วนลายที่จกจะเป็นลายสัตว์ตามคตินิยมความเชื่อและขนบธรรมเนียม ประเพณีของแต่ละกลุ่มชน เช่น ลายนก ลายช้าง ลายม้า

ผ้าขาม้าจังหวัดน่าน ชาวบ้านสืบทอดการทอผ้ามายาวนาน ดังปรากฏใน จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ ชาวบ้านเรียกผ้าขาม้าว่า ผ้าตะโกอง นิยมทอด้วยฝ้าย ชายผ้ามักจะจก เป็นลายช้าง ลายม้า ลายเจดีย์ ลายยกดอก ลวดลายที่เน้นเกี่ยวกับความเชื่อและความเป็นสิริมงคล ผ้าทอของน่านจะคล้ายคลึงกับแพร่

ผ้าขาม้าจังหวัดสุโขทัย บ้านหาดเสี้ยวเป็นชุมชนทอผ้าขนาดใหญ่ที่สุดใน จังหวัดสุโขทัยมีชื่อเสียงในนาม “ผ้าทอไทพวนบ้านหาดเสี้ยว” ผ้าขาม้าเป็นผ้าอเนกประสงค์ที่ชาย ชาวไทพวน บ้านหาดเสี้ยวจะมีติดตัวในทุกโอกาสเสมอ ลวดลายที่นิยมเป็นลายสัตว์เพียงชนิดเดียว เช่น ลายช้าง ลายม้า แต่รายละเอียดจะแตกต่างกันไปตามจินตนาการของผู้ทอ เช่น บ้านแบกชั้น หมากเป็ง ที่ทอเป็นลายม้ามีปีก ม้ายืนตรง ม้ายอง ฯลฯ ใช้เทคนิคการเพิ่มลวดลายทั้งการจก และขีด ขึ้นอยู่กับความชำนาญของผู้ทอแต่ละคน

1.4) ผ้าขาม้าภาคใต้

ผ้าขาม้าเกาะยอ จังหวัดสงขลา เอกลักษณ์ที่โดดเด่นของผ้าขาม้าเกาะยอคือการทออย่างประณีต ส่วนลวดลายนั้นไม่แตกต่างจากภาคอื่นเท่าใดนัก สีของผ้าขาม้าเกาะยอมี สีสันสดใส มีลวดลายที่ตัดกัน ผ้าขาม้าจะใช้ฝ้ายที่มีคุณภาพดี

ผ้าขาม้าจังหวัดตรัง แหล่งที่มีชื่อเสียงในด้านการทอผ้าพื้นเมืองของ จังหวัดตรัง คือ บ้านนาหมื่นศรี ผ้าทอนาหมื่นศรีแบ่งตามลักษณะโครงสร้างของผืนผ้าได้ 3 ชนิด ได้แก่ ผ้าพื้น ผ้าตา ผ้ายกดอก โดยทอลวดลายต่าง ๆ ได้แก่ ลายลูกแก้ว ลายแก้วชิงดวง ลายราชวัตร ลายดอกจัน ลายเกสร

นอกจากนี้จากการสำรวจในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทย รวบรวมเป็นข้อมูลไว้ในหนังสือ “ผ้าทอพื้นเมือง” โดยโครงการพัฒนาผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัดของ ประเทศ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2543 ได้สำรวจผู้ที่ทอผ้าชาวมาในจังหวัดต่าง ๆ พบว่า มีการทอ ผ้าชาวมาอย่างแพร่หลายจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดนั้น ๆ เช่น จังหวัดบุรีรัมย์มีการทอ ผ้าชาวมาที่อำเภอประโคนชัย โดยทอเป็นผ้าแบบชาวส่วย และทอลายซิด ลายม้า ลายดอกเทียน ที่ปลายผ้า เป็นต้น และที่บ้านสูงเนิน ตำบลสองชั้น อำเภอกระสัง ยังพบผ้าชาวมาโบราณที่ทอจากผ้า ซึ่งไม่มีลายตามขวางแบบตารางแต่มีการปักลวดลายเพิ่มเติมที่เชิงผ้า จังหวัดเลยยังพบผ้าชาวมาที่ทอ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นลายดั้งเดิม ซึ่งใช้เส้นไหมจากโรงงานในการทอ พบมากที่บ้านสูงเปือย ตำบล ธาตุ อำเภอเชียงคาน และจังหวัดอุดรธานี มีการทอผ้าชาวมาเป็นจำนวนมากที่บ้านเชียง อำเภอหนอง หาน จังหวัดลำปางมีการทอผ้าชาวมาที่เป็นเอกลักษณ์ คือ ผ้าชาวมาเขलगค์นคร เป็นลายสี่คู่ขัดกัน ใช้ด้ายสังเคราะห์ผสมเส้นด้ายธรรมชาติ ทอเป็นลายขัด ทำให้เกิดความนิ่มและซับน้ำได้ดี (คณะทำงานการพัฒนาเศรษฐกิจรากฐานและประชารัฐ. 2560 : 85-91)

2) ที่มาของการสร้างลวดลายบนผืนผ้า

การทอผ้าพื้นเมืองที่มีความสวยงาม นอกจากจะมีเนื้อผ้าที่ได้จากเส้นใยที่นำมา ทอผ้าแล้ว สิ่งสำคัญที่ทำให้ผ้าเกิดความสวยงามมีคุณค่านั้นเกิดจากลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้า นั้นเป็น สำคัญ ช่างผู้ทอผ้าจำเป็นต้องใช้ความชำนาญและมีมือในการสร้างลวดลายโดยอาศัยเทคนิควิธีการ ต่าง ๆ ที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ ประกอบกับแนวคิด จินตนาการเชิงศิลปะและแฝงไว้ด้วยความ เชื่อท้องถิ่นมาสร้างสรรค์ให้เกิดเป็นลวดลาย ดอกดวงบนผืนผ้าอันวิจิตร สวยงาม ที่มาของลวดลายบน ผืนผ้าทอ หากจะวิเคราะห์ถึงเหตุปัจจัยซึ่งนำมาสู่แนวคิดสร้างสรรค์ในการประดิษฐ์ลวดลายบนผืนผ้า แล้ว ลวดลายผ้าที่สร้างขึ้นเกิดจากอิทธิพลของสิ่งต่อไปนี้ (กระทรวงวัฒนธรรม, 2549: 72-74)

1) คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

เนื่องจากพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก ช่างทอผ้าพื้นเมืองอาจได้รับแรงบันดาลใจจากศาสนสถานทางพระพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร ที่มีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายต่าง ๆ อย่างสวยงาม ในส่วนประกอบของอาคารส่วนต่าง ๆ เช่น หน้าบันโบสถ์ ซุ้มฟ้า ไบระกา คันทวย ธรรมาสัน รวมทั้งสัตว์จินตนาการต่าง ๆ ที่ประดับอยู่ตาม อาคารทางพระพุทธศาสนา เช่น นาค หงส์ มาเป็นแนวคิดในการสร้างสรรค์ลวดลาย

2) อิทธิพลของสภาพแวดล้อม

สภาพแวดล้อมนั้นมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อลักษณะรูปแบบและ ลวดลายที่ช่างทอผ้าพื้นเมืองสร้างสรรค์ขึ้นให้ปรากฏบนผืนผ้า ลวดลายที่ปรากฏมีลักษณะแตกต่างกัน ออกไปตามสภาพแวดล้อมที่ช่างผู้ทอผ้าได้พบเห็นในชีวิตประจำวันซึ่งสามารถแยกออกได้ดังนี้

ลวดลายเกี่ยวกับสัตว์ มักได้แนวคิดและแรงบันดาลใจจากสัตว์ที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน หรือสัตว์สำคัญในท้องถิ่นทั้งสัตว์ป่าและสัตว์เลี้ยง สัตว์มีพิษ สัตว์สวยงาม สัตว์ที่นำมาเป็นอาหารและสัตว์พาหนะ เช่น เสือ ช้าง สิงโต ม้า นกยูง ไต้ เป็ด ห่าน หงส์ แมงป่อง (แมงงอด) แมงมุม งูเหลือม ฟันปลา นกและลายปักไก่ เป็นต้น

ลวดลายเกี่ยวกับพืช พืชนี้ว่ามีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนในท้องถิ่นที่ต้องพึ่งพาอาศัยพืชเพื่อการดำรงชีวิต พืชพันธุ์ต่าง ๆ ตามธรรมชาติที่พบเห็นในท้องถิ่นหรือพืชที่มีลักษณะเฉพาะที่มีความสวยงามจึงเป็นแรงบันดาลใจให้ช่างทอผ้าพื้นเมื่อนำมาเป็นแนวคิดในการสร้างลวดลาย เช่น ลายหมากบก (กระบก) ดอกพุดซ้อน ลายดอกจัน ลายดอกจอก ลายดอกบัว ลายดอกพุดตาน ลายดอกแก้ว ลายประจายาม ลายดอกพิกุล ลายดอกหนามแท่ง ลายดอกผักแว่น ลายงา ลายดอกต่าง (ดอกไม้เถาวัลย์ชนิดหนึ่ง มีกลิ่นหอม) และลายเถาวัลย์ เป็นต้น

ลวดลายเกี่ยวกับเครื่องใช้และเครื่องประดับ เช่น ลายขอ ลายฉัตร ลายชั้นหมาก ลายบังหลาม (กระบอกข้าวหลาม) ลายกรรไกร ลายขาเป๋ย ลายคันไถ ลายกระจอน (ตุ้มหู) ลายจีเพชร เป็นต้น

ลวดลายที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ลายภูเขา ลายแม่น้ำ ลายคลื่นน้ำ ลายทิวไม้ เป็นต้น

ลวดลายเรขาคณิต เป็นการสร้างลวดลายเป็นรูปเหลี่ยมต่าง ๆ เช่น ลายสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ลายสามเหลี่ยม ลายหกเหลี่ยม ลายแปดเหลี่ยม ลายเก้าเหลี่ยม ลายแฉก เป็นต้น

นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกประเภทลวดลายผ้าตามลักษณะการผลิตการตอบสนองต่อประโยชน์ใช้งานและความต้องการเฉพาะอย่างได้ดังนี้

1) ลวดลายของราชสำนัก เกิดจากการที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9 และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานลวดลายจากราชสำนักให้ช่างทอผ้าพื้นเมืองทอตามแบบ เช่น ผ้าหน้านาง เป็นต้น

2) ลวดลายดั้งเดิมของท้องถิ่น เป็นลวดลายอันเกิดจากการสร้างสรรค์และจินตนาการของคนในท้องถิ่น นิยมทำติดต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เช่น ลายดอกไม้ ใบไม้ ลายสัตว์ ลายบายศรี ลายโคมห้า ลายโคมเจ็ด (ลายขอ ลายนาค ลายดอกแก้ว) เดิมลวดลายเหล่านี้มีสีสันยังไม่หลากหลายดังในปัจจุบัน ลวดลายแบบดั้งเดิมเหล่านี้ได้ถูกแต่งแต้มสีสันและดัดแปลงลวดลายให้ละเอียดสวยงามยิ่งขึ้น และนำไปประยุกต์ใช้ในหลายลักษณะ เช่น ไปตัดเป็นเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย สิ่งของเครื่องใช้ เครื่องประดับตกแต่งบ้าน เป็นต้น

3) ลวดลายจากการดัดแปลง โดยการนำลวดลายแบบดั้งเดิมมาประยุกต์ผสมผสานให้เกิดลวดลายแปลกใหม่ หรือนำลวดลายครอสติชจากนิตยสารต่าง ๆ มาดัดแปลง เช่น ลายเหลื่อมสลับ ลายกอไผ่ชนกัน ลายสรรพสัตว์ เป็นต้น

4) ลวดลายจากจินตนาการ เป็นลวดลายที่เกิดจากจินตนาการของช่างผู้ทอผ้าพื้นเมืองที่ใช้ความคิดสร้างสรรค์ขึ้นเองทั้งลวดลายและสีสันทัน เป็นลวดลายแปลกใหม่ที่แตกต่างจากลวดลายเดิมที่พบเห็นโดยทั่วไป เช่น ลายครุฑ ลายไดโนเสาร์ ลายมนุษย์ ลายตัวอักษร เป็นต้น

2. บทบาทของผ้าขาวม้าจากอดีตถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2522 อาจารย์พันธุ์ จันทร์สว่าง (อ้างใน ศักดิ์ชาย สิกขา, 2551: 46) ได้ใช้แบบสอบถามสำรวจเกี่ยวกับการใช้ผ้าขาวม้า โดยใช้กลุ่มตัวอย่างทั่วประเทศ พบประเด็นที่น่าสนใจพอสรุปได้ดังนี้

1) ร้อยละ 86 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งชายและหญิง มีผ้าขาวม้าใช้เป็นของตัวเอง ผู้ชาย ร้อยละ 97 ใช้ผ้าขาวม้า ขณะที่ผู้หญิง ร้อยละ 51 เท่านั้นที่ใช้

2) คนกรุงเทพมหานคร ร้อยละ 78 ใช้ผ้าขาวม้า คนต่างจังหวัด ร้อยละ 91 ใช้ผ้าขาวม้า สภาพแวดล้อมในชนบทและหน้าที่การงานของคนในชนบทรวมทั้งประเพณีดั้งเดิมทำให้คนต่างจังหวัดมีความผูกพันกับผ้าขาวม้าอย่างเหนียวแน่น

3) คนที่แต่งงานมีครอบครัวแล้ว ร้อยละ 97 และคนที่เป็นหม้าย ร้อยละ 100 ใช้ผ้าขาวม้ามากกว่าคนที่เป็นโสด ร้อยละ 63 ในแง่การใช้ผ้าขาวม้าขึ้นอยู่กับการจัดการดูแลของผู้หญิงที่เป็นภรรยา

4) ผ้าขาวม้าส่วนใหญ่ได้มาจากการซื้อ ร้อยละ 90 ซึ่งมากกว่าการทอใช้เองหรือมีคนให้มา

5) ผ้าขาวม้าทำจากผ้าฝ้าย ร้อยละ 98 ทำจากผ้าไหม ร้อยละ 23 เพราะฝ้ายราคาถูกกว่าและดูแลซับน้ำได้ดีกว่าไหม

ในปี พ.ศ. 2540 บริษัทศูนย์วิจัยกสิกรไทย จำกัด (อ้างใน ศักดิ์ชาย สิกขา, 2551: 48-50) ได้สำรวจความคิดเห็นของคนกรุงเทพมหานครเพื่อสอบถามว่าคนกรุงเทพฯ ได้ใช้ประโยชน์จากผ้าขาวม้าอยู่บ้างหรือไม่ และใช้ในโอกาสใด เพื่อต้องการทราบว่าผ้าขาวม้ายังคงมีบทบาทและความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยเพียงใด ผลการสำรวจเป็นดังนี้

1) ผู้ชายร้อยละ 80 “เคย” ใช้ผ้าขาวม้า

2) ในบรรดาผู้ชายที่เคยใช้ผ้าขาวม้า ยังคงใช้ประโยชน์จากผ้าขาวม้าอยู่ ร้อยละ 51 หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ใน ปี พ.ศ. 2540 ผู้ชายเมืองหลวงที่ยังคงใช้ผ้าขาวม้าอยู่คิดเป็นประมาณ ร้อยละ 40

3) เหตุผลที่ยังคงใช้ผ้าขาวม้าอยู่ เพราะการนุ่งผ้าขาวม้าให้ความสะดวกสบายยามสวมใส่ (ร้อยละ 53) เพราะความเคยชิน (ร้อยละ 35) ผู้ชายใช้ผ้าขาวม้าสำหรับผลัดเปลี่ยนเสื้อผ้าก่อนเข้าห้องน้ำ (ร้อยละ 60) และใช้นุ่งลำลองอยู่บ้าน (ร้อยละ 23) โดยร้อยละ 30 เห็นว่าการใช้ผ้าขาวม้าเป็นสิ่งเขย ไม่เหมาะแก่การใส่ออกนอกบ้านหรือใส่ไปงานประเพณีสำคัญต่าง ๆ อีกต่อไป และให้ความสำคัญกับการแต่งการตามสมัยนิยมมากกว่า

4) ผู้ชายร้อยละ 57 เห็นว่าการแต่งการด้วยผ้าขาวม้ายังคงเป็นวัฒนธรรมการแต่งการที่ควรสงวนรักษาไว้ แต่การสวมใส่ควรคำนึงถึงจังหวะเวลาและโอกาสที่สมควรด้วย ผู้ชายร้อยละ 43 คิดว่าการใช้ผ้าขาวม้าจะไม่เหมาะสมเสียแล้วสำหรับสถานการณ์ปัจจุบัน (พ.ศ. 2540) เพราะเห็นว่าไม่เรียบริ้อย

5) ผู้ชายร้อยละ 33 เคยซื้อผ้าขาวม้าเป็นของขวัญหรือของกำนัลให้กับบุคคลอื่น โดยซื้อเนื่องในโอกาสที่ได้เดินทางไปเยี่ยมเยียนญาติผู้ใหญ่ (ร้อยละ 46) ซื้อในโอกาสช่วงเทศกาลสงกรานต์ (ร้อยละ 27)

6) ร้อยละ 45 ซื้อผ้าขาวม้าที่ตลาดนัดใกล้บ้าน ร้อยละ 25 ซื้อจากร้านสินค้าพื้นเมือง ราคาผ้าขาวม้าเริ่มต้นที่ 55 บาทขึ้นไป แตกต่างกันตามคุณภาพ ชนิดของผ้า สีสันทัน และลวดลายของผ้าขาวม้า โดยเฉลี่ยมีผ้าขาวม้าคนละ 2-3 ผืน การใช้จ่ายเพื่อซื้อผ้าขาวม้าคิดเป็นมูลค่า 134 ล้านบาทต่อปี

7) พฤติกรรมการเลือกซื้อผ้าขาวม้า ร้อยละ 35 เลือกโดยคำนึงถึงเนื้อผ้าเป็นอันดับแรก เลือกเพราะราคา ร้อยละ 26 เพราะความทนทาน ร้อยละ 15 เพราะสีสันทัน ร้อยละ 11 เพราะลวดลาย ร้อยละ 10

ปัจจุบัน ผ้าขาวม้ามามีบทบาทลดน้อยถอยลงไปตามกาลเวลา คนรุ่นใหม่อาจมองไม่เห็นภาพในอดีตเหล่านั้นอีกแล้ว เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิธีการดำเนินชีวิตของผู้คนก็เปลี่ยนตาม การใช้ประโยชน์จากผ้าขาวม้าก็ลดลงไปด้วย อีกทั้งมีสิ่งอื่นมาทดแทน เช่น ผ้าขนหนูที่มีคุณสมบัติในการดูดซับความเปียกชื้นที่ดีกว่า และสามารถหาซื้อได้ง่ายทั่วไป อีกทั้งยังมีหลายขนาด หลายเกรด หลายราคา สีสันทัน และลวดลายหลากหลาย ทำให้ผ้าขาวม้าได้รับความนิยมจากผู้บริโภคลดลง บัณฑิต ปิยะศิลป์ (อ่างใน (คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ, 2560: 34-35) ได้วิเคราะห์ว่า เหตุผลที่ผ้าขาวม้าไม่ได้รับการยกย่องในสังคมทั้งที่เป็นผ้าที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยอย่างมาก อาจเป็นเพราะ

1) งานหลักของผ้าขาวม้าคือผ้าที่ใช้ขจัดสิ่งปฏิกูลออกจากร่างกาย เช่น เหงื่อไคล น้ำมูก น้ำตา น้ำลาย ฯลฯ สิ่งปฏิกูลเหล่านี้ถูกซับไว้ในเนื้อผ้าของผ้าขาวม้า แม้จะทำความสะอาดอย่างไร ผ้าขาวม้าก็ได้ชื่อว่าเป็นผ้าที่ทำความสะอาดร่างกาย ไม่ใช่ผ้าที่ใช้เสริมความงามของเรือนร่าง ไม่ใช่ผ้าปกปิดกายให้มิดชิดเรียบริ้อย แต่ใช้เปิดเผย คือเปิดบางส่วนของร่างกาย นำมาซึ่งความ

สะดวกสบายแก่ร่างกาย หรือใช้ปกปิดร่างกายเพื่อไม่ให้ดูจาตเท่านั้น

2) ผ้าขาวม้าเป็นผ้าที่ใช้ในพื้นที่ส่วนตัว และใช้กับส่วนต่ำหรือส่วนที่สกปรกของร่างกาย ขณะเดียวกันก็ยังมีข้อห้ามในการนำเอาผ้าผืนเดียวกันนี้ใช้กับส่วนบนของร่างกาย เช่น ศีรษะ หรือใบหน้า ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่เกียรติยศของคนในวัฒนธรรมไทย ผ้าขาวม้าจึงเป็นผ้าที่ใช้ได้กับทุกส่วนของร่างกาย ด้วยความสัพพัตประโยชน์ในลักษณะนี้เอง ผ้าขาวม้าจึงไม่มีสถานภาพที่สูงกว่าของใช้ธรรมดาชิ้นหนึ่ง

3) ผ้าขาวม้าส่วนใหญ่ใช้เพื่อนุ่งห่มหรือปกปิดร่างกายของคนจนหรือคนที่ไร้เกียรติในสังคม เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นคนบ้านนอกหรือชนชั้นผู้ใช้แรงงานและความไร้เกียรติไร้อำนาจของคนในสังคม ในสายตา “ผู้ดี” ผ้าขาวม้าบนร่างกายของคนในเมืองที่มาจากชนบทมักจะถูกมองว่าเป็นเรื่องตลก เขย รวมทั้งดูจาต ประเจิดประเจ้อ

จากข้อวิเคราะห์ที่ในมุมมองทั้งสามประการข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า คุณค่าของผ้าขาวม้าได้ถูกลดทอนลงอันเนื่องมาจากภาพลักษณ์ของการนำไปใช้ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ผ้าขาวม้าในยุคสมัยใหม่มีการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ไปจากเดิม กล่าวคือ จากการทอแบบลวดลายดั้งเดิมมาเป็นลายที่ทันสมัยขึ้น รวมทั้งพัฒนาคุณภาพและแปรรูปให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลายมากขึ้น อีกทั้งกระบวนการผลิตก็มีการพัฒนาขึ้นตามยุคสมัย

3. การผลิตผ้าขาวม้า

3.1 เส้นใย

เส้นใยสำหรับการทอผ้าขาวม้าในปัจจุบันแบ่งเป็น 3 ประเภทหลัก คือ ฝ้าย ไหม และเส้นใยประดิษฐ์ รายละเอียดเกี่ยวกับเส้นใยแต่ละประเภท เป็นดังนี้

1) ฝ้าย เป็นเส้นใยธรรมชาติที่ได้จากพืช ซึ่งปลูกได้ทั่วไปในทุกภาคของประเทศไทย ดอกฝ้ายที่แก่จัดจะแตกเป็นปุยสีขาวประมาณ 2.5 - 6 เซนติเมตร แล้วแต่พันธุ์ฝ้ายที่ปลูกนำไปผ่านกรรมวิธีเป็นเส้นด้ายแล้วจึงนำไปทอเป็นผืนผ้าประเภทต่าง ๆ ฝ้ายเป็นเส้นใยธรรมชาติที่ถูกนำไปทอใช้ในชีวิตประจำวันมากที่สุดฝ้ายมีคุณสมบัติดูดความชื้นได้ดีสวมใส่สบายเหมาะสำหรับประเทศร้อนแต่ยับง่ายซักแห้งซักรีดลำบากแต่เมื่อรีดให้เรียบจึงจะสวยงาม

2) ไหม เป็นเส้นใยธรรมชาติได้จากสัตว์ อาหารของตัวไหมหรือตัวหม่อนคือใบหม่อนเริ่มจากเป็นหนอนไหมตัวดักแด้และเป็นตัวผีเสื้อกักรังไหมออกมาขณะเป็นตัวดักแด้จะสร้างรังโดยชักใยจากรังไหมนี้แหละ (ก่อนจะเป็นตัวผีเสื้อ) การนำรังไหมไปต้มในหม้อน้ำร้อนเพื่อให้ขี้ผึ้ง ที่หุ้มเส้นใยอ่อนตัวสาวออกเป็นเส้นไหมยาวติดต่อกันจนหมดรังไหมนำไปผ่านกรรมวิธีประเภทต่าง ๆ เส้นไหมมีคุณสมบัติเด่น คือ ลื่นเป็นมันและยืดหยุ่นได้ดี

3) เส้นใยประดิษฐ์ เป็นชื่อเรียกของผู้ทอผ้าทั่ว ๆ ไปใช้เรียกชื่อเส้นใยที่สังเคราะห์ที่ผลิตด้วยกรรมวิธีทางเคมีจากห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์จนเป็นเส้นใยที่เมื่อทอเป็น

ฝืนผ้ามีคุณสมบัติคล้ายผ้าฝ้ายและผ้าไหมโดยมีข้อดีและข้อเสียแตกต่างกันไปแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.1) เส้นใยสังเคราะห์ ผลิตจากสารประกอบของเซลลูโลสของพืช เช่น เศษไม้ เศษฝ้าย ฯลฯ และผลิตจากส่วนประกอบของใยโลหะ ประกอบกับกรรมวิธีทางเคมี ได้เส้นใย กิ่งสังเคราะห์ออกมามีชื่อทางการค้าต่าง ๆ กัน เช่น เรยอน (Rayon) วิสคอส (Viscose) เบมเบอร์ก (Bamberg) อาซิเตรท (Acetate) มีลักษณะเส้นใยเรียบลื่นเป็นมัน บางชนิดยับยาก บางชนิดคงรูป เส้นใย บางชนิดดูดซับย้อมได้ดี

3.2) เส้นใยสังเคราะห์ ผลิตจากการเตรียมสารเคมีตัวเล็ก ๆ ทำปฏิกิริยาเข้าด้วยกันจนเป็นโมเลกุลใหญ่ มีคุณสมบัติที่จะรีดเป็นเส้นใยได้ด้วยขบวนการและกรรมวิธีผลิตสิ่งทอ ได้เส้นใยสังเคราะห์ที่มีชื่อเรียกทางการค้าต่าง ๆ กันไป เช่น ไนลอน (Nylon) โพลีเอสเตอร์ (Polyester) อโครลิก (Acrylic) ข้อดีคือ เมื่อซักจะแห้งเร็วไม่ยับง่าย ดูดซับความชื้นได้ดีทำให้สวมใส่สบาย ปัจจุบันมีเส้นใยผสมถูกคิดค้นเพิ่มขึ้นกว่า 2000 ชนิด

3.2 สีย้อมธรรมชาติ

สีที่ใช้อย้อมฝ้าย ไหม และเส้นใยประดิษฐ์อาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สีธรรมชาติ และสีสังเคราะห์หรือสีวิทยาศาสตร์ สีธรรมชาติส่วนมากจะได้จากพืช เช่น ส่วนที่เป็นรากแก่น เปลือก ดอกผล และใบ ฯลฯ นำไปตัด สับ หั่น ให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ถ้าเป็นดอกไม้สามารถนำไปตัด สับ หั่นได้ นำไปตำหรือบดให้ละเอียด เพื่อสกัดเอาสีออกจากพืช การให้สีของต้นไม้แต่ละต้นจะไม่เหมือนกันแม้จะเป็นต้นไม้ชนิดเดียวกัน เช่น เปลือกสด เปลือกแห้ง เปลือกต้นอ่อน เปลือกต้นแก่ จะให้สีแตกต่างกัน สีที่ย้อมแต่ละครั้งจะคล้ายกันแต่ไม่เหมือนกัน ต้นไม้ ดอกไม้ส่วนใหญ่ให้สีได้ วิธีสังเกตต้นไม้ที่ให้สีดูจากต้นที่มียางไม้และใบอ่อนมีสี คาดว่าน่าจะใช้ได้แต่จะให้สีใดเป็นสิ่งที่ต้องทดลอง สีธรรมชาติบางสีไม่สามารถติดแน่นในเนื้อฝ้าย ไหมด้วยตัวของมันเอง ต้องมีส่วนผสมอย่างอื่นร่วมด้วย เพื่อให้ทนต่อการซักและแสงแดด เช่น สารส้ม น้ำด่างซี้เก้หรือจูนสี น้ำส้มสายชู ผาตหรือสารแทนนิน ปูนขาว ดินโคลน น้ำสนิมเหล็ก เป็นต้น สีที่ได้จะให้สีแตกต่างกันออกไป การใช้สารช่วยให้ติดสีมีทั้งชนิดที่ใช้ก่อนย้อม ใช้ขณะย้อมและหลังการย้อมสี ถ้าจะย้อมเส้นไหมให้เป็นสีแดงใช้ครั้ง เปลือกหอยบางชนิดเป็นสีย้อมที่ได้จากสัตว์ สีธรรมชาติเมื่อย้อมออกมาแล้วจะได้สีที่สวยงาม กลมกลืน แต่ไม่ทนต่อการซักและแสงแดด

สีธรรมชาติใน “ผ้าขาม้า” สำหรับผู้บริโภคแล้ว เสน่ห์ของผ้าทอที่ใช้สีธรรมชาติคือสีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวและแปลกตา นอกจากความสวยงามแล้วยังมีผลดีกับผู้นวมใส่ คือสวมใส่สบายและไม่ระคายเคืองผิวหนัง อีกทั้งกระบวนการผลิตยังไม่ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมด้วย แต่ก่อนที่ จะมาเป็นสีธรรมชาติที่สวยงามให้ผู้บริโภคได้สวมใส่ กระบวนการของการย้อมสีธรรมชาติมีที่มาที่ไป น่าสนใจไม่น้อยไปกว่าการทอผ้าเลย และเป็นขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญมากและมีความซับซ้อนกว่าจะมา

เป็น “สีธรรมชาติ” ที่สวยงามบนผืนผ้า สำหรับคนไทยในสมัยโบราณมีการใช้สีธรรมชาติในอาหาร เสื้อผ้า และภาพเขียนโบราณต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์มากมาย ใน บรรดาผ้าทอผืนเก่าแก่มากมาย บางชิ้นอยู่ในพิพิธภัณฑ์ บางชิ้นอยู่ในมือของนักสะสม และบางชิ้น เป็นมรดกตกทอดในครอบครัว ผ้าทอเหล่านี้ล้วนย้อมด้วยสีธรรมชาติทั้งสิ้น สีธรรมชาติเหล่านี้ได้มาจากทั้งพืชและสัตว์ ส่วนที่ได้จากพืชมาจากการสกัดสีจากส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ รากไม้ แก่นไม้ ลูกไม้ ส่วนที่ได้จากสัตว์ เช่น ถ่านกระดูกของสัตว์ มูลสัตว์ เป็นต้น คนไทยเรานิยมใช้ สีธรรมชาติจากพืชเป็นหลัก เนื่องจากประเทศไทยมีความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชสูงเป็น อันดับต้น ๆ ของโลก จึงเกิดการนำพืชต่าง ๆ ในท้องถิ่นมาสกัดสีธรรมชาติ และนำมาย้อมเส้นใยจาก ธรรมชาติ เช่น ฝ้าย ไหม และขนสัตว์ ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาอุตสาหกรรมสิ่งทอซึ่งใช้สารเคมีในการ ย้อมผ้า ทำให้ภูมิปัญญา เรื่องการย้อมสีธรรมชาติเกือบจะสูญหายไป แต่โชคดีที่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ยังมี ผู้อนุรักษ์การย้อมสีธรรมชาติไว้ อาทิ นางแสงดา บ้านสิทธิ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (การทอผ้า) ประจำปี พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นผู้สรรค์สร้างผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมสีธรรมชาติที่เป็นที่รู้จักกันดีในนาม “ผ้าป่า แสงดา” แห่งบ้านไร่ไผ่งาม อันโด่งดังของจังหวัดเชียงใหม่ แม้ปัจจุบันป่าแสงดาจะถึงแก่กรรมแล้ว แต่ ทายาทยังคงสืบทอดและอนุรักษ์กระบวนการย้อมสีธรรมชาติสำหรับผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติของ ภาคเหนือเอาไว้ ส่วนในภาคใต้ กลุ่มมัดย้อมสีธรรมชาติบ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัด นครศรีธรรมราช ได้ก่อตั้งกลุ่มมัดย้อมสีธรรมชาติขึ้นเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการย้อมผ้าด้วย วิธีมัดย้อมและใช้สีที่ได้จากการนำส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้ในท้องถิ่น เช่น ใบมังคุด ใบหูกวาง ใบเพา ฯลฯ มาสกัดสีธรรมชาติโดยไม่มีสีย้อมเคมีหรือสีสังเคราะห์มาเจือปน (ปาเจรา พัฒนถาบุตร, 2551)

ในภาคอีสาน อาจารย์วีระธรรม ตระกูลเงินไทย แห่งบ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัด สุรินทร์ ได้อนุรักษ์การย้อมสีธรรมชาติด้วยการย้อมเส้นไหมด้วยสีธรรมชาติล้วน และคิดค้นกรรมวิธี การผสมผสานสีด้วยการนำเอาพืชพันธุ์ที่หลากหลายมาใช้เป็นสีสร้างงานศิลปะ โดยมีแม่สีหลักเพียง 3 สี คือ แดงสีแดงจากครั่ง สีเหลืองจากเปลือกต้นประโหด และเฉดสีน้ำเงินจากต้นคราม นอกจาก อาจารย์วีระธรรมแล้ว กลุ่มทอผ้าในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคอีสานก็มีหลายชุมชนที่ใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่น ในการย้อมสีธรรมชาติ อาทิ กลุ่มทอผ้าไหมพื้นเมืองบ้านท่าม่วงใหม่ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งใช้ วัตถุดิบอันอุดมสมบูรณ์และหลากหลายในชุมชนนำมาสกัดเป็นสีธรรมชาติ เช่น ใบขี้เหล็ก ใบกระถิน ฅนรงค์ ใบสบาบเสื่อ สับเลือด แก่นขนุน แก่นยอ อัญชัน ฯลฯ เนื่องจากในพื้นที่มีต้นไม้อุดมสมบูรณ์และ น้ำท่าบริบูรณ์ มีทั้งน้ำมูลและน้ำชีไหลผ่าน และพืชบางชนิดเป็นพืชที่ขึ้นหนาแน่นอยู่ในพื้นที่มาตั้งแต่ ครั้งบรรพบุรุษ ส้ารวม โข้วอินทร์ ตัวแทนกลุ่มเล่าถึงความหลากหลายของพืชในท้องถิ่นที่นำมาย้อมสี ธรรมชาติว่า “พืชที่เราเก็บในหมู่บ้านที่เน้นจริง ๆ ก็คือใบขี้เหล็ก เพราะว่าเราไม่ต้องปลูก มันมีอยู่แล้ว ตามริมแม่น้ำ หนองน้ำ เพราะว่าหนองน้ำของเรามันจะใหญ่ แล้วก็มันขึ้นขี้เหล็กขึ้นล้อม ใบกระถิน ฅนรงค์เราก็ไม่ได้ปลูก ปลูกไว้ตั้งแต่บรรพบุรุษ มันก็ขึ้นมาเรื่อย ๆ ออกลูกออกหลานเหลนโหล่นของพืช

ตัวนั้น สาบเสือกก็ไม่ได้ปลูก สบู่เลือดก็ไม่ได้ปลูก คือมันจะขึ้นตามธรรมชาติ เราเก็บเอาแต่ใบ ต้นมันยังอยู่ ที่เราปลูกก็มีแค่ขนุนกับต้นยอ ส่วนภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติที่บ้านท่าม่วงใหม่มีการย้อมสีธรรมชาติมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ สืบทอดความรู้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีบางช่วงเวลาที่เปลี่ยนไปใช้สีเคมี แต่ในที่สุดก็กลับมาใช้สีธรรมชาติตามเดิม การย้อมสีทำมาตั้งแต่บรรพบุรุษ พอยุคสมัยใหม่ก็เปลี่ยนมาใช้เคมี แต่รู้สึกว่าการทำเคมีไปแล้วไม่ติดต่อสุขภาพ ก็เลยคิดว่าบรรพบุรุษเราก็ทำมาทำไมไม่ใช้เหมือนปู่ย่าตายายเหมือนทวดเราทำ เอาแก่นขนุน แก่นต้นยอ ยาที่บ้านอายุ 87 ปีแล้วแกก็แนะนำวิธีการทำ ก็สืบสานต่อจากท่าน บางทีเราไปเรียนรู้จากที่อื่นมา เราได้ไปอบรม ก็เอามาพัฒนา กลุ่มของเรา ในเรื่องต้นทุน สีธรรมชาติประหยัดค่าใช้จ่ายมากเพราะเราไม่ได้ซื้อเลย เก็บเอาตามหมู่บ้าน เพราะใบขี้เหล็กเรามีเยอะ แก่นขนุนเราก็มี แก่นยอเราก็มี ถ้าเป็นสีเหลืองสีอะไร สิ่งที่เราซื้อคือฝาง เพื่อมาเป็นสีชมพูหรือสีม่วง แต่ดอกอัญชันเดี๋ยวนี้เราปลูกเองได้ ปลูกในครัวเรือนของเรา เรามีบ้านเรามีสวน ต้นยอเราก็ปลูกได้กินได้ ทำวัสดุเกี่ยวกับย้อมไหมได้ลูกยอเราทำเป็นน้ำหมักยอก็ได้หลายบ้านปลูกต้นขนุน พอขนุนมันแก่มันจะตาย เราก็เอาแก่นมาย้อมสีได้ เอามาต้มมาหมักไว้ ข้อดีของสีธรรมชาติคือเราไม่ได้ทำลายทรัพยากรของป่า บางส่วนเราก็ปลูก บางส่วนเราก็หาซื้อมาแล้วมันไม่เปลืองด้วย ประหยัดด้วย”

นอกจากการใช้สมุนไพรในการย้อมสีธรรมชาติแล้ว ยังมีการนำพวกมูลสัตว์มาใช้ในการย้อมสีอีกด้วย อาทิ กลุ่มทอผ้าไหมบ้านอะกลาง หมู่บ้านอะกลาง ตำบลโคกจาน อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นกลุ่มทอผ้าไหมที่สืบทอดการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมจากบรรพบุรุษ ต่อมาได้ตั้งกลุ่มเพื่อผลิตเส้นไหมที่มีคุณภาพ นำมาทอเป็นผ้าผืนด้วยเทคนิคดั้งเดิม สามารถผลิตผ้าผืนด้วยเทคนิคต่าง ๆ เช่น ยกดอก มัดหมี่ ยกขิด ผ้าขาวม้าไหมพัฒนาการย้อมสีธรรมชาติด้วยสีโคลนดิน เช่น สีเขียว เหลือง แดง ส้ม และจุดเด่นที่สุดของการพัฒนาผลิตภัณฑ์คือ เป็นครั้งแรกที่นำสีที่เกิดจากมูลหนอนไหมมาย้อมผ้าเป็นสีเขียวซึ่งทำได้สำเร็จ ในชื่อว่า “ฝ้าย้อมมูลหนอนไหม” นอกจากวัตถุดิบจากมูลหนอนไหมแล้ว ยังมีการใช้ “มูลควาย” มาย้อมสีธรรมชาติ โดยกลุ่มทอผ้าย้อมครามและแปรรูป อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งผู้คนส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือทำไร่ทำนา และมีควายเป็นเพื่อนคู่ใจ กลุ่มทอผ้าย้อมครามและแปรรูปจึงได้นำเอา “มูลควาย” ที่อยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านมาย้อมสีธรรมชาติบนผืนผ้า และประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีจนได้รับรางวัลรองชนะเลิศ โครงการผ้าขาวม้าท้องถิ่นทัศนศิลป์ไทย ประเภทวัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ ศุภกร อิมสนธิ นักพัฒนาธุรกิจชุมชน บริษัทประชารัฐรักสามัคคี มุกดาหาร จำกัด ตัวแทนกลุ่มทอผ้าย้อมครามและแปรรูป อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร เล่าถึงความเป็นมาของการนำมูลควายมาย้อมสีธรรมชาติว่า “ทุกวันนี้บ้านเราอยู่อีสาน แล้ววิถีชีวิตของเราจะคลุกคลีอยู่กับควาย จึงคิดว่าจะทำอย่างไรเพื่อถ่ายทอดเรื่องราววิถีชีวิตของคนอีสาน เอาเรื่องควายเข้ามาเล่น เอาสิ่งที่มีอยู่ใกล้ตัวมาใช้ให้เกิดประโยชน์ผ่านผืนผ้า จึงลองเอาขี้ควายมาย้อมดูว่าสามารถทำได้ไหม ในการย้อมจะแบ่งเวลาออกเป็น 2 ช่วง ซึ่งช่วงเช้าจะ

ออกสีเขียว ช่วงสาย ๆ จะออกสีเหลือง คือตอนเอามา ซึ่ควายเราข้อมแบบข้อมร้อน ไม่ได้ข้อมเย็น น้ำหนักของซึ่ควายก็ประมาณ 4 กิโลกรัม ต้มกับน้ำร้อนประมาณ 4 กิโลกรัม ซึ่ควายนี้ขอเป็นซึ่ควาย เปียก ถ้าซึ่ควายแห้งสีมันจะตาย สีจะออกแห้ง ๆ สีน้ำตาล เหมือนกับควายถ่ายออกมาปั๊บบเรากี่สังเกต ดูประมาณไม่เกิน 1 ชั่วโมงก็สามารถนำมาใช้ได้ เอามาต้มแล้วก็กรอง กรองแล้วก็ไปปรุงเครื่องปรุง เช่น เกลือ พอใส่เข้าไปก็ตั้งไฟที่อุณหภูมิปกติ ไม่ร้อน ไฟไม่แรงเกิน ต้มประมาณ 2 ชั่วโมงให้น้ำเดือด แล้วนำฝายลงไปแช่ในน้ำต้มนั้นประมาณ 2 ชั่วโมงเช่นเดียวกัน หลังจากนั้นนำขึ้นมาพอกก็ใช้ได้” สีธรรมชาติจากมูลควายจะให้สีที่แตกต่างกันไปในแต่ละฤดู อีกทั้งยังมีปัจจัยอื่นที่เป็นตัวกำหนดทำให้สี มีความแตกต่างกันด้วย มูลสัตว์ที่เก็บได้ในฤดูฝนจะให้สีเขียว ถ้าออกไปทางร้อนหรือทางหนาวจะ ออกเป็นสีน้ำตาลอมเขียวชนิด ๆ แล้วช่วงระยะเวลาการไปเอาซึ่ควายมาข้อมก็จะแบ่งออกเป็นช่วงเวลา คือ ต้องเป็นช่วงเช้า เพราะจะให้สีสด ถ้าสาย ๆ หน่อยจะให้สีแห้งเหมือนสีทราย และสีที่แตกต่างกัน นั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นด้วย เช่น ลักษณะของภูมิอากาศและลักษณะของหญ้าที่กิน เวลาที่ไปเก็บ ถ้า ไปสายก็จะโดนแสงแดด สีก็จะเปลี่ยน ส่วนคุณภาพของผ้าที่ข้อมสีธรรมชาติจากมูลควายนั้น ไม่ต้อง กังวลว่าจะมีกลิ่นเหม็น เพราะเป็นการข้อมเย็นและสีไม่ตก ดังที่คุณศุภกรกล่าวยืนยันว่าผ้าที่ข้อมจาก มูลสัตว์นั้นมีคุณภาพดีไม่แตกต่างจากที่ข้อมจากพืชเลย สีไม่ตกเพราะเรามีเทคนิคในการพอกสี พอก คือไม่ได้ใช้น้ำยาเคมีนะครับ ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของเรา ให้สีมันจับ แต่ถ้าข้อมสีจากเปลือกไม้ สีมัน ไม่ตก แต่สีจะอ่อนจางลงตามอายุการใช้งาน แต่ตัวนี้สีจะยังคงเขียวอยู่ จะไม่สดมากและไม่อ่อนมาก สีคงทนและคุณภาพดี

ในความเห็นของนักวิชาการ ศาสตราจารย์ญาณวิทย์ กุญแจทอง คณบดีคณะ จิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้กล่าวถึงการใช้สีธรรมชาติในการข้อม ของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น และความสำคัญของการใช้สีธรรมชาติที่มีความหมายมากกว่าการข้อม ผ้า เพราะเป็นการรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรม อัตลักษณ์ และภูมิปัญญาของท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย “สีธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะออกแนวอิฐโทน ถ้าเป็นครามก็เป็นครามสด ๆ จืด ๆ สีสดก็สามารถทำได้เหมือนกัน ซึ่ง จริง ๆ ก็มีความหลากหลาย แล้วสีธรรมชาติผมว่ามีความพิเศษตรงที่สีมันให้ความรู้สึก เราไม่สามารถ ผสมสีจากสีวิทยาศาสตร์ให้เป็นสีธรรมชาติได้ อันนี้คือ ความพิเศษของสีธรรมชาติ เหมือนจะเขียนรูป คุณเขียนรูปจากสีน้ำมัน สีน้ำ หรือสีอะคริลิก สีเหล่านี้นำมาผสมให้รู้สึกเหมือนเป็นสีธรรมชาติหรือ โทนที่เป็นความรู้สึกเดียวกันเหมือนสีธรรมชาติไม่ได้ ผมคิดว่าการที่จะเน้นเรื่องสีธรรมชาติ หนึ่งคือ ให้รู้จักการรักษาสิ่งแวดล้อมด้วยการใช้สีธรรมชาติ แล้วการนำสีธรรมชาติมาทำการข้อมผ้าขาวม้าหรือ ถักทอในอุตสาหกรรมครอบครัว ผมคิดว่าส่วนหนึ่งเป็นการหาอัตลักษณ์ในเชิงที่เป็นพื้นถิ่นที่ชัดเจนไม่ ต่าง ๆ มาเป็นวัตถุดิบ แต่ละที่พื้นไม้จะต่างกัน อย่างครามอาจจะเป็นทางสกลนคร สีเหล่านี้ผมคิดว่า การหาอัตลักษณ์จากการใช้สีธรรมชาติ จากการใช้ต้นไม้ เปลือกไม้ หรือดิน ก็แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ พื้นถิ่นและเป็นเรื่องของวัฒนธรรมด้วย ถ้าเราไม่ใช้ต้นไม้ ไม่ใช้วัตถุดิบของเรา บางทีต้นไม้เหล่านั้น

อาจจะหายไปแล้วก็ได้ ชาวบ้านรุ่นใหม่ก็จะไม่รู้จัก ภาษาที่ใช้เรียกชื่อต้นไม้ ถ้าต้นไม้หายไปหนึ่งชื่อก็หนึ่งพันธุ์ นั่นคือวัฒนธรรมชื่อไทย ภาษาไทยก็จะหายไปเลยหนึ่งคำ อันนี้เป็นเรื่องวัฒนธรรมด้วย”

สิ่งสำคัญที่กำหนดคุณภาพและความงามของผ้าย้อมสีธรรมชาติคือวัตถุดิบที่ใช้ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น และนี่เป็นหนึ่งใน “รหัสทางวัฒนธรรม” ที่สำคัญในกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านก็ว่าได้ ความแตกต่างของวัตถุดิบในแต่ละท้องถิ่นทำให้เกิดสีสันที่หลากหลายแตกต่างกันออกไปตามภูมิปัญญาที่คิดค้นได้ในแต่ละถิ่น อีกทั้งยังแตกต่างด้วยกรรมวิธีและเทคนิคการย้อม ทำให้สีธรรมชาติในผ้าทอพื้นบ้านนั้นมีความงดงามที่แตกต่างกันออกไป และอาจกล่าวได้ว่าในผ้าย้อมสีธรรมชาติฉบับพื้นบ้านแสนฝัน ก็อาจจะมีสีที่ไม่ซ้ำกันเลยก็ว่าได้ เมื่อค้นลึกลงไปจะพบว่าในภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องการย้อมสีธรรมชาตินั้น มีความลึกซึ้งและละเอียดอ่อนอย่างมาก เนื่องจากสีธรรมชาติที่ใช้ในการย้อมส่วนใหญ่เป็นสีที่เกิดจากพืชสมุนไพร ดังนั้นผู้ที่นำมาใช้ย้อมต้องมีความรู้ว่าจะนำส่วนใดของพืชสมุนไพรมาใช้ย้อมผ้าและยังต้องรู้ด้วยว่าควรเก็บส่วนใดของพืชมาใช้ในฤดูกาลใดเพื่อให้มีคุณภาพที่ดีที่สุด

ในมุมมองของชาวบ้านผู้ปลูกและใช้ประโยชน์จากต้นไม้ในธรรมชาติ สำเนียง เมืองพรม สมาชิกกลุ่มพรรณไม้ ผู้ผลิตผ้าทอพื้นเมืองย้อมสีธรรมชาติ บ้านดอนตู อำเภอกะหรัง ราชบุรี ร้อยเอ็ด ได้สะท้อนถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า “วารสารเทคโนโลยีที่เหมาะสม” ว่า “ปัจจุบันเห็นความสำคัญของการปลูกต้นไม้มากขึ้น อยากปลูกต้นไม้เพิ่มขึ้นมาก ๆ ต้นไม้ที่อยากปลูกจะเป็นต้นไม้ที่กินได้และใช้ย้อมสีได้ด้วย เช่น มะม่วง ขี้เหล็ก และอยากปลูกต้นไม้ใหญ่ ๆ เช่น ต้นยาง มะเกลือ อยากให้รัฐบาลส่งเสริมให้ปลูกไม้ใหญ่ตามนา และอนุญาตให้ตัดใช้ได้ด้วย ความคิดที่อยากปลูกต้นไม้ไม่ใช่เห็นความสำคัญของการนำมาใช้ย้อมสีอย่างเดียว แต่เห็นว่าต้นไม้มีน้อยลงเพราะตัดไปใช้กันหมด ทำให้เวลาเดินไปนาร้อนมาก โลงเตียนไปหมด จำทางกลับบ้านเกือบจะไม่ได้แล้ว ถ้าเราไม่ปลูกต้นไม้จะเอาร่มเงาที่ไหน จะเอาไม้ที่ไหนไว้ปลูกบ้าน ลูกหลานเราจะไปอยู่ไหน”

3.2.1 ชนิดของสมุนไพรที่นำมาใช้ย้อมสีในประเทศไทย

ประเทศไทยมีความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชสูงมาก และในแต่ละท้องถิ่นจะมีพืชสมุนไพรมากมายหลากหลายชนิดที่ให้สีต่าง ๆ หลายกลุ่มสี สามารถรวบรวมได้ดังตาราง 1

พูน บณ ศิโต ชิว

ตาราง 1 ชนิดของสมุนไพรที่นำมาใช้ย้อมสีในประเทศไทย

สี	สีที่ปรากฏ	สมุนไพรที่นำมาใช้ย้อมสี
สีเหลือง	- สีเหลืองอ่อน	สะแล (แกแล), รากยอ (ป่า) ตะลุมพุก, เปลือกนมแมวหรือน้ำเต้า น้อย, ใบอ่อนมะพร้าว, เปลือกและแก่นขนุน
	- สีเหลือง	รากคำฝอย, รากฟ้า, มะม่วงกะสอ, ต้นประโหด, กระถินณรงค์, ดอก กรรณิการิ, ไพร
	- สีเหลืองแก่	ราก เปลือก และแก่นเข, หัวขมิ้นชัน, ต้นเคล, ดอกช้านาว
	- สีกรัก	แก่นขนุน
	- สีเหลืองทอง	แก่นยอ
	- สีเหลืองเข้มอมส้ม	ขมิ้นอ้อย
สีดำ		มะเกลือ, ฝัผา, มะพลับ, เบน, สมอ, สมอเปี้ย, ตู, เงาะ, สีเสียด, หมาก, ชะพลู, ตะค้าหนู
สีแดง		ลูกและใบคำแสด มะกายตัด, รากหมากสะดี, รากยอป่า, รากมะไฟ ป่า, ส้มไฟ, ห้มกั้ง, ครั่ง, กระทงลาย, โขด, เปลือกมะแตกเครือ, สมอ, สมอเงิน, ฝาง, จ้าย, ฟางส้ม, ยอ, ฮุง, ผลมะพลับ
สีชมพู		มหากาฬ (ใช้ร่วมกับฟางข้าว), จามจุรี
สีเขียว	- สีเขียวมะกอก	สีกาก็ ขนุน, หมักหมี่, สัก, กระบก, นนทรี, อะราง, ตะแบก, เปื่อย
	- สีเขียวมะกอก อ่อน	หูกวาง, โคน
	- สีเขียวตองอ่อน	ตาปัง, หลุมปัง, เพกา, ลินฟ้า, มะพูด, สมอป่า, สมอนั่ง, ขะเม็ด, ประโหด, ตีนนก, ขี้เหล็ก
	- สีเขียวไพล	สับปะรด, ยานัด, หมากนัด, ยอป่า, ตะลุมพุก
	- สีเขียว	ถั่วแปบ, มะริดไม้
สีน้ำตาล	- สีน้ำตาล	หมากเค็ด, เขียด, มะขามเทศ, ขนุน,
	- สีครีมน้ำตาล	หนามควง, กระโดน
	- สีครีม	มหากาฬ
	- สีน้ำตาลแดง	जूผา, รงไซ, พุทรา, อะราง, มะม่วงน้อย
	- สีกากีอมแดง	มะขามเทศ
	- สีน้ำตาลอ่อน	มะเข่ง

ตาราง 1 (ต่อ)

สี	สีที่ปรากฏ	สมุนไพรที่นำมาใช้ย้อมสี
	- สีน้ำตาล	เสม็ดขุน, โกงกาง, หมากร, ใส้ลูกหมากร
	- สีน้ำตาลอมเทา	ดอกตีนเป็ดฝรั่ง
สีคราม		คราม, ฮ่อม
สีฟ้า		บก, อินทนิล
สีน้ำเงิน		บก, ตรม
สีม่วง	- สีม่วง	หว่า, ห้าขี้แพะ
	- สีม่วงคราม	อัญชัน

3.2.2 ขั้นตอนการย้อมสีธรรมชาติ

ในกระบวนการย้อมสีธรรมชาติที่มีคุณภาพ ต้องอาศัยความเอาใจใส่ในทุกขั้นตอนที่ทำได้ ตั้งแต่การชั่งน้ำหนัก ตวงน้ำและสีย้อม การวัดอุณหภูมิ การจับเวลา ฯลฯ เพื่อความเข้าใจในเรื่องขั้นตอนการย้อมสีธรรมชาติ ขอหยิบยกข้อมูลเรื่อง “การย้อมสีธรรมชาติ” เรียบเรียงโดย ปาเจรา พัฒนถาบุตร (2551) ซึ่งได้กล่าวถึงขั้นตอนการย้อมสีธรรมชาติไว้ในหนังสือ “กระบวนการย้อมสีธรรมชาติ” ดังนี้

เมื่อมาถึงขั้นตอนการย้อม ต้องทราบกระบวนการสกัดสีด้วยว่าเกิดจากการหมักหรือการต้ม รวมไปถึงการผสมสีพืชสมุนไพรต่าง ๆ เพื่อให้ได้สีที่ต้องการ กระบวนการเหล่านี้มีความซับซ้อนอย่างมากกว่าจะได้ผ้าย้อมสีธรรมชาติที่สวยงามหนึ่งผืน ทั้งนี้ปัจจัยสำคัญที่ว่า “สี” ของผ้าจะสวยงามหรือไม่ ขึ้นอยู่กับชนิดของพืชสมุนไพรในพื้นที่นั้น ๆ และภูมิปัญญาที่สั่งสมมาของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นด้วย เริ่มต้นจากการนำวัตถุดิบมาทำความสะอาด สับให้เล็กลงแล้วแช่น้ำทิ้งไว้ 1 คืน หลังจากนั้นจึงนำมาต้มในอุณหภูมิราว 80 องศาเซลเซียส แล้วนำสีที่สกัดได้มากรอง นำกากที่เหลือมาสกัดซ้ำ กระบวนการต่อไปคือ การย้อมสีธรรมชาติ โดยการย้อม 1 กิโลกรัม จะใช้น้ำสี 30 ลิตร อาจมีการใส่เกลือ 150 กรัม เพื่อช่วยในการย้อมสีให้สม่ำเสมอ เมื่ออุณหภูมิหม้อย้อมได้ 70 องศาเซลเซียส จึงนำเส้นใยธรรมชาติที่เปียกหมาด ๆ ลงย้อมประมาณ 1 ชั่วโมง กลับเส้นใยธรรมชาติทุก 5 นาที และควบคุมอุณหภูมิที่ใช้ย้อมไม่ให้เกิน 95 องศาเซลเซียส เพื่อไม่ให้ทำลายคุณภาพของเส้นใยธรรมชาติ หลังจากนั้นยกเส้นด้ายย้อมสีออก ผึ่งให้แห้ง แล้วนำไปล้างด้วยน้ำสะอาด จะเห็นได้ว่าขั้นตอนการย้อมสีธรรมชาตินั้นมีความละเอียดอ่อนมาก โดยวิธีการย้อมสีธรรมชาติให้ได้คุณภาพต้องคำนึงถึงปัจจัยหลายประการ เช่น วัตถุดิบ อัตราส่วนของวัตถุดิบ ความเป็นกรด-ด่างของน้ำย้อม และ

ชนิดของตัวช่วยติดสี ซึ่งการย้อมแต่ละครั้งต้องควบคุมปริมาณและคุณภาพให้ใกล้เคียงกันให้ได้มากที่สุด

หนังสือ “หอแสดงผ้าไทยพื้นบ้าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2554” ตีพิมพ์โดย ธนาคารแห่งประเทศไทย กล่าวถึงเทคนิคการย้อมสีธรรมชาติว่า “สีที่ได้จากพืชสมุนไพรจะมีสีอ่อน การให้น้ำสีจับติดเส้นด้ายดีและสีจัดขึ้น จึงมักจะต้องย้อมซ้ำกันจนกว่าจะได้สีตามต้องการ ทั้งยังจะต้องช่วยให้สีเข้าไปในเนื้อเส้นด้ายให้มากที่สุด ด้วยการบิดให้หมาดและใช้ท่อนไม้ทุบให้สีที่ย้อมติดเข้าไปในเส้นด้ายลึกยิ่งขึ้น นอกจากนี้เพื่อช่วยให้ด้ายติดสีดีขึ้น ยังมีวิธีการผสมกรดที่ได้จากส้มมะขามเปียก ลูกมะกรูด หรือมะขามแขก และวิธีผสมต่างที่ได้จากขี้เถ้า พืชบางชนิดโดยเฉพาะพืชที่มีรสฝาด ตลอดจนการผสมน้ำปูนแดงที่กินกับหมากหรือน้ำปูนขาว และในบางกรณีต้องผสมน้ำอ้อยลงไปด้วย” ในแง่มุมการย้อมสีธรรมชาติจากการสืบทอดภูมิปัญญาและการปฏิบัติจริงของชาวบ้าน ขอหยิบยกข้อมูลจากกลุ่มทอผ้าบ้านเด่นวัว ตำบลเชียงทอง อำเภอวังเจ้า จังหวัดตาก ซึ่งบอกเล่าถึงการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นมาย้อมสีผ้าขาวม้า เนื่องจากกลุ่มทอผ้าตระหนักถึงอันตรายและผลข้างเคียงของการใช้สารเคมี ทั้งสุขภาพของผู้บริโภคและสุขภาพของผู้ผลิต รวมถึงสภาพแวดล้อมในชุมชน นอกจากนี้ การย้อมสีผ้าขาวม้าด้วยสีธรรมชาติดังเป็นการลดต้นทุนการผลิต และสีที่ได้จากการย้อมเป็นสีที่มีความงาม นุ่มนวล สบายตา ไม่ฉูดฉาด และมีอายุการใช้งานที่ยาวนานอีกด้วย กลุ่มทอผ้าบ้านเด่นวัวใช้ใบไม้ เปลือกไม้ และผลไม้ในฤดูกาล ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่หาได้ง่ายในชุมชนมาใช้ในการย้อมสีเส้นฝ้าย ขั้นตอนเริ่มจากการนำเส้นฝ้ายมาต้มฟอกขาวที่ติดอยู่กับเส้นฝ้ายให้หลุดออก แล้วจึงล้างด้วยน้ำผงซักฟอก จากนั้นพักเส้นฝ้ายไว้ การเตรียมสีที่ใช้ในการย้อมเริ่มจากการนำวัตถุดิบธรรมชาติ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ลูกไม้ รากกล้วย ฯลฯ มาต้มผ่านความร้อนประมาณ 70 องศาเซลเซียสเพื่อสกัดสีออกมา ใช้ระยะเวลาประมาณ 2 ชั่วโมง เมื่อได้น้ำสีจากธรรมชาติแล้วจึงนำเส้นฝ้ายลงไปต้มในน้ำสี กลับเส้นด้ายทุก ๆ 10 นาทีเพื่อให้สีติดเส้นฝ้ายอย่างสม่ำเสมอ เมื่อสีติดเส้นฝ้ายได้ที่จึงนำเส้นฝ้ายมาผึ่งให้พอหมาด แล้วนำไปล้างให้สีส่วนเกินหลุดออกจนหมด แล้วจึงตากอีกครั้งในที่ร่ม

กลุ่มทอผ้าอีกแห่งหนึ่งที่มีชื่อเสียงในเรื่องการย้อมสีธรรมชาติ คือ กลุ่มทอผ้าฝ้ายสีธรรมชาติบ้านปางกอม อำเภอชนแดน จังหวัดน่าน ซึ่งมีทั้งการทอผ้าฝ้ายจากสีของฝ้ายจริง คือ สีขาว น้ำตาล เขียว และการย้อมสีธรรมชาติจากเปลือกประดู่ คราม และใบอาโวคาโด โดยกรรมวิธีการย้อมโดยสังเขป คือ ใช้ฝ้ายมาต้มกับวัตถุดิบจากธรรมชาติจนออกสี จากนั้นนำเปลือกไม้ ออก เหลือแต่น้ำ นำฝ้ายลงต้ม หลังจากต้มแล้วก็เอาออกมาผึ่งจนแห้ง แล้วซักให้สะอาด ปัจจุบันในประเทศไทย ชาวบ้านและกลุ่มทอผ้าต่าง ๆ หันมาใช้สีธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากตระหนักถึงคุณค่าของการใช้สีธรรมชาติที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของตนเอง อีกทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชนได้ส่งเสริมการย้อมสีธรรมชาติในงานสิ่งทอมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาของการ

ย้อมสีธรรมชาติในระดับชาวบ้านคือคุณภาพของการย้อม เนื่องจากการซังดวงวัดสัดส่วนที่ไม่แน่นอน การกะปริมาณขึ้นอยู่กับผู้ย้อมเป็นหลัก ซึ่งบางครั้งอาจจะไม่ได้สัดส่วนตามที่ควรจะเป็นหรือข้ามขั้นตอน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องวัตถุดิบในชุมชนมีไม่เพียงพอ ทำให้ต้องสั่งซื้อจากภายนอก ปัญหาด้านการผลิตซึ่งไม่สามารถผลิตได้ในปริมาณมากและไม่สามารถผลิตสีตามที่ตลาดต้องการได้

3.2.3 สีสังเคราะห์หรือสียวิทยาศาสตร์ใน “ผ้าขาวม้า”

ในปี พ.ศ. 2399 (ค.ศ. 1856) ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกี่ยวกับการใช้สี เมื่อมีการค้นพบสีสังเคราะห์โดยวิลเลียม เฮอร์กิน (William Henry Perkin) จุดนี้เป็น การแบ่งแยกยุคสมัยของสีย้อมผ้าจากยุคสีย้อมธรรมชาติมาสู่ยุคสีย้อมสังเคราะห์ โดยอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมนี ได้พัฒนาสีสังเคราะห์จนทำให้การย้อมสีธรรมชาติเริ่มลดบทบาทลงอย่างชัดเจน และสีสังเคราะห์ที่ได้เข้ามาอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนมากกว่าสีธรรมชาติด้วยราคาที่ถูกลง เฉดสีที่มีให้เลือก หลากหลาย และคุณภาพสีที่แม่นยำขึ้น สีสังเคราะห์แต่ละชนิดมีสูตรโครงสร้างทางเคมีและคุณสมบัติ ที่แตกต่างกัน จึงเหมาะกับการย้อมวัสดุแต่ละประเภท สีสังเคราะห์มีความทนทานต่อการซักและ แสงแดด ให้สีสดใส มีการเกาะติดเส้นใยดี มีสีให้เลือกและผสมสีได้หลากหลาย ถ้าเลือกใช้สีให้เหมาะสม กับคุณสมบัติของเส้นใยแต่ละชนิด เช่น สีเบสิก (Basic dye) เป็นสีชนิดแรกที่ถูกลงสีสังเคราะห์ขึ้นแทน สีที่ได้จากธรรมชาติ ให้สีสดใส ราคาไม่แพง แต่มีข้อเสียคือสีมีความคงทนไม่สู้ดี เหมาะสำหรับการ ย้อมสีเส้นใยธรรมชาติที่ได้จากพืชเช่นฝ้าย สีเอซิด (Acid dye) เมื่อย้อมแล้วจะให้สีสดใส มีช่วงสีกว้าง มีสีต่าง ๆ มากมาย ราคาปานกลาง เหมาะสำหรับการย้อมสีเส้นใยธรรมชาติที่ได้จากสัตว์ เช่น ไหม ขนสัตว์ และเส้นใยประดิษฐ์บางชนิด สีไดเรค (Direct dye) เป็นสีที่ย้อมง่าย มีทั้งชนิดผงและชนิดน้ำ ราคาถูก มีช่วงสีกว้าง มีสีต่าง ๆ มากมายให้ใช้ย้อมฝ้าย ไหม เส้นใยประดิษฐ์บางชนิด ทำให้เป็นสีที่ นิยมใช้กันทั่วไป สีรีแอคทีฟ (Reactive dye) เป็นสีที่มีวิธีการย้อมไม่ยุ่งยาก มีความคงทนต่อการซัก และแสงแดด ใช้ย้อมฝ้าย ไหม และเส้นใยประดิษฐ์บางชนิด สีแวต (Vat dye) เป็นสีที่ให้ความ คงทนต่อการซักและแสงแดดสูง เหมาะกับการย้อมฝ้าย ไหม และเส้นใยประดิษฐ์บางชนิด

ปัจจุบันสีสังเคราะห์นิยมใช้กันมากในกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอเนื่องจากราคาถูก หาซื้อง่าย ย้อมง่าย ประหยัดเวลา มีสีให้เลือกมาก แต่ข้อเสียคือผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเนื่อง ด้วยกรรมวิธีการสังเคราะห์ขึ้นทางเคมี ในการย้อมสีทั้งสีธรรมชาติและสีสังเคราะห์ จุดประสงค์คือ ต้องการให้สีซึมเข้าภายในเส้นใยและคงทนสีไม่ตก ซึ่งต้องเลือกใช้สีที่เหมาะสมกับคุณสมบัติของเส้นใย แต่ละชนิดแล้วยังต้องประกอบด้วยเทคนิคการย้อมที่ถูกต้อง การกลับล้างเส้นใยไปมาให้มีการเคลื่อนไหว เป็นการช่วยให้สีติดเส้นใยสม่ำเสมอ การย้อมสีมี 2 วิธี คือ วิธีย้อมเย็น ไม่ต้องต้มน้ำย้อมหรือต้ม เพื่อใส่สารช่วยติดสีแล้วต้องทิ้งไว้ให้เย็น ส่วนวิธีย้อมร้อน ต้มน้ำย้อมให้ร้อนจัดหรือให้อุ่น ตาม กำหนดระยะเวลาการย้อมสีนานพอ เพื่อให้สีมีการปรับความเข้ม และแทรกซึมเข้าสู่ภายในเส้นใย

3.2.4 เครื่องมือวัสดุและอุปกรณ์การทอผ้าขาม้า

อุปกรณ์หรือเครื่องมือสำคัญในการทอผ้าขาม้าคือ เครื่องทอ ซึ่งภาคอีสานเรียกว่า กี่ หรือ หูก โดยกี่หรือหูกพัฒนาขึ้นมาจากหลักการเบี่ยงต้นที่ต้องการให้มีการขัดลายกันระหว่างด้ายเส้นยืนกับด้ายเส้นพุ่งเป็นจำนวนมากเพียงพอที่จะให้เกิดเป็นผืนผ้าขึ้น การตำหูกหมายถึง การทอผ้าหรือทอหูก เป็นกระบวนการนำเอาเส้นยืนและเส้นพุ่งขัดประสานกันเป็นผืนผ้า โดยอาศัยเครื่องมือในการทอที่เรียกว่า กี่หรือหูก (Loom) โดยใช้วัสดุและอุปกรณ์ในการทอ ดังนี้

1) กี่หรือหูก คือ เครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้าให้เป็นผืน ประกอบด้วย ไม้เหยียบหูก ไม้แป้นหูก ขอบพืม เขาหรือตะกอ ไม้ไขว้ ไม้ค้ำพิน ไม้หาบหูก เข็อกพืม เข็อกเขา และเส้นด้ายยืน กี่ที่ใช้โดยทั่วไปมี 2 แบบคือ กี่พื้นเมืองและกี่กระตุก กี่พื้นเมืองเป็นโครงไม้ขนาดเล็กทรงสี่เหลี่ยม มีเสา 4 ต้น ประกอบไปด้วยพินหวี พินหวีทำหน้าที่กระทบเส้นพุ่งให้ขัดกับเส้นยืน กี่พื้นเมืองใช้มือพุ่งกระสวยสลัไปมา ซ้ายขวา (ไม่มีเข็อกกระตุก) คือถ้ามือซ้ายพุ่งกระสวยมือขวาก็จับพินหวีกระทบ ถ้ามือขวาพุ่งกระสวยมือซ้ายก็จับพินหวีกระทบสลัไปมาเช่นนี้เรื่อย ๆ การทอด้วยกี่พื้นเมืองใช้เวลานานกว่ากี่กระตุก ได้เนื้อผ้าเรียบเนียนแลดูสวยงามกว่าผ้าทอจากกี่กระตุก กี่ชนิดนี้ใช้ทอผ้าได้ทุกประเภททั้งผ้าพื้น ผ้ามัดหมี่ ผ้าขิดและผ้าจก ช่างทอกี่พื้นเมืองทอผ้าที่มีลวดลายซับซ้อน เช่น ผ้าขิดและผ้าจก ทำหรับการทอผ้าขาม้าถือว่าเป็นรูปแบบการทอที่มีความง่ายไม่ซับซ้อน กี่กระตุกเป็นโครงไม้ขนาดใหญ่กว่ากี่พื้นเมือง มีเสาสี่เหลี่ยม 4 ต้น ประกอบไปด้วยพินหวีและอุปกรณ์ในการทอ ช่วงบนมีสายโยงตะกอกับโครงบน และช่วงล่างมีเข็อกโยงตะกอกับเท้าเหยียบเพื่อแยกเส้นยืน ช่วงบนจะมีสายกระตุกเวลาทอใช้มือขวาดึงสายกระตุก กระสวยจะพุ่งผ่านเส้นยืนที่แยกไปตามรางมือซ้ายดึงพินหวีกระทบเส้นพุ่งทำให้ผ้าเนื้อแน่น การทอกี่กระตุกมือและเท้าจะต้องสัมพันธ์กันเป็นจังหวะ กี่กระตุกนี้พัฒนามาจากกี่พื้นเมือง ทำให้ทอผ้าได้เร็วขึ้น ใช้สำหรับทอผ้าพื้นที่มีลวดลายที่ไม่ซับซ้อน

2) พินหวี (Reed) ภาษาไทยแท้ ๆ เรียกว่า พืม ภาษาเขมรเรียก ทะเม็ง (แปลว่า พิน) เป็นเครื่องมือทอผ้า มีลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าทำด้วยไม้หรือเหล็ก ขนาดกว้างประมาณ 14-16 เซนติเมตร ยาวประมาณ 90-105 เซนติเมตร ตรงกลางเป็นไม้ไผ่ซี่เล็ก ๆ คล้ายหวี ระยะระหว่างซี่จะห่างกันตามความต้องการ แต่ละช่องจะใช้สอดด้ายเส้นยืนเข้าไปหนึ่งเส้น เป็นการจัดเส้นด้ายยืนให้อยู่ห่างกันตามความละเอียดของเนื้อผ้า พืมจะเป็นตะวกระทบให้ได้เส้นพุ่งแนวขัฒสานกับเส้นยืนเพื่อให้ลายเนื้อผ้าติดกัน พืมที่มีซี่เป็นเหล็กสามารถจัดซี่ได้ถี่และมีจำนวนซี่มากกว่าไม้ที่มีขนาดเดียวกัน ผ้าที่ทอจะเนื้อแน่นละเอียดและหนากว่า

3) คานเหยียบ คือ ไม้สำหรับเหยียบบังคับเส้นยืนให้ขึ้นลง

4) ตะกอหรือเขา (Harness) มีลักษณะเป็นกรอบไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้า ผู้ทอจะเก็บตะกอ (เก็บเขา) เข็อก ตามเส้นยืนเส้นเว้นเส้นสลักกันไปจนหมดความกว้างของเส้นยืน ตะกอ

ลายพื้นฐาน (ลายซัด) มี 2 อัน สำหรับแยกเส้นยืนออกเป็นหมู่ 2 ฝ่าย เพื่อที่จะพุ่งกระสวยผ่านไปมา ตะกอกจะมีเชือกเส้นด้ายผูกแขวนไว้ด้านบนเคลื่อนที่ไปมาได้ ด้านล่างมีเชือกผูกติดกับคานเหยียบให้เลื่อนขึ้นลง เปิดเส้นยืนให้เป็นช่องเพื่อที่จะพุ่งกระสวยเข้าหากันได้สะดวก ตะกอกและคานเหยียบจะมีมากชุดเมื่อต้องการผ้าที่มีลายมาก

5) กระสวย (Shuttle) คือ ที่ใส่ด้ายเส้นพุ่งที่ใช้ในการทอผ้า โดยปกติมีความยาวประมาณ 30 เซนติเมตร ส่วนหัวและส่วนท้ายของกระสวยจะเรียวยาวคล้ายเรือ ปลายทั้งสองข้างงอนเซิดเล็กน้อย ตรงกลางป่องและเจาะเป็นช่องสำหรับใส่ด้ายที่กรอไว้เป็นด้ายเส้นพุ่ง ในขณะที่ทอกระสวยจะพุ่งสลับซ้ายขวาไปมาเพื่อสอดด้ายเส้นพุ่งให้ขัดกับด้ายเส้นยืน สลับกับการกระทบฟืมเพื่อให้เส้นด้ายเรียงเข้าด้วยกันแน่นและเป็นระเบียบ

6) เขาหูก คือ ส่วนที่สอดด้ายเป็นเส้นยืนสำหรับแยกเส้นยืนออกเป็นสองฝ่ายเพื่อที่จะพุ่งกระสวยเข้าหากันได้สะดวก เขาหูกมีสอง แต่ละอันเวลาสอดด้ายก็ต้องสอดสลับกันไปเส้นหนึ่งเว้นเส้นหนึ่ง ที่เขาหูกนี้จะมีเชือกผูกแขวนไว้กับด้านบน โดยผูกเชือกเส้นเดียวสามารถเคลื่อนที่ไปมาได้ ส่วนล่างยังมีเชือกผูกติดกับคานเหยียบเพื่อเวลาต้องการดึงด้ายให้เป็นช่องก็เหยียบคานเหยียบ คานเหยียบจึงดึงเขาหูกให้เลื่อนขึ้นลงได้ ถ้าหากต้องการทาลวดลายต้องใช้คานเหยียบหลายอัน

7) ไม้ไขว้ คือ อุปกรณ์สำหรับจัดเส้นด้ายให้เป็นระเบียบ

8) ไม้คล้องด้าย คือ ไม้สำหรับคล้องด้ายให้ตึงและหวี

9) ไม้บังคับหน้าผ้า (ไม้คั่นพัง หรือ ไม้คั่นผ้ง) คือ ไม้ไผ่ที่มีลักษณะแบนโค้งงอเล็กน้อย ขนาดความกว้างประมาณครึ่งเซนติเมตร มีความยาวตามขนาดของฟืม ตอนปลายของไม้คั่นพังจะสวมด้วยปลอกโลหะปลายแหลมคล้ายฟันทั้งสองข้างเพื่อใช้สำหรับตริ่งผ้าให้ตึงอยู่ตลอดเวลา และทำให้หน้าผ้าไม่ย่น นอกจากนั้นยังช่วยในการสอดด้ายพุ่งและกระทบฟืมได้สะดวก

10) ไม้ค้ำ คือ ไม้ที่ใช้สอดด้ายเส้นยืนไว้หลังจากนับด้านเส้นยืนเพื่อทำให้เกิดลวดลาย ใช้ในการทอผ้าด้วยเทคนิคพิเศษ

11) ไม้ดาบ คือ ไม้ที่มีลักษณะแบนยาวใช้สอดผ่านด้ายเส้นยืนแล้วพลิกทางสันไม้ เพื่อให้เกิดช่องว่างให้กระสวยพุ่งผ่าน

12) ไม้ม้วนผ้า (ไม้กำพัน) คือ ไม้สำหรับม้วนผ้าที่ทอเป็นผืนผ้า

13) ไม้แป้นก๊ (ไม้พาดก๊) คือ ที่นั่งของผู้ทอ

14) ไม้แขวนพันหวีและแขวนตะกอก (คานหาบหูก) คือ ไม้กลมทำจากไม้ไผ่ ปลายไม้สองข้างมีเชือกแขวนกับโครงด้านบนของก๊สำหรับแขวนขอบพันหวีและแขวนขอบตะกอก

15) ผ้ง (ธนูถ่างผ้า) คือ เครื่องมือที่ใช้สำหรับชิงผ้าให้ตึง ในขณะที่กำลังทอ

ผ้าอยู่ใต้ผ้าที่ทอ ทำด้วยไม้ที่มีขนาดยาวเท่ากับความกว้างของพื้ม มีปลอกทั้งสองด้านเป็นทองเหลือง ปลายแหลม

16) อักและไม้ค้อนอัก (กวั๊กและไม้ค้อนกวั๊ก) คือ เครื่องปักเส้นด้านหรือ เส้นไหมก่อนกรอเข้ากระสวย

17) หลักเฟือ หรือ หลักเฟีย เป็นกรอบไม้สี่เหลี่ยม ไม้ที่อยู่ทางซ้ายและขวา จะมีไม้เล็ก ๆ ปักเป็นหลักอยู่ตลอด แต่ละหลักห่างกันประมาณ 20 เซนติเมตร ปกติจะมีด้านละ 10 หลัก ใช้สำหรับคั่นเพื่อทำเป็นทางเครือ (เส้นยืน)

18) หลา คือ เครื่องมือสำหรับปั่นฝ้าย ปั่นหลอด ด้านขวามือเป็นวงล้อยึดติดอยู่กับหลัก มีที่สำหรับจับเพื่อให้กงล้อเรียกว่า แขนหลัก จากหลักนี้จะมีไม้ทำเป็นคานออกไปทางด้านซ้ายมือประมาณ 80-100 เซนติเมตร มีไม้แผ่นเล็ก ๆ ติดอยู่ที่ปลายไม้เรียกว่า หัวหลา ที่หัวหลาจะยึดติดอยู่กับเหล็กปลายแหลมยาวประมาณ 6 นิ้ว เรียกว่า เหล็กใน ระหว่างเหล็กในกับวงล้อ จะมีเชือกคล้องเรียกว่า สายหลา เมื่อหมุนล้อเหล็กในก็จะหมุนด้วย ปุยฝ้ายที่ขึ้น หรือกรอเป็นเส้นแล้วจะอยู่ที่เหล็กในนี้

19) ระวิง คือ เครื่องมือสำหรับใส่ขดด้ายที่จะกรอรูปร่างคล้ายวงล้อทำด้วยไม้ไผ่เป็นซี่ ๆ ทำเป็นล้อหมุนสาวเส้นด้ายมิให้พันกัน

20) ไน คือ เครื่องมือสำหรับกรอด้ายเข้ากับหลอดด้าย ก่อนที่จะนำไปใส่กระสวยต้องนำไปใช้ร่วมกับระวิง มีลักษณะด้านหนึ่งเป็นกงล้อขนาดใหญ่มีเพลาหมุนด้ายมีสายพานต่อไปยังท่อเล็ก ๆ ที่ปลายอีกข้างหนึ่ง

21) กงและหลักตึงกง คือ อุปกรณ์กรอเส้นด้ายที่ย้อมแล้วให้เป็นใจหรือเป็นขด

22) ไม้หูกง คือ อุปกรณ์สำหรับใส่ไม้กระดานพันให้ตั้ง

23) หลอดด้าย คือ เครื่องมือใส่ด้ายหรือไหมที่กรอแล้ว มี 2 ขนาด หลอดใหญ่ใช้กรอเส้นยืน (ในการเดินเส้นยืน) มีความกว้างและยาวประมาณ 2×19 เซนติเมตร หลอดเล็กใช้กรอเส้นพุ่ง (ใส่ใส่กระสวยขณะทอผ้า) มีความกว้างและความยาวประมาณ 0.5×7 เซนติเมตร

3.2.5 การผลิตเส้นใยสำหรับการทอผ้าขาวม้า

1) การผลิตเส้นฝ้าย

การผลิตเส้นฝ้ายสำหรับทอผ้าขาวม้า มี 4 ขั้นตอน ดังนี้

(1) การปลูกฝ้าย ฝ้ายจะปลูกกันในราวเดือนพฤษภาคมต่อเดือนมิถุนายน หรือปลายเดือนกรกฎาคมต่อเดือนสิงหาคม เพราะช่วง 4-5 เดือนนี้เป็นฤดูฝนจะช่วยให้ฝ้ายรับน้ำฝนได้ดี พอประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคมฝ้ายก็จะแก่และแตกปุย ชาวบ้านปลูกฝ้ายไปพร้อม ๆ กับการปลูกข้าว คือ หว่านข้าวในนาขณะที่ยังให้กล้าโตก็จะปลูกฝ้ายไปด้วย คือปลูก

ในไร่หรือเนื้อที่ว่างต่อบริเวณบ้านซึ่งสามารถดูแลได้ทั่วถึง เมื่อเสร็จจากการปลูกฝ้าย กล้าในนาที่โตพอดี ต่อจากนั้นก็ถอนกล้าและดำนาต่อไป พร้อมกันนั้นก็บำรุงรักษาฝ้ายที่ปลูกเอาไว้ ฝ้ายพื้นเมืองของไทยมีอยู่ 2 พันธุ์ ซึ่งแบ่งตามลักษณะปุ๋ย คือ พันธุ์ที่ให้ปุ๋ยสีขาวกับพันธุ์ที่ให้ปุ๋ยสีน้ำตาลอ่อน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า สีขี้ตุน หรือ สีตุน ซึ่งพันธุ์นี้เป็นพันธุ์ที่หายาก เป็นฝ้ายที่มีความงดงามตามธรรมชาติ และปุ๋ยที่ให้ก็สั้นไม่ค่อยฟูเหมือนพันธุ์สีขาว

(2) การเก็บฝ้าย ต้นฝ้ายใช้ระยะเวลาในการปลูกประมาณ 7-8 เดือนราว ๆ พฤศจิกายนถึงธันวาคม จะทำการเก็บดอกฝ้ายที่แก่และต้องรีบเก็บก่อนที่ฝ้ายจะล่วงลงพื้น มิฉะนั้นปุ๋ยฝ้ายจะสัมผัสกับความสกปรกของพื้นดิน อาจทำให้ฝ้ายเสียหรือต้องเสียเวลาเก็บสิ่งสกปรกทิ้ง ถ้าฝ้ายเปียกน้ำค้างต้องรีบผึ่งแดดให้แห้งสนิท เพื่อป้องกันมิให้ฝ้ายขึ้นรา หลังจากนั้นจะต้องดูแลตัวแมลงคัดเลือกเอาสิ่งแปลกปลอมสิ่งสกปรกออกจากฝ้ายที่เรียกกันว่า ขี้ตาฝ้าย จนเหลือฝ้ายที่สะอาด

(3) การทำเส้นฝ้าย เมื่อเก็บเอาปุ๋ยฝ้ายมารวมกันแล้วจะต้องนำเอาปุ๋ยฝ้ายออกผึ่งแดดเพื่อให้ปุ๋ยฝ้ายฟูขึ้น เพื่อสะดวกในการแยกเอาเมล็ดฝ้ายออกจากปุ๋ย ซึ่งจะใช้เครื่องมือที่เรียกว่า อีด เมื่อแยกปุ๋ยฝ้ายออกจากเมล็ดได้แล้ว จึงนำเอาปุ๋ยฝ้ายไปตีด้วย กงตี เพื่อให้ปุ๋ยฝ้ายฟู จากนั้นจึงนำเอาปุ๋ยฝ้ายที่ตีแล้วไปล้อให้เป็น ตัว กลม ๆ เรียกว่า การล้อฝ้าย จากนั้นจึงนำเอาไปทำเป็นเส้นฝ้ายหรือเส้นด้ายด้วยการปั่น การปั่นนี้เรียกว่า การเข็นฝ้าย ด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า หลา เมื่อร้อยด้ายเข็มเหล็กในก็จะใช้ไม้ที่เรียกว่า เปีย ทำการเปียด้ายออกจากเหล็กในเพื่อนำเอาเส้นด้ายไปทำเป็นผืนผ้าต่อไป

(4) การย้อมสีฝ้าย เมื่อได้เส้นฝ้ายที่เป็นเส้นด้ายเรียบร้อยแล้ว ถ้าไม่ต้องการย้อมสีเส้นฝ้ายเป็นสีอื่นก็นำไปลงแป้งข้าวเจ้าหรือลงน้ำข้าวเพื่อให้ด้ายเหนียว และไม่เกิดขน ในขณะที่นำไปใส่ราวกระตุกเส้นด้าย เรียกว่า ซ้ำฝ้าย แล้วตากแดดให้แห้ง แต่ถ้าต้องการย้อมสีต้องนำเอาเส้นด้ายนี้ไปผ่านการต้มฟอกเพื่อแยกไขมันออกเสียก่อน จึงนำไปย้อมสีได้ การย้อมสีเส้นฝ้ายมีทั้งย้อมสีวิทยาศาสตร์และสีที่ได้จากธรรมชาติ ซึ่งการย้อมสีจากธรรมชาติได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช ได้แก่ รากหรือลำต้นใต้ดิน เปลือก แก่นหรือเนื้อใน ใบ ดอกผล ส่วนสีที่ได้จากสัตว์ เช่น รังของผึ้งหรือขี้ผึ้งจะให้สีแดงเป็นต้น ขั้นตอนการย้อมสีเส้นฝ้าย เป็นดังนี้ นำเส้นฝ้ายไปแช่ในน้ำสะอาดเพื่อให้เส้นฝ้ายดูดซึมน้ำแล้วบิดน้ำออก นำมาทก (กระตุก) ประมาณ 4-5 ครั้ง จากนั้นแช่ด้วยผงซักฟอกประมาณ 1 คืน เพื่อล้างไขมันจากเหล็กในออก และเพื่อให้สีติดได้ง่าย แล้วล้างออกด้วยน้ำสะอาด เมื่อต้มเปลือกไม้หรือใบไม้ตามสีที่ต้องการ จุ่มเส้นฝ้ายเพื่อย้อมสีโดยพลิกเส้นฝ้ายบ่อย ๆ ใช้เวลาประมาณครึ่งวันจะทำให้เส้นฝ้ายดูดซึมน้ำได้ดี เมื่อเสร็จนำไปล้างด้ายน้ำสะอาดแล้วผึ่งให้แห้ง

2) การผลิตเส้นไหม

การผลิตเส้นไหมสำหรับทอผ้าขาวม้า มี 4 ขั้นตอน ดังนี้

(1) การเลี้ยงไหม ตัวไหม ภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า ม่อน หรือ ตัวม่อน เป็นหนอนของแมลงจำพวกผีเสื้อชนิดหนึ่ง เมื่อตัวหนอนไหมเจริญเติบโตจะมีสีขาวนวล แต่เมื่อโตเต็มวัยจะมีสีเหลืองและชักใยออกมาห่อหุ้มตัวเป็นรังไหม อาหารของตัวไหมคือใบหม่อน ภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า มอน หรือ ใบมอน ต้นหม่อนเป็นพืชยืนต้นขนาดกลางขึ้นอยู่ตามที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง ทั่วไปในภาคอีสานนิยมปลูกต้นหม่อนตามหัวไร่ปลายนาหรือตามโคกตามโพน (จอมปลวก) ในท้องถิ่น วงจรชีวิตของไหมหรือหนอนไหมใช้เวลาประมาณ 45 - 52 วัน หนอนไหมจะกินใบหม่อนหลังจากฟักออกจากไข่ประมาณวันที่ 10 จากนั้นจะหยุดกินอาหารและลอกคราบ ระยะนี้เรียกว่า ไหมนอน ต่อจากนั้นจะกินนอนและลอกคราบประมาณ 4 ครั้งเรียกว่า ไหมตื่น ลำตัวจะมีสีขาวเหลืองใสหัด และหยุดกินอาหาร ระยะนี้เรียกว่า หนอนสุก ช่วงนี้ผู้เลี้ยงไหมต้องรีบแยกหนอนไหมสุกออกจากกองใบหม่อนและเตรียม จ่อ คืออุปกรณ์ที่จะให้ตัวไหมเกาะเพื่อชักใยห่อหุ้มตัวหนอนจะเริ่มพันใยได้ประมาณ 6-7 วัน ก็จะสามารถเก็บรังไหมออกจากจ่อได้ เส้นใยของหนอนเกิดจากการขับของเหลวชนิดหนึ่ง มีสารโปรรงแสงเป็นองค์ประกอบ ใยไหมที่เห็นแต่ละเส้นจะประกอบด้วยเส้นใยเล็ก ๆ สองเส้นรวมกัน สามารถฉีกแยกออกจากกันได้ ทั้งนี้รังไหมแต่ละรังจะให้สายไหมที่มีขนาดแตกต่างกัน ชั้นนอกสุดของรังจะมีความละเอียดพอสมควร ชั้นกลางจะเป็นเส้นหยาบและชั้นในสุดจะเป็นเส้นไหมที่ละเอียดที่สุด ซึ่งหนอนไหมแต่ละตัวจะชักใยยาวไม่เท่ากัน อาจยาวได้ยาวตั้งแต่ 350 - 1,200 เมตร หนอนไหมจะเจาะรังออกมาเป็นผีเสื้อเมื่ออยู่ในรังครบ 10 วัน ซึ่งผู้เลี้ยงจะคัดไหมที่สมบูรณ์ไว้ทำพันธุ์ ส่วนที่เหลือนำไปสาวไหมก่อนที่ผีเสื้อจะเจาะรังออกมา ซึ่งเส้นจะขาดและทำเส้นไหม

(2) การสาวไหม เมื่อได้รับไหมสดจะต้องนำไปอบให้แห้ง จากนั้นนำไหมที่อบแห้งไปต้มในน้ำที่สะอาดที่มีคุณสมบัติเป็นกลาง รังไหมจะเริ่มพองตัวออก ใช้ปลายไม้เกี่ยวเส้นใยออกมารวมกันหลายๆ เส้น การสาวต้องเริ่มต้นจากขุ่ยรอบนอกและเส้นใยภายในรวมกัน เรียกว่า ไหมสาว หรือ ไหมเปลือก ครั้นสาวถึงเส้นใยภายในแล้ว เอารังไหมที่มีเส้นใยภายในแยกไปสาวต่างหากเรียกว่า เส้นไหมน้อย หรือ ไหมหนึ่ง ผู้สาวไหมต้องมีความชำนาญและทักษะจึงจะได้เส้นไหมที่มีคุณภาพดี เมื่อเต็มรังไหมลงไปอีก รังไหมใหม่สามารถรวมเส้นกับรังไหมเก่าได้ โดยไม่ทำให้เส้นไหมขาด

(3) การตีเกลียว การตีเกลียวไหมจะช่วยทำให้ผ้าที่จะทอมีความหนา หลังจากเอาไหมสองไหมสามออก ใช้ไม้คียบลักษณะคล้ายไม้พาย มีร่องกลางสำหรับคียบ เกลียวรังไหมกดให้เส้นไหมตีเกลียวแน่นดูเล็ก ต้องระมัดระวังและต้องอาศัยความชำนาญ และมีเทคนิคในการทำให้รังที่ต้มเกาะกันเป็นเส้นตามขนาดที่ต้องการ ทำให้เส้นไหมพันหรือไขว้กันหลาย ๆ รอบ แล้วพักไว้ในกระบุงต่อ จากนั้นจะนำมากรอเข้า กง แล้วนำไปหมุนเข้า อัก เพื่อตรวจหาปมปม หรือตัดแต่งเส้นไหม

ที่ไม่เท่ากันออก จึงเอาเข้าเครื่องปั่นเพื่อให้เส้นไหมแน่นขึ้น ก่อนที่จะหมุนเข้ากงอีกครั้ง เพื่อรวมเป็น
 ใจ ซึ่งหนึ่งใจจะต้องหมุนกง 80 รอบ เรียกว่า ไหมดิบ เส้น ไหมดิบที่ได้จะต้องทำการชุบให้อ่อนตัว
 โดยนำไปชุบน้ำสบู่อ่อน ๆ ประมาณ 15-20 นาที แล้วนำไปสไลด์และผึ่งลมให้แห้ง โดยหมั่นกระตุกให้
 เส้นไหมแยกตัวเพื่อนำไปเข้าระวิงได้ จากนั้นก็กรอเส้นไหมเข้าหลอด หลอดละเส้น แล้วดึงปลายไหม
 แต่ละหลอดเข้าไปรวมกัน ม้วนเข้าหลอดควบคุมตามขนาดที่ต้องการ จากนั้นก็นำไปตีเกลียวประมาณ
 330 รอบ ต่อความยาว 1 เมตร จากนั้นก็นำไหมไปนั่งหรือลวก เพื่อป้องกันมิให้เกลียวเส้นไหมหมุน
 กลับ หลังจากนั้นก็จะชุบน้ำเย็นแล้วกรอเข้าระวิง เรียกว่า ทำเช็ด ซึ่งจะทำให้เกลียวอยู่ตัว

(4) การย้อมสีเส้นไหม การย้อมสีไหมจะต้องนำไหมดิบมาฟอก

เพื่อไม่ให้มีไขมันเกาะ โดยจะใช้ต่างจากขี้เถ้าไปฟอกไหม เรียกว่า การดองไหม จะทำให้เส้นไหม
 ขาวววลขึ้น แล้วจึงนำไปย้อม ในสมัยก่อนนิยมใช้สีจากธรรมชาติ เช่น สีแดงจากครั่ง ผลและใบคำแสด
 รากยอป่า มะไฟป่า หรือรากของต้นเข็ม สีเหลืองจากแก่นของต้นเข สีจำปาหรือสีส้มจากดอกคำแสด
 หรือดอกกรรณิการ์ สีน้ำเงินจากต้นคราม สีเขียวจากเปลือกไม้มะहुต สีเขียวมะกอกจากแก่นไม้ขนุน
 เปลือกนนทรีและเปลือกต้นตะแบก สีโพลจากใบสับปะรดอ่อนกับน้ำมะนาว สีน้ำตาลจะตันหมาก
 สีม่วงจากต้นหว่า สีดำจากมะเกลือ รากต้นชะพลูและสมอ แต่ปัจจุบันการย้อมด้วยสีธรรมชาติเริ่ม
 หายไป เนื่องจากมีสีวิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่ ที่หาซื้อง่ายตามร้านขายเส้นไหมหรือผ้าไหม เมื่อ
 ละลายน้ำจะแตกตัว ย้อมง่าย สีสดใส ราคาค่อนข้างถูก ทนต่อการซักค่อนข้างดี การย้อมด้วยสี
 ธรรมชาติมีข้อดี คือ สีไม่ฉูดฉาด สีอ่อนเย็นตากว่าสีสังเคราะห์ จึงทำให้สีของผ้างดงามสัมพันธ์กับ
 รูปแบบของผ้าพื้นเมือง สีธรรมชาติจะติดสีได้ดีในเส้นไหมและฝ้าย วิธีย้อมคือ การนำคั้นเอาน้ำจากพืช
 ที่ให้สีนั้น ๆ ต้มให้เดือด จากนั้นนำไหมชุบน้ำให้เปียกบิดพอหมาด กระตุกให้เส้นไหมเรียงเส้นจึงแช่ใน
 น้ำย้อมสี นำไปผึ่งให้แห้ง จะได้ไหมสีตามต้องการ

3.2.6 การทอผ้าขาวม้า

1) ขั้นตอนการเตรียมด้ายก่อนการทอ

ขั้นตอนการเตรียมด้ายก่อนการทอ มีดังนี้

(1) การคั้นหูกหรือคั้นเครือ คือกรรมวิธีนำเอาด้ายที่เตรียมไว้สำหรับ
 เป็นทางเครือ (เส้นยืน) ไปคั้น (กรอ) ให้ได้ความยาวตามจำนวนผืนของผู้ทอผ้าตามที่ต้องการ
 ผ้าขาวม้า 1 ผืนยาวประมาณ 2-2.5 เมตร โดยการสลับสีจะขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ทอ เป็น 2 สี
 หรือ 3 สี แต่ละสีต้องการทำเป็นตาสี่เหลี่ยมขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ ซึ่งมีขนาดตั้งแต่ 1.5 – 3 นิ้ว
 เช่น ขณะคั้นหูกใช้ด้ายสีละ 1 หลบ (ด้าย 40 เส้น) สลับกันไปเรื่อย ๆ จนครบตามความกว้างของฟืม
 ที่จะทอ

(2) การสับหูก คือ กรรมวิธีนำเอาด้ายทางเครือที่คั้นเสร็จแล้ว ไปต่อ
 กับหูก คือส่วนที่อยู่กับฟืม ซึ่งเป็นเครื่องมือใช้สำหรับการทอผ้า ฟืมมี 2 ชนิด คือฟืมฟันไม้ (ทำด้วยไม้)

และพื้มเหล็ก (ทำด้วยเหล็ก) ส่วนประกอบของพื้มคือ เขา ในการทอผ้าขาวม้าใช้พื้ม 2 เขา (สอง ตะกอ)

(3) การกางหูก คือ การนำเอาเครื่องหูกที่สืบเสร็จแล้วมากางใส่ที่ ใส่ไม้ หาบหูก ไม่เหยียบหูกเพื่อเตรียมพร้อมที่จะทอต่อไป โดยชิงหูกให้ตั้ง ตรวจสอบความเรียบร้อยของ เส้นด้ายในเขาและพื้ม หวีหูกให้เรียบร้อย ควรทำเครื่องหมายความยาวของผ้าขาวม้าแต่ละผืน ความ ยาวของชายผ้าไว้ก่อนการทอ โดยใช้สีแต้มไว้ เพื่อจะทอผ้าได้ขนาดตามต้องการ

(4) ด้ายเส้นพุ่ง กรอใส่หลอด โดยใช้ใน เป็นอุปกรณ์ในการกรอด้ายใส่ หลอด (ปั่นหลอด) เตรียมไว้ทุกสีที่จะทอ

2) ขั้นตอนการทอผ้าขาวม้า

ขั้นตอนการทอผ้าขาวม้า มีดังนี้

- (1) คนทอเข้านั่งประจำที่แล้วนำกระสวยที่มีหลอดด้ายมาเตรียมทอ
- (2) ใช้เท้าขวาเหยียบไม้เหยียบหูกด้านขวา กดน้ำหนักลงเขาน้ำก็ ขยับขึ้น ส่วนเขาข้างหลังก็จะขยับลง ทำให้ด้ายเส้นยืนเปิดช่องสำหรับสอดกระสวย
- (3) ใช้มือข้างซ้ายดันพื้มไปข้างหน้าให้ชิดกับเขา ส่วนมือขวาจับ กระสวยพุ่งไปตามช่องเส้นยืนที่เปิดอยู่
- (4) ใช้มือซ้ายรับเอากระสวยที่พุ่งมา พร้อมกับมือขวาเปลี่ยนมาจับที่ ผักพื้มกระทบเส้นด้ายเข้ามาให้แน่น
- (5) สลับเท้าเหยียบไม้เหยียบหูกเป็นเท้าซ้าย เส้นด้านยืนก็จะเปิดช่อง สำหรับสอดกระสวยอีก
- (6) ใช้มือขวาดันพื้มไปข้างหน้าให้ชิดกับเขา มือซ้ายจับกระสวยพุ่งมา ตามช่องเส้นยืน
- (7) มือขวารับเปลี่ยนมารับเอากระสวยที่พุ่งมา มือซ้ายเปลี่ยนไปจับ ของผักพื้ม กระทบเส้นด้ายให้แน่น
- (8) ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนได้ความยาวของชายผ้าขาวม้าตามความยาว ที่ต้องการ จึงเริ่มทอเป็นตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัส ได้สีที่ 1 เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส จึงเปลี่ยนกระสวยที่ใส่ หลอดด้ายสีที่ 2 มาทอเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสอีกต่อไปจนกว่าจะเสร็จ
- (9) ควรเลื่อนไม้คันฟังตามผืนผ้าไปเป็นระยะเพื่อตรึงผ้าให้ตั้งอยู่ ตลอดเวลา และทำให้หน้าผ้าไม่ย่น และยังช่วยให้การสอดด้ายพุ่งและกระทบพื้มได้สะดวก
- (10) เมื่อทอได้ยาวจนยึดมือออกไปไม่ถึงหรือไม่สะดวก ก็ให้หยุดทอ แล้วแก้ปมเชือกรั้งเครื่องหูก คลายหูกออกจนเครื่องหูกหย่อนลง แล้วคลี่เครื่องหูกออกจากไม้พันหูก คลายหูกสัก 2-3 รอบ จากนั้นก็เก็บผ้าที่ทอได้แล้ว โดยการถอดไม้ผังออกแล้วถอดไม้พันผ้าหรือกำพัน

ออกจากหลักหูข่าแล้วหมุนไม้พันผ้าเข้ากับไม้ก่าพัน ม้วนเก็บไว้รอบ ๆ ไม้พันผ้าและให้เหลืออยู่ดับ ต่ายยืนประมาณ 4 นิ้ว จากนั้นก็สวมไม้ก่าพันไว้กับแกนหลักหูข่า

(11) เมื่อพันผ้าเรียบร้อยแล้ว จึงปรับแต่งเครื่องทอใหม่ให้ตั้งพอดี พรอมกับปรับเลื่อนชุดเขาทอไปข้างหน้าในตำแหน่งที่จะเริ่มทอต่อไปจนได้เนื้อผ้าใหม่ถึง 2 ฟุตหรือ 60 เซนติเมตร ก็พันผ้าและเก็บผ้าใหม่ต่อไปเรื่อย ๆ

(12) เมื่อเสร็จสิ้นการทอ จึงใช้กรรไกรที่คมตัดผืนผ้าจากฟืม โดยการตัดจะต้องเหลือผืนผ้าให้ติดไปกับฟืมประมาณ 10 เซนติเมตร ไว้สำหรับนำไปสับทูกเมื่อจะเริ่มการทอผ้าขาวม้าในโอกาสต่อไป

4. ผ้าขาวม้ากับแนวทางการพัฒนา

ศักดิ์ชาย สิกขา (2551: 51) เสนอแนะแนวทางการพัฒนาผ้าขาวม้าไว้ 2 ลักษณะ โดยทั้งสองแนวทางต้องพิจารณาให้สอดคล้องกับศักยภาพผู้ผลิต การตลาด วัสดุและกระบวนการผลิตที่เหมาะสมด้วย จึงจะประสบความสำเร็จ

1) การพัฒนาเพื่อตอบสนองต่อการใช้ผ้าขาวม้าในวัตถุประสงค์เดิม

วัตถุประสงค์เดิมของผ้าขาวม้าคือ การพกพาเป็นผ้าเอนกประสงค์สำหรับผู้ชาย เช่น การเช็ดตัว การโปกศีระชะ การเคียนเอว การใช้ปูนั่ง ปูนอน การทำอู่หรือเปล รวมทั้งเป็นของฝาก ดังนั้น เพื่อให้มีความสอดคล้องกับยุคสมัย การพัฒนาทางด้านสี ลายผ้า และขนาด นักร้องแบบและผู้ผลิตควรเลือกศึกษาลูกค้าหรือผู้ใช้ผ้าขาวม้าเป็นรายกลุ่ม เพราะผู้ใช้ผ้าขาวม้าต่างกัน ความนิยมย่อมต่างกัน คำว่าความนิยมที่วานี้ หมายถึง ความนิยมทางด้านโทนสี ลายผ้าที่มีขนาดเล็กใหญ่ต่างกัน เนื้อผ้าที่ต้องการความนิ่ม ความเรียบต่างกัน ขนาดหน้ากว้างและความยาวของผ้าที่ต่างกัน ซึ่งจากเดิมเคยผลิตเพื่อใช้สอยเอง แต่เมื่อผู้ใช้เป็นกลุ่มใหม่ก็ควรศึกษาทบทวนใหม่ เลือกรายกลุ่มผู้บริโภคที่เหมาะสม การพัฒนาที่จะเกิดขึ้น

2) การพัฒนาเพื่อตอบสนองต่อการใช้ผ้าขาวม้าในวัตถุประสงค์ใหม่

ปัจจุบันถือว่าเป็นกระแสความนิยมในการหยิบเอาภูมิปัญญาดั้งเดิมมาปรับใช้ในวิถีสังคมใหม่ ผ้าขาวม้าเป็นผ้าที่มีอัตลักษณ์เฉพาะ เกิดจากเส้นสองเส้นตัดกันเป็นช่องตาราง ความงามเกิดจากสี และการวางระยะเส้นต่าง ๆ โดยอาศัยเส้นด้ายที่มีใช้ในปัจจุบัน การนำมาประยุกต์ใช้งานเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ใหม่ จำเป็นต้องดูความเหมาะสม หากมีความเป็นไปได้ก็จะสามารถหยิบมาใช้งานออกแบบได้เลย แต่หากไม่เหมาะสมคงจำเป็นต้องทอเพื่อสร้างสีสร้างลายใหม่ จากกระแสความนิยมที่เป็นไปได้ก็คือ ผลิตภัณฑ์ประเภทของใช้ ของตกแต่ง ของที่ระลึก และเครื่องแต่งกาย

แนวนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

1. แนวนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องระดับชาติ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ประเด็นการพัฒนาหลักที่สำคัญประเด็นหนึ่งในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 คือ การพัฒนานวัตกรรมและการนำมาใช้ขับเคลื่อนการพัฒนาในทุกมิติเพื่อยกระดับศักยภาพของประเทศ โดยจะมุ่งเน้นการนำความคิดสร้างสรรค์และการพัฒนานวัตกรรม ทำให้เกิดสิ่งใหม่ที่มีมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจทั้งในเรื่องกระบวนการผลิตและรูปแบบผลิตภัณฑ์และบริการใหม่ ๆ โดยการกำหนดวาระการวิจัยแห่งชาติ (National Research Agenda) ให้มีจุดเน้นที่ชัดเจน เฉพาะเจาะจง และสอดคล้องกับสาขาเป้าหมายการพัฒนาประเทศ และใช้กลยุทธ์ด้านนวัตกรรมบูรณาการวิจัยและพัฒนากับการนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์และการพัฒนานวัตกรรม การขับเคลื่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 สู่การปฏิบัติ มีหลักการและแนวทางดำเนินงานข้อหนึ่งสรุปไว้ว่า จะเพิ่มการใช้องค์ความรู้ เทคโนโลยี นวัตกรรม และความคิดสร้างสรรค์ให้เป็นเครื่องมือหลักในการขับเคลื่อนการพัฒนาในทุกภาคส่วนในระดับพื้นที่ ท้องถิ่น และชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2559)

เพื่อผลักดันนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค้อย่างเป็นรูปธรรมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ของประเทศไทย จึงมีการจัดตั้ง สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (องค์การมหาชน) : สศส. หรือ Creative Economy Agency (Public Organization) : CEA ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักนายกรัฐมนตรี เพื่อเป็นหน่วยงานเฉพาะด้านที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค โดยการพัฒนาปัจจัยที่สนับสนุนอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ให้เติบโต สามารถต่อยอดทุนวัฒนธรรมและเชื่อมต่อกับภาคการผลิตจริง พันธกิจของ สศส. มีดังนี้

- 1) ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของเศรษฐกิจสร้างสรรคและปัจจัยสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค เพื่อผลักดันให้เกิดการพัฒนาและยกระดับเศรษฐกิจ
- 2) ส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรมให้แก่ชุมชน สาธารณชน และสถาบันการศึกษา
- 3) ส่งเสริมและพัฒนาพื้นที่ที่เอื้อต่อบรรยากาศสร้างสรรคและการเริ่มต้นธุรกิจใหม่ รวมทั้งพัฒนาย่านเศรษฐกิจสร้างสรรคให้เกิดขึ้น
- 4) พัฒนาผู้ประกอบการและส่งเสริมให้เกิดการนำกระบวนการคิดเชิงสร้างสรรค์ไปใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์และสร้างนวัตกรรม เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประเทศ
- 5) เป็นศูนย์กลางการรวบรวมและพัฒนาข้อมูลและสถิติเกี่ยวกับเศรษฐกิจสร้างสรรคเพื่อการตัดสินใจเชิงนโยบาย และเพื่อสนับสนุนความคิดสร้างสรรค์และการสร้างนวัตกรรม

6) ส่งเสริมและประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และหน่วยงานต่างประเทศหรือระหว่างประเทศ เพื่อแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านความคิดสร้างสรรค์ที่จะนำไปสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ของประเทศ (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2561)

2. แผนนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องระดับกระทรวง

2.1 กระทรวงวัฒนธรรม

กระทรวงวัฒนธรรมกำหนดกรอบทิศทางยุทธศาสตร์ด้านวัฒนธรรมระยะ 20 ปี ตามกรอบทิศทางยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี โดยมีเป้าหมายให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรมในระดับนานาชาติ มีภาพลักษณ์ ความสัมพันธ์ที่ดี และได้รับการยอมรับในเวทีทางวัฒนธรรมระดับสากล ผลักดันสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งคนดี มีคุณธรรม จริยธรรม เอื้ออาทร มีความปรองดองสมานฉันท์เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งส่งเสริมสนับสนุนให้ประเทศไทยมีรายได้ และความมั่งคั่งจากอุตสาหกรรมสร้างสรรค์และบริการทางวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น (กระทรวงวัฒนธรรม, 2558)

2.2 กระทรวงพาณิชย์

ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน) หรือ SACICT ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ มีแนวคิดมุ่งนำเสนอคุณค่าแพทเทิร์น (Pattern) อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แฝงด้วยเสน่ห์ชวนหลงใหล สะท้อนของ “ผ้าขาม้า” ผ้าที่มีให้เห็นถึงศิลปวัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนความเชื่อ และความชื่นชอบที่แตกต่าง แพทเทิร์นของผ้าขาม้าแต่ละลวดลายจึงมีความน่าสนใจในตัวเองแบบที่ไม่ซ้ำกัน และได้รับความนิยมนำมาอย่างยาวนาน ผ้าขาม้าซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ไทยที่สำคัญ SACICT ในฐานะหนึ่งในองค์กรที่สนับสนุนนโยบายของประเทศ ในบทบาทการเป็น Enhancing Navigator จึงให้ความสำคัญในการรณรงค์ให้คนไทยสามารถเข้าถึง เข้าใจ และใช้ผ้าขาม้าเป็นในบริบทที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายสำคัญของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ ที่จะสร้างกระแส ความสนใจ กระตุ้นการใช้ผ้าขาม้าในโอกาสต่าง ๆ โดยเฉพาะการเป็น “ของที่ระลึกแห่งชาติ” เพื่อเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของประเทศไทยสำหรับนักท่องเที่ยวและต่างชาติ รวมถึงกระตุ้นคนไทยรุ่นใหม่ให้หันมาสนใจและ ใช้ผ้าขาม้าเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตปัจจุบัน SACICT ร่วมมือกับองค์กรของรัฐและภาคเอกชนที่สำคัญ อาทิ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และ สำนักงานส่งเสริมการจัดประชุมและนิทรรศการ หน่วยงานที่เป็นกลไกสำคัญเข้าถึงนักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างชาติ ร่วมมือหาแนวคิดและแนวทางเพื่อให้เกิดการใช้ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผ้าขาม้าเป็นของที่ระลึก “ผ้าของขวัญประจำชาติ” เพื่อใช้เป็นสิ่งแทนคุณค่าความเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของประเทศไทยสำหรับนักท่องเที่ยวและชาวต่างชาติ ทั้งในโอกาสพิเศษและทุกวาระโอกาสที่ได้มาเยือนประเทศไทย

2.3 กระทรวงอุตสาหกรรม

กระทรวงอุตสาหกรรม โดยกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (กระทรวงอุตสาหกรรม. 2559) ได้กำหนดยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมให้เติบโตและแข่งขันได้ การสนับสนุนปัจจัยเอื้อต่อการประกอบการธุรกิจอุตสาหกรรม และการพัฒนาประสิทธิภาพองค์กร โดยการสนับสนุนเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับผู้ประกอบการชุมชน ผู้ประกอบการโอท็อปวิสาหกิจชุมชน ซึ่งเป็นเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ โดยการพัฒนาผู้ประกอบการที่ดำเนินการผลิตผลิตภัณฑ์อยู่แล้วให้มีความยั่งยืน และพัฒนาสินค้าให้เป็นไปตามความต้องการของตลาดหรือผู้ซื้อ แต่เนื่องจากในปัจจุบันผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมชุมชนเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีตลาดค่อนข้างจำกัดสาเหตุจากผลิตภัณฑ์มีความคล้ายไม่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ หรือมีการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ เพื่อช่วยให้การผลิตผลิตภัณฑ์มีคุณภาพได้มาตรฐานมากขึ้น ผู้ผลิตยังมีศักยภาพในการผลิตไม่เพียงพอ ขาดความรู้ความเข้าใจในการพัฒนากระบวนการผลิตที่ถูกต้อง การผลิตที่รวดเร็วและได้มาตรฐานหรือยังขาดการบริหารจัดการการผลิตที่ดี และยังไม่สามารถนำภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่มาสร้างมูลค่าเพิ่มโดยการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ต้องการของตลาด ตามการจำแนกของกระทรวงวัฒนธรรมที่กล่าวว่า วิถีวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 8 วิถีวัฒนธรรม ได้แก่ อาหารการแต่งกาย ที่อยู่อาศัย ประเพณีภาษา อาชีพ ความเชื่อ ศิลปะพื้นถิ่น และเสน่ห์มรดกวัฒนธรรมไทยแบ่งออกเป็น 9 เสน่ห์มรดกวัฒนธรรมไทย ประกอบด้วย

1. วัฒนธรรมบ้านเชียง (Ban Chiang Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 2 จังหวัด ได้แก่ อุตรธานีหนองบัวลำภู
2. วัฒนธรรมทวารวดี (Dvaravati Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 11 จังหวัด ได้แก่ นครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ นครนายก ฉะเชิงเทรา ชัยภูมิ กาฬสินธุ์ โยธธ มหาสารคาม
3. วัฒนธรรมศรีโคตรบูรณ์-ล้านช้าง (Sri Kotrabun-Lan Chang Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 9 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น นครพนม ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี สกลนคร เลย หนองคาย มุกดาหาร อำนาจเจริญ
4. วัฒนธรรมลพบุรี (Lopburi Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 9 จังหวัด ได้แก่ ลพบุรี กาญจนบุรี เพชรบุรี ปราจีนบุรี สระแก้ว นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ
5. วัฒนธรรมศรีวิชัย (Srivijaya Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 14 จังหวัด ได้แก่ สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ภูเก็ต ชุมพร ตรัง พังงา กระบี่ ระนอง สตูล พัทลุง สงขลา ยะลา นราธิวาส ปัตตานี
6. วัฒนธรรมล้านนา (Lanna Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 9 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง น่าน แพร่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย พะเยา ตาก

7. วัฒนธรรมสุโขทัย (Sukhothai Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 6 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุโลก อุตรดิตถ์ พิจิตร อุทัยธานี

8. วัฒนธรรมอยุธยา (Ayutthaya Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัด ได้แก่ ชัยนาท สิงห์บุรี พระนครศรีอยุธยา ประจวบคีรีขันธ์ สมุทรสงคราม สมุทรสาคร อ่างทอง สระบุรี

9. วัฒนธรรมธนบุรี-รัตนโกสินทร์ (Thonburi-Ratanakosin Cultural Heritage) ครอบคลุมพื้นที่ 7 จังหวัด ได้แก่ สมุทรปราการ นนทบุรี ปทุมธานี ชลบุรี จันทบุรี ระยอง ตราด

นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกับกลุ่มวัฒนธรรมดังกล่าว อาทิวัฒนธรรมชนเผ่า วัฒนธรรมพื้นบ้านอื่น ๆ ฯลฯ และเพื่อให้การพัฒนาจะดำเนินการในบางจังหวัดในภูมิภาคนั้นตามความเหมาะสม ดังนั้น เพื่อให้เกิดการดำเนินงานมีประสิทธิภาพส่งผลสัมฤทธิ์ ต่อโครงการ สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชนกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม เห็นควรให้มีการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมโดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาตามลักษณะเด่นในแต่ละ วัฒนธรรมเพื่อความชัดเจนในการดำเนินงาน และเกิดผลที่เป็นรูปธรรม จนเกิดการพัฒนา ผลิตภัณฑ์ในเชิงพาณิชย์เพื่อส่งผลให้เกิดการพัฒนาในชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป ซึ่งจะเป็นการ สานต่อกับนโยบายการส่งเสริมและพัฒนาโอท็อปของประเทศที่เรียกว่า OTOP 2.0 ที่นอกเหนือจากการส่งเสริมการพัฒนาผลิตภัณฑ์โอท็อปเชิงสร้างสรรค์และตอบสนองผู้บริโภค ยังรวมถึงการยกระดับช่องทางจำหน่าย เน้นการพัฒนาตลาดภายในชุมชนให้เข้มแข็ง กล่าวถึงการให้ความสำคัญการผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาด้วยการมุ่งกลุ่มเป้าหมายการตลาดสำหรับนักท่องเที่ยว ด้วยวิธีการนี้จะทำให้ผลิตภัณฑ์ที่ผ่านการพัฒนาโดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม สร้างมูลค่าเพิ่ม ตลอดจนเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจฐานราก

2.4 กระทรวงมหาดไทย

ริเริ่มในปี พ.ศ. 2560 กระทรวงมหาดไทย โดยความร่วมมือระหว่างบริษัทประชารัฐรักสามัคคี (ประเทศไทย) จำกัด กรมพัฒนาชุมชน และธุรกิจภาคเอกชน จัดทำโครงการ “ผ้าขาม้าท้องถิ่น หัตถศิลป์ไทย” ขึ้น เพื่อสร้างความตระหนักถึงคุณค่าของผ้าขาม้าในเชิงศิลปวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม ส่งเสริมให้แต่ละชุมชนสร้างผ้าขาม้าที่มีอัตลักษณ์อันโดดเด่นชัดเจน และผลักดันให้เกิดการแปรรูปผ้าขาม้าเป็นสินค้าที่หลากหลายยิ่งขึ้น โครงการนี้จะเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชนผ่านการสร้างสรรค์ผลงานร่วมกัน สร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นผ่านการบอกเล่าความเป็นมาของผ้าขาม้าของตนให้แก่สังคม และยังเป็นพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าขาม้าผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้จากผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ การแปรรูป และการตลาดอีกด้วย วัตถุประสงค์โครงการมีดังนี้

1. สร้างความรักสามัคคีและความภาคภูมิใจในชุมชนผ่านการสร้างสรรค์ผลงานและการบอกเล่าประวัติความเป็นมาของผ้าขาวม้าของตน
2. สร้างความตระหนักถึงคุณค่าของผ้าขาวม้าในเชิงศิลปวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม
3. ค้นหาอัตลักษณ์ของผ้าขาวม้าจากชุมชนต่างๆและเสริมสร้างให้มีความโดดเด่นยิ่งขึ้น พร้อมทั้งสร้างการยอมรับอย่างเป็นทางการผ่านการจดลิขสิทธิ์และเครื่องหมายการค้า
4. พัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผ้าขาวม้าให้มีความหลากหลายและตรงต่อความต้องการของตลาด
5. ช่วยสร้างอาชีพและเสริมสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

โครงการวางแนวทางการดำเนินงาน โดยจะสร้างการทำงานร่วมกันระหว่างทุกภาคส่วน คือ ภาคประชาชน/ประชาสังคม ภาคธุรกิจเอกชน ภาควิชาการ และ ภาครัฐ จัดให้มีการเผยแพร่และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบ ผลิต และ แปรรูปผ้าขาวม้า ในวงกว้างอย่างต่อเนื่อง เชื่อมโยงผู้ผลิต ผู้ออกแบบ และผู้ซื้อเข้าหากัน เพื่อขยายตลาดผลิตภัณฑ์ผ้าขาวม้า โครงการมีเป้าหมายในการเสริมสร้างอัตลักษณ์ของผ้าขาวม้าในแต่ละท้องถิ่นให้มีความโดดเด่นเฉพาะตัว มีเครื่องหมายการค้าที่เป็นที่รู้จักของตลาด พร้อมทั้งพัฒนาให้เป็นสินค้าที่มีความหลากหลายและตรงความต้องการของตลาดเพื่อเป็นการเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน การดำเนินงานของโครงการที่ผ่านมามุ่งเน้นการสร้างมูลค่าเพิ่มผ่าน 4 มิติ ได้แก่ มิติการสร้างความตระหนักและความสนใจในผ้าขาวม้าทอมือในกลุ่มผู้บริโภคทั้งในและต่างประเทศ มิติการสร้างนวัตกรรมการผลิตและแปรรูปสินค้าจากผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มความหลากหลายในการใช้งาน มิติการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างชุมชนและผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ อาทิ การใช้สีธรรมชาติ และการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ รวมทั้งมิติการผลักดันให้เกิดการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชนทั้งในด้านลิขสิทธิ์ลายผ้า เครื่องหมายการค้า และสิทธิบัตร โดยทางโครงการได้มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การจัดการประกวดผ้าขาวม้าของแต่ละชุมชน การจัดงานสัมมนาเชิงปฏิบัติการชุมชนผู้ผลิตผ้าขาวม้าเพื่อพัฒนาชุมชนที่ผลิตผ้าขาวม้าให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ที่ทำจากผ้าขาวม้า เปิดโอกาสให้แต่ละชุมชนมาเรียนรู้เทคนิคใหม่ ๆ ในการผลิตผ้าขาวม้า อาทิ การทอ การใช้สีจากธรรมชาติ แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างผู้ผลิตผ้าขาวม้า รวมทั้งสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้ผลิตด้วย นอกจากนี้ยังให้การสนับสนุนผ้าขาวม้าทอมือของไทยไปสู่เวทีแฟชั่นระดับโลกด้วยฝีมือการนักรออกแบบไทย การประกวด ผลงานภาพถ่ายอินสตาแกรมผ้าขาวม้า รวมทั้งการจัดประกวดชิ้นงานผ้าขาวม้า 4 ประเภท การดำเนินเรื่องเครื่องหมายการค้าให้กับชุมชนผู้ผลิต 8 ชุมชน ซึ่งในแต่ละกิจกรรมได้รับความสนใจจากชุมชนผู้ผลิตรวมทั้งชุมชนต่าง ๆ เป็นอย่างดี

3. แนวนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องระดับจังหวัด

จากการวิเคราะห์สภาวะแวดล้อมของจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดกำหนดยุทธศาสตร์ การพัฒนาจังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีวิสัยทัศน์ที่จะเป็นผู้นำการผลิตข้าวหอมมะลิสู่ตลาดโลก เมืองแห่ง การท่องเที่ยววิถีพุทธ และสังคมสงบสุข มีพันธกิจเกี่ยวกับการปรับปรุงประสิทธิภาพและมาตรฐาน การผลิตข้าวหอมมะลิ ส่งเสริมอุตสาหกรรมการผลิต การท่องเที่ยว และการบริการให้ได้มาตรฐาน และพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม จริยธรรมเป็นภูมิคุ้มกันสังคม แนวทางการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับ การส่งเสริมอุตสาหกรรมการผลิต การท่องเที่ยว และการบริการแนวทางหนึ่งที่จังหวัดร้อยเอ็ดได้วาง ไว้เป็นยุทธศาสตร์คือ การยกระดับการผลิตผลิตภัณฑ์ OTOP ให้ได้มาตรฐาน นอกจากนี้จังหวัดยังวาง แนวทางการพัฒนาคนและสังคมให้เข้มแข็ง โดยการให้การศึกษ การพัฒนาฝีมือแรงงาน และการฝึก ทักษะการประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ (สำนักงานจังหวัดร้อยเอ็ด, 2560)

4. มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน

มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) หรือ Thai Community Product Standard (S) หมายถึงข้อกำหนดทางวิชาการที่ สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม (สมอ.) ได้กำหนดขึ้น เพื่อเป็นแนวทางแก่ผู้ผลิตชุมชนในการผลิตสินค้าให้มีคุณภาพ มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนเป็นเครื่องมือที่ ใช้เพื่อสนับสนุน ผู้ประกอบการให้มีแนวทางในการผลิตสินค้าให้มีคุณภาพ เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ การใช้งานและปลอดภัยต่อผู้บริโภค อีกทั้งยังสร้างความมั่นใจให้กับผู้บริโภค เนื่องจากมีหลักเกณฑ์ การตรวจสอบ และมีหน่วยงานกำกับดูแลทั้งการให้การรับรอง และการตรวจติดตามผลภายหลัง ได้รับการรับรองแล้ว ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน ผู้ประกอบการภายในประเทศมีอยู่หลายประเทศมีอยู่ หลายระดับ ทั้งที่เป็นผู้ประกอบการขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดย่อม รวมถึงผู้ผลิตในชุมชน ผู้ประกอบการบางรายสามารถผลิตสินค้าเพื่อส่งออกได้ แต่ยังมีผู้ประกอบการจำนวนมากที่เป็น ผู้ประกอบการขนาดย่อม และผู้ผลิตสินค้าในชุมชนที่ต้องการพัฒนาและการส่งเสริมเพื่อยกระดับ ผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ยอมรับ กระทรวงอุตสาหกรรมจึงได้มอบหมายให้สำนักงานอุตสาหกรรมจัดทำ โครงการมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนขึ้น เพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนนำภูมิปัญญาและทรัพยากรในท้องถิ่น มาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ โครงการมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนให้การสนับสนุนในด้านการ กำหนดมาตรฐานเพื่อให้เป็นเกณฑ์ในการรับรองและสามารถประกันคุณภาพให้กับผู้บริโภคตลอดจน เป็นแนวทางที่เชื่อมโยงผลิตภัณฑ์จากชุมชนสู่ตลาดผู้บริโภคอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ ต่อไป แนวคิดการดำเนินงานของมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน ประกอบด้วย

1) การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยสู่สากล (Local Yet Global)

2) การใช้หลักพึ่งตนเองและการคิดอย่างสร้างสรรค์ของชุมชน การตัดสินใจ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ร่วมกันให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่มีคุณค่าและสามารถสร้างรายได้ให้แก่ ชุมชน

3) การผลักดันผลิตภัณฑ์ดีเด่นที่ผ่านการคัดเลือกให้สู่การผลิตที่มีมาตรฐานและได้รับการรับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์

4) การสร้างผลิตภัณฑ์โดยใช้แรงงานและทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์ที่จะนำมากำหนดมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนนั้น ได้พิจารณาจากบัญชีรายชื่อผลิตภัณฑ์ของคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ ซึ่งครอบคลุมผลิตภัณฑ์ 5 ประเภท คือ อาหาร เครื่องดื่ม ผ้าเครื่องแต่งกาย ศิลปะประดิษฐ์และของที่ระลึก และสมุนไพรที่ไม่ใช่อาหาร โดยวัตถุประสงค์ของมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนมี 3 ประการ ได้แก่

4.1) ส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ชุมชนให้ได้รับการรับรอง และแสดงเครื่องหมายรับรอง

4.2) ส่งเสริมด้านการตลาดของผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลาย และสร้างความมั่นใจให้กับผู้ผลิตระดับชุมชนในการทำผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ ตลอดจนผู้บริโภคทั้งในและต่างประเทศในการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ชุมชน

4.3) มุ่งเน้นให้มีการพัฒนาแบบยั่งยืน ยกกระดับคุณภาพผลิตภัณฑ์ชุมชนให้

เป็นไปตามมาตรฐาน และสอดคล้องตามนโยบายรัฐบาลในโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) เป็นข้อกำหนดทางวิชาการที่กำหนดคุณลักษณะของผลิตภัณฑ์โดยมีเกณฑ์กำหนดที่เหมาะสมกับสภาพของผลิตภัณฑ์ และอยู่ภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินใจในการให้การรับรองผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพเป็นไปตามมาตรฐานกำหนด อีกทั้งเป็นการส่งเสริม พัฒนา และยกระดับคุณภาพผลิตภัณฑ์ของผู้ผลิตในชุมชนให้เป็นที่ยอมรับของตลาดทั้งในและต่างประเทศ สร้างความมั่นใจให้ผู้บริโภคในการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการรับรองคุณภาพจากหน่วยงานของรัฐ สำหรับประโยชน์ของมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีต่อผู้บริโภค ผู้ผลิต และเศรษฐกิจ สามารถจำแนกได้ดังนี้

ประโยชน์ต่อผู้บริโภค ได้แก่

1) เมื่อเกิดการแข่งขันของธุรกิจชุมชนในเชิงคุณภาพของผลิตภัณฑ์ ผู้บริโภคจะได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพที่ดียิ่งขึ้น

2) ผลิตภัณฑ์ที่มีความปลอดภัยในการใช้งาน และการบริโภค

3) ประหยัดเงินและเวลาในการเลือกซื้อเลือกใช้ เพราะผลิตภัณฑ์ที่ได้รับมาตรฐาน สามารถสับเปลี่ยนทดแทนกันได้

4) ได้รับความเป็นธรรมในการซื้อผลิตภัณฑ์ เพราะผลิตภัณฑ์มาตรฐานจะมีคุณภาพสมราคา และสามารถเลือกซื้อได้ตามความต้องการ

5) สามารถซื้อหาสินค้าที่มีคุณภาพ และสมรรถนะในการทำงานได้อย่างเดียวกัน ในราคาต่ำลง

ประโยชน์ต่อผู้ผลิต ประกอบด้วย

- 1) มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนที่กำหนดขึ้น สามารถใช้เป็นสื่อกลางในการตกลงซื้อขายสินค้าที่มีคุณลักษณะตามมาตรฐาน ระหว่างผู้บริโภคกับผู้ผลิตรายย่อยเพื่อไม่ให้ฝ่ายใดเสียเปรียบทางการค้า
- 2) มาตรฐานยังเป็นประโยชน์โดยตรงกับผู้ผลิตสินค้าชุมชนโดยผู้ผลิตแต่ละรายที่ต้องการทำสินค้าให้ได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับ สามารถนำมาตรฐานไปศึกษา และปรับปรุงกระบวนการผลิตตลอดจนสถานที่ทำให้เป็นไปตามข้อกำหนดในมาตรฐานฯ ก่อนที่จะขอรับการรับรองจาก สมอ.
- 3) ใช้เป็นเอกสารอ้างอิงในการรับรองคุณภาพของผลิตภัณฑ์ชุมชน ซึ่งเป็นการยกระดับคุณภาพการผลิต สร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภคที่ปัจจุบันหันมาให้ความสนใจกับสินค้าที่ผลิตภายในประเทศมากขึ้น

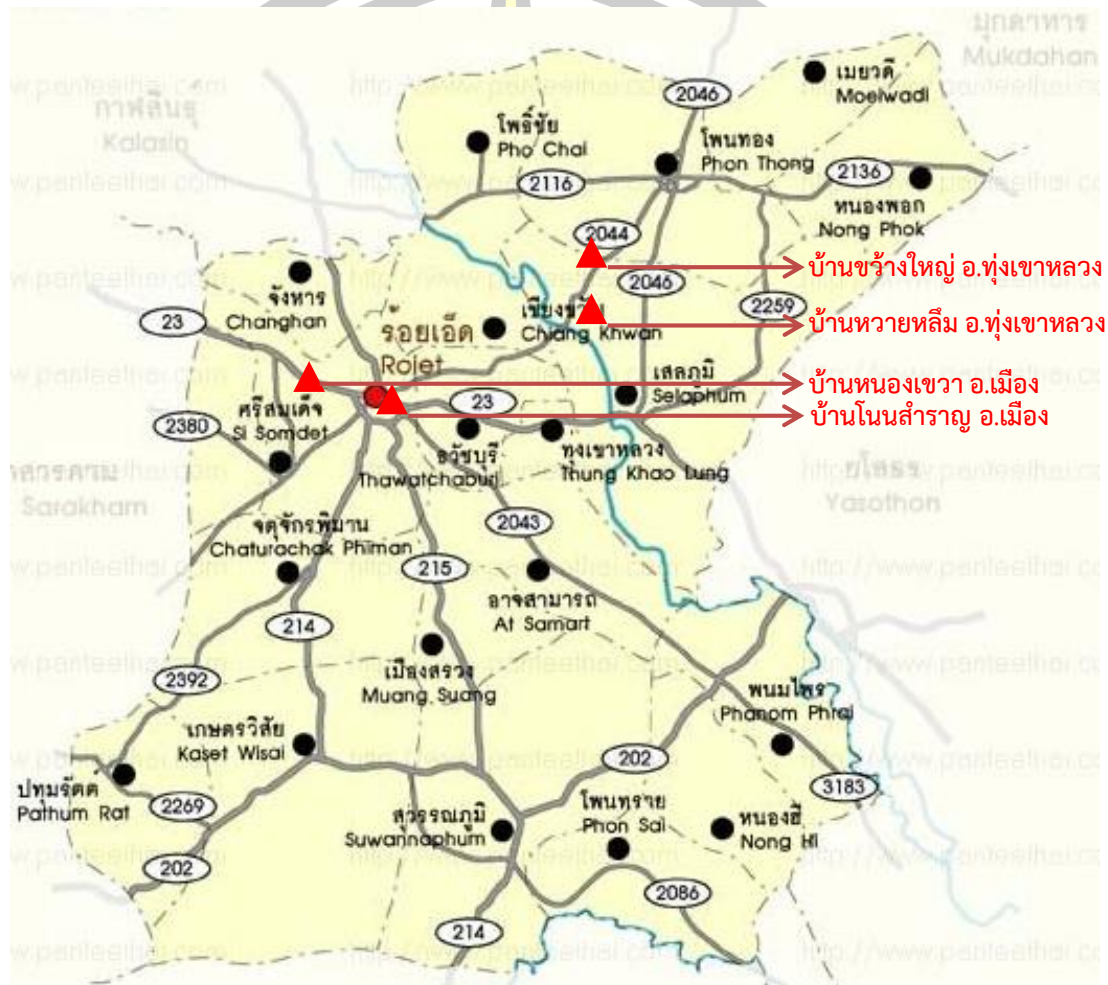
ประโยชน์ต่อเศรษฐกิจโดยรวม ประกอบด้วย

- 1) ทำให้เกิดความสะดวกในการติดต่อสื่อสาร เพราะมีความเข้าใจที่ตรงกัน
- 2) ประหยัดกำลังคน การใช้วัสดุและเวลา ลดค่าใช้จ่ายในการจัดหา การส่งสินค้าออกสู่ตลาดการใช้บริการ ทำให้สามารถลดต้นทุนการผลิตและราคาจำหน่ายลงได้
- 3) การสร้างพื้นฐานในการเปรียบเทียบ ก่อให้เกิดความยุติธรรมในการซื้อขาย และเป็นพื้นฐานการแข่งขันในเชิงการค้า
- 4) ประหยัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ เพราะสามารถใช้ทรัพยากรของประเทศให้เกิดประโยชน์สูงสุด

จะเห็นได้ว่าเครื่องหมาย มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน มีความสำคัญต่อทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค เนื่องจากผลิตภัณฑ์ที่ได้มาตรฐาน ถือเป็นเครื่องการันตีคุณภาพของผลิตภัณฑ์ชนิดนั้น ๆ และเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับผู้บริโภค ตลอดจนการได้รับเครื่องหมายดังกล่าวยังเป็นแนวทางที่เชื่อมโยงผลิตภัณฑ์จากชุมชนสู่ตลาดผู้บริโภคอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศต่อไป ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นได้ก็จะส่งผลต่อเศรษฐกิจของชุมชน และขยายผลไปสู่ระดับประเทศ ท้ายที่สุดผู้ที่จะได้รับประโยชน์สูงสุดก็คือคนไทยทุกคน ที่นอกจากจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นแล้ว ยังสามารถอนุรักษ์สืบสาน และต่อยอดภูมิปัญญาให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก และคงอยู่สืบไปจนรุ่นลูกหลาน

บริบทพื้นที่วิจัย

1. จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพประกอบ 2 แผนที่จังหวัดร้อยเอ็ดและพื้นที่วิจัย

จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นแหล่งอารยธรรมโบราณซึ่งอยู่ตอนกลางของภาคอีสาน บริเวณลุ่มน้ำภาชี มีความเจริญรุ่งเรืองมากในยุคประวัติศาสตร์และมีความหลากหลายในแง่ของศาสนาและวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากดินแดนแห่งนี้เคยตกอยู่ในอิทธิพลของอาณาจักรขอมโบราณ นอกจากนี้ร้อยเอ็ดยังเป็นแหล่งปลูกข้าวหอมมะลิชั้นดี มีชื่อเสียงโด่งดัง จากอดีตถึงปัจจุบัน จังหวัดร้อยเอ็ดยังคงเป็นเมืองที่มีความน่าสนใจทั้งประเพณีและวัฒนธรรม อีกทั้งยังมีผลิตภัณฑ์พื้นเมืองที่มีชื่อเสียง เช่น ผ้าทอพื้นเมือง เครื่องจักสาน

บริเวณที่ตั้งจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน เดิมชื่อว่าเมืองสาเกตนคร หรืออาณาจักรกุนทนะนคร มีเจ้าผู้ครองนคร เรียกว่าพระเจ้ากุนทนะ เมืองสาเกตเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมากซึ่งมีเมืองขึ้นถึง 11 เมือง ได้แก่

1. เมืองเชียงเหียน (บ้านเชียงเหียน อำเภอเมืองมหาสารคาม)
2. เมืองฟ้าแดด (บ้านฟ้าแดดสูงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์)
3. เมืองสีแก้ว (บ้านสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด)
4. เมืองเปือย (บ้านเมืองเปือย อำเภอเมืองร้อยเอ็ด)
5. เมืองทอง (บ้านเมืองทอง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด)
6. เมืองหงษ์ (บ้านเมืองหงษ์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน)
7. เมืองบัว (บ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย)
8. เมืองคอง (อยู่บริเวณอำเภอเมืองสรวง อำเภอสุวรรณภูมิ)
9. เมืองเชียงขวาง (บ้านจาน อำเภอธวัชบุรี)
10. เมืองเชียงติ (บ้านโนนหัว อำเภอธวัชบุรี)
11. เมืองไพ (บ้านเมืองไพ อำเภอเสลภูมิ)

จากหลักฐานโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด ได้ขุดพบแหล่งโบราณคดี บ้านเมืองบัว สันนิษฐานว่ามีอายุประมาณ 1,800-2,500 ปีมาแล้ว ต่อมาอิทธิพลของพุทธศาสนาภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีได้แผ่ขยายเข้ามาเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 12-15 มีหลักฐานที่สำคัญ เช่น กลุ่มใบเสมาบริเวณหนองศิลา เลขในเขตอำเภอพนมไพร พระพิมพ์ดินเผา ปางนาคปรกที่เมืองไพ เขตอำเภอเสลภูมิ คูเมืองร้อยเอ็ด เจดีย์เมืองหงษ์ในเขตอำเภอจตุรพักตรพิมาน ในพุทธศตวรรษที่ 16 วัฒนธรรมจากอาณาจักรขอมได้แพร่เข้ามา ปรากฏหลักฐานให้เห็นอยู่มาก เช่น ปรากฏคูกาสิงห์ ในเขตอำเภอเกษตรวิสัย ปรากฏคูในเขตอำเภอธวัชบุรี กู่พระโกนาในเขตอำเภอสุวรรณภูมิ และประติมากรรมที่เป็นรูปเคารพทางศาสนาที่เป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่ทำจากหินทราย และโลหะเป็น จำนวนมาก หลักฐานเกี่ยวกับเมืองร้อยเอ็ดขาดหายไปประมาณ 400 ปี จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2231 เมืองเวียงจันทน์เกิด ความไม่สงบ พระครูโพนสะเม็ดพร้อมผู้คนประมาณ 3,000 คนได้เชิญเจ้าหน่อขัตติย์อพยพลงมาตามแม่น้ำโขง แล้วมาตั้งมั่นอยู่ที่บริเวณเมืองจำปาศักดิ์ ผู้ปกครองเมืองจำปาศักดิ์มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระครูโพนสะเม็ด จึงได้นิมนต์ให้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและปกครองเมืองจำปาศักดิ์ ต่อมาเจ้าหน่อขัตติย์ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์พระนามว่าเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรได้ขยายอิทธิพลไปในดินแดนต่าง ๆ เหนือสองฝั่งแม่น้ำโขง ได้ตั้งเมืองใหม่ขึ้นหลายแห่งและส่งบริวารไปปกครอง เช่น เมืองเชียงแตง เมืองสีทันดร เมืองรัตนบุรี เมืองคำทอง เมืองสาละวัน และเมืองอัตตะปือ เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2450 เมืองร้อยเอ็ดได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นบริเวณร้อยเอ็ด โดยแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 5 เมือง คือ เมืองร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ

เมืองมหาสารคาม เมืองกลาไสย และเมืองกาฬสินธุ์

ในปี พ.ศ. 2453 สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงเห็นด้วยกับข้อเสนอของเทศบาลข้าหลวงมณฑลอีสานว่า ควรแยกมณฑลอีสานออกเป็น 2 มณฑล คือ มณฑล อุบลราชธานี และมณฑลร้อยเอ็ด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้เป็นไปตามที่เสนอ มณฑลร้อยเอ็ดจึงมีเขตปกครอง 3 จังหวัด คือ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดกาฬสินธุ์ ในปี พ.ศ. 2469 อำมาตย์เอกพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ทอง จันทรางศุ) ข้าหลวงจังหวัดร้อยเอ็ดเห็นว่า บึงพลาญชัย (เดิมชื่อว่า บึงพระลานชัย) ซึ่งตั้งอยู่ใจกลางเมืองร้อยเอ็ดตื่นเงิน ถ้าปล่อยทิ้งไว้บึงก็จะหมดสภาพไป จึงได้ชักชวนชาวบ้านจากทุกอำเภอ มาขุดลอกบึงเพื่อให้มีน้ำขังอยู่ได้ตลอดปี ได้ดำเนินการขุดลอกบึงทั้งกลางวันและกลางคืนอยู่ 2 ปี มีชาวบ้านมาร่วมขุดลอกบึงถึง 40,000 คน ต่อมาก็ได้มีการพัฒนาปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง จนเป็นมรดกที่สำคัญของจังหวัดร้อยเอ็ดมาตราบเท่าทุกวันนี้

จังหวัดร้อยเอ็ดแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 20 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองร้อยเอ็ด อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอปทุมรัตต์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน อำเภอธวัชบุรี อำเภอพนมไพร อำเภอโพนทอง อำเภอเสลภูมิ อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภออาจสามารถ อำเภอหนองพอก อำเภอเมืองสรวง อำเภอโพธิ์ชัย อำเภอโพนทราย อำเภอหนองฮี อำเภอจังหาร อำเภอศรีสมเด็จ อำเภอเมยวดี อำเภอเชียงขวัญ และอำเภอทุ่งเขาหลวง ทิศเหนือของจังหวัดร้อยเอ็ด ติดต่อกับอำเภอกมลาไสย อำเภอกุฉินารายณ์ อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ และอำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และอำเภอรราชสีมา จังหวัดศรีสะเกษ ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเมือง อำเภอลืออำนาจ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอเมือง อำเภอน้ำขุ่น และอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 120-160 เมตร มีภูเขาทางตอนเหนือซึ่งติดต่อกับเทือกเขาภูพาน บริเวณตอนกลางของจังหวัด มีลักษณะเป็นที่ราบลูกคลื่น บริเวณตอนล่างมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำมูลและสาขา ได้แก่ ใต้แก่งลำน้ำชี ลำน้ำพับปลา ลำน้ำเตา เป็นต้น บริเวณที่ราบต่ำอันกว้างขวาง เรียกว่า ทุ่งกุลาร้องไห้ มีพื้นที่ประมาณ 80,000 ไร่ มีลักษณะเป็นที่ราบแอ่งกระทะ จังหวัดร้อยเอ็ดได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ สภาพภูมิอากาศอยู่ในประเภทฝนเมืองร้อน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,196.8 ลูกบาศก์มิลลิเมตร ฝนตกชุกในเดือนมิถุนายนถึงกันยายน อากาศร้อนแห้งแล้งในเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายน

ร้อยเอ็ดมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,310,259 คน แยกเป็นชาย 654,508 คน หญิง 655,751 คน โดยอำเภอที่มีประชากรมากที่สุดได้แก่ อำเภอเมืองร้อยเอ็ด 118,789 คน รองลงมา

ได้แก่ อำเภอเสลภูมิ มีจำนวน 108,063 คน และอำเภอสวรรณภูมิ มีจำนวน 106,451 คน สำหรับอำเภอที่มีความหนาแน่นของประชากรมากที่สุด คือ อำเภอจังหาร โดยมีอัตราความหนาแน่น 295 คนต่อตารางกิโลเมตร รองลงมาได้แก่ อำเภอเมืองร้อยเอ็ด มีอัตราความหนาแน่น 240 คนต่อตารางกิโลเมตร และอำเภอเชียงขวัญมีอัตราความหนาแน่น 215 คนต่อตารางกิโลเมตร โดยอัตราความหนาแน่นโดยเฉลี่ยของจังหวัดอยู่ในระดับ 158 คนต่อตารางกิโลเมตร

ประชากรของจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1) กลุ่มภาษาไทย-ลาว เป็นคนกลุ่มหลักในจังหวัดร้อยเอ็ด แบ่งย่อยเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ หนึ่ง ชาวไทยอีสานเดิม คนกลุ่มนี้มีภาษาไทยที่เป็นเอกลักษณ์เรียกว่า "สำเนียงร้อยเอ็ด" ไม่พบการใช้สำเนียงนี้ในที่อื่นนอกจากร้อยเอ็ด เป็นกลุ่มภาษาเดียวในภาคอีสานที่จังหวัดอื่นไม่มี สันนิษฐานว่าเป็นชนพื้นเมืองร้อยเอ็ดในรุ่นแรกที่เข้ามาอาศัยไม่ต่ำกว่า 500 ปี จนวิวัฒนาการมีภาษาและสำเนียงของตน ทางประเทศลาวได้กำหนดภาษาลาวไว้ 6 สำเนียง โดยสำเนียงร้อยเอ็ดนี้ทางประเทศลาวได้จัดให้เป็นภาษาลาวตะวันตก มีในเฉพาะในจังหวัดร้อยเอ็ดเท่านั้นและไม่พบการพูดสำเนียงนี้ในที่อื่น ๆ รวมถึงประเทศลาว แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น ภาษาลาวจัดอยู่ตระกูลภาษาไท-กะได เช่นเดียวกับภาษาไทยทุกสำเนียง แต่ที่ถูกเรียกเป็นภาษาลาวเพราะทางการลาวใช้สำเนียงเวียงจันทน์เป็นภาษากลางในการจำแนก จึงทำให้สำเนียงร้อยเอ็ดถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มลูกของภาษาลาว เนื่องจากมีความใกล้เคียงกับภาษาเวียงจันทน์มากกว่าทางกรุงเทพมหานคร และสอง ชาวไทยอีสานใหม่ เป็นกลุ่มชาวไทยอีสานที่โยกย้ายกันในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นยุคสงครามหรือการเมือง คนไทยอีสานในกลุ่มนี้ไม่ได้ใช้สำเนียงร้อยเอ็ด แต่ใช้ภาษาอีสานที่มีในอีสานเหนือหรืออีสานกลาง รวมถึงสำเนียงลาวใต้ที่พบในแขวงจำปาสัก แขวงอัตตะปือ อีกทั้งมีการพบสำเนียงลาวเวียงจันทน์ที่โยกย้ายเข้ามาช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

2) กลุ่มภาษาเขมร เป็นคนพื้นเมืองร้อยเอ็ด แต่มีบรรพบุรุษเชื้อสายเขมร อยู่ในอำเภอสวรรณภูมิ และอำเภอเกษตรวิสัย กลุ่มคนเหล่านี้มีภาษาใกล้เคียงกับชาวเขมรในอีสานใต้ หรือที่เรียกกันว่าภาษาเขมรสูง แยกเป็นอีกสำเนียงหนึ่งในตระกูลภาษาเขมร โดยคนกัมพูชาฝั่งไม่ค่อยเข้าใจ แต่ชาวเขมรสูงในประเทศไทยสามารถฟังภาษาเขมรในกัมพูชาแตกฉาน

3) กลุ่มภาษาส่วย-กวย เป็นคนที่อยู่ในจังหวัดร้อยเอ็ด มีเชื้อสายเป็นชาวส่วยหรือกวย อยู่บริเวณอำเภอสวรรณภูมิ อำเภอปทุมรัตน์ และอำเภอโพนทราย ติดต่อกับจังหวัดศรีสะเกษ ภาษา กวยจัดอยู่ในตระกูลภาษาออสโตร-เอเชียติก เช่นเดียวกับกลุ่มภาษามอญ-เขมร แต่ชาวกวยแยกสายออกมาเป็นเวลานานมากจึงทำให้มีภาษาใหม่ ปัจจุบันภาษากวยถูกแยกย่อยเป็นอีกกลุ่มภาษาคือกลุ่มภาษากะตุ ภาษาย่อยกวย

4) กลุ่มภูไทหรือผู้ไท เป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานในเขตอำเภอเมยวดี อำเภอหนองพอก ซึ่งติดต่อกับจังหวัดกาฬสินธุ์ ยโสธร และมุกดาหาร คนกลุ่มนี้เข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ต้นกรุง

รัตนโกสินทร์ ยาวจนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 โดยในปัจจุบันคือแขวงหัวพัน แขวงเชียงขวาง แขวงพงสาลี รวมถึงดินแดนสิบสองจุไทย หรือในปัจจุบันคือจังหวัดเดียนเบียนฟูในประเทศเวียดนาม พุทธภาษาผู้ไท และเรียกตนเองว่าไทนาหน้า เช่น ไทดำ นอกจากนี้ภาษาใกล้เคียงมากกับชาวไทพวน โดย "พวน" คือชื่อเมือง

5) กลุ่มไทญ้อ เป็นกลุ่มที่มีเชื้อสายมาจากแขวงคำมวน ประเทศลาว อาศัยอยู่ในเขตอำเภอโพธิ์ชัย ภาษาไทญ้อจัดอยู่ในกลุ่มภาษาไทตะวันตกเฉียงใต้ ในประเทศไทยมีจำนวนกว่า 50,000 คน ถึงแม้ในอดีตจะมาจากฝั่งประเทศลาว แต่ชาติพันธุ์ไทญ้อไม่ได้ถูกนับรวมกับกลุ่มภาษาลาวทั้ง 6 สำเนียงจากทางการ ภาษาไทญ้อใกล้เคียงกับภาษาภูไท ผู้ไท พวน ลาวโซ่ง และไทดำ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนอพยพเข้ามาอาศัยในจังหวัดร้อยเอ็ดในภายหลัง ได้แก่ กลุ่มไทย-จีน กลุ่มไทย-ยวน และกลุ่มไทย-แขก

เอกลักษณ์ของจังหวัดร้อยเอ็ดดูได้จากคำขวัญประจำจังหวัดร้อยเอ็ด แต่เดิมนั้นคำขวัญประจำจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นดังนี้ “ร้อยเอ็ดเพชรอีสาน พลาญชัยบึงงาม เรื่องนามพระสูงใหญ่ ผ้าไหมชั้นดี สตรีโสกา ทุ่งกุลาสดใส งานใหญ่บุญพะเหวด” จากนั้นเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2549 จังหวัดร้อยเอ็ดปรับปรุงคำขวัญใหม่เพื่อให้สอดคล้องและครอบคลุมสถานที่สำคัญซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดร้อยเอ็ด คำขวัญปัจจุบันคือ “สิบเอ็ดประตูเมืองงาม เรื่องนามพระสูงใหญ่ ผ้าไหมสาเกต บุญพะเหวดประเพณี มหาเจดีย์ชัยมงคล งามน่ายลบึงพลาญชัย เขตกว้างไกลทุ่งกุลา โลกลือชาข้าวหอมมะลิ” เอกลักษณ์สำคัญบางส่วนของร้อยเอ็ดปรากฏอยู่บนตราประจำจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งประกอบด้วยรูปบึงพลาญชัย ศาลหลักเมือง พระมหาเจดีย์ชัยมงคล ตัวเลขไทย ๑๐๑ และรวงข้าวหอมมะลิ ตราที่ใช้ในปัจจุบันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อ ปี พ.ศ. 2545

ต้นไม้ประจำจังหวัดร้อยเอ็ดคือต้นกระบก ภาษาอีสานเรียก บก หรือหมากบก ส่วนดอกไม้ประจำจังหวัดคือดอกอินทนิลบก ภาษาอีสานเรียก กาเสลา ดอกมีสีชมพูม่วง เป็นสีของผ้าสาเกต ประจำจังหวัดร้อยเอ็ดด้วย ส่วนสัตว์ประจำจังหวัดคือปลาหลดจุด ภาษาอีสานเรียก หลด หรือหลดจุด เป็นปลาท้องถิ่นของคนอีสาน พบมากในจังหวัดร้อยเอ็ดบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอปทุมรัตน์ และอำเภอโพธิ์ทราย พบมากจนมีคำกล่าวที่ว่า “หน้าแล้งนำปลาหลดแห้งมาเป็นเชื้อไฟ” สำหรับเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดร้อยเอ็ดคือโหวด การนำโหวดมาปรับปรุงใช้เป็นเครื่องดนตรีที่มีระดับเสียงอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ทำขึ้นครั้งแรกโดยชาวอำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด มีนายทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์ เป็นหมอโหวดคนสำคัญ ท่านเป็นผู้คิดริเริ่มนำโหวดประสมกับวงแคนและซุง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2511-2516 เรียกวงดนตรีชนิดนี้ว่า "วงโหวดเสียงทองหนองพอก" ต่อมาปี พ.ศ. 2517 จึงนำวงโปงลางเข้ามาประสมร่วมด้วย อันเป็นสาเหตุให้ต้องปรับปรุงมาตราเสียงของโหวดให้ตรงกับมาตราเสียงของโปงลาง คือมีระดับเสียงจากต่ำไปสูงจนเป็นที่แพร่หลายและเป็นเอกลักษณ์ ในปี พ.ศ. 2561 จังหวัดร้อยเอ็ดเริ่มก่อสร้างอาคารหอชมเมือง

รูปทรงโหวด สูง 101 เมตร เพื่อสะท้อนตัวตนและอัตลักษณ์ของจังหวัดร้อยเอ็ดที่ไม่เหมือนจังหวัดใด นักท่องเที่ยวในอนาคตจะสามารถขึ้นไปชมความงามของเมืองร้อยเอ็ดจากมุมสูงได้รอบทิศแบบ 360 องศา การก่อสร้างจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2563

เทศกาลและงานประเพณีสำคัญประจำจังหวัดร้อยเอ็ดมีหลายงาน ที่สำคัญที่สุดคืองานประเพณีกินข้าวปุ้นบุญผะเหวด เริ่มจัดขึ้นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2534 โดยจัดให้มีขึ้นในวันเสาร์อาทิตย์แรกของเดือนมีนาคมของทุกปี ณ บริเวณสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ ร้อยเอ็ด และบึงปลาญชัย มีการแห่ขบวนผะเหวด 13 ขบวน ตามกัณฑ์เทศน์มหาชาติจากอำเภอและหน่วยงานต่าง ๆ การฟังเทศน์มหาชาติ 13 กัณฑ์ เทศกาลกินข้าวปุ้น (ขนมจีน) ซึ่งจังหวัดได้จัดไว้บริการแก่ผู้ร่วมงานทุกคน ช่วงบุญเดือนสาม ร้อยเอ็ดมีงานประเพณีบุญข้าวจี่ของดีเมืองโพธิ์ชัย เป็นงานประเพณีที่จัดขึ้นตามฮีตสิบสอง จาริตประเพณีโบราณของชาวอีสาน ซึ่งถือว่าการได้ทำบุญข้าวจี่แล้วจะได้บุญกุศลมากและเป็นกาละทานชนิดหนึ่ง ในงานได้จัดให้มีการประกวดธิดาบุญมหาชาติ และข้าวจี่ยักษ์อีกด้วย ช่วงเดือนหกถึงเดือนเจ็ด ร้อยเอ็ดมีงานประเพณีบุญบั้งไฟ จัดตามอำเภอต่าง ๆ มีขบวนแห่บั้งไฟ ซึ่งจัดอย่างสวยงามแสดงถึงประเพณีและวัฒนธรรมพื้นบ้านโดยเฉพาะที่อำเภอพนมไพร และอำเภอสวรรณภูมิ จัดขบวนแห่อย่างยิ่งใหญ่ไม่แพ้ระดับจังหวัด ประชาชนภายในจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดใกล้เคียงเดินทางมาชมงานเป็นจำนวนมาก และนอกจากนี้ ทุกปีในช่วงฤดูน้ำหลากคือช่วงเทศกาลออกพรรษา หรือช่วงประมาณวันที่ 15 - 31 ตุลาคม ของทุกปี ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จัดงานแข่งขันเรือยาวประเพณีขึ้นเป็นประจำ เรือที่มาร่วมแข่งขันส่วนหนึ่งเป็นเรือของจังหวัดร้อยเอ็ด อีกส่วนหนึ่งเดินทางมาจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ศรีสะเกษ และนครราชสีมา เป็นต้น มีนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก

จังหวัดร้อยเอ็ดมีสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญมากมาย สถานที่ท่องเที่ยวประเภทโบราณสถานและประวัติศาสตร์ เช่น ปราสาทคูหรือปราสาทหนองกู่ อำเภอธวัชบุรี กู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย กู่พระโกนา อำเภอสวรรณภูมิ ศาสนสถานสำคัญ เช่น วัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง ซึ่งมีพระพุทธรูปปางประทานพรที่สูงที่สุดในประเทศไทย วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง วัดสระทอง อำเภอเมือง สิมวัดไตรภูมิคณาจารย์ อำเภอสวรรณภูมิ และพระมหาเจดีย์ชัยมงคล อำเภอหนองพอก อนุสาวรีย์พระขัติยะวงษา อำเภอเมือง ท่านเป็นเจ้าของร้อยเอ็ดคนแรก จังหวัดร้อยเอ็ด พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติร้อยเอ็ด อำเภอเมือง ศูนย์วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อการศึกษาร้อยเอ็ด อำเภอธวัชบุรี โดยอาคารศูนย์วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อการศึกษาร้อยเอ็ดนี้ได้ออกแบบมาจากศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนอีสาน เช่น อาคารรูปทรงกระต๊อบข้าว อาคารรูปทรงประทุนเกวียน และอาคารรูปทรงหวดหนึ่งข้าว สถานแสดงพันธุ์สัตว์น้ำเทศบาลเมืองร้อยเอ็ด อำเภอเมือง แหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่สำคัญของจังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ร้อยเอ็ด อำเภอเมือง สวนพฤกษศาสตร์วรรณคดี อำเภอหนองพอก เขตห้ามล่าสัตว์ป่าถ้ำน้ำทิพย์ อำเภอหนองพอก

บึงปลาญชัย อำเภอเมือง บึงเกลือ อำเภอเสลภูมิ แลลมพะยอม อำเภอโพนทอง ฝ้ายน้อย อำเภอหนองพอก พุงกุลาห้องให้ อำเภอหนองพอก และบ้านหวายหลิม อำเภอทุ่งเขาหลวง

2. พื้นที่วิจัย

เนื่องด้วยจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นจังหวัดใหญ่ มีกลุ่มชุมชนทอผ้าเข้ามาเป็นจำนวนมาก กระจายอยู่ทุกอำเภอ การเลือกพื้นที่วิจัยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจงตามความเหมาะสมเพื่อให้เกิดความหลากหลาย หลังจากการลงพื้นที่ตัวอย่าง 10 ชุมชนในหลายอำเภอของจังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยเลือกกลุ่มทอผ้า 4 ชุมชน ใน 3 ตำบล 2 อำเภอ ได้แก่ (1) กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวา ตำบลแคนใหญ่ อำเภอเมือง เพราะเป็นชุมชนขนาดเล็ก ยังคงปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเอง (2) กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมือง เพราะเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งสามัคคีและช่างทอผ้าเป็นกลุ่มสตรีอาวุโสมาก (3) กลุ่มทอผ้าบ้านขว้างใหญ่ ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง เพราะเป็นชุมชนขนาดเล็ก ติดแม่น้ำชี ย่อมเส้นใยด้วยสีธรรมชาติ และ (4) กลุ่มทอผ้าบ้านหวายหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง เพราะเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงเรื่องการทอผ้าไหมก่อนจะชบเขาลง

2.1 อำเภอเมืองร้อยเอ็ด มีคำขวัญประจำอำเภอซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ประจำถิ่นว่า “พระสังกัจจายน์ศักดิ์สิทธิ์ แหล่งผลิตแคนลือเลื่อง บึงปลาญชัยงามประเทือง ถิ่นเมืองสาเกตนคร” พระสังกัจจายน์ในที่นี้คือพระพุทธรูปที่ชาวร้อยเอ็ดเคารพศรัทธา ประดิษฐานอยู่ที่วัดสระทอง สร้างในสมัยใดไม่ปรากฏแต่มีหลักฐานว่าเมื่อปี พ.ศ. 2325 เจ้าเมืองร้อยเอ็ดคนแรกได้พบพระพุทธรูปองค์นี้ และเห็นว่ามีคุณค่าและศักดิ์สิทธิ์มาก จึงได้นำมาประดิษฐานที่วัดสระทองและยกให้เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดร้อยเอ็ด ในอดีตข้าราชการทุกคนต้องมาสาบานตนต่อหน้าพระสังกัจจายน์ว่าจะซื่อสัตย์สุจริตต่อบ้านเมืองเป็นประจำทุกปี ตำบลสีแก้ว อำเภอหนึ่งของเมืองร้อยเอ็ด มีประวัติการเป็นแหล่งผลิตแคนที่มีชื่อเสียงลำดับต้น ๆ ของประเทศไทย อีกทั้งยังดำรงรักษาวัฒนธรรมหมอลำหมอแคนมาอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน บึงปลาญชัย เกิดจากเจ้าเมืองร้อยเอ็ดนำชาวบ้านช่วยกันขุดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2469 รูปบึงปลาญชัยเป็นสัญลักษณ์หนึ่งบนตราประจำจังหวัดร้อยเอ็ด สาเกตนครคือชื่อเดิมของจังหวัดร้อยเอ็ดซึ่งเป็นมหานครสำคัญเก่าแก่ของภูมิภาคนี้ซึ่งในสมัยโบราณมีอยู่ 4 นคร คือเมืองหนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) เมืองสาเกตนคร (จังหวัดร้อยเอ็ด) เมืองมรุกนคร (จังหวัดนครพนม) และเมืองอินทปัฐนคร (กรุงเทพฯ) จังหวัดร้อยเอ็ดมีประตูเมืองสาเกตนครซึ่งเป็นประตูเข้าเมืองสี่ฟากของกันซัทที่ 10 (นครกันซัท) ในงานประเพณีบุญผะเหวดร้อยเอ็ด รูปแบบของประตูเมืองสาเกตนครจำลองมาจากใบเสมาหินที่เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ตัวอักษรสองด้านเขียนด้วยอักษรไทยน้อยและไทยใหญ่ สำหรับพื้นที่วิจัยสองแห่งในอำเภอเมืองร้อยเอ็ด บ้านหนองเขวาอยู่ในตำบลแคนใหญ่ และบ้านโนนสำราญอยู่ในตำบลเมืองทอง คำว่า “เขวา” อ่านว่า ขะ-หาว เป็นชื่อไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ขึ้นทั่วไปในป่าและตามท้องไร่ท้องนา ชาวอีสานนิยมนำไม้เขวามาทำเครื่องใช้ที่เป็นสิริมงคล เช่น อาสนสงฆ์ พานไม้ และถาดไม้ ส่วนคำว่า

“แคน” ในแคนใหญ่นั้น เป็นภาษาอีสาน ไม่ใช่เครื่องดนตรีพื้นบ้าน แต่เป็นคำที่ใช้เรียกต้นตะเคียนหรือตะเคียนทองซึ่งเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ชาวอีสานเชื่อว่าต้นแคนหรือต้นตะเคียนเป็นที่อยู่ของรุกขเทวดา โนนแปลว่าเนินหรือที่ราบสูง ส่วนเมืองทองเป็นคำเปรียบถึงความสมบูรณ์ด้านต่าง ๆ ของพื้นที่ผลิตภัณฑ์สำคัญของตำบลเมืองทองอย่างหนึ่งคือธงผะเหวด

2.1.1 ตำบลแคนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบไปด้วย 11 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านแคน หมู่ 2 บ้านแคน หมู่ 3 บ้านหนองดง หมู่ 4 บ้านหนองโชน หมู่ 5 บ้านหนองเขวา (พื้นที่วิจัย) หมู่ 6 บ้านหนองพานแย หมู่ 7 บ้านหนองบัวห้าว หมู่ 8 บ้านเปลือยน้อย หมู่ 9 บ้านเหล่า หมู่ 10 บ้านหนองแคน และหมู่ 11 บ้านหนองม่วง ประชากรในตำบลแคนใหญ่มี 971 ครัวเรือน รวมจำนวนประชากร 4,675 คน สถานที่สำคัญของตำบลแคนใหญ่ ได้แก่ วัดศรีพัฒนาราม วัดธรรมวารินวิาส โรงเรียนบ้านหนองโชน โรงเรียนธรรมจารินวิาส โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลแคนใหญ่ และสถานีอนามัยบ้านแคน

2.1.2 ตำบลเมืองทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบไปด้วย 8 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านคำแย หมู่ 2 บ้านแมต หมู่ 3 บ้านหนองห้าง หมู่ 4 บ้านชีเหล็ก หมู่ 5 บ้านโนนน้ำเงิน หมู่ 6 บ้านเมืองทองใหญ่ หมู่ 7 บ้านเมืองทองน้อย และหมู่ 8 บ้านโนนสำราญ (พื้นที่วิจัย) ประชากรในตำบลเมืองทองมี 970 ครัวเรือน รวมจำนวนประชากร 4,738 คน ประชากรของบ้านโนนสำราญมี 112 ครัวเรือน เป็นชาย 251 คน เป็นหญิง 251 คน รวม 502 คน สถานที่สำคัญของตำบลเมืองทอง ได้แก่ วัดไตรนิคม วัดโนนสำราญ วัดเทพวารินทร์ วัดสุวรรณบุรี วัดศรีสวัสดิ์ วัดราชวาริ วัดสันโดษโฆษะ วัดราษฎร์บำรุงบ้านหนองครอง โรงเรียนวัดโนนสำราญ (ประชาสามัคคี) โรงเรียนบ้านเมืองทอง (วิระประนุสรณ์) โรงเรียนบ้านสงเปลือย (ประชาราษฎร์บำรุง) โรงเรียนบ้านยางเครือ โรงเรียนโคกล่ามพิทยาคม โรงเรียนชุมชนบ้านโคกล่าม สถานีอนามัยตำบลเมืองทอง และสถานีอนามัยตำบลโคกล่าม

2.2 อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด มีคำขวัญประจำอำเภอซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ประจำถิ่นว่า “ข้าวกล้องผักก้าม ลือนามผ้าไหมหวายหลิม ไม่ลืมห้อยใหญ่เทอดไทย ประเพณีลูกใจแข่งเรือ เหลือเชื่อเจดีย์วัดโนนสวรรค์ ถั่วลิสงมันเขวายน้อย ปลาอร้อยต้องริมชี จักสานติบ้านหนองหล่ม” ที่บ้านผักก้าม ชาวนาแปรรูปข้าวเจ้าเป็นข้าวกล้องด้วยไม้ไผ่แบบดั้งเดิม ช่างทอผ้าที่บ้านหวายหลิมมีฝีมือในการผลิตผ้าไหมคุณภาพระดับห้าดาวและมีชื่อเสียงมากที่สุดในจังหวัดร้อยเอ็ด ตำบลเทอดไทยมีเนื้อดินเฉพาะที่มีความเหนียวเหมาะสมในการนำมาใช้ปั่นผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา เช่น หม้อและเตาดินเผา อำเภอทุ่งเขาหลวงติดแม่น้ำชี จึงมีประเพณีการแข่งเรืออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาวลุ่มลำน้ชีเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้มีการเลี้ยงปลาและจับปลาจากธรรมชาติเพื่อจำหน่ายอย่างกว้างขวางด้วย วัดป่าโนนสวรรค์หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าวัดหม้อดินเป็นวัดสำคัญของอำเภอ ชาวบ้านบริเวณบ้านยางต่อและใกล้เคียงซึ่งประกอบอาชีพทำหม้อดินเพื่อจำหน่ายนำหม้อดินมาถวาย

ให้กับวัดจำนวนมาก วัดจึงนำหม้อดินเหล่านั้นมาออกแบบเป็นองค์ประกอบของประติมากรรมและงานก่อสร้างภายในวัด ทำให้เกิดความสวยงาม โดดเด่นแปลกตา เป็นประติมากรรมที่มีเอกลักษณ์และแฝงไปด้วยหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ บ้านเขว้าน้อยมีชื่อเสียงด้านการแปรรูปถั่วลิสง การทำถั่วตัด ถั่วกรอบแก้ว และถั่วคั่วเกลือ ที่บ้านหนองหล่มมีกลุ่มจักสานไม้ไผ่ซึ่งเชี่ยวชาญในการสานตะกร้าและกระติบข้าวได้อย่างสวยงามและคุณภาพดี พื้นที่วิจัยบ้านกว้างใหญ่และบ้านห้วยหลิมของอำเภอทุ่งเขาหลวงอยู่ในเขตตำบลมะบ้า ซึ่งคำว่า “มะบ้า” คือ สะบ้าในภาษากลาง ต้นสะบ้าเป็นไม้เถาเนื้อแข็งขนาดใหญ่ ผลเป็นฝักตรงหรือคดงอและบิดไปมา เปลือกผลแข็งเป็นเนื้อไม้ แต่ละข้อของฝักมี 1 เมล็ด เมื่อฝักแก่ข้อจะหักเป็นท่อน ๆ เมล็ดสีน้ำตาลถึงแดงคล้ำ รูปกึ่งกลม แบน แข็ง เมล็ดสะบ้าใช้เล่นสะบ้าซึ่งเป็นการละเล่นของไทยโบราณรวมถึงของภาคอีสานด้วย คำว่า “ห้วยหลิม” เป็นชื่อต้นห้วยชนิดหนึ่งซึ่งมีลำใหญ่และเส้นยาว นำมาจักสานได้ดี ชื่อเรียกอื่นคือ ห้วยกะลิม ห้วยกะลิมบอง หรือ ห้วยกะบอง (ปรีชา พิณทอง, 2532) จากข้อมูลอีกแหล่งหนึ่งให้คำอธิบายไว้ว่า ในสมัยก่อนบริเวณบ้านห้วยหลิมมีต้นห้วยขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นบริเวณกว้างจนอัดพันกันแน่นเป็นลิ้ม ชาวบ้านจึงเรียกบ้านห้วยหลิม แล้วเรียกเพี้ยนต่อกันมาจนเป็นบ้านห้วยหลิมในปัจจุบัน คำว่า “ลิ้ม” ในภาษาอีสาน ถ้าเป็นคำกริยาแปลว่า มัดให้แน่น ถ้าเป็นคำนามคือหน่วยการนับสิ่งของลักษณะหนึ่ง เช่น กะได้หรือได้ที่ใช้แทนตะเกียงน้ำมันในสมัยโบราณ (ปัจจุบันยังคงมีให้เห็นอยู่) มัดหนึ่งมีสิบเล่ม สิบเล่มเป็นหนึ่งลิ้ม (ปรีชา พิณทอง, 2532) นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านห้วยหลิม ได้คำอธิบายว่า ในสมัยก่อนบ้านห้วยหลิมมีต้นห้วยขึ้นทั่วไป ชาวบ้านตัดห้วยและมัดเป็นกอง ๆ ไว้เพื่อจำหน่ายให้คนซื้อนำไปจักสาน (ละเวง ฤกษ์ใหญ่, สัมภาษณ์) ในปัจจุบันไม่พบต้นห้วยในธรรมชาติหรืออาชีพจักสานที่บ้านห้วยหลิมแล้ว

ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบไปด้วย 10 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านเขว้าน้อย หมู่ 2 บ้านกว้าง หมู่ 3 บ้านห้วยหลิม หมู่ 4 บ้านท่าสะแบง หมู่ 5 บ้านกว้างใหญ่ หมู่ 6 บ้านห้วยหลิม (พื้นที่วิจัย) หมู่ 7 บ้านธารสวรรค์ หมู่ 8 บ้านกว้างใหญ่ (พื้นที่วิจัย) หมู่ 9 บ้านอุดมสุข หมู่ 10 บ้านสหชัยพัฒนา ประชากรในตำบลมะบ้ามี 1,234 ครัวเรือน รวมจำนวนประชากร 4,540 คน ประชากรของบ้านห้วยหลิม หมู่ 6 มี 130 ครัวเรือน เป็นชาย 218 คน เป็นหญิง 222 คน รวม 440 คน ประชากรของบ้านกว้างใหญ่ หมู่ 8 มี 78 ครัวเรือน เป็นชาย 159 คน เป็นหญิง 141 คน รวม 300 คน สถานที่สำคัญของตำบลมะบ้า ได้แก่ วัดป่าโนนเตือ วัดบ้านท่าสะแบง โรงเรียนบ้านห้วยหลิม โรงเรียนบ้านกว้างใหญ่ และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลตำบลบ้านห้วยหลิม

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

1. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation)

1.1 ที่มาของแนวคิด

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดขึ้นมานานร่วม 50 ปีแล้ว โดยมาจากปรัชญาทางการเมืองการปกครองที่เป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งคำนึงถึงสิทธิและความเท่าเทียมกันของบุคคล ให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารประเทศ โดยมีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง การแสดงความคิดเห็น และตั้งคำถามกับรัฐบาลเกี่ยวกับการบริหารประเทศ ซึ่งในช่วงเวลานั้นถือว่าเป็นแนวคิดแบบหัวก้าวหน้า นอกจากนี้ปรัชญาทางการเมือง ยังมีปรัชญาทางจิตวิทยาสังคมในการพัฒนาสังคมซึ่งกล่าวว่าในการพัฒนาสังคมตามแนวคิดจิตวิทยาสังคมนั้น เริ่มต้นจากหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคมคือตัวบุคคลนั่นเอง การกระตุ้นให้บุคคลเกิดความตระหนักรู้และสำนึกได้ในสิ่งที่ตนเองควรจะทำ บุคคลก็จะกระทำพฤติกรรมนั้น ซึ่งทั้งหมดเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งที่ต่อเนื่อง เรียกว่าการมีส่วนร่วมทางสังคมเอง และเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในบุคคล ทางความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ความมั่นใจในตนเอง จะเริ่มเกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่บุคคลเชื่อว่าจะส่งผลกระทบต่อในทางบวกกับตนเอง หรือบุคคลที่อยู่แวดล้อม และขยายวงกว้างออกไปสู่ชุมชนและสังคมในที่สุด Bracht (อ้างถึงใน วิไล เทียงธรรม และคณะ, 2558: 58) เสนอหลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมไว้ว่า

- 1) บุคคลทุกคนมีความเท่าเทียมกัน และเสมอภาคทางความคิดและศักดิ์ศรีของความ เป็นมนุษย์ จึงไม่มีบุคคลใดที่เป็นคนไม่ดีมาโดยกำเนิด
- 2) บุคคลมีศักยภาพ และมีความสามารถในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้นได้ถ้าได้รับโอกาส
- 3) ชุมชนมีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นที่ยึดถือปฏิบัติกันมาซึ่งมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง และมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่นักวิชาการหรือบุคคลภายนอกนำเข้าไปใช้
- 4) เทคโนโลยีต่าง ๆ ที่นำเข้าไปใช้ในชุมชน โดยที่ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการคิด ร่วมรับรู้และร่วมตัดสินใจ จะไม่สามารถทำให้ประชาชนในชุมชนเกิดความเข้าใจที่ดีเพียงพอ จึงอาจไม่เกิดประโยชน์ หรือในทางตรงกันข้าม กลับเกิดการต่อต้านจากชุมชนและปฏิเสธเทคโนโลยีนั้น ๆ

1.2 ความหมายของการมีส่วนร่วม

องค์กรระหว่างประเทศ กลุ่มบุคคลผู้มิชอบาทด้านการพัฒนาสังคมทั้งในและต่างประเทศ นักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ ตลอดจนผู้ที่เคยทำการศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วม

มาก่อน ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมหรือได้ให้ความหมายหรือนิยามคำว่ามีส่วนร่วมไว้หลากหลาย เช่น

WHO and UNICEF (1987: 41) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนาว่า คือ การเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีพลังของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจ เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคม จัดการทรัพยากรเพื่อให้บรรลุเป้าหมายและเป็นการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ โดยความสมัครใจ

อคิน รพีพัฒน์ (2527: 320) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน พอสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ที่ทำทุกอย่าง ซึ่งไม่ใช่การกำหนดจากภายนอกแล้วให้ประชาชนเข้ามาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่ทุกอย่างจะต้องเป็นเรื่องที่ประชาชนคิดเอง ซึ่งอาจแบ่งการมีส่วนร่วมออกได้ 5 ขั้นตอน คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหา การพิจารณา และการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
- 2) การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและที่มาของปัญหา
- 3) การมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทาง วิธีการในการแก้ปัญหา
- 4) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
- 5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรค และปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดผลสำเร็จ

ความหมายของ การมีส่วนร่วม แตกต่างกันไปตามพื้นฐานและขอบเขตของศาสตร์แต่ละสาขา ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากปรัชญาทางการเมือง เพื่อนำไปใช้ในเชิงการพัฒนา โดยในระยะเริ่มแรกนิยามความหมายของการมีส่วนร่วมมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ ในลักษณะที่เป็นทางการเมือง และในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา ดังนี้

- 1) นิยามในลักษณะที่เป็นทางการเมือง การมีส่วนร่วม หมายถึงการส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชน เพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันก่อให้เกิดกระบวนการและการโครงสร้างที่ประชาชนสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนารวมถึงการเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาที่ถูกกำหนดมาจากภาครัฐ มาเป็นการพัฒนาภาคประชาชนที่ประชาชนในชุมชนเป็นผู้กำหนดเจตย์ปัญหา และค้นหาคำตอบของการแก้ปัญหาเอง โดยมีการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาสู่ส่วนภูมิภาคและลงสู่พื้นที่ในชุมชน เพื่อให้ภูมิภาคและชุมชนมีลักษณะเป็นเอกเทศ มีเอกภาพทางการเมือง การบริหารในท้องถิ่นของตนเอง มีอำนาจต่อรองในการจัดการทรัพยากรในมาตรฐานเดียวกัน มีความโปร่งใส และประชาชนสามารถตรวจสอบได้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้แก่ประชาชนใน

ชุมชน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของชุมชนเองด้วย

2) นิยามในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการในการพัฒนา ที่มุ่งเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องตั้งแต่เริ่มต้นจนถึง กระบวนการ เช่น การร่วมค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยี ในท้องถิ่น การบริหารจัดการการติดตามประเมินผล รวมถึงการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจาก กระบวนการพัฒนานั้น ๆ ซึ่งเป้าหมายและกิจกรรมต่าง ๆ ในกระบวนการพัฒนาจะต้องมีความ สอดคล้องกับแบบแผนของวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

1.3 รูปแบบการมีส่วนร่วม

นักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

Arnstein (อ้างถึงใน วิภา เที่ยงธรรม และคณะ (2558: 60-61)) แบ่งการมีส่วนร่วมเป็น 3 ระดับ ดังนี้คือ

1) การควบคุมโดยประชาชน (citizen control) เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วม ซึ่งในระดับนี้ประชาชนในชุมชนจะมีบทบาทเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมทำ และมีอำนาจในการตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากโครงการ หรือเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่นำไปใช้ในชุมชน

2) การเป็นผู้รับ (tokenism) ในระดับนี้เป็นการมีส่วนร่วมระดับกลาง เป็นการที่นักวิชาการหรือบุคคลอื่น ๆ ที่เป็นคนนอกชุมชนไปให้ข้อมูล ให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษา หรือไปให้บริการบางอย่างแก่ประชาชนในชุมชน การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ เป็นระดับของการมีส่วนร่วมที่ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการเริ่มคิด แต่กิจกรรมเหล่านี้เกิดจากคนนอกชุมชน ซึ่งประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจที่จะเลือกปฏิบัติตามหรือไม่ปฏิบัติตามก็ได้

3) การไม่มีส่วนร่วม (non participation) เป็นการมีส่วนร่วมในระดับต่ำ หรือการมีส่วนร่วมในระดับที่น้อยที่สุด หมายถึง การนำโครงการหรือเทคโนโลยีต่าง ๆ เข้ามาใช้ในชุมชน ผ่านการกำหนดนโยบายต่าง ๆ จากภาครัฐโดยไม่มีการศึกษาชุมชน การสอบถามหรือหยั่งเสียงประชาชนเพื่อดูประชามติในเรื่องดังกล่าว

ต่อมา Brage (อ้างถึงใน วิภา เที่ยงธรรม และคณะ (2558: 62)) ได้พัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนของ Arnstein ให้มีระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนละเอียดมากขึ้น ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) ระดับประชาชนเป็นผู้ควบคุม (host control) กลุ่มนักวิชาการหรือบุคคลนอกชุมชนเข้าไปทำความรู้จักกับชุมชน ให้ชุมชนเสนอสิ่งที่คิดว่าเป็นปัญหาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน และคิดว่าต้องการแก้ไขอย่างไร ด้วยวิธีการใด มีใครบ้างที่จะเข้าร่วมเป็นแกนหลักในการแก้ปัญหา

2) ระดับประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจ (host delegation authority) กลุ่มนักวิชาการหรือบุคคลนอกชุมชนเป็นผู้เสนอปัญหาของชุมชนให้แก่ชุมชน และเสนอแนวทางแก้ไข โดยให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจเลือกกว่า แนวทางใดที่เหมาะสมกับปัญหาของชุมชน

3) ระดับประชาชนร่วมวางแผนกิจกรรม (plans jointly) กลุ่มนักวิชาการหรือบุคคลนอกชุมชนเป็นผู้เสนอปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไขปัญหา รวมทั้งแผนและกิจกรรมต่าง ๆ ของการดำเนินการให้แก่ชุมชน โดยให้ชุมชนเป็นผู้ออกความคิดเห็นว่ากิจกรรมที่เสนอนั้นชุมชนเห็นด้วยหรือไม่

4) ระดับผู้ให้คำแนะนำ (advises) กลุ่มนักวิชาการหรือบุคคลนอกชุมชนเป็นผู้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ของแผนการดำเนินการให้แก่ชุมชน และอาจจะมีการปรับเปลี่ยนในบางกิจกรรมเท่าที่จำเป็นหากชุมชนไม่เห็นด้วยหรือมีความวิตกกังวลกับกิจกรรมนั้น

5) ระดับผู้ให้คำปรึกษา (consulted) กลุ่มนักวิชาการหรือบุคคลนอกชุมชนเป็นผู้ให้คำปรึกษาในกิจกรรมบางกิจกรรมที่คนในชุมชนมีความวิตกกังวล เพื่อให้กิจกรรมนั้น ๆ สามารถดำเนินไปได้ตามเป้าหมาย

6) ระดับผู้รับข้อมูล (receives information) กลุ่มนักวิชาการหรือบุคคลนอกชุมชนแจ้งวัตถุประสงค์ของโครงการและให้ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ของแผนการดำเนินการให้ชุมชนรับทราบ และคาดหวังว่าจะได้รับความร่วมมือจากชุมชน

7) ระดับผู้ไม่มีส่วนร่วม (none) ชุมชนไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารใด ๆ จากบุคคลใดเลย

ต่อมา Pretty (อ้างถึงใน วิธยา เพ็ญธรรม และคณะ (2558: 63)) ได้พัฒนาต่อ ยอดรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนของ Arnstein และ Brager ให้มีความชัดเจนและเป็นประโยชน์ ในการนำไปประยุกต์ใช้มากยิ่งขึ้น ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมแบบถูกจัดกระทำ (manipulative participation) คือการที่ประชาชนถูกกำหนดให้ปฏิบัติตามสิ่งที่นักวิชาการหรือบุคคลภายนอกชุมชนบอกให้ทำ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกคิดขึ้น กำหนดขึ้น จากนโยบายขององค์กรหรือผู้บริหารโครงการเท่านั้น

2) การมีส่วนร่วมแบบฉาบฉวย (passive participation) คือการที่บุคคลไปปรากฏตัวในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ โดยไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมคิด หรือรับรู้ใดใด ในกิจกรรมนั้น ๆ

3) การมีส่วนร่วมแบบเป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำ (participation by consultation) คือการที่บุคคลในกลุ่มนี้เป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษา หรือให้ข้อเสนอแนะเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างดำเนินการดำเนินโครงการหรือทำหน้าที่วิเคราะห์ผลของโครงการต่าง ๆ แต่ไม่ได้มีส่วนในการร่วมคิดและตัดสินใจใด ๆ

4) การมีส่วนร่วมแบบเป็นผู้จัดหาอุปกรณ์สิ่งสนับสนุน (participation by material incentives) คือการที่บุคคลในกลุ่มนี้เป็นเพียงผู้จัดหาวัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งเงินทุน ให้แก่โครงการ แต่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการร่วมคิดและตัดสินใจใด ๆ

5) การมีส่วนร่วมตามบทบาทหน้าที่ (functional participation) คือการที่บุคคลในกลุ่มนี้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมหลักต่าง ๆ ของโครงการหรือทำหน้าที่หลักในโครงการที่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

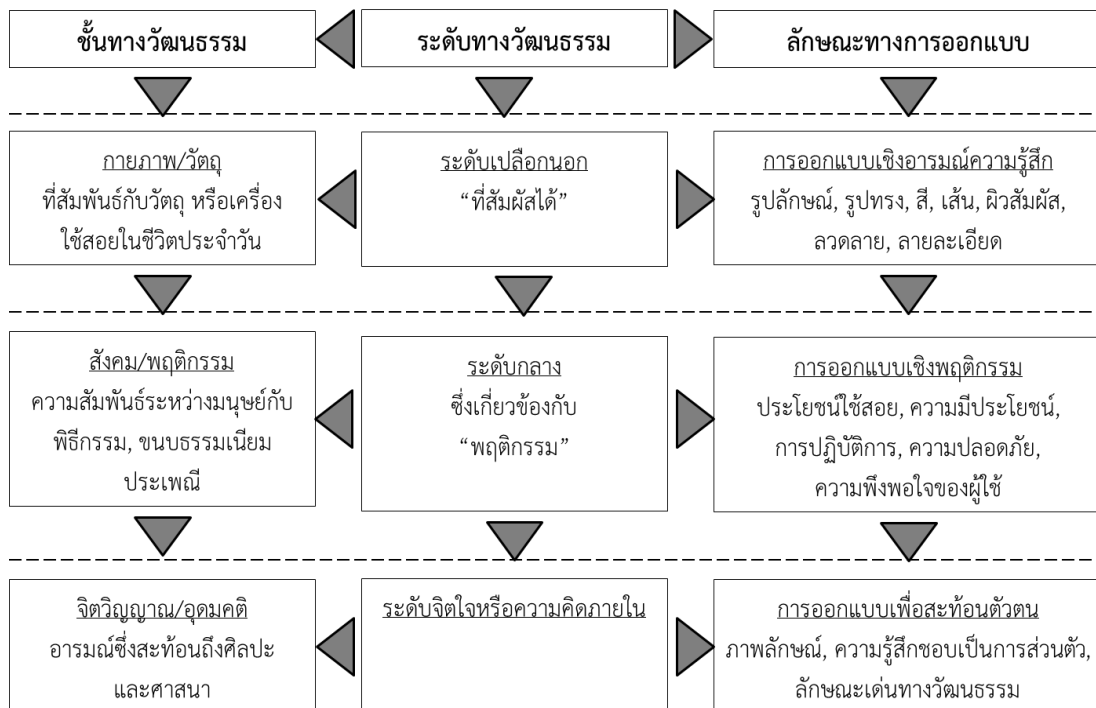
6) การมีส่วนร่วมแบบเข้าร่วมปฏิบัติการในกิจกรรมต่าง ๆ (interactive participation) คือการที่บุคคลในกลุ่มนี้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกกิจกรรมของโครงการ มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ ตัดสินใจในทุกกิจกรรมของโครงการ

7) การมีส่วนร่วมแบบเข้าไปเป็นผู้ขับเคลื่อนกิจกรรม (self-mobilization) คือการที่บุคคลตระหนักถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชน และมองเห็นปัญหา เริ่มคิดหาแนวทางแก้ไขโดยอาศัยภูมิปัญญาและทรัพยากรที่มีอยู่ของตนเองก่อน ซึ่งประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน และกิจกรรมของโครงการ ตั้งแต่การคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ ในทุกกิจกรรมของโครงการ รวมทั้งร่วมรับผลประโยชน์ที่ได้จากโครงการ

2. แนวคิดการออกแบบผลิตภัณฑ์วัฒนธรรม (Cultural Product Design)

การออกแบบผลิตภัณฑ์วัฒนธรรม มีกรอบคิดให้ดำเนินการตาม โดยมีรายละเอียดหลายส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ดังนี้

Lee (2004, cited from Lin (2007)) เสนอให้จำแนกวิถีทางวัฒนธรรมเป็น 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นกายภาพ/วัตถุ ชั้นสังคม/พฤติกรรม และชั้นจิตวิญญาณ/อุดมคติ ส่วน Leong and Clark (2003, cited from Lin (2007)) เสนอให้จำแนกวิถีทางวัฒนธรรมเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับเปลือกนอก ระดับกลาง และระดับจิตใจ หลังจากนั้น Lin (2005, 2006, cited from Lin (2007)) เสนอกรอบในการศึกษาและออกแบบวิถีทางวัฒนธรรมโดยกำหนดให้สอดคล้องกับผลงานก่อนหน้าของ Lee และ Leong and Clark โดยจำแนกลักษณะทางการออกแบบวิถีทางวัฒนธรรมออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ การออกแบบเชิงอารมณ์ความรู้สึก การออกแบบเชิงพฤติกรรม และการออกแบบเพื่อสะท้อนตัวตน สรุปรวมความสอดคล้องกันได้ดังในภาพประกอบ (ชิสึกา วรณจันทร์, 2560)

ภาพประกอบ 3 สามขั้น และสามระดับของวัตถุทางวัฒนธรรมและลักษณะทางการออกแบบ

การวิจัยนี้จะใช้แบบจำลองการออกแบบผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมของ Lin (2007) เป็นกรอบในการทำงาน

ภาพประกอบ 4 ตัวอย่างกระบวนการออกแบบผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม (Lin, 2007, อ้างถึงใน ชิสิกกา วรณจันทร์, 2560)

3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy)

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ คือ กระบวนการหรือกิจกรรม (Process or Activity) ที่เกิดจากปัจจัยด้าน “ทุนทางปัญญา” หรือ “องค์ความรู้” และปัจจัยด้าน “ทักษะการประยุกต์นำความคิดสร้างสรรค์ หรือองค์ความรู้นั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในเชิงพาณิชย์” และเกิดการต่อยอดสู่การสร้าง “ความแตกต่าง” ที่ส่งผลต่อการ “สร้างมูลค่า” และการ “สร้างคุณค่า” (พิริยะ ผลพิรุฬห์, 2556) กล่าวได้ว่า เศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นยุทธศาสตร์ที่เกิดจากความต้องการนำจินตนาการสร้างสรรค์ของมนุษย์มายกระดับเป็นสินค้าชั้นเลิศ ทั้งนี้ มีผู้ให้นิยามของ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์”

ไว้หลากหลาย ดังนี้

John Howkins (อ้างถึงใน เสาวรภย์ กุสุมา ณ อยุธยา, 2553) ได้ให้นิยามของ เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ไว้อย่างกระชับว่าเป็น “การสร้างมูลค่าที่เกิดจากความคิดของมนุษย์”

ศูนย์กลางความสร้างสรรค์ของโลก” (World Creative Hub) (อ้างถึงใน คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และศูนย์สร้างสรรค์การออกแบบ, 2552) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ว่าเป็น “เศรษฐกิจที่ประกอบด้วยอุตสาหกรรมที่มีรากฐานมาจากความคิดสร้างสรรค์ของบุคคล ทักษะความชำนาญ และความสามารถพิเศษ ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างความมั่งคั่งและสร้างงานให้เกิดขึ้นได้โดยที่สามารถสังสรรค์และส่งผ่านจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ด้วยการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา”

องค์การความร่วมมือเพื่อการค้าและการพัฒนา UNCTAD (United Nation Conference on Trade and Development) (อ้างถึงใน เสาวรภย์ กุสุมา ณ อยุธยา, 2553) ได้ให้ความหมายของ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” ในบริบทของการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจไว้ว่า “เป็นแนวความคิดในการพัฒนาและสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้สินทรัพย์ที่เกิดจากการใช้ความคิดสร้างสรรค์”

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO) (อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบของอุตสาหกรรมในเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่เน้นบริบทของทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual Property Rights) ว่า “ประกอบไปด้วยอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมและศิลปะทั้งหมด ทั้งในรูปแบบสินค้าและบริการที่ต้องอาศัยความพยายามในการสร้างสรรค์งาน ไม่ว่าจะเป็นการทำขึ้นมาโดยทันทีในขณะนั้นหรือผ่านกระบวนการผลิตมาก่อน”

Department for Culture Media and Sport ของประเทศสหราชอาณาจักร: DCMS (1998; อ้างถึงใน พิริยะ ผลพิรุฬห์ (2556)) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ว่าเป็น “จุดเริ่มต้นของการใช้ความคิดสร้างสรรค์, ทักษะ, และพรสวรรค์ส่วนบุคคลเพื่อเพิ่มศักยภาพในการสร้างความมั่งคั่งและการสร้างงานจากการใช้ประโยชน์ในเชิงของทรัพย์สินทางปัญญา”

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2552) ได้ให้ความหมายของ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” คือ กระบวนการหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้พื้นฐานของสินทรัพย์ทางวัฒนธรรม (Cultural Asset-Based) ร่วมกับความคิดสร้างสรรค์ (Creativity) นวัตกรรม (Innovation) หรือเทคโนโลยี ในการสร้างสรรค์สินค้าและบริการที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มในเชิงพาณิชย์ (Commercialization) หรือคุณค่าเพิ่มทางสังคม

ภาพประกอบ 5 แผนภาพแสดงความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (อาคม เต็มพิทยาไพสิฐ, 2554)

สำนักนายกรัฐมนตรี (2556) ได้ให้นิยาม ไว้ใน ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ พ.ศ. 2556 ไว้ว่าเป็น “การพัฒนาระบบเศรษฐกิจโดยใช้องค์ความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ ทรัพย์สินทางปัญญา และการศึกษาวิจัย ที่เชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม การสั่งสมความรู้ของสังคม เทคโนโลยี และนวัตกรรมสมัยใหม่ ในการผลิตสินค้าและบริการในรูปแบบใหม่ ซึ่งสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ หรือคุณค่าทางสังคม”

สรุปนิยามของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้ว่า เป็นการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ด้วยการสร้างสรรค์สินค้าและบริการที่เกิดจากฐานความรู้ และความคิดสร้างสรรค์ อันเกิดขึ้นจาก ปัจจัยด้านทุนทางปัญญา อันได้แก่ องค์ความรู้ ทักษะ การคิดวิเคราะห์ ผสานกับแรงบันดาลใจ ความสุขในการทำงาน วัฒนธรรม สั่งสมและก่อให้เกิดเป็นนวัตกรรม อันนำไปสู่อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจได้

สำหรับขอบเขตและการแบ่งกลุ่มของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) กำหนดขอบเขตของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในประเทศไทย ยึดตามรูปแบบขององค์การสหประชาชาติว่าด้วยการค้าและการพัฒนา (UNCTAD) และรูปแบบของ UNESCO โดยได้ จำแนกประเภทอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ ออกเป็น 4 กลุ่มอุตสาหกรรมหลัก และ 15 กลุ่มอุตสาหกรรมย่อย ได้แก่

- 1) มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) ได้แก่ งานฝีมือและหัตถกรรม การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและความหลากหลายทางชีวภาพ การแพทย์แผนไทย และอาหารไทย
- 2) ศิลปะ (Arts) ได้แก่ ศิลปะการแสดง และ ทัศนศิลป์
- 3) สื่อสมัยใหม่ (Media) ได้แก่ ภาพยนตร์และวีดิทัศน์ การพิมพ์ การกระจายเสียง และดนตรี
- 4) งานสร้างสรรค์และออกแบบ (Functional Creation) ได้แก่ การออกแบบแฟชั่น สถาปัตยกรรม การโฆษณา และซอฟต์แวร์

4. ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

ในส่วนนี้จะนำเสนอทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ได้แก่ ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ (Symbolic Interactionism) ทฤษฎีสัญวิทยา (Semiology) ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) และทฤษฎีการบริการและความพึงพอใจ รายละเอียดเป็นดังนี้

4.1 ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ (Symbolic Interactionism)

ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับความหมายและการแปลความของสัญลักษณ์ของแต่ละบุคคลซึ่งมีความลึกซึ้งมากกว่าเพียงการศึกษาปฏิกริยาตอบสนองของมนุษย์ต่อสิ่งเร้าเท่านั้น แนวคิดนี้เน้นว่าบุคคลจะประพฤติปฏิบัติในเรื่องที่เขาตีความว่าสิ่งนั้นมี ความหมาย (คือ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการปรับแต่งและตีความที่บุคคลใช้ในการจัดการกับ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีต) และมีความสำคัญต่อเขาเพียงใด และการตีความว่าสิ่งใดมี ความหมายหรือมีความสำคัญย่อมเกิดจากการประสบการณ์ของเขาในการมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับ บุคคลอื่น ๆ ซึ่งเป็นโลกแห่งความจริงของตัวเอง ดังนั้นการศึกษาในแนวนีจึงมุ่งศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและการตีความหมายต่าง ๆ ของบุคคลกับโลกของเขาเหล่านั้น โดยมุ่งตอบ คำถามที่ว่า อะไรคือสัญลักษณ์พื้นฐานที่ทำให้มนุษย์เกิดความเข้าใจ มีความหมาย และเกิดปฏิกริยา ได้ตอบ ในการวิจัยเชิงคุณภาพจะมีมุมมองต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1) การให้ความสำคัญกับโลกเชิงประสบการณ์ เช่นจริง ๆ แล้วมีการกระทำ อะไร ประสบการณ์ในสิ่งที่ทำเป็นอย่างไรมีกระบวนการสร้างความหมายอย่างไร บางมุมบางด้านเป็น อย่างไร การตัดสินใจเกิดขึ้นอย่างไร สถานการณ์ทางสังคมเกิดขึ้นได้อย่างไร การแก้ไขปัญหาใช้กล ยุทธ์อย่างไร ผลกระทบที่มีต่อทัศนคติ และพฤติกรรมอย่างไร ความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมหลัก วัฒนธรรมย่อยเป็นอย่างไร ทัศนคติของบุคคลที่มีต่อประเด็นต่าง ๆ เป็นอย่างไร เป็นต้น

2) การมองความจริงเป็นเชิงซ้อน โดยมองสังคมว่ามีทั้งด้านกว้าง ความ หลากหลายความลึก โดยมองว่า ความจริงมีอยู่หลายชั้นที่ทับซ้อนกันอยู่ เมื่อค้นพบความจริงแต่ละชั้น การรับรู้ก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไป

3) การสวมบทบาทผู้อื่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในประสบการณ์ที่ ศึกษา แต่ต้องพยายามรักษาความสมดุลระหว่างความเข้าใจแบบคนใน และการรักษาระยะห่างทาง สังคมวิทยาเพื่อให้การวิเคราะห์สามารถดำเนินการได้อย่างน่าเชื่อถือ

4) อื่นๆ เช่น การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม การเรียนรู้สัญลักษณ์ของกลุ่ม ที่ศึกษา เช่น ภาษา คำศัพท์ การกระทำ เครื่องหมาย พฤติกรรมการแสดงออก เป็นต้น การเข้าใจ บริบทของการปฏิสัมพันธ์ การมองปฏิสัมพันธ์เป็นกระบวนการ การเข้าใจถึงอัตตาของบุคคล เช่น อารมณ์ ความรู้สึก แรงกระตุ้น ความลุ่มหลง แรงบันดาลใจ เป็นต้น

หัวใจของทฤษฎีสัญลักษณ์ทางสังคมอยู่ที่คติดการกระทำระหว่างกันและสัญลักษณ์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์มีสมมุติฐานสำคัญว่ามนุษย์ติดต่อกัน หรือ มีการกระทำระหว่างกันโดยอาศัยสัญลักษณ์เป็นสื่อที่ทำให้เกิดความเข้าใจ

นักทฤษฎีสัญลักษณ์ทางสังคม นำเอาความรู้เหล่านี้มาใช้กับสังคมมนุษย์โดยสร้างเป็นทฤษฎีขึ้นมาว่า ตัวมนุษย์นั้นเป็นสัญลักษณ์ มีความหมายได้หลายอย่างในสายตาของผู้อื่น มนุษย์จึงพัฒนาตัวตนขึ้นมาจากรูสึกหรือสายตาของผู้อื่น ทำตัวดิงตามสายตาหรือมาตรฐานของสังคม ตัวตนจึงเป็นตัวตนทางสังคม (social self) คือเป็นผลผลิตของสังคม (social product) แน่นอนจะเป็นตัวตนตามสายตาผู้อื่นได้ต้องอาศัยจิต (Mind) ช่วยคิด จิตจะรู้จักคิดได้ ก็ต้องอาศัยสื่อคือสัญลักษณ์ สัญลักษณ์สำคัญในที่นี้คือ ภาษา จึงกล่าวได้ว่า ภาษาทำให้เกิดจิต จิตทำให้เกิดตัวตนแล้วตัวตน (อาศัยสัญลักษณ์อีก) ก็สร้างสังคมขึ้น สังคมจะอยู่หรือจะไปก็แล้วแต่มนุษย์เหล่านี้เอง ทฤษฎีนี้จึงให้ความสำคัญแก่มนุษย์มาก สัญลักษณ์ต่างกับสัญญาณ (signal) ซึ่งมีความหมายอย่างเดียว แต่สัญลักษณ์แต่ละอัน มีความหมายได้หลายอย่าง สัตว์มีความสามารถแค่ใช้สัญญาณ แต่มนุษย์มีความสามารถใช้ทั้งสัญญาณ และสัญลักษณ์ สัญลักษณ์มีได้หลายแบบ เช่น ภาษา กิริยาท่าทางหรือการกระทำ ภาษาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มีความสลับซับซ้อน ยากแก่การเข้าใจ ต้องอาศัยการฝึกฝนอบรมเรียนรู้เป็นเวลานานมีความเข้าใจของจึงจะใช้ได้ แต่กระนั้นก็ยังมิผิดพลาดอยู่เสมอ เพราะต้องอาศัยการตีความตามสถานการณ์ (context) ในขณะนั้น ๆ กิริยาท่าทางหรือการกระทำแต่ละอย่างก็มีความหมายได้หลายอย่างตามความคิดของมนุษย์ เช่น การร้องไห้ อาจแปลว่า ดีใจ เสียใจ หรือเจ็บแค้นใจก็ได้ หัวเราะ ก็ทำนองเดียวกัน มนุษย์รู้ความหมายได้โดยอาศัยการตีความในบริบทนั้น ๆ เกียร์ชเชื่อเหมือนเวเบอร์ว่า มนุษย์ (เหมือนแมงมุม) ห้อยตัวอยู่ในสายใยของความหมายที่ตัวตนได้สร้างขึ้น สายใยเหล่านั้นคือวัฒนธรรม และการศึกษาวัฒนธรรมก็คือ การเสาะหาความหมายและการตีความหมาย ไม่ใช่การทดลองแบบวิทยาศาสตร์ เพื่อหากฎเกณฑ์ที่ใช้ได้ทั่วไป

ลักษณะของสัญลักษณ์ คือ เป็นสิ่งที่มีรูปร่างสามารถเข้าใจได้ทั้งรูปแบบของวัตถุหรือความคิดจินตนาการ มีพลังอำนาจในตัวเอง รวมทั้งเป็นรากฐานทางสังคมและมีความสัมพันธ์กับชุมชน เกียร์ชเปรียบเทียบสัญลักษณ์กับยีนส์ (genes) หรือหน่วยพันธุกรรม เหตุที่หน่วยพันธุกรรมหรือยีนส์ในมนุษย์จัดโปรแกรมหรือกำหนดแผนให้มนุษย์เป็นแบบกว้าง ๆ ไม่จำเพาะเจาะจง มนุษย์จึงต้องพึ่งโปรแกรมหรือแผนของวัฒนธรรมจากภายนอก ปีเวอร์ซึ่งเป็นสัตว์รูปร่างคล้ายนก ต้องการเพียงสถานที่ที่เหมาะสมและวัตถุดิบเท่านั้นในการสร้างเขื่อนกั้นน้ำ เพราะวิธีการสร้างเป็นไปตามธรรมชาติและร่างกายของมัน แต่มนุษย์ต้องการมโนทัศน์ว่าการสร้างเขื่อนนั้นทำอย่างไร ซึ่งเขาจะได้มโนทัศน์นั้นจากสัญลักษณ์ เช่น แบบแปลน พิมพ์เขียวหนังสือตำรา หรือการบรรยายโดยผู้ที่รู้ว่เขื่อนนั้นสร้างอย่างไร (อคิน รพีพัฒน์, 2551: 79-81)

4.2 ทฤษฎีสัญวิทยา (Semiology)

Semio คือ Sign และ Logy คือ Science ดังนั้น Semiology หรือ สัญวิทยา จึงหมายถึง ศาสตร์แห่งสัญญาณ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญศาสตร์ (Semiotics) ซึ่งเป็นหลักวิชาการแขนงหนึ่งที่ศึกษาระบบการสื่อความหมาย โดยพิจารณาธรรมชาติของหน่วยสื่อความหมายและขั้นตอนการทำงานของมัน เพื่อทำความเข้าใจว่าความหมายถูกสื่อความหมายออกมาได้อย่างไร แนวคิดสัญวิทยาและการสร้างความหมาย (Semiology and Signification) สัญวิทยา เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบของสัญลักษณ์ ที่ปรากฏอยู่ในความคิดของมนุษย์ อันถือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวของเรา สัญลักษณ์อาจจะได้แก่ ภาษา รหัส สัญญาณ เครื่องหมาย ฯลฯ สัญวิทยาเป็นทฤษฎีที่นำมาอธิบายการสื่อสารของมนุษย์ว่า การสื่อสารคือจุดกำเนิดของความหมาย ซึ่งการศึกษาแนวนี้จะไม่สนใจความล้มเหลวของการสื่อสาร และไม่เกี่ยวข้องกับประสิทธิผลและความถูกต้อง แต่เป็นแนวทางการศึกษาเชิงสังคมหรือความแตกต่างของวัฒนธรรมระหว่างผู้ให้และผู้รับสาร ตลอดจนความหลากหลายของความหมายภายในระบบภาษา วัฒนธรรม และความความเป็นจริงที่ไม่สามารถแสดงผลเป็นลูกศรหรือเป็นเส้นตรงของกระแสการไหลของข่าวสาร

ทฤษฎีสัญวิทยาเป็นทฤษฎีและแนวคิดที่มุ่งทำการศึกษาคำหมาย (sign) และทำการสำรวจกระบวนการที่ได้มาซึ่งความหมาย (signification) ภายในกระบวนการนี้ สัญญะมีส่วนประกอบที่สำคัญสองส่วน คือ รูปสัญญะ (Signifier) และความหมายสัญญะ (signified) ชีร์ยทศ บุญมี ได้ขยายความตรงจุดนี้ว่าการแบ่งรูปสัญญะและความหมายสัญญะเป็นแนวคิดที่ได้มาจากปรัชญาของเพลโตหรือแบบเพลโตคริสเตียนที่จำแนกระหว่างรูปแบบและเนื้อหา (idea, form/substance) หรือการแบ่งระหว่าง spirit/matter หรือ soul/body (ชีร์ยทศ บุญมี, 2551) การแบ่งแยกระหว่าง สองส่วนเช่นนี้ โซซูร์ ชี้ให้เห็นว่า การที่เราสนใจและมุ่ง เน้นแต่ “รูปแบบ” หรือรูปลักษณะของมันมากกว่าความหมายหรือประโยชน์ใช้สอยทำให้ “รูปแบบ” หรือถ้าจะอธิบายให้ชัดตามแนวคิดของ โซซูร์ นั่นคือ “รูปของ เสียง” เข้าครอบงำจิตใจมนุษย์นั่นเองซึ่งการครอบงำนี้เองที่นำไปสู่การเปิดโปงการทำงานของภาษาในสกุลความคิดโครงสร้างนิยม เมื่อพูดถึงแนวคิดโครงสร้างนิยมงานของนักคิดคนสำคัญที่วิเคราะห์ภาษาในเชิงโครงสร้าง (structural linguistics) คือ แฟร์ดีน็อง เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) ซึ่งถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของวิธีการหาความรู้ของสำนักโครงสร้างนิยมและสัญวิทยาเช่นเดียวกับงานของ โคลด์ เลวี-สโทรส ได้สร้างผลกับแวดวงการศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์โดยเฉพาะการ “ศึกษาความหมายของการกระทำของมนุษย์” โดยดูที่บทบาท/หน้าที่ของการกระทำนั้นๆ ในบริบทของสังคม มากกว่าศึกษาเฉพาะตัวพฤติกรรมโดดๆ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร กล่าวว่า “โซซูร์ได้ชี้ให้เห็นเพิ่มเติมว่า ความหมายของสรรพสิ่งมิได้ดำรงอยู่ในตัวของสิ่งนั้น แต่อยู่ที่ความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นกับสิ่ง อื่น ๆ ภายใต้ระบบเดียวกัน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545) ดังนั้นการวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงสัญญาณศาสตร์หรือสัญวิทยานั้น ควรจะต้องทำการ

ศึกษาถึงการทำงานของสัญญาณ (Sign) ว่ามันมีการทำงานอย่างไร เพื่อให้ได้มาซึ่งกระบวนการที่ได้มาซึ่งความหมาย (Signification) ซึ่งในกระบวนการที่ได้มาซึ่งความหมายนั้นประกอบไปด้วยรูปสัญญาณ (Signifier) และความหมายสัญญาณ (signified) นั้นหมายความว่าควรต้องมีความเข้าใจในการทำงานของสัญญาณ (Sign) และกระบวนการ (Signification) ที่มีองค์ประกอบคือการให้รูป (Signifier) และความหมาย (signified) เพราะถ้าไม่มีความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานของสัญญาณและกระบวนการของมันแล้วก็ไม่สามารรถเข้าถึงรูปที่แสดงออกที่ต้องการสื่อและนำไปสู่การตีความหมายของสัญญาณเหล่านั้นได้

สัญญาณตามแนวคิดของเดอ โซซูร์ (F. De Saussure) ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมาย (Signifier) และตัวหมายถึง (Signified) โดยระบุว่า สัญญาณทุกอย่างจะมี 2 มิติ มิติที่หนึ่งคือมิติที่เป็นส่วนร่วมซึ่งเรียกว่า “Language” หรือหลักเกณฑ์ที่ใช้ และมิติที่สองเรียกว่า “Speech” หรือลีลาการใช้ โดยโซซูร์ยังเสนอว่าสัญญาณย่อยตัวหนึ่งจะยังไม่มี ความหมายในตัวเองจนกว่าจะไปเทียบเคียงกับสัญญาณย่อยตัวอื่นๆที่อาศัยการเปรียบเทียบแบบคู่ตรงข้าม (Binary Opposition) เฟอร์ ดินันด์ เดอ โซซูร์ (F. de Saussure) ได้ทำการแยกแยะประเภทและระดับของความหมายที่บรรจุอยู่ในสัญญาณออกเป็น 2 ประเภท ประเภทแรกคือ ความหมายโดยอรรถ (Denotative Meaning) อันได้แก่ ความหมายที่เข้าใจกันตามตัวอักษรซึ่งเป็นความหมายที่เข้าใจตรงกันโดยส่วนใหญ่ตัวอย่างเช่น ความหมายที่มีการระบุในพจนานุกรม เช่น แม่ คือสตรีผู้ให้กำเนิดลูกหมี่เป็นสัตว์สี่เท้า เป็นต้น ส่วนประเภทที่สองคือ ความหมายโดยนัย (Connotative Meaning) ได้แก่ ความหมายทางอ้อมที่เกิดจากข้อตกลงหรือความเข้าใจเฉพาะกลุ่ม หรือเกิดจากประสบการณ์เฉพาะของบุคคล เช่น เวลาพูดถึง “แม่” บางคนอาจนึกถึงความอบอุ่นบางคนอาจนึกถึงความเข้มงวด หรือบางคนอาจนึกไปถึงประสบการณ์อันขมขื่นเนื่องจากโดนแม่ทิ้งในวัยเด็ก

กาญจนา แก้วเทพ (2552) ได้แบ่งประเภทของความหมายที่อยู่ในสัญญาณทุกอย่างว่ามี 2 ความหมาย ดังนี้

- 1) ความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning) หรือความหมายโดยตรง หมายถึง ความหมายที่เข้าใจกันตามตัวอักษรเป็นความหมายที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระดับแรกระหว่างตัวหมาย และตัวหมายถึง คนส่วนใหญ่จะเข้าใจตรงกัน เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป หรือเป็นความหมายที่ระบุในพจนานุกรม
- 2) ความหมายโดยนัย (Connotative meaning) คือ ความหมายทางอ้อมที่เกิดจากการตกลงของกลุ่ม หรือเกิดจากประสบการณ์เฉพาะของบุคคล เป็นความหมายที่ถูกสร้างขึ้นให้เชื่อมโยงลงไปอีกชั้นหนึ่งการที่จะถอดความหมายโดยนัยออกมาได้นั้นจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของแต่ละแห่ง เพราะจะทำให้เข้าใจความหมายได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง

โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ได้สนใจศึกษาสัญลักษณ์ประเภทความหมาย โดยนัย (Connotative Meaning) เนื่องจากมองว่าเป็นความหมายที่มีความสำคัญอย่างแท้จริงในแง่ของการรับรู้ และความหมายโดยนัยนี้ยังสามารถอธิบายไปได้อีกหลายแนวคิด ซึ่งการความหมายในขั้นนี้จะเป็นการตีความหมายในระดับที่มีปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยซึ่ง ไม่ได้เกิดจากตัวของสัญลักษณ์เอง เป็นการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อสัญลักษณ์กระทบกับความรู้สึกหรืออารมณ์ของผู้ใช้และคุณค่าทางวัฒนธรรมของเขา ซึ่งสัญลักษณ์ในขั้นนี้จะทำหน้าที่ 2 ประการ คือ ถ่ายทอดความหมายโดยนัยแฝง และถ่ายทอดความหมายในลักษณะมายาคติ (Myths) ซึ่ง Barthes เรียกกระบวนการในการเปลี่ยนแปลง ลดทอน ปกปิด บิดเบือนฐานะการเป็นสัญลักษณ์ของสรรพสิ่งในสังคมให้กลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นสิ่งปกติธรรมดา หรือเป็นสิ่งที่มิพบาท "ความคุ้นชิน" (กาญจนา แก้วเทพ, 2552ข)

สัญลักษณ์ตามแนวคิดของเพียร์ซ (C. Peirce) ได้ให้ความสนใจในความสัมพันธ์ระหว่างตัวสัญลักษณ์กับวัตถุจริงที่จะมีองค์ประกอบ 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นตัวหมาย (Signifier) และตัวหมายถึง (Signified) โดยจัดแบ่งประเภทของสัญลักษณ์ (Sign) ออกเป็น 3 แบบ คือ

1) ภาพเหมือน (Icon) เป็นสัญลักษณ์ที่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับ วัตถุมากที่สุด เช่นภาพถ่าย รูปปั้น รูปวาด โดยการถอดรหัสของ Icon เพียงแค่เห็นก็สามารถถอดความหมายถึงตัววัตถุได้ง่าย

2) ดรรชนี (Index) เป็นสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวพันแบบเป็น เหตุเป็นผล โดยตรงกับวัตถุที่มีอยู่จริงเช่น ควันทไฟเป็น Index ของไฟหรือรอยเท้าสัตว์ก็จะเชื่อมโยงถึงสัตว์ การถอดรหัสของ Index จึงจำเป็นจะต้องอาศัยเหตุผลเชื่อมโยงเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่าง Index กับวัตถุจริง

3) สัญลักษณ์ (Symbol) เป็นสัญลักษณ์ที่ไม่มีความเกี่ยวพัน เชื่อมโยงอันใดเลยระหว่างตัวสัญลักษณ์กับวัตถุจริง หากแต่ความหมายเกิดจากการตกลงร่วมกันในหมู่ผู้ใช้สัญลักษณ์ เช่น ตัวอักษร หรือโลโก้ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้น การถอดรหัสจึงจำเป็นต้องอาศัยการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ใช้สัญลักษณ์

4.3 ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics)

มีคำหลายคำที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ สารสำคัญมี (กัจจกร สุนพงษ์ศรี, 2559: 13-15)

1) สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นปรัชญาประยุกต์ คือศาสตร์ว่าด้วยเรื่องของสุนทรียภาพที่ปรากฏในธรรมชาติและงานศิลปะจากมนุษยวัฒนธรรมขึ้น เป็นสาขาหนึ่งในวิชาปรัชญาคุณค่า หรือ อรรถวิทยา (Axiology) มีวิธีวิทยาด้วยทฤษฎีแห่งความรู้หรือญาณวิทยา (Epistemology) ซึ่งเป็นปรัชญาว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะหน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธี และความสมเหตุ

สมผลของความรู้ นอกจากนี้ ยังใช้วิธีทางภววิทยา(Ontology) ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของอภิปรัชญาที่ศึกษาว่าอะไรคือสิ่งที่เป็นจริง สุนทรียศาสตร์มีการศึกษาถึงมีโนทัศน์ของสุนทรียะและงานศิลปะ มีการอธิบายถึง ความสวยงาม ความงดงาม กับ ความมีศิลป์ การรับรู้ทางสุนทรียะนั้นจะต้องมีประสบการณ์หรือสิ่งอื่นใดบ้าง เพลโตและอริสโตเติลได้เคยค้นคว้าไว้บ้างแล้ว ศัพท์บัญญัติคำนี้เกิดขึ้นเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยนักปรัชญาชาวเยอรมันโบมกาเตน (Baumgarten) อย่างไรก็ตามแนวคิดในความสงสัยในปัญหาของสุนทรียะมีมาก่อนหน้านี้แล้ว ในผลงานของเพลตินุส (Plotinus) วินเคิลมันน์ (Winckelmann) ไลบ์นิตซ์ (Leibniz) เฮเกิล (Hegel) รัสกิน (Ruskin) คานต์ (Kant) โกรเซ่ (Croce) วอร์ริงเกอร์ (Worringer) และคนอื่น ๆ

2) สุนทรียภาพ หรือ สุนทรียะ (Aesthetic) เป็นศัพท์ที่มีความหมายถึงสิ่งที่งดงาม สวยงาม เป็นการรับรู้และความรู้สึกถึงคุณค่าของสิ่งที่งาม รู้สึกไว อ่อนไหว เชิงสุนทรียศาสตร์เชิงสุนทรียภาพ เกี่ยวกับบรรณนิยมที่ดี ความมีศิลปะ

3) สุนทรียเจตคติ (Aesthetic attitude) เจตคติเชิงสุนทรียภาพ ซึ่งแต่ละคนมีต่างกัน ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ การศึกษา และบริบทต่าง ๆ ในทางวิชาการหมายถึง เจตคติในการตัดสิน หรือความชอบ ความพึงพอใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง มีต่อสุนทรียภาพของสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะงานด้านศิลปะ บางคนชมชอบผลงานที่แสดงพลังอารมณ์หรือด้านการสร้างสรรค์ บางคนก็พึงพอใจในฝีมือ

4) การตัดสินเชิงสุนทรียภาพ (Aesthetic judgment) การตัดสินเชิงสุนทรียภาพต่องานศิลปะมีด้วยกันหลายทฤษฎี ขึ้นอยู่กับผู้ตัดสินใช้วิจารณ์ญาณเน้นไปด้านใด เช่น ด้านจริยศาสตร์ เน้นถึงเป้าหมายในความดี หรือเน้นในเรื่องสุนทรียะ เป็นเรื่องของความงาม โดยเฉพาะ ซึ่งยึดถือมาตรฐาน เช่น สวย (beautiful) ติดตราตรึงใจ (picturesque) สูงส่งเลิศค่า (sublime) หรือให้ความสำคัญของสติปัญญาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (creative) หรือผลงานต้องแสดงความจริง หรือสัจธรรมและทฤษฎีอื่น ๆ หรือเป็นการตัดสินเชิงภววิสัยนิยมหรือเชิงอัตวิสัยนิยม

5) สุนทรียภาพและเชื้อชาติ (Aesthetic and Race) แต่ละชาติย่อมมีความชอบ ความพึงพอใจในความมีสุนทรียะที่แตกต่างกัน เช่น คตินิยมความชอบต่อหญิงสาว ย่อมพิจารณาถึงรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ และกิจกรรมารยาท เป็นไปตามความชอบของแต่ละชนชาติ ดังได้เห็นชัดเจนจากพระพุทธรูป ถึงแม้ว่าจีน ญี่ปุ่น ไทย หรือพม่า ต่างล้วนนับถือพระพุทธรูปศาสนาด้วยกัน แต่ความรู้สึกถึงสุนทรียภาพทางเชื้อชาติได้เข้ามามีส่วนกำหนดสุนทรียะของพระพุทธรูปให้ต่างกัน

6) คุณค่าทางสุนทรียภาพ (Aesthetic value) โดยทั่วไปคุณค่าทางสุนทรียภาพ พิจารณาในเรื่องของคุณค่าภายใน (intrinsic value) ที่มีอยู่ในตัวของงานเองมากกว่า การพิจารณาด้านคุณค่าภายนอก (extrinsic value) อนึ่ง คุณค่าอันเป็นคุณสมบัติที่ทำให้งานศิลปะ

ประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ อาทิ ดุลยภาพ ความมีเสน่ห์ ความสง่างาม ความประสานกลมกลืน เอกภาพ คุณค่าทางสุนทรียภาพคือสิ่งใดก็ตามที่ช่วยให้สุนทรียภาพเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีความหมายที่แตกต่างไปจากควมมีประโยชน์ ความจริง และความดีทางศีลธรรม

7) ลัทธิสุนทรียศาสตร์ (Aestheticism) อุดมคติหรือลัทธิในสุนทรียศาสตร์ มีมากมายหลายทระศนะที่มีต่องานศิลปะ หัวข้อที่นำมาวิพากษ์วิจารณ์ เช่น ศาสนาลัทธิความเชื่อ จริยศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ดังเช่น คานต์ (Kant) นักปรัชญาชาวเยอรมันได้เสนอ สุนทรียภาพอยู่ที่ปัญหาศีลธรรม ความดี ความมีรรถประโยชน์ (utility) และความพึงพอใจ (pleasure) นับเป็นความเคลื่อนไหวในการสนับสนุนอุดมคติสุนทรียภาพตามที่ตนเห็นชอบด้วย มีอยู่ทั่วไป เช่นในเยอรมนี บุคคลสำคัญวงการกวีนิพนธ์ เช่น เกอเต้ (Goethe) ซึลเลอร์ (Schiller) และเชลลิง (Schelling) ก็สนับสนุนเผยแพร่แนวคิดนี้ ในอังกฤษก็มี คอเลริดจ์ (Coleridge) และ คาร์ลเยิล (Carlyle) ในอเมริกา หัวหอกคนสำคัญที่เน้นปัญหาสุนทรียภาพคือ อีเมอร์สัน (Emerson) และ โป (Poe) อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนไหวในแวดวงวรรณกรรม ในฝรั่งเศส ใน ค.ศ. 1818 กูแวง (Cousin) นักปรัชญาได้เสนอคำขวัญ art for art's sake หรือศิลปะเพื่อศิลปะ เนื้อหาสาระสำคัญของงานศิลปะชั้นสูงต้องสร้างขึ้นเพื่อคุณค่าอันสูงส่งทางศิลปะเท่านั้น คำขวัญนี้ได้รับการต้อนรับอย่างดีและมีการต่อต้านอยู่มาก พวกปฏิกริยาต่อต้านก็คิดคำขวัญของตนขึ้นมาว่า art for life's sake หรือศิลปะเพื่อชีวิต หลักปรัชญาสุนทรียศาสตร์ที่เด่น ได้แก่ สุนทรียศาสตร์ของพวกคลาสสิก (Classical) พวกคติจินตนิยมหรือโรแมนติก (Romantic) และอุดมคติและอุดมการณ์ของพวกลัทธิสังคมนิยม (Realism) ซึ่งมีหลักปรัชญาแตกต่างกัน

4.4 ทฤษฎีการบริการและความพึงพอใจ

การบริการเป็นงานที่ต้องพบกับบุคคลเป็นจำนวนมาก เป็นกระบวนการของการปฏิบัติงาน เพื่อให้ผู้อื่นได้รับความสุข ความสะดวกสบาย มีผู้ให้ความหมายของการให้บริการ ดังนี้

Kotler (2000: 428) กล่าวถึง การบริการ ว่าเป็น การกระทำหรือความสามารถที่บุคคลหนึ่ง ตอบสนองต่อบุคคลหนึ่ง โดยเป็นสิ่งที่สัมผัสไม่ได้ อาจจะเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ทางกายภาพ

ชัยสมพล ชาวประเสริฐ (2546: 18) ให้ความหมายของการบริการ หมายถึง กิจกรรมของ กระบวนการส่งมอบสินค้าที่ไม่มีตัวตน (Intangible good) ของธุรกิจให้กับผู้รับบริการ โดยสินค้าที่ไม่มีตัวตนนั้นจะต้องตอบสนองความต้องการของผู้รับบริการจนนำไปสู่ความพึงพอใจได้

ฉัตรยาพร เสมอใจ (2547: 14) กล่าวว่า การบริการ หมายถึง กิจกรรมที่เป็นประโยชน์หรือ ความพึงพอใจที่จัดทำเพื่อเสนอขาย หรือกิจกรรมที่จัดทำขึ้นรวมกับการขายสินค้า การบริการแบ่ง ออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

1. ผลิตรภัณฑ์บริหาร เป็นกิจกรรมผลประโยชน์หรือความพึงพอใจที่ผู้ขายจัดทำขึ้นเป็นผลิตภัณฑ์รูปแบบหนึ่งเพื่อตอบสนองความต้องการแก่ผู้บริโภค เช่น การนวดเพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อ การตรวจและรักษาโรค การให้ความรู้และพัฒนาทักษะในสถานศึกษาต่าง ๆ

2. การบริการส่วนบุคคล เป็นกิจกรรมผลประโยชน์หรือความพึงพอใจที่ผู้ขายจัดทำขึ้นเพื่อเสริมสินค้าเพื่อให้การขายและใช้สินค้านั้นมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เช่น การบริการติดตั้งเครื่องซักผ้าหลังการขาย

สรุปได้ว่า การบริการ หมายถึง กระบวนการปฏิบัติที่บุคคลหนึ่งตอบสนองต่ออีกบุคคลหนึ่ง ซึ่งจัดทำเพื่อเสนอขายหรือกิจกรรมที่จัดทำขึ้นรวมกับการขายสินค้า

1. ลักษณะของการบริการ

ยุพาวรรณ วรณวณิช (2548; อ้างถึงใน ชวัลนุช สินธโรโสภณ (2553: 28-29)) ได้กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของการบริการไว้ ดังนี้

1. ไม่สามารถจับต้องได้ (Intangibility) กล่าวคือ ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ไม่สามารถมองเห็น รูรส ได้ยิน ได้กลิ่น หรือสัมผัสทางกายได้ก่อนตัดสินใจซื้อ แต่สามารถมองเห็นบริการในรูปผลที่ได้รับเท่านั้น

2. ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ (Inseparability) ผู้ให้บริการและผู้รับบริการไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การผลิตและการบริการจะเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน ไม่เหมือนกับสินค้าที่สามารถผลิตเก็บไว้เป็นสินค้าคงคลังได้

3. ไม่แน่นอน (Variability) บริการแต่ละครั้งจะมีความแตกต่างกันแน่นอน ขึ้นกันว่าใครเป็นผู้ให้บริการและให้บริการเมื่อใด ที่ไหน อย่างไร เช่น บริการตัดผม ช่างตัดผมแต่ละคนมีความชำนาญในการตัดผมต่างกัน เป็นต้น

4. ไม่สามารถเก็บไว้ได้ (Perishability) บริการไม่สามารถเก็บไว้ได้ ปัญหาที่ตามมาคือ ทำอย่างไรให้มีผู้มาใช้บริการในระดับความต้องการที่เป็นไปโดยสม่ำเสมอ เพื่อมิให้เกิดการสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ของบริการนั้น ๆ เช่น รถประจำทางช่วงเวลาเร่งด่วนตอนเช้าและเย็นผู้โดยสารจะแน่นแต่พอช่วงสาย หรือบ่าย ไม่นั่น

สุพรรณิ อินทร์แก้ว (2549: 40) กล่าวถึงลักษณะของการให้บริการว่า ธุรกิจหรือองค์กรสามารถให้บริการแก่ลูกค้าผู้มาใช้บริการโดยอาศัยวิธีการหรือเครื่องมือต่าง ๆ ดังนี้

1. การให้บริการโดยอาศัยคนเป็นหลัก หรือแบบพบหน้า (Face to face) เป็น วิธีการที่ดีกว่าวิธีอื่น เพราะการใช้คนในการให้บริการสามารถปรับเปลี่ยนการบริการให้เหมาะสมกับลูกค้าหรือผู้รับบริการแต่ละรายได้ และลักษณะของการบริการจะเป็นแบบใกล้ชิด ดังนั้นหากธุรกิจหรือองค์กรใดมีพนักงาน เจ้าหน้าที่ที่ให้บริการได้ดี ลูกค้าผู้รับบริการจะประทับใจ ก็จะทำให้ธุรกิจหรือองค์กรนั้นประสบความสำเร็จได้ไม่ยาก แต่วิธีการนี้มีข้อจำกัดในเรื่องของความแตกต่าง

ในการให้บริการ ณ เวลาที่ต่างกัน เนื่องจากการให้บริการจะไม่เหมือนกัน มาตรฐานการให้บริการในแต่ละครั้งก็ไม่เท่ากัน

2. การให้บริการด้วยอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ ปัจจุบันนับว่ามีความสำคัญมาก เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่มีการพัฒนาเพื่อสนองความต้องการของลูกค้า ผู้รับบริการสามารถใช้บริการได้ด้วยตนเอง (Self service) และมีต้นทุนการให้บริการต่ำกว่าการใช้คนให้บริการซึ่งการให้บริการแต่ละครั้งจะมีมาตรฐานเท่ากัน แต่การให้บริการด้วยวิธีนี้มีข้อจำกัด ในเรื่องการปรับรูปแบบการให้บริการตามความต้องการของลูกค้าแต่ละรายได้ การให้บริการลูกค้ามีความสำคัญมาก ธุรกิจและองค์กรจะให้ความสำคัญกับการ ให้บริการ เพื่อสร้างความพึงพอใจให้แก่ลูกค้าผู้รับบริการตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการ ซึ่งต้องสร้างความประทับใจทุก ๆ ส่วนของการบริการนั้นวิธีการให้บริการที่ใช้คน และการใช้อุปกรณ์ โดยเฉพาะการให้บริการที่ใช้คนเป็นหลักจะมีผลกระทบต่อความพึงพอใจหรือไม่พึงพอใจได้มากกว่าบริการที่อาศัยอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการให้บริการ

2. ความพึงพอใจของลูกค้า

การให้บริการแก่ลูกค้าหรือผู้รับบริการ ควรจัดให้เหมาะสมและตรงตามความต้องการของลูกค้าหรือผู้รับบริการ โดยผู้ให้บริการควรที่จะคำนึงถึงความพึงพอใจของลูกค้าหรือผู้รับบริการเป็นหลัก เพื่อให้ลูกค้าหรือผู้รับบริการเกิดความพึงพอใจและกลับมาใช้บริการอีก โดยความพึงพอใจสามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ (ปราณี เอี่ยมละออภักดี, 2551: 24-25) คือ

1. ลูกค้าไม่พอใจเมื่อประสิทธิภาพของผลิตภัณฑ์ที่ได้รับต่ำกว่าความคาดหวัง
2. ลูกค้าพอใจเมื่อผลิตภัณฑ์มีประสิทธิภาพใกล้เคียงกับความคาดหวัง
3. ลูกค้าพอใจมากเมื่อประสิทธิภาพของผลิตภัณฑ์ที่ได้รับสูงกว่าความคาดหวัง และความพอใจมาก เป็นสิ่งสร้างความผูกพันทางจิตใจให้กับลูกค้ามีความจงรักภักดีในตราผลิตภัณฑ์

โดยการบริหารความพึงพอใจของลูกค้า องค์กรธุรกิจต้องตรวจสอบวัดระดับความ พื่อใจของลูกค้าอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้ข้อมูลมาปรับปรุงประสิทธิภาพของผลิตภัณฑ์ให้ตรงกับความต้องการของลูกค้า โดยวิธีวัดระดับความพอใจของลูกค้ามีหลายวิธี ดังนี้

1. การพิจารณาข้อร้องเรียนและข้อเสนอแนะของลูกค้า (Complaint an suggestion systems) องค์กรธุรกิจกับทุกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากลูกค้า ผ่านศูนย์รับข้อร้องเรียนหรือ ตั้งกล่องรับความคิดเห็นหรือผ่านเว็บไซต์หรือส่งมาทางอีเมลโดยตรง
2. การสำรวจความพึงพอใจของลูกค้า (Customer satisfaction surveys) ปัญหา สำคัญของการรับรู้ความพอใจของลูกค้า คือ ลูกค้าไม่ร้องเรียนเกี่ยวกับความไม่

พอใจ ดังนั้นการสำรวจความพึงพอใจของลูกค้าโดยการสอบถามกลุ่มตัวอย่างลูกค้า เป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้ทราบสถานะความไม่พอใจ

3. การปลอมตัวเป็นลูกค้า (Ghost shopping) การให้บุคคลปลอมตัวแสร้งว่ามาซื้อ ผลิตภัณฑ์ขององค์กรธุรกิจและซื้อผลิตภัณฑ์ของคู่แข่ง โดยรายงานผลเปรียบเทียบกับ การบริหารงานขององค์กรธุรกิจคู่แข่ง เป็นการทดสอบพนักงานขายในด้านความสามารถแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ

4. การวิเคราะห์ผลของการสูญเสียลูกค้า (Lost customer analysis) การมุ่งเน้น การศึกษากลุ่มลูกค้าที่เปลี่ยนไปใช้ผลิตภัณฑ์ของคู่แข่ง เพื่อให้ทราบถึงสาเหตุที่แท้จริงที่ส่งผลให้ลูกค้าไม่พอใจเพื่อเป็นข้อเสนอแนะในการปรับปรุงส่วนประสมผลิตภัณฑ์ในทุกด้าน

ความพึงพอใจของลูกค้าเป็นอีกส่วนสำคัญที่ผู้ผลิตหรือผู้จำหน่ายจำเป็นต้องคำนึงถึง เนื่องจากเมื่อลูกค้าเกิดความพึงพอใจ ลูกค้าก็จะกลับมาใช้บริการในครั้งต่อไป ความพึงพอใจของลูกค้าควรที่จะแสดงในรายการพึงพอใจในคุณภาพของสินค้าและบริการจากทางร้านจัดจำหน่าย และควรที่จะมีการหาวิธีตรวจวัดความพึงพอใจของลูกค้า เพื่อนำผลที่ได้นั้นมาพัฒนาหรือปรับปรุง ให้ตรงตามความต้องการของลูกค้า

3. ส่วนประสมทางการตลาด

ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด (Marketing mix) หมายถึงตัวแปรทางการตลาดที่ควบคุมได้ซึ่งใช้ร่วมกันเพื่อสนองความพึงพอใจแก่กลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วยเครื่องมือ (พิบูล ทีปะपाल, 2545: 9-10) ต่อไปนี้

1. ผลิตภัณฑ์ (Product) หมายถึง สิ่งที่เสนอขายโดยธุรกิจเพื่อสนองความต้องการของ ลูกค้าให้พึงพอใจผลิตภัณฑ์ที่เสนอขายอาจจะมีตัวตนหรือไม่มีตัวตนก็ได้ ผลิตภัณฑ์จึงประกอบด้วย สินค้า บริการ ความคิด สถานที่ องค์กร หรือบุคคล ผลิตภัณฑ์ต้องมีรรถประโยชน์ (utility) มีคุณค่า (value) ในสายตาของลูกค้าจึงจะมีผลทำให้ผลิตภัณฑ์สามารถขายได้ ในการกำหนดกลยุทธ์ด้านผลิตภัณฑ์ต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านความแตกต่างของผลิตภัณฑ์ (Product differentiation) และ/หรือความแตกต่างทางการแข่งขัน (Competitive differentiation) และต้องพิจารณาจากองค์ประกอบ (คุณสมบัติ) ของผลิตภัณฑ์ (Product component) เช่น ประโยชน์พื้นฐาน รูปร่าง ลักษณะ คุณภาพ การบรรจุภัณฑ์ ตราสินค้า นอกจากนั้นยังต้องคำนึงถึงการกำหนดตำแหน่งผลิตภัณฑ์ (Product positioning) ซึ่งเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ของบริษัทเพื่อแสดงตำแหน่งที่แตกต่างและมีคุณค่าในจิตใจของลูกค้าเป้าหมาย ในส่วนของการพัฒนาผลิตภัณฑ์ (Product development) จะเป็นขั้นตอนที่เกิดหลังจากได้มีการนำผลิตภัณฑ์ออกวางจำหน่ายไประยะหนึ่งแล้ว ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อให้ผลิตภัณฑ์มีลักษณะใหม่และปรับปรุงให้ดีขึ้น (New and improved) โดยต้องคำนึงถึงความสามารถในการตอบสนองความต้องการของลูกค้าได้ดียิ่งขึ้น

2. ราคา (Price) หมายถึง คุณค่าผลิตภัณฑ์ในรูปแบบตัวเงิน ราคา เป็นตัว P ที่ 2 เกิดขึ้น มาถัดจาก Product ราคาเป็นต้นทุน (Cost) ของลูกค้า ผู้บริโภคจะเปรียบเทียบระหว่างคุณค่า (Value) ผลิตภัณฑ์กับราคาผลิตภัณฑ์นั้น ถ้าคุณค่าสูงกว่าราคาเขาก็จะตัดสินใจซื้อ ดังนั้นผู้กำหนดกลยุทธ์ด้านราคาต้องคำนึงถึงคุณค่าที่รับรู้ (Perceived value) ในสายตาของลูกค้า ซึ่งต้องพิจารณาว่าการยอมรับของลูกค้าในคุณค่าของผลิตภัณฑ์ว่าสูงกว่าราคาผลิตภัณฑ์นั้น และต้องคำนึงถึงต้นทุนสินค้าและค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องโดยจะมีผลโดยตรงต่อการตั้งราคาจำหน่าย ในเรื่องการแข่งขันกับสินค้าอื่น ๆ ก็เช่นกัน หากสินค้าประเภทเดียวกันมีคุณสมบัติใกล้เคียงกันก็ควรพิจารณาในการตั้งราคาจำหน่ายให้เหมาะสมกันเพื่อไม่ให้เกิดการเปรียบเทียบกันจนเกินไป

3. การจัดจำหน่าย (Place or distribution) หมายถึง โครงสร้างของช่องทางซึ่งประกอบด้วยสถาบันและกิจกรรมเพื่อใช้เคลื่อนย้ายผลิตภัณฑ์และบริการจากองค์กรไปยังตลาด สถาบันที่นำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาดเป้าหมายก็คือ สถาบันการตลาด ส่วนกิจกรรมที่ช่วยในการกระจายตัวสินค้า ประกอบด้วย การขนส่ง การคลังสินค้า และการเก็บรักษาสินค้าคงคลัง การจัดจำหน่ายจึงประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ช่องทางการจัดจำหน่าย (Channel of distribution) หมายถึง เส้นทางที่ผลิตภัณฑ์และ/หรือ กรรมสิทธิ์) ที่ผลิตภัณฑ์ถูกเปลี่ยนมือไปยังตลาดในระบบ ช่องทางการจัดจำหน่ายจึงประกอบด้วย ผู้ผลิต คนกลาง ผู้บริโภคหรือผู้ใช้ทางอุตสาหกรรม ส่วนที่ 2 คือ การสนับสนุนการกระจายตัวสินค้าสู่ตลาด (Market logistics) หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายตัวผลิตภัณฑ์จากผู้ผลิตไปยังผู้บริโภค หรือผู้ใช้ทางอุตสาหกรรม การกระจายตัวสินค้าจึงประกอบด้วยงานที่สำคัญต่อไปนี้ คือ การขนส่ง (Transportation) การเก็บรักษาสินค้า (Storage) และการคลังสินค้า (Warehousing) และสุดท้าย คือ การบริหารสินค้าคงเหลือ (Inventory management)

4. การส่งเสริมการตลาด (Promotion) เป็นการติดต่อสื่อสารเกี่ยวกับข้อมูลระหว่างผู้ขายกับผู้ซื้อเพื่อสร้างทัศนคติและพฤติกรรมการซื้อ การติดต่อสื่อสารอาจใช้พนักงานขายทำการขาย (Personal selling) และการติดต่อสื่อสารโดยไม่ใช้คน (Nonpersonal selling) โดยเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารมีหลายอย่าง ซึ่งอาจเลือกใช้หนึ่งหรือหลาย ๆ เครื่องมือ และต้องใช้หลักการเลือกใช้เครื่องมือสื่อสารแบบประสมประสานกัน (Integrated Marketing Communication - IMC) โดย พิจารณาถึงความเหมาะสมกับลูกค้า ผลิตภัณฑ์ คู่แข่งขัน โดยบรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกันได้ เครื่องมือส่งเสริมการตลาดที่สำคัญมีดังนี้ (ซีรฟันธ์ โล่ห์ทองคำ, 2544: 31-32)

4.1 การโฆษณา (advertising) เป็นกิจกรรมในการเสนอข่าวสารเกี่ยวกับองค์การและ/หรือผลิตภัณฑ์ บริการ หรือความคิด ที่ต้องมีการจ่ายเงินโดยผู้อุปถัมภ์รายการกลยุทธ์ในการโฆษณาจะเกี่ยวข้องกับกลยุทธ์การสร้างสรรค์งานโฆษณา (Creative strategy) และยุทธวิธีการโฆษณา (Advertising tactics) และกลยุทธ์ด้านสื่อ (Media strategy) ซึ่งเป็นการวางแผน

ในการคัดเลือกสื่อ การกำหนดระยะเวลาความถี่ ความต่อเนื่องในการลงสื่อประเภทต่าง ๆ เพื่อสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมาย

4.2 การขายโดยใช้พนักงานขาย (Personal selling) เป็นกิจกรรมการแจ้งข่าวสารและจุดตลาดโดยใช้บุคคล โดยจะเกี่ยวข้องกับกลยุทธ์การขายโดยใช้พนักงานขาย (Personal selling strategy) การจัดการหน่วยงานขาย (Sales force management)

4.3 การส่งเสริมการขาย (Sales promotion) หมายถึง กิจกรรมการส่งเสริมที่ นอกเหนือจากการโฆษณา การขายโดยใช้พนักงานขาย และการให้ข่าวและการประชาสัมพันธ์ ซึ่งสามารถกระตุ้นความสนใจทดลองใช้ หรือการซื้อโดยลูกค้าขั้นสุดท้าย หรือบุคคลอื่นในช่องทางการส่งเสริมการขาย ซึ่งมี 3 รูปแบบ คือ การกระตุ้นผู้บริโภค เรียกว่าการส่งเสริมการขายที่มุ่งสู่ผู้บริโภค (Consumer promotion) ส่วนต่อมา คือ การกระตุ้นคนกลาง เรียกว่า การส่งเสริมการขายที่มุ่งสู่คนกลาง (Trade promotion) ประการสุดท้ายเป็นการกระตุ้นพนักงานขาย เรียกว่าการส่งเสริมการขายที่มุ่งสู่พนักงานขาย (Sales force promotion)

4.4 การให้ข่าวและการประชาสัมพันธ์ (Publicity and public relation) การให้ข่าวเป็นการเสนอความคิดเกี่ยวกับสินค้าหรือบริการที่ไม่ต้องมีการจ่ายเงิน ส่วนการประชาสัมพันธ์หมายถึง ความพยายามที่มีการวางแผนโดยองค์การหนึ่งเพื่อสร้างทัศนคติที่ดีต่อองค์การให้เกิดกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งการให้ข่าวเป็นกิจกรรมหนึ่งของการประชาสัมพันธ์

4.5 การตลาดทางตรง (Direct marketing หรือ direct response marketing) และ การตลาดเชื่อมต่อตรง (Online marketing) เป็นการติดต่อสื่อสารกับกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้เกิดการตอบสนอง (Response) โดยตรง หรือหมายถึงวิธีการต่าง ๆ ที่นักการตลาดใช้ส่งเสริมผลิตภัณฑ์ โดยตรงกับผู้ซื้อ และทำให้เกิดการตอบสนองในทันที ประกอบด้วย การขายทางโทรศัพท์ การขาย โดยใช้จดหมายตรง การขายโดยใช้แคตาล็อก การขายทางโทรทัศน์ วิทยุ หรือหนังสือพิมพ์ ซึ่งจุดมุ่งหมายให้ลูกค้ามีกิจกรรมการตอบสนอง เช่น ใช้คูปองแลกซื้อ

ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดทั้ง 4 ด้าน มีความสำคัญที่ช่วยสนับสนุนให้ผู้ผลิตสินค้าประสบความสำเร็จในการจำหน่ายสินค้าที่ผลิตขึ้น โดยหากขาดปัจจัยด้านใดไปแล้วจะทำให้สินค้านั้นด้อยกว่าหรือเสียเปรียบคู่แข่งที่มีเป็นจำนวนมากในท้องตลาดที่ปัจจุบันต่างใช้กลยุทธ์ในการแข่งขันทุกทางทั้งในส่วนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้น่าสนใจอยู่เสมอ การปรับราคาและข้อเสนอเพื่อกระตุ้นผู้ซื้อ การจัดหาช่องทางจำหน่ายกระจายสินค้าเพื่อผู้บริโภคซื้อหาได้สะดวกและง่ายที่สุด ตลอดจนจัดโปรแกรมส่งเสริมการตลาด ลด แลก แจก แถม และกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อให้สินค้าของตนเป็นสินค้าที่ผู้ซื้อเลือกก่อนและนำไปสู่การเป็นลูกค้าประจำส่งผลต่อการค้าที่ยั่งยืนในอนาคต ซึ่งกลยุทธ์การตัดสินใจขององค์กรด้วย 4Ps สามารถสรุปได้ดังตาราง 2

ตาราง 2 กลยุทธ์การตัดสินใจขององค์กรด้วย 4Ps

ผลิตภัณฑ์	ราคา	การจัดจำหน่าย	การส่งเสริมการตลาด
1. รูปลักษณ์	1. เป้าหมาย	1. วัตถุประสงค์	1. วัตถุประสงค์
2. บริการ	2. ความยืดหยุ่น	2. ชนิดของช่องทาง	2. การผสมผสานการส่งเสริมการขาย
3. จุดเด่น	3. ระดับการ	3. การเปิดตลาด	
4. ระดับคุณภาพ	หมุนเวียน ของวงจร สินค้า	4. ประเภทของพ่อค้า คนกลาง	3. ผู้ขาย (ชนิด จำนวน การคัดเลือก การ ฝึกอบรม แรงจูงใจ)
5. อุปกรณ์เสริม		5. ประเภทของสถานที่ใน	
6. การติดตั้ง		การจัดทำคลังสินค้า	
7. คำแนะนำ	4. ภูมิภาค	6. การขนส่งและจัดเก็บ	4. การโฆษณา
8. การรับประกัน	5. การลดราคา	7. ระดับการบริการ	(เป้าหมายชนิดของ สื่อ ประเภทของการ โฆษณา)
9. ชนิดของสินค้า	6. งบประมาณ	8. ช่องทางการจัดหา	
10. บรรจุภัณฑ์		9. ช่องทางการจัดการ	
11. ตรายสินค้า			5. การส่งเสริมการขาย

ที่มา: McCarthy & Perreault (1996)

นอกจากปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4Ps ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น McCarthy & Perreault (1996: 46-49) ยังกล่าวถึง การสร้างความพึงพอใจให้ลูกค้าเป้าหมายและผู้บริโภคมีเส้นทางหลายทาง เช่น ผลิตภัณฑ์สามารถมีหลายขนาดและรูปร่าง รวมไปถึงระดับคุณภาพของสินค้า และระดับการบริการที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ บรรจุภัณฑ์สามารถมีหลากหลายขนาดหลาย สีหรือวัสดุ ตรายี่ห้อสินค้า และการรับประกันสามารถเปลี่ยนแปลงได้ นอกจากนั้นการโฆษณาประชาสัมพันธ์ทั้งจากหนังสือพิมพ์นิตยสาร วิทยุ ป้ายโฆษณา โทรทัศน์ ก็สามารถเลือกใช้ตามความเหมาะสม ผู้ผลิตหรือผู้จำหน่ายสินค้าจะพิจารณาราคาของสินค้าสามารถปรับขึ้นหรือลงได้ ด้วยหลายเหตุปัจจัยจึงเป็นแรงสนับสนุนให้องค์กรตัดสินใจเลือกกระบวนการส่งเสริมการตลาด โดยใช้แนวคิดส่วนผสมทางการตลาดมาใช้ในองค์การของตน ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยต่อไปนี้

1. ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์ เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเหมาะสมของตัวผลิตภัณฑ์ เป้าหมายทางการตลาด ข้อเสนอดังกล่าว จะนำไปสู่รูปลักษณ์ของสินค้า บริการหรืออาจจะทั้ง 2 รูปแบบ ต้องจำไว้ว่า ผลิตภัณฑ์ไม่เพียงจำกัดอยู่ที่รูปร่างหน้าตา สิ่งสำคัญที่ต้องพึงระลึก คือ ผลิตภัณฑ์และบริการจะต้องสร้างความพึงพอใจและตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้ พร้อม

กับปัจจัยอื่น ๆ การตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์จะสังเกตได้ว่า การพัฒนาและจัดการกับผลิตภัณฑ์ตัวใหม่และเส้นทางของผลิตภัณฑ์ทั้งหมด จะพิจารณาลักษณะสำคัญของประเภทที่หลากหลายของผลิตภัณฑ์ที่รวมกันอยู่ภายใต้กลุ่มชั้นผลิตภัณฑ์ ซึ่งจะช่วยให้สามารถพัฒนาส่วนผสมทางการตลาดได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

2. ปัจจัยด้านสถานที่ เกี่ยวพันกับการตัดสินใจในการที่จะนำเสนอผลิตภัณฑ์สู่ตลาด เป้าหมายที่เหมาะสม หากผลิตภัณฑ์ไม่ดีพอสำหรับผู้บริโภค ก็ไม่มีประโยชน์ว่าจะขายเมื่อใดหรือที่ไหน ผลิตภัณฑ์ถูกนำเสนอแก่ผู้บริโภคผ่านการกระจายสินค้าช่องทางการกระจายสินค้ามีหลายช่องทางแล้วแต่องค์กร จากผู้ผลิตสู่ช่องทางสุดท้าย คือ ผู้ใช้หรือผู้บริโภค บางครั้งระบบของช่องทางการกระจายสินค้าก็ไม่ยากนัก อาจจะส่งตรงจากผู้ผลิตสู่ผู้บริโภคหรือผู้ใช้ทันที ซึ่งนับเป็นความพิเศษของตลาดธุรกิจและในตลาดบริการบ่อยครั้งที่ระบบจะซับซ้อนและยุ่งยากหรือหลากหลายและแตกต่างกันไปตามประเภทของพ่อค้าคนกลางหรือผู้เชี่ยวชาญ และหากผู้จัดการทางการตลาดมีเป้าหมายทางการตลาดที่แตกต่างกันหรือความต้องการที่ต่างกัน ช่องทางการตลาดของการกระจายสินค้าอาจแตกต่างกัน

3. ปัจจัยด้านการส่งเสริมการขาย เชื่อมโยงกับกิจกรรมส่งเสริมการขายมากกว่านโยบาย การโฆษณาประชาสัมพันธ์ และการขายแบบตัวต่อตัว ทั้งนี้เพราะสามารถกระตุ้นความสนใจให้อยากทดลอง และกระตุ้นการซื้อของกลุ่มลูกค้าได้มากกว่าช่องทางอื่น ๆ เช่น กรณีคู่มือลดราคา คະแนนสะสมการซื้อสินค้า ตัวอย่างสินค้า แคตาล็อก หนังสือแนะนำ หรือจดหมายเวียนงานสนับสนุนการขายมีความพิเศษ คือ สามารถนำไปใช้กับการขายแบบปัจเจกบุคคลหรือใช้กับคน จำนวนมากก็ได้ P ตัวที่ 3 หรือการส่งเสริมการตลาด (Promotion) มีความเกี่ยวข้องกับเป้าหมาย ทางการตลาดในด้านความเหมาะสมของผลิตภัณฑ์ การส่งเสริมการตลาดรวมนับตั้งแต่วิธีการขาย ดังนี้

3.1 การขายแบบตัวต่อตัว (Personal selling) เกี่ยวพันโดยตรงระหว่างผู้ขายและกำลังซื้อของผู้บริโภค การขายแบบตัวต่อตัวโดยปกติจะเป็นการขายแบบการพบหน้า (face - to - face) แต่ในบางครั้งการติดต่อสื่อสารอาจทำทางโทรศัพท์ การขายแบบตัวต่อตัวชักนำให้พนักงานขายนำ เป็นหลัก สำหรับส่วนผสมทางการตลาดจะไปใช้ ก่อให้เกิดกำลังซื้อแก่กลุ่มผู้บริโภค แต่ค่าใช้จ่าย ในการทำตลาดด้วยระบบแบบตัวต่อตัว นับว่าค่อนข้างสิ้นเปลือง บ่อยครั้งที่บุคคลพยายาม ผสมผสานการขายแบบมวลชนและการขายด้วยวิธีการส่งเสริมทางการตลาดไปพร้อม ๆ กัน

3.2 การขายแบบมวลชน (Mass selling) เป็นการสื่อสารครั้งละจำนวนมาก ๆ กับกลุ่ม ผู้บริโภคในเวลาเดียวกัน หลักการของการขายแบบจำนวนมากรัน มีดังต่อไปนี้

3.2.1 การโฆษณาที่สามารถแสดงออกมาในรูปแบบของ
ความคิดสร้างสรรค์ สินค้าหรือบริการที่มีเอกลักษณ์

3.2.2 สิ่งพิมพ์นำเสนอเมื่อไม่สามารถแสดงออกในรูปแบบของ
ความคิด สร้างสรรค์สินค้าหรือบริการ ซึ่งนับเป็นสิ่งสำคัญของการขายแบบมวลชน

3.3 ซึ่งนับเป็นงานที่ผู้จัดการฝ่ายการตลาดจะต้องผสมผสาน
กระบวนการและแบบ แผนเข้าด้วยกัน

4. ปัจจัยด้านราคา นอกจากจะพัฒนาความเหมาะสมของผลิตภัณฑ์
และการส่งเสริมการขายแล้ว ผู้จัดการที่ดีควรจะต้องวางแผนการตั้งราคาสินค้าให้เหมาะสมด้วยใน
การตั้งราคาสินค้า จำเป็นจะต้องศึกษาและทำความเข้าใจประเภทของสินค้าที่มีความใกล้เคียงกัน ซึ่ง
จะเป็นคู่แข่งใน การเจาะตลาดเป้าหมาย รวมไปถึงศึกษามูลค่าตั้งหมุดของส่วนผสมทางการตลาด
และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทดลองคาดประมาณปฏิกริยาสะท้อนกลับของลูกค้าหรือกลุ่มเป้าหมาย
ใกล้เคียงต่อสินค้า ของเรา ควรจะมีการฝึกปฏิบัติเป็นประจำในการตั้งเกณฑ์ราคาหรือระยะเวลาการ
ลดราคาผลิตภัณฑ์ รวมไปถึงกฎหมายและข้อจำกัดต่าง ๆ ในการกำหนดราคาสินค้า หากกลุ่มลูกค้าไม่
ยอมรับราคาที่ กำหนด แผนการตั้งหมุดที่ตั้งไว้ก็จะเป็นต้องปรับเปลี่ยน ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ราคาของ
สินค้าเป็น ปัจจัยสำคัญสำหรับผู้จัดการทางการตลาด

ในระยะต่อมานักการตลาดปัจจุบันมีความเห็นว่า นักการตลาด
ยุคใหม่ ไม่ควรจะ เฉพาะศาสตร์ทางการตลาด แต่จะต้องรู้ถึงศาสตร์การจัดการด้านอื่นด้วย เพราะ
ปัจจัยทางการตลาด ซับซ้อนมากขึ้น และความรับผิดชอบของผู้บริหารการตลาด ไม่ใช่เพียงแค่มุ่ง
ยอดขายเช่นในอดีต Kotler (1999: 95) กล่าวไว้ในหนังสือการตลาดสำหรับนักปฏิบัติว่าหากเขาจะ
เพิ่มตัว P ขึ้นใน 4Ps เขาจะเพิ่มตัว P ที่ 5 คือ Politics (การเมือง) และตัวที่ 6 คือ Public opinion
(มติมหาชน) เข้าไป เพราะเห็นแล้วว่า ทั้งสองปัจจัยส่งผลมากระทบต่อการปฏิบัติกิจกรรมเชิงการตลาด
โดยให้ความหมายของ P แต่ละตัว

5. การเมือง มีความหมายครอบคลุมถึงคนหมู่มาก หรือการกระทำใด
ที่ส่งผลกระทบต่อ สังคมทั้งสังคมหรือส่วนใหญ่ในสังคม ระบบการเมืองเข้ามามีอิทธิพลต่อการตลาด
อย่างมาก พิจารณาได้จากการที่นักการตลาดในปัจจุบันมักวางแผนการตลาดโดยอ้างอิงกับสถานการณ์
และนโยบายทางการเมืองของท้องถิ่น เพื่อวางแผนการตลาดให้เหมาะสมที่สุดในทางการตลาด
เกี่ยวกับการท่องเที่ยว การเมืองจึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงการสนับสนุนจากองค์กรท้องถิ่นและ
นโยบายต่าง ๆ ขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ที่สนับสนุนสภาพแวดล้อมด้านการวาง
แผนการพัฒนา และการจัดการท่องเที่ยว เพื่อที่จะดำเนินการวางแผนทางการตลาดได้สอดคล้องกับ
ระบบการเมืองของชุมชนท้องถิ่น

6. มติมหาชน คือ ความเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์ ความรู้สึก และเจตคติของสาธารณชน ซึ่งมีผลต่อความสนใจในผลิตภัณฑ์และบริการบางอย่าง กล่าวคือ หากผลิตภัณฑ์หรือบริการได้รับ ความเห็นชอบจากคนส่วนใหญ่ก็จะเห็นผลดีต่อตัวสินค้าเช่นเดียวกับการท่องเที่ยว หากประชาชน ในพื้นที่ส่วนใหญ่รับรู้และเห็นชอบ รวมทั้งเข้ามามีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวของชุมชน การจัดการท่องเที่ยวก็สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และเห็นประโยชน์กับส่วนรวมอย่างเต็มที่ เนื่องจากกิจกรรมต่าง ๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อชีวิตของผู้คน ชุมชนท้องถิ่นและสังคม ทั้งนี้ มติมหาชนจะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการธรรมาภิบาลได้นั้นจะต้องมีการดำเนินการที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ มีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม การทำประชามติต้องทำอย่างเที่ยงตรง ยุติธรรมและจริงใจ ไม่มีอคติ ทั้งนี้ ในการกำหนดกลยุทธ์ที่จะนำมาใช้ในการบริหารจัดการดำเนินการตลาด

7. บุคลากรทางการตลาด มีหน้าที่ทางการตลาดปัจจุบันประกอบด้วย ผู้ที่มีความรู้ทาง การตลาดโดยตรงและผู้ที่มีความรู้พื้นฐานด้านอื่น นักการตลาดจะต้องรู้จักเลือกใช้กลยุทธ์ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ เพราะนักการตลาด คือ รอบคอบ รอบรู้ ใส่ใจ สังเกต มองการณ์ไกล มีวินัย และจริยธรรม

8. ระยะเวลา ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของทุนในด้านการตลาด ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการ บริหารการตลาด ทั้งนี้ เพราะเป็นตัวกำหนดเงื่อนไขต่าง ๆ ของกิจกรรมทางการตลาด ที่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทางการตลาดจะต้องพิจารณาและวางแผนการตลาดให้เหมาะสมกับระยะเวลาที่เอื้ออำนวย

9. จิตวิทยา ด้านจิตวิทยาการตลาดนั้น หมายรวมถึงการศึกษ พฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคล แรงจูงใจต่อการเกิดพฤติกรรม รวมไปถึงบุคลิกภาพหรือเจตคติของ บุคคลที่จะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมกรดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ การทราบและมีความรู้ทางด้านจิตวิทยา เหล่านี้ของบุคคล สามารถส่งผลให้ผู้ที่มีบทบาทในการวางแผนการตลาดนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาและพัฒนาการตลาดและส่งเสริมการขายได้ดีขึ้น

อาภรณ์ ภูวิทย์พันธุ์ (2547) กล่าวถึงทฤษฎีเทคนิคทางการตลาดว่า การตลาดเป็นเสมือนสะพานเชื่อให้คนอื่นรู้จัก รับรู้ และยอมรับในทักษะความสามารถของผู้ประกอบการ โดยกลยุทธ์ทางการตลาดต้องเริ่มจากตัวเราก่อน นั่นก็คือ ความสามารถ หรือ Competency ที่เป็นความรู้ ทักษะ ทศนคติ การรับรู้ ความเข้าใจของตัวเราที่มีต่อ 5Ps ได้แก่

1. People เป็นกลุ่มลูกค้า ให้มองว่าไม่จำเป็นต้องเป็นลูกค้าภายนอกที่ซื้อสินค้าและ บริการของตนเท่านั้น แต่อาจจะเป็นลูกค้าภายในที่มาติดต่อ ขอข้อมูล ความช่วยเหลือ ซึ่งต้องบอกให้ได้ว่าลูกค้าของตนเป็นใคร ลูกค้าต้องการหรือคาดหวังอะไรห่างจากเรา ลูกค้าชอบหรือไม่ชอบอะไร ลูกค้าส่วนใหญ่มีความพึงพอใจในบริการของเรามากน้อยอย่างไร ข้อมูลต่าง ๆ

เหล่านี้ต้องสังเกตหรือเข้าไปพูดคุยเพื่อสอบถามความคิดเห็นจากลูกค้าโดยตรง

2. Product เราต้องรับรู้ว่าคุณค่าหรือบริการที่เรารับผิดชอบอยู่นั้นคืออะไร แต่จะมีสักกี่คนที่รู้ว่าสินค้าและบริการที่ทำอยู่นั้นมีคุณภาพได้มาตรฐานดีมากน้อยแค่ไหน สินค้าที่เราผลิตหรือทำขึ้นนั้นเป็นที่ถูกอกถูกใจของลูกค้าบ้างหรือไม่ แล้วจะอย่างไรให้สินค้าหรือ Product ของเรา เป็นที่ยอมรับในสายตาของลูกค้า เช่น คุณเป็นผู้จัดการฝ่ายบุคคล สินค้าของคุณคือ การบริหารและ พัฒนาคนในองค์กร คุณคิดว่าทำอย่างไรให้ลูกค้าหรือพนักงานในองค์กรมาใช้ บริการจากคุณ พยายามหาวิธีการที่จะตอบสนองความต้องการของพนักงาน

3. Process กระบวนการหรือขั้นตอนการทำงานมีประสิทธิภาพหรือไม่ ซึ่งดูได้จากมีข้อร้องเรียนถึงการให้บริการหรือไม่ คุณภาพงานไม่ได้มาตรฐานตามที่กำหนดขึ้นหรือไม่ จะต้องมีการทบทวนกระบวนการทำงานเพื่อให้ตอบสนองความต้องการของลูกค้ามากที่สุด ตระหนักไว้เสมอว่าขั้นตอนการทำงานที่มีประสิทธิภาพจะทำให้คุณมีเวลาพอที่จะทำงานอื่น ๆ อีกมาก

4. Promotion เป็นนโยบายด้านการส่งเสริมการขายด้วยวิธีการลด แลก แจก แถม หรือการให้บริการด้านอื่น ๆ

5. Price ราคาคือต้นทุน (Cost) และผลตอบแทนหรือผลกำไร (Profit) ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ต้นทุนมิใช่เป็นเพียงต้นทุนที่เป็นตัวเงิน (Monetary Price) ที่เกิดขึ้นเท่านั้น ต้นทุนยังหมายรวมถึงต้นทุนด้านเวลา (Time Cost) เป็นเวลาที่ใช้ไปกับการทำงานนั้น ๆ และต้นทุนด้าน พลังงาน (Energy Cost) เป็นความเหน็ดเหนื่อยหรือความยากลำบากในการบริหารงานต่าง ๆ ซึ่งต้อง พยายามทำให้ต้นทุนที่เป็นตัวเงิน เวลาและพลังงานลดลง โดยเน้นให้เกิดผลตอบแทนหรือผลกำไรที่ เพิ่มขึ้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

เพ็ญจันทร์ สังข์แก้ว (2553) ศึกษาวิจัยการพัฒนาเอกลักษณ์ลายผ้าทอพื้นบ้าน ชาวไทยภูเขาเผ่าม้ง ตำบลเข็กน้อย อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาลายผ้าทอพื้นบ้านชาวเขาเผ่าม้ง 2) เพื่ออนุรักษ์ลายผ้าทอแบบพื้นบ้านอย่างน้อย 2 ลาย 3) เพื่อประดิษฐ์ลายผ้าทอแบบร่วมสมัยจำนวนไม่น้อยกว่า 2 ลาย การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ การวิเคราะห์เอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ และการบันทึกจากเวทีสนทนา กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ ประชาชนกลุ่มอาชีพวัฒนธรรมม้ง เข็กน้อยและผู้สนใจในตำบลเข็กน้อย อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 40 คน ได้มาโดยการ เลือกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ผลการวิจัยพบว่า (1) ลายผ้าทอชาวเขาเผ่าม้ง สามารถจำแนกได้ 3

รูปแบบ คือ 1) ลายผ้าปักมือ ประกอบด้วย กลุ่มปักมือด้วยเส้นด้ายและกลุ่มงานปักมือด้วยวัสดุ ตกแต่ง 2) ลายผ้าตัดปะทับสอยประกอบด้วย กลุ่มลายเข้ามูมเหลี่ยมและกลุ่มลายเข้ามูมโค้ง 3) ลายผ้าเขียนเทียน ประกอบด้วย กลุ่มลายดอกและกลุ่มลายแถว (2) ผลการอนุรักษ์ลายผ้าทอแบบพื้นบ้าน โดยดำเนินการใน 4 ขั้นตอนคือ 1) การพัฒนาและฟื้นฟูการปลูกต้นกัญชง 2) การทอผ้าใยกัญชง 3) การพัฒนาอุปกรณ์ทอผ้า และ 4) การพัฒนาลายเขียนเทียน ทำให้ได้ลายโบราณ คือ ลายจำเภาพัง ลายจำเภาปลี ลายที่ประดิษฐ์ไว้บนเป้ ได้แก่ ลายประชุมชนชาติ ลายฝูงเต่าเป้ ลายเต่าน้อย ลายกากบาท ลายสามเหลี่ยมบ้านมั่ง ลายภูเขาน้อย ลายลูกศร ลายแหลม ลายสามเหลี่ยมบ้านมั่งสองชั้น และมีลายเขียนเทียนที่ใช้ทำเสื้อผ้า กระเป๋า ถุงย่าม ผ้าโพกหัว ผ้าพันน่อง เช่น ลายหอยดาว ลายตีนช้างไส้เดือน ลายหอยคูไปไม้ ลายหัวใจแม่ฮ้าง ลายหอยไปไม้ลาก ลายหอยแครง ลายจักกางเขนลูกศร ลายจักกางเขนแม่มาย 3) ผลการประดิษฐ์ลายผ้าทอแบบร่วมสมัย ทำให้ได้ ลายบ้านแสนสุข ลายลูเซ่ ลายเก๋อ จากนั้นได้นำผ้าทอลายต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นไปจัดประกวด ผลปรากฏว่า รางวัลชนะเลิศอันดับ 1 คือ ลายเก๋อ รองชนะเลิศอันดับ 2 คือ ลายจำเภาปลี และอันดับ 3 คือ ลายป่า

สร้อยญา ภักดีสุวรรณ (2553) ศึกษาวิจัยการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของจังหวัดมหาสารคาม ในบริบทวัฒนธรรมร่วมสมัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกระบวนการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ในจังหวัดมหาสารคามให้มีความร่วมสมัย ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน การศึกษาครั้งนี้ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่า การทำความเข้าใจกับบริบทวัฒนธรรมร่วมสมัยในมิติที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ในจังหวัดมหาสารคาม น่าจะเป็นแนวทางในการออกแบบให้มีความร่วมสมัยมากขึ้น การศึกษาใช้วิธีวิทยาแบบพหุวิธี (multiple methodologies) ทั้งวิธีเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง โดยการทำแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การปฏิบัติการทดลอง การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนของกระบวนการออกแบบ และใช้กระบวนการออกแบบลวดลายผ้าพื้นคอไหมมัดหมี่สำหรับกลุ่มอาจารย์และเจ้าหน้าที่ผู้หญิงในมหาวิทยาลัยมหาสารคามอายุ 25-35 ปี เป็นกรณีศึกษา ข้อมูลที่ได้นำมาประเมินสถานการณ์ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคในการพัฒนากระบวนการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของจังหวัดมหาสารคามให้มีความร่วมสมัย ผลจากการศึกษา สามารถสรุปประเด็นที่พบได้ ดังนี้ การศึกษาบริบทวัฒนธรรมร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของจังหวัดมหาสารคาม ทำให้เข้าใจสถานการณ์การทอผ้าในจังหวัดมหาสารคามในปัจจุบัน ประเด็นปัญหาที่แท้จริงในปัจจุบัน และแนวคิดการออกแบบที่เหมาะสมกับยุคสมัย การออกแบบตามขั้นตอนของกระบวนการออกแบบ ทำให้การทำงานเป็นระบบสามารถกำหนดแนวทางการออกแบบได้ตรงตามจุดประสงค์ เป็นผลให้กลุ่มเป้าหมายมีความพึงพอใจในผลงานการออกแบบ แต่ก็ยังมีปัญหาที่ต้องปรับปรุงแก้ไข ในเรื่องการทอผ้าที่ยังไม่ค่อยตรงตามแบบที่ได้ออกแบบไว้ โดยการปรับทัศนคติในเรื่องแนวคิดการออกแบบให้ตรงกัน ระหว่างนักออกแบบกับช่างทอผ้า เพื่อให้ช่างทอผ้าเข้าใจวัตถุประสงค์

การออกแบบมากยิ่งขึ้น โดยนักออกแบบควรจะมีเวลาทำงานร่วมกับช่างทอผ้าในขั้นตอนการสร้างต้นแบบผลิตภัณฑ์อย่างใกล้ชิด

รจนา จันทราสา กนิษฐา เรื่องวรรณศักดิ์ และภานุ พัฒนปณิธิพงศ์ (2553) ศึกษาและพัฒนาเอกลักษณ์ลวดลายบ้านเชียงเพื่อประยุกต์ใช้กับผลิตภัณฑ์ผ้าแปรรูปพันท์บาติก เพื่อพัฒนารูปแบบเป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรมของที่ระลึกจังหวัดอุดรธานี โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อวิเคราะห์เอกลักษณ์ลวดลายบ้านเชียง ในการนำมาประยุกต์ร่วมกับผลิตภัณฑ์ผ้าแปรรูปพันท์บาติกได้ 2) เพื่อออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าแปรรูปพันท์บาติกจังหวัดอุดรธานี จำนวน 3 ผลิตภัณฑ์ ให้มีความสวยงามเหมาะสมกับเอกลักษณ์ลวดลายบ้านเชียง และ 3) เพื่อประเมินผลิตภัณฑ์ผ้า แปรรูปพันท์บาติกที่มีต่อผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผ้าที่ออกแบบและพัฒนานำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ จำนวน 3 ผลิตภัณฑ์ กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนจังหวัดอุดรธานี 100 คน สอบถามให้ได้มาซึ่งเอกลักษณ์ลวดลายบ้านเชียงที่เหมาะสมในการประยุกต์ร่วมกับผ้าแปรรูปพันท์บาติก แล้วประเมินรูปแบบโดยผู้ผลิตผลิตภัณฑ์ชุมชน จำนวน 3 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบจำนวน 3 ท่าน เพื่อประเมินความเหมาะสมของรูปแบบในการประยุกต์ร่วมกับผลิตภัณฑ์ จากนั้นสร้างต้นแบบแล้วประเมินผลวัดระดับความคิดเห็นของผู้บริโภคต่อผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผ้าแปรรูปพันท์บาติกที่ได้จากการออกแบบ ผลการวิจัยพบว่า 1) เอกลักษณ์ลวดลายบ้านเชียงที่สามารถสื่อถึงเอกลักษณ์บ้านเชียงได้ชัดเจนมากที่สุด คือ ลวดลายขดกันหอยของบ้านเชียง ผู้บริโภคมีความต้องการผลิตภัณฑ์หัตถกรรมของที่ระลึกจังหวัดอุดรธานีจากผ้าแปรรูปพันท์บาติกลายบ้านเชียงประเภทชุดผ้าปูที่นอนมากที่สุด รองมาคือเพอร์เนเจอร์ เก้าอี้ และโคมไฟประดับบ้านตามลำดับ 2) ผลการวิเคราะห์การออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าแปรรูปโดยผู้เชี่ยวชาญการออกแบบ รูปแบบของชุดผ้าปูที่นอน เก้าอี้ และโคมไฟที่ออกแบบและพัฒนานั้นมีความเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย เหมาะสมกับวัสดุและกรรมวิธีการผลิต มีความสวยงามและลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์อยู่ในระดับมากที่สุด 3) ผลการวิเคราะห์ระดับความคิดเห็นของผู้บริโภคต่อผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผ้าแปรรูปพันท์บาติก มีความพึงพอใจเก้าอี้ที่นั่งเล่นมากที่สุด รองลงมาคือ ชุดผ้าปูที่นอน และโคมไฟประดับบ้าน ตามลำดับ

พระมหาไชยา หมั่นบรรจง (2554) ศึกษาวิจัยเรื่องผ้าชัยภูมิ: แนวทางการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) ศึกษาความเป็นมาการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติจังหวัดชัยภูมิ 2) ศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดชัยภูมิ และ 3) ศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดชัยภูมิ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต และแบบสนทนากลุ่ม มีการเก็บรวบรวมข้อมูล ศึกษาจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ข้อมูลภาคสนามได้จากการสำรวจ การสัมภาษณ์การสังเกตและการสนทนากลุ่มจากผู้ 23 คน ผู้

ปฏิบัติ 33 คน และผู้ให้ข้อมูลทั่วไป 15 คน ในเขตพื้นที่อำเภอบ้านเขาวง อำเภอภูเขียว และอำเภอนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ผลการวิจัยพบว่าจังหวัดชัยภูมิมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน อุปกรณ์ในกระบวนการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติมีความเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตแต่ในส่วนของวิธีการและขั้นตอนของการทอผ้ายังคงมีเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นชาวจังหวัดชัยภูมิมีความนิยมในการทำผ้าไหมและฝ้ายมาย้อมสีธรรมชาติซึ่งผ่านกระบวนการผลิตโดยเริ่มตั้งแต่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การปลูกฝ้าย การทำเส้นใยไหมและฝ้าย การตกแต่งลวดลายด้วยการมัดหมี่ และการเก็บซิด การย้อมสีนั้นมียังสีที่ได้จากพืชและจากสัตว์ แต่โดยส่วนมากใช้พืชพรรณตามธรรมชาติเป็นวัตถุดิบในการให้สีโดยเน้นสีที่มีความเข้มและเงางาม สภาพปัจจุบันและปัญหาการใช้ภูมิปัญญาในการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติของจังหวัดชัยภูมิมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น ธรรมชาติที่อยู่โดยรอบชุมชนมีความสำคัญต่อการหาวัตถุดิบทางธรรมชาติเพื่อนำมาซึ่งวัตถุดิบที่ให้สีผ้าที่ชาวจังหวัดชัยภูมิให้ความสำคัญและเป็นที่ยอมรับผลิตกันมากได้แก่ผาฝ้ายและผ้าไหมโดยการออกแบบลวดลาย สำหรับการย้อมสีนั้นได้แก่การมัดหมี่เป็นสำคัญ เริ่มจากการผลิตเส้นใย การย้อมสีธรรมชาติ การทอผ้าผืน การออกแบบลวดลายและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ ด้านสภาพปัญหาการใช้ภูมิปัญญาในการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติของจังหวัดชัยภูมิที่พบได้แก่ด้านวัตถุดิบ อุปกรณ์ขั้นตอนวิธีการ บุคลากรและกระบวนการผลิต แนวทางการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการผลิตผ้าทอย้อมสีธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดชัยภูมิสามารถทำได้โดยมีการร่วมกันทำงานเป็นกลุ่ม คือ 1) กลุ่มผลิตเส้นใย 2) กลุ่มย้อมสีธรรมชาติ 3) กลุ่มทอผ้าผืน 4) กลุ่มออกแบบลวดลายและ 5) กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมสีธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดวิธีการประดิษฐ์อุปกรณ์ในการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติอีกด้วย

ศักดิ์ชาย สิกขา, ประทับใจ สิกขา, วีระ พันธุ์สุวรรณ, ณพวรรณ จัมปะโสม, เสกสันต์ ศรีสันต์ และประสิทธิ์ พวงบุตร (2555) ศึกษาอัตลักษณ์ท้องถิ่นเพื่อสร้างสรรค์ลายผ้าแถบ ลุ่มน้ำโขง : กรณีศึกษาบ้านกุ่ม ตำบลโขงเจียม ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ได้ผลการวิจัยสรุปเป็นสองประเด็น ประเด็นแรกพบว่าอัตลักษณ์ท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำโขงจำแนกได้สองลักษณะคือ (1) อัตลักษณ์ในภาพรวมของลุ่มน้ำโขง เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค ลักษณะความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น โขดหิน เกาะแก่ง หาดทราย พืชพรรณ สายพันธุ์ของสัตว์น้ำ อุปกรณ์ประมง เป็นต้น (2) อัตลักษณ์เฉพาะพื้นที่ของลุ่มน้ำโขง เช่น ฮูปแต้มในอุทยานผาแต้ม เสาคเอเลีย บั้งไฟพญานาค เป็นต้น ดังนั้นในการนำอัตลักษณ์มาใช้ในงานออกแบบลวดลายบนผืนผ้าอาจเกิดได้ทั้งในสองลักษณะ ทั้งนี้เกณฑ์ในการเลือกต้องพิจารณาจากหลายองค์ประกอบ เช่น ความยากง่ายในการนำมาออกแบบและผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ ความสอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคและรูปแบบของผลิตภัณฑ์ ประเด็นที่สองพบว่าการพัฒนาลายผ้าโดยใช้เทคนิคมัดย้อมมีข้อจำกัดในการเลือกลายอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งรูปแบบของการใช้เทคนิคมัดย้อมต้องใช้ภาพหรือลายเส้นที่ไม่มี

รายละเอียดซับซ้อนนัก ในการนี้ ข้อเสนอของรูปแบบที่ง่ายต่อการผลิตคือการใช้ลายผ้าที่มาจากปลา
ลุ่มน้ำโขง บั้งไฟพญานาคและคลื่นน้ำ โดยเลือกจัดวางตำแหน่งบนผ้าพันคอและผ้าคลุมไหล่ซึ่งเป็น
ผลิตภัณฑ์ในกลุ่มที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคและจัดอยู่ในกลุ่มผลิตภัณฑ์ร่วมสมัย

จรัสพิมพ์ วังเย็น, ธวัชชัย แสงน้ำเพชร, อาภาพรรณ ยุเหล็ก และพจนา นุ่มหันทต์ (2556)
ศึกษาการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากผ้าขาวม้าโดยใช้แนวคิดภูมิท้องถิ่นกับแนวคิดการออกแบบแฟชั่นเพื่อ
พัฒนาอาชีพและผลิตภัณฑ์ชุมชน อำเภอวารินนิवास จังหวัดสกลนคร โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างองค์
ความรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากผ้าขาวม้าในรูปแบบเสื้อผ้าสำเร็จรูปเพื่อเป็นแนวทางการสร้างสรรค์
ผลิตภัณฑ์ให้กับชุมชน จากนั้นต่อยอดองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ให้กับกลุ่มชุมชน และ
สร้างมาตรฐานให้กับสินค้ารวมถึงการเพิ่มกลุ่มเป้าหมายในการบริโภค นอกจากนี้ยังเพื่อส่งเสริมให้
เกิดนวัตกรรมในการออกแบบผลิตภัณฑ์ การสร้างสรรค์เชิงพาณิชย์ และสร้าง อัตลักษณ์ให้กับชุมชน
คณะวิจัยใช้แบบสอบถามเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการและความพึงพอใจที่มีต่อรูปแบบเสื้อผ้าจาก
ผ้าขาวม้าของสุภาพสตรีที่อยู่ในวัยทำงานอายุระหว่าง 25 ปี - 35 ปี ที่อาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร
และปริมณฑลจำนวน 200 คน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปปรับใช้ในการออกแบบ และผลิตเสื้อผ้าจาก
ผ้าขาวม้า ผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาการทอผ้าขาวม้าของกลุ่มชุมชน อำเภอวารินนิवास จังหวัด
สกลนคร เป็นภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น จากการผลิตเพื่อใช้สอยภายใน
ครัวเรือน จึงมีรูปแบบลวดลายและการใช้สีตามวัสดุที่หาได้จากท้องถิ่น เมื่อนำมาออกแบบเป็น
ผลิตภัณฑ์ในกลุ่มเสื้อผ้าจึงจำเป็นต้องใช้เทคนิคในการตัดต่อผ้าและการประยุกต์การจัดวางลวดลาย
ของผ้าขาวม้า เพื่อให้มีรูปแบบและลวดลายที่น่าสนใจและเหมาะสมกับแนวโน้มแฟชั่น ซึ่งกลุ่มชุมชน
ได้รับความรู้และสามารถนำภูมิปัญญาการทอผ้าขาวม้ามาผสมผสานแนวคิดการออกแบบแฟชั่น
สร้างสรรค์เป็นรูปแบบเสื้อผ้าในกลุ่มชุดทำงานสุภาพสตรี เพื่อการสร้างอาชีพเดิมและส่งเสริมอาชีพ
ใหม่ให้กับกลุ่มคนในชุมชน

จินตนา ลิ้นโพธิ์ศาล (2554) ศึกษาคุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับการ
นำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม
กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าพื้นเมือง จังหวัดสกลนคร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ค้นหาคุณค่าอัตลักษณ์ของ
ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นประเภทผ้าทอมือของชุมชนในท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร ที่นำมาต่อยอดส่งเสริม
การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม 2) ศึกษาแนวทางการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือมาเพิ่ม
มูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนการสร้างรายได้ให้แก่ผู้ผลิตงานและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม
ของท้องถิ่นจังหวัดสกลนคร 3) จัดทำเส้นทางการศึกษาวัฒนธรรมเชิงท่องเที่ยวของผ้าพื้นเมืองที่
สำคัญทั้ง 4 ประเภทของจังหวัดสกลนครคือ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายผสมใยสังเคราะห์ ผ้าฝ้ายผสมไหม
กับเครือข่ายการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ โดยการเลือก
แบบเจาะจงจากกลุ่มผู้ผลิตผ้าทอมือในเขตจังหวัดสกลนครที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นด้านการทอผ้า ด้าน

วัฒนธรรม และด้านการท่องเที่ยว จำนวน 12 อำเภอ อำเภอละ 1 กลุ่ม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ผู้ประกอบการผลิตผ้าทอพื้นเมือง ผู้ออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมือง ผู้เคยเป็นช่างทอผ้า ร้านค้าผ้าทอพื้นเมือง เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พัฒนาการ และครู วิเคราะห์ข้อมูลจากกระบวนการ SWOT Analysis (จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส อุปสรรค) โดยการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า คุณค่าอัตลักษณ์ผ้าทอมือในจังหวัดสกลนครสามารถนำมาต่อยอดส่งเสริมการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจได้อย่างเป็นรูปธรรมได้อย่างหลากหลาย

ธนวัฒน์ ฝอยจันทร์ (2557) ศึกษาการออกแบบกราฟิกจากอัตลักษณ์อีสานเพื่ออุตสาหกรรมเชิงวัฒนธรรม โดยกำหนดวัตถุประสงค์ในการวิจัย 3 ประการ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์อัตลักษณ์งานศิลปหัตถกรรมอีสาน สำหรับนำมาใช้ในการออกแบบ 2) เพื่อออกแบบกราฟิกจากอัตลักษณ์ศิลปหัตถกรรมอีสาน 3) เพื่อนำผลงานการออกแบบกราฟิกจากอัตลักษณ์ศิลปหัตถกรรมอีสานมาออกแบบเป็นผลิตภัณฑ์ กรอบแนวคิดด้านการออกแบบ ยึดหลักการออกแบบกราฟิกตามทฤษฎีการออกแบบของสมศิริ อรุโณทัย ได้แก่ หลักเอกภาพ หลักความสมดุล และหลักจุดสนใจ ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีขอบเขตการดำเนินการวิจัย ได้แก่ ขอบเขตด้านพื้นที่ คือ การศึกษาศิลปหัตถกรรมอีสานในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและ ขอบเขตด้านเนื้อหา คือ การศึกษาศิลปหัตถกรรมอีสาน สำหรับกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย คือ ศิลปหัตถกรรมอีสานในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจงในการคัดเลือกศิลปหัตถกรรมอีสานในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี แล้วสร้างแบบสอบถามเพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปหัตถกรรมอีสานได้ตอบแบบสอบถาม เพื่อทำการคัดเลือกงานศิลปหัตถกรรมอีสานในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีที่มีความโดดเด่น ซึ่งผลการวิจัยสามารถสรุปได้ว่า ชนหมากอีสาน (เขียนหมาก) เป็นงานศิลปหัตถกรรมอีสานที่มีความโดดเด่นมากที่สุด หลังจากได้ผลสรุปแล้ว ผู้วิจัยได้ทดลองออกแบบกราฟิกที่ใช้แรงบันดาลใจจากชนหมากอีสานและพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ โดยทดลองพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์เชิงวัฒนธรรม เพื่อให้สอดคล้องกับอุตสาหกรรมเชิงวัฒนธรรม

อนุชิต เปรมปรี (2557) ศึกษาวิจัยการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ผ้าแพรวา ผ้ายกทอง เพื่อเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชน โดยมีความมุ่งหมาย 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้ายกทองของชุมชนอีสาน 2) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันของการผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้ายกทองของชุมชนอีสาน และ 3) เพื่อศึกษาการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้ายกทอง เพื่อเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชนอีสาน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ กลุ่มทอผ้าและผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ บ้านชนบท จังหวัดขอนแก่น กลุ่มทอผ้าและผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าแพรวา บ้านโพน จังหวัดกาฬสินธุ์ และกลุ่มทอผ้ายกทอง “จันทร์ โสมา” และกลุ่มผลิตผลิตภัณฑ์ผ้ายกทอง

จังหวัดสุรินทร์ รวมผู้ให้ข้อมูล จำนวน 99 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยใช้เทคนิคการตรวจสอบแบบสามเส้าและนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยสามารถจำแนกออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้ (1) ประวัติความเป็นมาการผลิตผลิตภัณฑ์ ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้ายกทองของชุมชนอีสาน พบว่า เกิดจากบรรพบุรุษได้ประกอบอาชีพผลิตและค้าผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้ายกทอง กลายเป็นมรดกตกทอดมายังรุ่นลูกรุ่นหลานจนถึงปัจจุบัน ให้ลูกหลานได้ยึดเป็นอาชีพทำมาหากินสร้างรายได้ให้กับครอบครัวปีหนึ่งเป็นมูลค่าจำนวนมาก (2) สภาพปัจจุบันของการผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้ายกทองของชุมชนอีสาน พบว่า มุ่งเน้นเพื่อให้เป็นผลิตภัณฑ์เอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มตน ซึ่งแต่ละแห่งมีวิธีการที่ไม่แตกต่างกัน พอสรุปได้ดังนี้ ด้านผู้ผลิต แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ตามลักษณะการประกอบการคือ กลุ่มแรก กลุ่มผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าอิสระ จะเป็นช่างผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าตามวิถีชีวิตของชุมชนชาวอีสาน ซึ่งจะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่มักใช้เวลาว่างทำผลิตภัณฑ์ผ้าเพื่อไว้ใช้สอยในครอบครัว และจำหน่ายให้กับคนในหมู่บ้านหรือผู้ที่สนใจทั่วไป ผลผลิตมีไม่มากหากสิ่งจำเป็นต้องใช้เวลานาน หรือต้องสั่งจองกันเป็นเวลาหลายสัปดาห์ รายได้จากการผลิตผลิตภัณฑ์ พอเลี้ยงตนเองและครอบครัวอยู่ได้ กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มทอผ้าและผลิตผลิตภัณฑ์ ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้ายกทองเพื่อเป็นธุรกิจขนาดย่อมของครอบครัว โดยเป็นธุรกิจแบบครบวงจร ตั้งแต่การทอผ้า การผลิตผลิตภัณฑ์จากผ้าเป็นเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายสำเร็จรูป เครื่องใช้ในสำนักงาน ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม ด้านวัสดุ อุปกรณ์ และเทคโนโลยี ปัจจุบัน มีการนำวัสดุ อุปกรณ์ และเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาปรับใช้ในการผลิตผลิตภัณฑ์ ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้ายกทอง ได้แก่ มีการซื้อเครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ไฟฟ้า เช่น จักรเย็บผ้า จักรโพงริม กรรไกรไฟฟ้า ทำให้สามารถทำการผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ได้อย่างรวดเร็ว ผลิตได้ครั้งละจำนวนมาก ด้านรูปแบบ สีสันทัน คุณภาพ และประโยชน์ใช้สอย รูปแบบแบบดั้งเดิมไม่ทันสมัยและน่าสมัย เนื้อผ้าไม่แน่น ลวดลายผ้าเป็นลวดลายที่ทำได้ง่าย ไม่ละเอียดประณีตสีสันทันไม่สะดุดตาตกสีได้ง่าย (3) การบูรณาการการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ผ้าแพรวา ผ้ายกทอง พบว่า แนวทางในการออกแบบ และพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา ผ้ายกทอง คือ 1) การสร้างค่านิยมให้กับผู้ผลิต 2) การพัฒนาวัสดุ อุปกรณ์ และเทคโนโลยีในการผลิต 3) การออกแบบ และพัฒนารูปแบบ สีสันทัน คุณภาพ และประโยชน์ใช้สอย และ 4) การออกแบบ และพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่น่าเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา ผ้ายกทอง มาออกแบบ และพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ชุดเสื้อผ้าสตรี เสื้อผ้าบุรุษ กระเป๋าแฟชั่น กระเป๋าแท็บเล็ต เนคไท และผ้าคลุมไหล่ โดยสรุป การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา ผ้ายกทอง เพื่อเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชน ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา สภาพปัจจุบัน

ของผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา ผ้ายกทอง อันจะเป็นข้อมูลสำหรับการออกแบบ และพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าที่มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่นอีสานเพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน สามารถแข่งขันได้ในเวทีตลาดโลกได้อย่างยั่งยืน

ทองเจือ เขียดทอง (2558) ศึกษาวิจัยเรื่อง ผลิตภัณฑ์ผ้าปักม้ง: การออกแบบเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาภูมิปัญญาลายผ้าปักม้ง 2) ศึกษาแนวทางพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าปักม้ง 3) พัฒนาลายและผลิตภัณฑ์จากผ้าปักม้งเพื่อเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เครื่องมือวิจัยคือแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ เก็บข้อมูลภาคเอกสารและภาคสนามจากผู้รู้ 25 คน ผู้ปฏิบัติ 56 คน และผู้เกี่ยวข้อง 20 คน ตรวจสอบความถูกต้องโดยใช้เทคนิคแบบสามเส้า และนำเสนอข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า งานภูมิปัญญาด้านผ้าปักของชนเผ่าม้ง มีการสืบทอดในครอบครัวและชุมชนเป็นภูมิปัญญาที่ติดไปกับการอพยพจนเป็นอัตลักษณ์ประจำเผ่าได้อย่างชัดเจน โดยจำแนกลายได้เป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มลายผ้าปักม้งโบราณที่มีที่มาจากธรรมชาติ และอักษรม้งโบราณ 2) กลุ่มลายสมัยใหม่ ที่มีที่มาจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในด้านกระบวนการผลิตมีการปักหลากหลายวิธี คือ การปักด้ายหรือไหม (Embroidery) ได้แก่ วิธีการปักลายขีดเดินเส้น วิธีการปักไขว้ (แบบครอสติค) การปักลายดอกเข้าเครื่องหมายบวก วิธีการปักลูกโซ่ การปักทึบ และวิธีการปักสอยเป็นภาพวิถีชีวิตชาวม้ง การปะสอย (Applique) ได้แก่ วิธีการปะสอยแบบรูปเรขาคณิต วิธีการปะปักสอยด้วยตัดผ้าเป็นลวดลายแล้วปะบนผ้าสีต่าง ๆ และวิธีการแบบผสม (Mixed technique) ได้แก่ วิธีการทำผ้าบาติกผสมการปะสอย สภาพปัญหาที่พบคือ งานผ้าปักม้ง ผู้ผลิตส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ชาวผู้สืบทอด และขาดการพัฒนาลายใหม่ ๆ แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าปักม้งควรเน้นที่คุณค่าและการสร้างมูลค่าเพิ่ม และควรมีการรวบรวมลายผ้าปักม้งเพื่อเป็นต้นแบบในการพัฒนาต่อไปได้ง่ายขึ้น มีรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย สามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าปักม้ง ผู้วิจัยใช้แนวทางการออกแบบผลิตภัณฑ์ด้วยกลยุทธ์การออกแบบรูปแบบร่วมสมัย วัสดุจากเส้นใยธรรมชาติและวัสดุจากใยสังเคราะห์ ส่วนลายผ้าที่นำมาใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ควรแสดงความเป็นอัตลักษณ์ของชาวเขาเผ่าม้ง และเน้นความงามร่วมกับประโยชน์ใช้สอยเพื่อเพิ่มมูลค่าเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์

ศิริมภา จุลนวล (2558) ศึกษาศิลปะการแสดงโนราเพื่อการออกแบบผลิตภัณฑ์ตกแต่งภายในที่อยู่อาศัย โดยศึกษาองค์ประกอบของโนราในด้านต่าง ๆ เพื่อนำเอกลักษณ์ที่โดดเด่นมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบและเป็นการถ่ายทอดอัตลักษณ์มรดกทางวัฒนธรรมในงานออกแบบผลิตภัณฑ์ตกแต่งบ้าน การดำเนินการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ควบคู่กันไป โดยใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์และแบบสอบถาม กลุ่มตัวอย่างตัวแทนของคณะโนราในด้านเอกลักษณ์ที่สะท้อนความเป็นโนรา และกลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับการใช้ผลิตภัณฑ์ตกแต่งบ้าน ประเมินรูปแบบผลิตภัณฑ์โดยผู้เชี่ยวชาญและทดสอบความพึงพอใจจากกลุ่มผู้บริโภคซึ่งวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ค่าร้อยละ

ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และทดสอบค่า t-test จากการดำเนินการวิจัยพบว่า เอกลักษณะที่สามารถรับรู้ได้ชัดเจนที่สุดคือด้านเครื่องแต่งกายของโนรา และออกแบบผลิตภัณฑ์สำหรับตกแต่งห้องรับแขกตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย จึงนำมาสู่แนวคิดในการออกแบบผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างบรรยากาศให้ห้องรับแขกประกอบด้วยชุดโคมไฟ สตุล และหมอนอิง โดยให้ชุดผลิตภัณฑ์รู้สึกน่าศรัทธา มีความสง่างาม มั่นคง ตามอารมณ์ความรู้สึกของโนรา ผลความพึงพอใจของผู้บริโภคต่อผลิตภัณฑ์รูปแบบที่ 1 ในระดับความพึงพอใจระดับมาก และความพึงพอใจต่อผลิตภัณฑ์รูปแบบที่ 2 ในระดับความพึงพอใจระดับมาก จากการทดสอบ t-test พบว่าเกณฑ์การประเมินคุณค่าและรูปแบบของผลิตภัณฑ์ของผลิตภัณฑ์รูปแบบที่ 1 และรูปแบบที่ 2 มีความแตกต่างกันที่ระดับนัยสำคัญ 0.05 โดยรูปแบบที่ 2 มีคะแนนมากกว่ารูปแบบที่ 1 ซึ่งรูปแบบที่ 2 สามารถสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของโนราได้ชัดเจน

กนกแก้ว ศรีสุข (2558) ศึกษาวิจัยเรื่องผ้าทอนาหมื่นศรีและผ้าทอเกาะยอ : การประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการผลิตผ้าทอนาหมื่นศรีและผ้าทอเกาะยอ 2) ศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางการจัดการการแก้ปัญหาผ้าทอนาหมื่นศรี และผ้าทอเกาะยอ และ 3) เพื่อศึกษาหารูปแบบการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอนาหมื่นศรีและผ้าทอเกาะยอเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนโดยเลือกศึกษาในชุมชนทอผ้านาหมื่นศรีและกลุ่มชุมชนทอผ้าเกาะยอ การเก็บข้อมูลมีทั้งข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลภาคสนาม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยแบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ แบบสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้รู้ 11 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ 10 คนและกลุ่มผู้เกี่ยวข้อง 16 คน รวมทั้งสิ้น 37 คน จากนั้นนำข้อมูลมาตรวจสอบความถูกต้องโดยใช้เทคนิคแบบสามเส้า วิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมาย และนำเสนอผลการวิจัย ในรูปแบบพรรณนา วิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ผ้าทอนาหมื่นศรีและผ้าทอเกาะยอ เป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ซึ่งผ้าทอนาหมื่นศรีมีลายผ้ากว่า 30 ลาย ส่วนผ้าทอเกาะยอมีลายผ้ากว่า 40 ลาย วัตถุประสงค์ที่ใช้ในปัจจุบันคือ ฝ่ายส่งเคราะห์ที่สั่งซื้อจากกรุงเทพมหานคร ใช้ที่บ้านและที่กระตักในการทอ มีการออกแบบลวดลายโดยยึดตามลายเดิมหรือสร้างลายใหม่และดัดแปลงเป็นลายที่แปลกไปจากเดิม ส่วนการออกแบบผลิตภัณฑ์ เดิมเน้นเฉพาะผ้าผืนอย่างเดียวต่อมาได้มีการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ สภาพปัญหาและแนวทางการจัดการการแก้ปัญหาของผ้าทอนาหมื่นศรีและผ้าทอเกาะยอ มีความคล้ายคลึงกันดังนี้ 1) ด้านการสั่งซื้อวัตถุดิบ วัตถุดิบส่งล่าช้าและสีของฝ้ายแตกต่างกัน หากไม่ได้สั่งซื้อในคราวเดียว แนวทางแก้ไขคือการวางแผนการสั่งซื้อล่วงหน้า 2) ด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์คือผลิตในรูปแบบเดิม ๆ ไม่หลากหลาย ไม่ทันสมัย ไม่ตรงกับความต้องการของลูกค้า และขาดเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น แนวทางแก้ไขคือ ต้องสำรวจความต้องการของกลุ่มลูกค้าก่อนการผลิต 3) ด้านบุคลากร คือ ขาดผู้เขียนแบบที่มีความสามารถและช่างตัดเย็บที่มีความเชี่ยวชาญ แนวทางแก้ไขคือการสนับสนุน

ให้บุคลากรของกลุ่มได้อบรม ศึกษาร่วมวางแผนในการออกแบบผลิตภัณฑ์ให้ตรงความต้องการของตลาด 4) ด้านความต้องการของผู้บริโภคคือ ต้องการผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย ทันสมัย มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และอยู่บนฐานของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เช่น ชุดเสื้อผ้าสตรีสำเร็จรูป กระเป๋าสตรีวัยทำงานและวัยรุ่น และผลิตภัณฑ์ชุดเคหะภัณฑ์ 5) ปัญหาด้านการตลาด คือ มีช่องทางจำหน่ายเฉพาะในหมู่บ้านหรือที่ทำการของกลุ่ม หรือศูนย์ OTOP เป็นหลัก แนวทางแก้ไขคือ ควรขยายช่องทางการจัดจำหน่ายนอกพื้นที่ รวมถึงการจำหน่ายผ่านทางอินเทอร์เน็ต รูปแบบการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอนาหมื่นศรีและผ้าทอเกาะยอใช้ 4 แนวคิด ดังนี้ คือ 1) วิทยาศาสตร์สร้างสรรค์ นำมาใช้ในการพัฒนาวัตถุดิบโดยเปลี่ยนกรรมวิธีการย้อมผ้าจากเดิมย้อมด้วยสีเปลือกไม้ มาใช้เส้นใยสังเคราะห์ที่ผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ 2) เทคโนโลยีสร้างสรรค์ โดยการเปลี่ยนกรรมวิธีการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากเดิมทำด้วยมือทำให้ผลผลิตมีคุณภาพไม่สม่ำเสมอและได้ปริมาณน้อย เปลี่ยนเป็นใช้อุปกรณ์สมัยใหม่ เช่น จักรปัก เครื่องอัดพลีท ฯลฯ นอกจากนี้ได้พัฒนาช่องทางจัดจำหน่ายผ่านทางอินเทอร์เน็ต 3) สังคมสร้างสรรค์ โดยการนำผืนผ้ามาแปรรูปและพัฒนาด้วยการนำวัสดุมาตกแต่ง รวมถึงการสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน 4) วัฒนธรรมสร้างสรรค์ นำมาใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่คำนึงถึงวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อของแต่ละพื้นที่ สรุปรูปการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนโดยการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ควรมีการออกแบบโดยคำนึงถึงความต้องการของผู้บริโภค เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีการสร้างสรรค์และเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้า ทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น

พิษณุโลกฮอตนิวส์ (2559) ศึกษาวิจัยผ้าเรื่อง การออกแบบลวดลายผ้าทอเอกลักษณ์จังหวัดพิษณุโลก โดยรวบรวมข้อมูลผ้าของแต่ละชาติพันธุ์ในจังหวัดพิษณุโลก ลงพื้นที่ศึกษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และเอกสารตำราต่าง ๆ ที่สื่อความหมายตัวตนของพิษณุโลก เช่น ลายปูนปั้น จิตรกรรมฝาผนัง เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลได้แล้ว นำมาออกแบบเป็นลวดลายผ้าทอในลักษณะกราฟ โดยใช้หลักการสังเกต วิเคราะห์ ศึกษาและจัดกลุ่มลวดลายออกเป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มลวดลายสัตว์ กลุ่มลวดลายพรรณไม้ กลุ่มลวดลายสิ่งของเครื่องใช้ และกลุ่มลวดลายเบ็ดเตล็ด กลุ่มละ 3 ลวดลาย รวมเป็น 12 ลาย จากนั้นนำสำรวจความคิดเห็น สอบถามกลุ่มตัวอย่าง โดยวิธีการสุ่มแบบไม่จำเพาะเจาะจง และไม่เน้นเฉพาะคนพิษณุโลก จากการสอบถามกลุ่มตัวอย่าง ได้ลวดลายลักษณะผ้าทอที่มีความพึงพอใจสูงสุด จำนวน 6 ลาย จึงนำไปสู่กระบวนการทอจริง โดยกลุ่มทอผ้าบ้านหนองหญ้าปล้อง ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีเชื้อสายชาติพันธุ์ไทลาว ผ้าทอ 6 ลวดลายประกอบด้วย 1) ลวดลายดอกปีบกาสะลอง ได้แรงบันดาลใจจากมุมด้านหน้าของดอกปีบที่มีลักษณะกลีบดอก 4 กลีบ 2) ลวดลายปีบขาว เป็นแนวคิดต่อเนื่องมาจากลวดลายผ้าทอดอกปีบดั้งเดิม 3) ลวดลายดอกนพทรี มีแรงบันดาลใจจากดอกไม้ประจำจังหวัดพิษณุโลกคือดอกนพทรี ลักษณะเป็นดอกสี่เหลี่ยม กลีบเลี้ยงและก้านกิ่งมีสีน้ำตาล 4) ลวดลายโกโคมขอ ได้แรง

บันดาลใจจากไก่ชนเหลืองหางขาวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งปรากฏอยู่ในพงศาวดาร เมื่อครั้งพระองค์ทรงพำนักอยู่ในกรุงหงสาวดี ทรงนำไก่เหลืองหางขาวไปชนกับไก่ของพระมหาอุปราชา 5) ลวดลายสองแคว ได้แรงบันดาลใจจากลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดพิษณุโลกที่มีแม่น้ำสองสาย ไหลผ่านอันเป็นที่มาของชื่อเมืองสองแคว 6) ลวดลายน้ำน่าน ได้แนวคิดจากแม่น้ำน่าน แม่น้ำสายหลักของจังหวัดพิษณุโลก จากนั้น นำผ้าทอ 6 ลวดลายไปสำรวจความพึงพอใจอีกครั้ง และคัดให้ได้ 3 ลวดลายใหม่ เป็นผ้าทอเอกลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลกจำนวนทั้งสิ้น 3 ลวดลาย เพื่อเป็นทางเลือกให้กับผู้บริโภคในการคัดสรรลวดลายผ้าทอทั้งในด้านความสวยงามและสุนทรียภาพ ซึ่งทำให้เกิดโอกาสและช่องทางในด้านการแข่งขันตามลักษณะกลไกของการตลาด

ประกาศิต แก้วรากมุข (2559) ศึกษาวิจัยการผลิตผ้าขาวม้าลายพิมพ์ กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าขาวม้า บ้านนากระแซง ตำบลกระแซง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางในการพัฒนาผ้าขาวม้ารูปแบบใหม่ที่มีรูปแบบที่แตกต่างจากเดิม และนำมาออกแบบผลิตภัณฑ์เสื้อผ้าสำเร็จรูปจากผ้าขาวม้า และเพื่อเป็นการส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพิ่มรายได้ให้กับกลุ่มทอผ้าขาวม้า โดยมีการดำเนินวิจัยโดยการลงพื้นที่สัมภาษณ์ เก็บตัวอย่างผลิตภัณฑ์ วิเคราะห์เพื่อหากระบวนการที่เหมาะสมในการผลิตผ้าขาวม้าพิมพ์ลาย และประเมินความพึงพอใจของกลุ่มตัวอย่างที่ได้ใช้กระบวนการจากการวิเคราะห์ จากการวิจัยสรุปผลได้ว่า การพิมพ์ผ้าขาวม้าด้วยเทคนิคแม่พิมพ์ฉลุ (Stencil) โดยใช้วัสดุที่สามารถหาได้ง่ายในชุมชนมาสร้างเป็นแม่พิมพ์นั้น สามารถพิมพ์ผ้าขาวม้าได้อย่างสวยงาม และกระบวนการพิมพ์ลายโดยเทคนิคนี้ยังมีความเหมาะสมกับทักษะและเป็นที่ยอมรับของกลุ่มผู้ผลิต สามารถดำเนินการผลิตต่อไปในอนาคตได้ รวมถึงผ้าขาวม้าลายพิมพ์ ยังสามารถแปรรูปเป็นเสื้อผ้าวัยรุ่นได้อีกด้วย

Amantea (2007) ศึกษาวิจัยชุดการแต่งกาย ลวดลายบนผืนผ้า และอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยดำในจังหวัดเลย ประเทศไทย โดยใช้การสังเกต และการสัมภาษณ์ การวิจัยพบว่า ชุดการแต่งกายและลวดลายบนผืนผ้าสะท้อนอัตลักษณ์ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยดำและการสืบทอดทางวัฒนธรรมที่มีต่อเนื่องกันมาอย่างยาวนาน ลวดลายบนผืนผ้าของไทยดำเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของสังคมและวัฒนธรรม และยังมีบทบาทเป็นของที่ขายได้ อย่างไรก็ตาม ลวดลายแบบดั้งเดิมได้ตกหล่น สูญหายไปบ้างจากสาเหตุของการผสมผสานทางวัฒนธรรมและสังคม การตลาดที่เปลี่ยนแปลงไป

Serewiwattana (2015) ศึกษาวิจัยผ้าตีนจกของอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ประเทศไทย ด้วยการลงพื้นที่สังเกตและสัมภาษณ์ผู้รู้ ผู้ปฏิบัติ นักวิชาการ เกี่ยวกับทุกแง่มุมของการทอผ้าตีนจก เช่น เทคนิคการทอ ความสำคัญและความหมายของลวดลายที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตเพื่อใช้เองเป็นการผลิตเพื่อป้อน

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว อิทธิพลความเชื่อต่อศาสนาและการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย เส้นใย
อุตสาหกรรมจากโรงงาน ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการทอผ้าตีนจก

งานวิจัยต่างประเทศ

Schmit (1991) ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์อินเดียนแดงในจังหวัดอิมบาบูรา ประเทศเอกวาดอร์ การวิจัยพบว่าชาวอินเดียนแดงใช้เครื่องแต่งกายเป็นสัญลักษณ์สำคัญเพื่อบ่งบอกสถานะความเป็นสมาชิก ใช้ตัดสินว่าเป็นชาวอินเดียนแดงหรือไม่ เป็นอินเดียนแดงกลุ่มเดียวกันหรือไม่ หรือเป็นกลุ่มย่อยอื่นใด รูปแบบการแต่งตัวของชาวอินเดียนแดงบ่งบอกอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และอัตลักษณ์เชิงสังคม การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้เวลาศึกษา 27 เดือนอยู่ในพื้นที่ระหว่างปี ค.ศ. 1981 ถึง 1987

Darish (1991) ศึกษาวิจัยผ้าของประเทศคิวบา ผู้วิจัยพบว่าผ้าไม่ได้มีเพียงความสวยงามเท่านั้น แต่แฝงคุณค่าและความหมายด้านสังคมและวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง การผลิตผ้าเป็นความร่วมมือของผู้หญิงและผู้ชาย ผ้าถูกใช้เพื่อบ่งบอกสถานะและบารมีของผู้สวมใส่ ความรับผิดชอบทางสังคม ชาติพันธุ์ และความเชื่อทางศาสนาโดยเฉพาะใช้พิธีงานศพ

Baba (2003) ศึกษาวิจัยและทดลองพัฒนาออกแบบลวดลายประยุกต์ของต้นปาล์มซึ่งเป็นลวดลายดั้งเดิมของชาวนูเบียด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ลงบนผืนผ้า ลวดลายประยุกต์ 3 รูปแบบที่พัฒนาขึ้นถูกนำไปให้ชาวนูเบียและคนที่ไม่ใช่ชาวนูเบียพิจารณาและให้ตอบแบบสอบถาม พร้อมทั้งสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า การสร้างลวดลายประยุกต์โดยอิงความดั้งเดิมด้วยเครื่องมือใหม่ที่ทันสมัยช่วยสร้างความตระหนักให้ชาวนูเบียคิดถึงรากเหง้าและมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง กระตุ้นให้เกิดแนวคิดการอนุรักษ์ลวดลายเก่า ๆ ให้คงไว้ และการพัฒนาลวดลายใหม่ ๆ ขึ้น

Wu, Shu, & Lin, (2004) ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองดั้งเดิมของไต้หวันเพื่ออนุรักษ์และระบุเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและเป็นฐานในการนำไปสร้างสรรค์ต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมในเชิงพาณิชย์ต่อไป คณะวิจัยตั้งเป้าหมายในการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงภาพจากชนพื้นเมือง 3 กลุ่มคือ Paiwan Rukai และ Tau เมื่อได้ภาพมาแล้วจึงทำการจัดกลุ่มตามเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น ชื่อเรียก วัสดุ สี สัน รูปร่าง การใช้งาน โครงสร้าง เนื้อหาและความหมายเชิงวัฒนธรรม สุดท้ายจึงประมวลแนวคิดและเสนอแนวทางในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมของชนพื้นเมือง

Nahhas (2014) ศึกษาวิจัยออกแบบลวดลายแบบอาหรับด้วยวิธีแบบผสม โดยผสมผสานลวดลายแบบดั้งเดิมในอดีตและลวดลายสมัยใหม่ในปัจจุบันเข้าด้วยกัน ทำให้ได้ลวดลายที่ยังคงมีรูปลักษณะแบบอิสลามดั้งเดิมแต่ขณะเดียวกันก็ดูทันสมัย จากนั้นผู้วิจัยทดลองนำลวดลายที่สร้างขึ้นใหม่ไปประยุกต์ใส่ในงานออกแบบด้านต่าง ๆ เช่น งานกราฟฟิก งานออกแบบภายใน งานออกแบบอุตสาหกรรม อัญมณี แก้ว และผ้า

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด สภาพปัญหาลวดลายผ้าขาม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด และพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตและวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตของการวิจัย
 - 1.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา
 - 1.2 วิธีการวิจัย
 - 1.3 ระยะเวลาการวิจัย
 - 1.4 พื้นที่ในการศึกษาวิจัย
 - 1.5 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. การดำเนินการวิจัย
 - 2.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
 - 2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล
 - 2.3 การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล
 - 2.4 การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการวิจัยเรื่อง การพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ไว้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาที่ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้า มีสาระเป็นไปตามความมุ่งหมายของการวิจัย ดังนี้

 - 1.1 เพื่อศึกษาองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด
 - 1.2 เพื่อศึกษาสภาพปัญหาลวดลายผ้าขาม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

1.3 เพื่อพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชน
จังหวัดร้อยเอ็ด

2. วิธีการวิจัย

ในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ โดย

2.1 ศึกษาองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด
จากเอกสารวิชาการ ผลงานวิจัย ข้อมูลจากเว็บไซต์ การสำรวจ และจากพิพิธภัณฑ (Document
Analysis) และการลงพื้นที่ชุมชน (Field Study) เพื่อสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีผ้าขาวม้าผืนเก่าเก็บรักษา
ไว้ ลวดลายของผ้าขาวม้าจะถูกบันทึกเป็นภาพถ่าย

2.2 ศึกษาสภาพปัญหาตลาดผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ด้วย
วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-
Participatory Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่มี
โครงสร้าง (Structured Interview) และแบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview)
และการสนทนากลุ่ม (Focused Group)

2.3 พัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัด
ร้อยเอ็ด โดยผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนที่ผลิตผ้าขาวม้าทอมือ และใช้แนวทางการมีส่วนร่วมของ
ชุมชน (Community Participation) เพื่อส่งเสริมกระตุ้นให้เกิดการทำงานแบบมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็ง
ให้สมาชิกในชุมชนร่วมคิดร่วมทำร่วมพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนอย่างสร้างสรรค์
จากนั้นร่วมกันออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าของชุมชน ของอำเภอ และของจังหวัดร้อยเอ็ด ตามลำดับ

3. ระยะเวลาการวิจัย

ผู้วิจัยวางแผนการศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การลง
พื้นที่ เพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้น การสร้างเครื่องมือ การเก็บข้อมูลภาคสนาม การรวบรวมข้อมูล
การจัดการทำข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ โดยกำหนดระยะเวลา
การดำเนินการวิจัย ตั้งแต่เดือนมกราคม 2561 เป็นต้นไป

4. พื้นที่ในการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ชุมชนที่ผลิตผ้าขาวม้าทอมือที่ตั้งอยู่ในพื้นที่
จังหวัดร้อยเอ็ด โดยชุมชนดำเนินการทอผ้าขาวม้าอย่างต่อเนื่องหลายปี มีความมุ่งมั่นตั้งใจ เป็น
กลุ่มชาวบ้านที่มีความสนใจทำงานพัฒนาผ้าขาวม้าทอมือในรูปแบบการทำงานแบบมีส่วนร่วม และ
มีหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุน

ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยคัดเลือก
จากฐานข้อมูลรายชื่อชุมชนทอผ้าขาวม้าตามคำแนะนำของสำนักงานพัฒนาชุมชน จังหวัดร้อยเอ็ด
หลังจากลงพื้นที่ชุมชนตามคำแนะนำ สัมภาษณ์ประธานและสมาชิกกลุ่มทอผ้าขาวม้า และพิจารณา

ปัจจัยพื้นฐานของชุมชนและความหลากหลายของกลุ่มวัฒนธรรมแล้ว ผู้วิจัยเลือกชุมชนต่อไปนี้เป็นพื้นที่ในการวิจัย

- 1) กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขาว ตำบลแคนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
- 2) กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
- 3) กลุ่มทอผ้าบ้านขว้างใหญ่ ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด
- 4) กลุ่มผ้าบ้านหวายหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด
5. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มตัวอย่างประชากรออกเป็น 3 กลุ่ม โดยอาศัยเกณฑ์บทบาทหน้าที่ และความเกี่ยวข้องในกระบวนการผลิตผ้าขาวม้าทอมือ ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ ผู้ปฏิบัติการ และผู้เกี่ยวข้อง ตัวอย่างประชากรรวม 95 คน ดังนี้

5.1 กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) 25 คน

5.1.1 หัวหน้าส่วนราชการจากหน่วยงานรัฐ เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอและจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบลและจังหวัด รวม 6 คน

5.1.2 ประชาชนชาวบ้าน และประธานกลุ่มทอผ้า รวม 15 คน

5.1.3 นักวิชาการด้านการออกแบบลายผ้า และด้านการตลาด รวม 4 คน

5.2 กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informants) 50 คน

5.2.1 สมาชิกกลุ่มทอผ้า ผู้เกี่ยวข้องกับขั้นตอนการผลิตผ้าขาวม้าทอมือ 45 คน

5.2.2 ผู้จำหน่ายผ้าขาวม้าทอมือ 5 คน

5.3 กลุ่มผู้เกี่ยวข้องทั่วไป (General Informants) ได้แก่ ประชาชนทั่วไป 20 คน

การดำเนินการวิจัย

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1.1 การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) เกี่ยวกับผ้าขาวม้าโดยรวบรวมและศึกษาข้อมูลจากงานวิจัยต่าง ๆ จากหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา จากอินเทอร์เน็ตและวีดิทัศน์

1.2 รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสวดลายผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ด จากการลงพื้นที่และสัมภาษณ์ผู้ที่มีผ้าขาวม้าเก่าในครอบครอง จากเอกสาร ภาพถ่าย และงานวิจัยต่าง ๆ

1.3 การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) ผู้วิจัยใช้การรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ที่ศึกษา โดยการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) ใช้การจดบันทึก บันทึกเสียงและภาพ โดยสังเกตกลุ่มเป้าหมาย

ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ ผู้ปฏิบัติการ และผู้เกี่ยวข้อง ศึกษาข้อมูลสภาพทั่วไปภายในชุมชน วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม และขั้นตอนการผลิตผ้าขาวม้าทอมือ ตามเป้าหมายของการวิจัย การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้วิจัยใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์ทั้งแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured Interview) และแบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) ที่ผ่านการปรับปรุงแก้ไขภายหลังทำการนำแบบสัมภาษณ์ไปทดสอบนำร่องเป็นที่เรียบร้อย ทำการสัมภาษณ์ประชากรและกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ ผู้ปฏิบัติการ และผู้เกี่ยวข้อง โดยบันทึกเสียงและภาพรวมทั้งผู้วิจัยใช้การสนทนากลุ่ม (Focused Group) กับกลุ่มทอผ้า กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐ กลุ่มผู้นำชุมชน และใช้วิธีการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) โดยผู้วิจัยดำเนินการจัดประชุมและลงมือปฏิบัติงานร่วมกับชุมชนและนักวิชาการเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาตลาดของผ้าขาวม้าทอมือที่มีเอกลักษณ์

1.4 แบบสำรวจความพึงพอใจของบุคคลทั่วไปเกี่ยวกับปัจจัยส่วนผสมทางการตลาด 4 ด้าน คือ ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ด้านราคา (Price) ด้านการจัดจำหน่าย (Place) และด้านการส่งเสริมการตลาด (Promotion) จำนวนข้อคำถาม 50 ข้อ โดยแบบสอบถามมีลักษณะข้อคำถามประกอบด้วย 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยด้านส่วนประสมทางการตลาด

ลักษณะคำถามเป็นแบบประเมินค่า (rating scale) 5 ระดับคือ

5 หมายถึง ระดับความพึงพอใจมากที่สุด

4 หมายถึง ระดับความพึงพอใจมาก

3 หมายถึง ระดับความพึงพอใจปานกลาง

2 หมายถึง ระดับความพึงพอใจน้อย

1 หมายถึง ระดับความพึงพอใจน้อยที่สุด

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยยึดหลักข้อมูลที่มีลักษณะสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการวิจัยตามที่กำหนดไว้ ซึ่งมีวิธีการเก็บข้อมูลดังต่อไปนี้

2.1 การเก็บรวบรวมจากเอกสาร เป็นข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผ้าขาวม้าทอมือ ประวัติความเป็นมาและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการผลิตผ้าขาวม้าทอมือ ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา อีกทั้งเนื้อหาเกี่ยวกับพื้นที่ที่ทำการศึกษา โดยค้นคว้าเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิจากหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษาของรัฐและเอกชน ประเภทหนังสือ ตำรา วารสาร รายงานจากการประชุม งานวิจัย ปริญญาานิพนธ์ ภาคนิพนธ์ การศึกษาค้นคว้าอิสระ อินเทอร์เน็ต และวีดิทัศน์

2.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม เป็นข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัยโดยวิธีการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured Interview) และแบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) แบบสังเกต (Observation Form) ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม แบบสนทนากลุ่ม (Focused Group Guideline)

2.3 ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างกับกลุ่มผู้รู้ ผู้ปฏิบัติการ และผู้เกี่ยวข้อง ประกอบด้วยประชาชนทั่วไป ผู้ผลิต ผู้ซื้อ ผู้บริโภค นักท่องเที่ยว นักวิชาการ ที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับผ้าขาวม้าทอมือ ตามกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อค้นหาแนวทางในการพัฒนา วัสดุ กระบวนการผลิต ลวดลายเพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจ

2.4 ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง เพื่อใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ที่มีประเด็นคำถามเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบุคคล กลุ่มคน ชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นมา และภูมิปัญญาผ้าขาวม้าทอมือ และแนวทางในการพัฒนาลาย วัสดุ กระบวนการผลิต และรูปแบบตลอดถึงการจัดการด้านการตลาด การผลิตและจำหน่ายผ้าขาวม้าทอมือ

2.5 ใช้เทคนิคการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและมีส่วนร่วม โดยเข้าไปสังเกตสภาพทั่วไปภายในชุมชน วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม และเหตุการณ์ทั่วไปของชุมชนที่ทำการศึกษาวิจัย และการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมและขั้นตอนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันกับผ้าขาวม้าทอมือ

2.6 ใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม โดยผู้วิจัยใช้การสนทนากลุ่มกับกลุ่มคน ด้วยการเชิญผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หัวหน้ากลุ่ม ช่างทอ ผู้ซื้อ ผู้จำหน่าย นักวิชาการ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มครั้งละประมาณไม่เกิน 10 คน

2.7 การประชุมเชิงปฏิบัติการ หลังจากเก็บข้อมูลจากการสังเกต การสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มจนได้ข้อมูลเชิงประจักษ์แล้ว จะดำเนินการลงมือออกแบบและลงมือปฏิบัติงานร่วมกับชาวบ้าน โดยอาศัยผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม การประชุมเชิงปฏิบัติการจัดขึ้น 4 ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 ประชุมร่วม 4 ชุมชน เพื่อเรียนรู้แนวคิดการออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าแบบใหม่ที่มีเอกลักษณ์ประจำชุมชน

ครั้งที่ 2 ประชุมร่วม 4 ชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากผลงานผ้าขาวม้าที่ทอเป็นผืนออกมาและรับคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลายผ้าแล้วนำไปปรับปรุงผ้าขาวม้าของแต่ละชุมชนอีกครั้ง

ครั้งที่ 3 ประชุมร่วม 2 ชุมชนอำเภอเมือง และ 2 ชุมชนอำเภอทุ่งเขาหลวง เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากผลงานผ้าขาวม้าที่ปรับปรุงแล้ว และร่วมกับผู้เชี่ยวชาญออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าประจำอำเภอเมืองและอำเภอทุ่งเขาหลวง ก่อนกลับไปทอตามแบบ

ครั้งที่ 4 ประชุมร่วม 4 ชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากผลงานผ้าขาวม้าประจำอำเภอเมือง และผ้าขาวม้าประจำอำเภอทุ่งเขาหลวง จากนั้นร่วมกับผู้เชี่ยวชาญออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าประจำจังหวัดร้อยเอ็ด

2.8 ใช้แบบสอบถามประเมินการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจากผ้าขาวม้าทอมือที่ผลิตได้จำนวน 7 ลวดลาย โดยสำรวจความคิดเห็นของบุคคลทั่วไป เกี่ยวกับปัจจัยส่วนผสมทางการตลาด 4 ด้าน คือ ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ด้านราคา (Price) ด้านการจัดจำหน่าย (Place) และด้านการส่งเสริมการตลาด (Promotion) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลจำนวน 95 คน ที่เข้ามาเยี่ยมชมศูนย์ OTOP ของจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นผู้ตอบแบบสอบถาม เก็บข้อมูลในช่วงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2562

3. การจัดการทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 จัดระเบียบข้อมูล นำมาแยกประเภทจัดหมวดหมู่ตามความมุ่งหมายและกรอบของการวิจัยที่กำหนดไว้

3.2 วิเคราะห์และประมวลผลสรุปสาระสำคัญตามประเด็นที่ทำการศึกษาวิจัย โดยนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมภาคสนามมาเขียนรายงานผล ในการวิจัยนี้จะเป็นการนำเสนอผลการวิจัยเชิงคุณภาพ และตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) ซึ่งจะตรวจสอบใน 3 ด้าน คือ

การตรวจสอบด้านข้อมูล (Data Triangulation) ของพื้นที่ สถานที่ เวลา บุคคล ผู้ให้ข้อมูล

การตรวจสอบด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) เพื่อตรวจสอบว่า ในการเก็บข้อมูลของผู้วิจัยที่เก็บจากคนเดียวหรือเปลี่ยนผู้เก็บข้อมูล มีประเด็นใดบ้างที่เหมือนและแตกต่าง

การตรวจสอบด้านทฤษฎี (Theory Triangulation) เพื่อตรวจสอบการนำทฤษฎีไปใช้ในการ วิเคราะห์ การแปลความหมายข้อมูล ว่ามีความแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด

3.3 วิเคราะห์แบบสอบถามประเมินการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจากผ้าขาวม้าทอมือที่ผลิตได้จำนวน 7 ลวดลาย ซึ่งสำรวจความคิดเห็นของบุคคลทั่วไป เกี่ยวกับปัจจัยส่วนผสมทางการตลาด 4 ด้าน คือ ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ด้านราคา (Price) ด้านการจัดจำหน่าย (Place) และด้านการส่งเสริมการตลาด (Promotion) เมื่อกำหนดค่าเฉลี่ยของคะแนนแต่ละข้อแล้ว นำมาเทียบกับเกณฑ์การประเมินซึ่งมีการแปรผลตามระดับค่าเฉลี่ยจากอันตรภาคชั้น ดังนี้

คะแนนเฉลี่ยสูงกว่า 4.50 ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในระดับมากที่สุด

คะแนนเฉลี่ยสูงกว่า 3.50 – 4.49 ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในระดับมาก

คะแนนเฉลี่ยสูงกว่า 2.50 – 3.49 ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในระดับปานกลาง

คะแนนเฉลี่ยสูงกว่า 1.50 – 2.49 ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในระดับน้อย

คะแนนเฉลี่ยต่ำกว่า 1.50 ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในระดับน้อยที่สุด

4. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลโดยอธิบายองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด สภาพปัญหาตลาดผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด และการพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด โดยบรรยายในลักษณะเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ประกอบภาพถ่าย ให้สอดคล้องกับความมุ่งหมายของการวิจัยทั้ง 3 ข้อ

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด มีเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบไปด้วย แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผู้วิจัยคัดเลือกพื้นที่วิจัย 4 ชุมชนแบบเจาะจง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลตอบความมุ่งหมาย 3 ประการของการวิจัยครั้งนี้ครบถ้วนตามที่ตั้งใจไว้ ในบทนี้ผู้วิจัยเสนอผลการศึกษาวิจัยเป็น 3 ตอน ตามความมุ่งหมาย รายละเอียดเป็นดังนี้

ตอนที่ 1 องค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

ตอนที่ 2 สภาพปัญหาตลาดผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

ตอนที่ 3 การพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

ตอนที่ 1 องค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

ผลการวิจัยในส่วนนี้ ผู้วิจัยรวบรวมและเรียบเรียงองค์ความรู้และความเป็นมาของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด โดยแบ่งนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ (1) ผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ดในภาพรวมและตัวอย่างผ้าขาวม้าทอมือจากชุมชนต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยลงพื้นที่สำรวจ (2) ผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ดตามที่กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย 4 ชุมชน และ (3) ผ้าขาวม้าทอมือที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนร้อยเอ็ด แต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

1. ผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ด: ภาพรวมและตัวอย่าง

1.1 ผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ดในภาพรวม

ผ้าขาวม้าทอมือ หมายถึง ผ้าขาวม้าที่ทอด้วยอุปกรณ์พื้นบ้าน โดยช่างทอชาวบ้านจังหวัดร้อยเอ็ด จากการค้นคว้าเอกสาร ตำรา และการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยรวบรวมสาระสำคัญเกี่ยวกับหัวข้อนี้ซึ่งเกี่ยวกับความเป็นมาของการทอผ้าจังหวัดร้อยเอ็ดในภาพรวม และการทอผ้าขาวม้าซึ่งเป็นผ้าชนิดหนึ่งที่มีการทอกระจายอยู่ทั่วไปในหลายชุมชนของจังหวัดร้อยเอ็ด นอกจากนั้นจะนำเสนอเรื่องวิถีชีวิตของชาวร้อยเอ็ดที่ผูกพันอยู่กับการใช้ผ้าขาวม้าด้วย รายละเอียดเป็นดังนี้

การทอผ้าพื้นเมืองอีสานมีการถ่ายทอดมรดกสิ่งทอต่อเนื่องมาแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เทคนิคการทอผ้าพื้นเมืองอีสานมีหลายประเภทที่สำคัญ ได้แก่ ผ้ามัดหมี่ ผ้าขิด ผ้าจก ผ้ายก ผ้าพื้น และผ้าประเภทอื่น ๆ ซึ่งทออยู่ทั่วทุกจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การผ้าทอแบบมัดหมี่พบได้ทุกจังหวัด โดยที่จังหวัดร้อยเอ็ด พบใน 15 อำเภอ จากทั้งหมด 20 อำเภอ คือ บ้านบุงเลิศ บ้านโป่ง อำเภอเมยวดี บ้านท่าม่วง บ้านแห่ บ้านหัน อำเภอเสลภูมิ บ้านหนองผือ อำเภอเมืองสรวง บ้านดงขวาง อำเภอศรีสมเด็จ บ้านกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย บ้านศรีสว่าง อำเภอโพนทราย บ้านคำแย อำเภอโพธิ์ชัย บ้านเปือยใหญ่ บ้านปอภาร อำเภอเมือง บ้านแซงแหลม บ้านโนนสวรรค์ อำเภอจังหาร บ้านโนนศึกษา บ้านนาแพง บ้านนาอุดม อำเภอโพนทอง บ้านหนองโฮง บ้านหว่านไฟ บ้านจิก อำเภออาจสามารถ บ้านหวานหลิม บ้านปอหู บ้านเชียงใหม่ อำเภอทุ่งเขาหลวง บ้านดอกกล้า บ้านหนองแคน บ้านสระแก้ว บ้านฝายใหญ่ อำเภอปทุมรัตน์ บ้านหนองมะดุม บ้านตาหยวก อำเภอสุวรรณภูมิ บ้านสระแก้วน้อย และบ้านคำไฮ อำเภอพนมไพร (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 50)

ผ้าไหมมัดหมี่ลายดั้งเดิมของจังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ ลายตีนแมว ลายหมี่ตาคัน ลายต้นสน ลายหมี่คัน ลายขอ ลายประตูดวง ลายดอกแก้ว ลายบันได และลายบุญกฐิน ส่วนผ้าไหมมัดหมี่ลายประยุกต์ ได้แก่ ลายอกนก ลายตะเกาหลงขอ ลายใบไม้ ลายตีนเสือ ลายน้ำสอง ลายนกยูง ลายปักจับตัดแปลง ลายจับวงยัดไส้ ลายประตูดวงสี่ ลายเกล็ดเต่า ผ้าไหมส่วนใหญ่จะทอเป็นผ้าชิ้น ผ้าสบ และผ้าขาวม้าด้วย ส่วนผ้าฝ้าย/ไหมมัดหมี่ลายดั้งเดิมของจังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ ลายเครือช้อน ส่วนลายประยุกต์ ได้แก่ ลายสอง ลายหมากรุก ลายลูกแก้ว ลายสก๊อต ส่วนใหญ่จะทอเป็นผ้าขาวม้าหรือผ้าห่ม (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 66) ผ้าทอแบบขิดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบใน 15 จังหวัด จังหวัดร้อยเอ็ดพบการทอผ้าแบบขิดทั้งฝ้ายและไหมที่บ้านท่าม่วง ตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ และบ้านบุงเลิศ ตำบลบุงเลิศ อำเภอเมยวดี โดยลายขิดดั้งเดิมได้แก่ ลายบัวพันชั้น บัวคว่ำบัวหงาย และลายนาคนางขิด ส่วนใหญ่จะนำมาทำเป็นผ้าถุง ผ้าสบ ผ้าฝืนสำหรับตัดชุด (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 169) ส่วนผ้าทอแบบแพรวาซึ่งใช้เทคนิคของการจกผสมขิดด้วยลวดลายต่าง ๆ พบในจังหวัดร้อยเอ็ดที่บ้านหวานหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง บ้านท่าม่วง ตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ และบ้านหว่านไฟ ตำบลบ้านดู่ อำเภออาจสามารถ (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 203) ลวดลายดั้งเดิมและลวดลายประยุกต์ของผ้าแพรวา ได้แก่ ผ้าทอแพรวา 3 ตะกอลายประยุกต์ ผ้าทอแพรวาขิดยก ลายบัวพันชั้น กลีบกุหลาบ และนาคสามหัว ส่วนใหญ่นำมาทำเป็นผ้าฝืน ผ้าสบ และผ้าคาดเอว (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 206)

ผ้าทอของจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ กลุ่มชนที่สร้างสรรค์งานทอผ้าของจังหวัดร้อยเอ็ดมายาวนานเป็นร้อยปีแบ่งได้เป็น 5 กลุ่ม กลุ่มแรก กลุ่มไทย-อีสาน เป็นกลุ่มชนพื้นเมืองที่ตั้งหลักแหล่งในจังหวัดร้อยเอ็ดมาตั้งแต่ดั้งเดิม

ผ้าของกลุ่มไทย-อีสานนี้พบได้ 4 แห่งคือ บ้านดอนสำราญ ตำบลยางคำ อำเภอโพธาราย บ้านห้วยหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอบางบาล บ้านดงกลาง ตำบลดงกลาง อำเภอดุสิต กรุงเทพมหานคร และบ้านเตย ตำบลทุ่งกุลารักษา อำเภอสวรรณภูมิ การแต่งกายของผู้ชายเวลาทำงานหรืออยู่บ้านจะนุ่งกางเกงขาสั้น ใช้เชือกผูกเอวหรือคาดผ้าขาวม้า (ผ้าอ้อม) เวลาไปงานบุญจะนุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อแขนสั้นพาดผ้าสะเอียนไหม (ผ้าสไบ) การแต่งกายของผู้หญิงจะนุ่งซิ่นมัดหมี่ มีทั้งที่เป็นมัดหมี่ไหมและมัดหมี่ฝ้าย กลุ่มที่สอง กลุ่มไท-ลาว เป็นคนร้อยเอ็ดที่มีบรรพบุรุษเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาอพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง สำหรับกลุ่มไท-ลาวที่ทอผ้าเป็นอาชีพสำคัญมีอยู่ 3 กลุ่มคือ บ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง บ้านสังข์น้อย ตำบลทุ่งกุลารักษา อำเภอสวรรณภูมิ และบ้านโนนสว่าง ตำบลนาโพธิ์ อำเภอเมืองร้อยเอ็ด การแต่งกายของผู้ชายโดยทั่วไปจะนุ่งโจงกระเบนคาดผ้าขาวม้าตาตาราง พาดสไบชิดเป็นลายดอกจัน ส่วนผู้หญิงจะนุ่งซิ่นไหมมัดหมี่หรือซิ่นฝ้าย ลายผ้าที่พบได้แก่ ลายนาคสน ลายขอรวิ ลายบักเฒ่า ลายช้อนดอก กลุ่มที่สาม กลุ่มไท-เขมร เป็นคนร้อยเอ็ดที่มีบรรพบุรุษเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาเป็นชาวเขมรที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินนานมาแล้ว แหล่งทอผ้าที่สำคัญของกลุ่มนี้คือบ้านแจ่มอารมณ์ ตำบลดงครั่งใหญ่ อำเภอเกษตรวิสัย บ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง บ้านสาหร่าย ตำบลทุ่งกุลารักษา บ้านพันขัน ตำบลบ่อพันขัน และบ้านโนนสว่าง ตำบลช้างเผือก อำเภอสวรรณภูมิ กลุ่มที่สี่ กลุ่มไท-ส่วย เป็นคนร้อยเอ็ดที่มีบรรพบุรุษเชื้อสายทางบิดาหรือมารดาเป็นชาวส่วยหรืออยู่ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพในการจับช้างป่าเป็นสำคัญ กลุ่มไท-ส่วยนี้อยู่ในพื้นที่บ้านจานเตย ตำบลทุ่งกุลารักษา อำเภอสวรรณภูมิ และบ้านคุ่มแก ตำบลพนมไพร อำเภอพนมไพร อัตลักษณ์อย่างหนึ่งเกี่ยวกับผ้าของกลุ่มส่วยคือ ไถ่ หรือถุงฝ้ายาว ๆ ที่ทำด้วยผ้าขิดหรือผ้าตองโผสำหรับให้ผู้ชายใส่เครื่องรางหรือของใช้ส่วนตัวคาดไว้ที่เอวในระหว่างเข้าป่า สำหรับผ้าซิ่นมัดหมี่ของชาวส่วยที่พบมีลายต่าง ๆ เช่น ลายนาค กุมกาม ลายบัวคว่ำบัวหงาย ลายบักจับ ลายเขี้ยวหมาตาย และลายโคมเจ็ด เป็นต้น กลุ่มที่ห้า กลุ่มภูไทหรือผู้ไท เป็นกลุ่มภูไทที่อพยพมาจากจังหวัดมุกดาหารและตั้งหลักแหล่งในจังหวัดร้อยเอ็ดมาแต่โบราณ พบกลุ่มนี้ที่บ้านบึงเลิศ ตำบลบึงเลิศ อำเภอเมยวดี ผ้าซิ่นมัดหมี่ของชาวภูไทที่พบมีลายเครือดาว ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหรือเรียกว่าลายหน่วย ลายนาคใหญ่ ลายโซ่ และลายหมี่คั่น (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544: 104-106)

การผลิตผ้าขาวม้าทอมือมีอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นจังหวัดหนึ่งที่พบว่ามีการทอผ้าขาวม้ากันมาก ข้อมูลจากสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด (ยีนยง เมืองสุวรรณ, 2561: สัมภาษณ์) ระบุว่าจำนวนชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ดที่ผลิตผ้าขาวม้าเพื่อจำหน่ายเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) มีอยู่อย่างน้อย 74 ชุมชน โดยกระจายอยู่ในทุกอำเภอของจังหวัดร้อยเอ็ด ดังนี้ อำเภอเสลภูมิ 10 ชุมชน อำเภอเชียงขวัญ 9 ชุมชน อำเภอโพธิ์ชัย 8 ชุมชน อำเภอสวรรณภูมิ 7 ชุมชน อำเภอเมืองร้อยเอ็ด 5 ชุมชน อำเภอบางบาล 5 ชุมชน อำเภอพนมไพร 5 ชุมชน อำเภอปทุมรัตน์ 5 ชุมชน อำเภอโพธาราย 4 ชุมชน อำเภอเกษตรวิสัย 4 ชุมชน อำเภอ

อาจสามารถ 3 ชุมชน อำเภอศรีสมเด็จ 2 ชุมชน อำเภอเมยวดี 2 ชุมชน อำเภอเมืองสรวง 2 ชุมชน อำเภอธวัชบุรี 1 ชุมชน อำเภอหนองพอก 1 ชุมชน และอำเภอจังหาร 1 ชุมชน แม้ว่าข้อมูลของสามอำเภอขาดหายไปแต่เชื่อได้ว่ามีการทอผ้าขาวม้าอยู่ด้วยเช่นเดียวกันและแต่ละอำเภออาจจะมีมากกว่าที่ระบุข้างต้นอีกด้วย จากการลงพื้นที่ของผู้วิจัยไปยังกลุ่มทอผ้าต่าง ๆ ในจังหวัดร้อยเอ็ด สํารวจผ้าขาวม้าเก่าของชุมชน และสํารวจผ้าขาวม้าที่มีจำหน่ายอยู่ที่ศูนย์ OTOP จังหวัดร้อยเอ็ด ร้านขายของที่ระลึกของจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน และตามงานจัดแสดงสินค้าประเภทผ้าขาวม้าระดับประเทศ ในหลายโอกาส พบว่าผ้าขาวม้าทอมือที่ผลิตขึ้นในจังหวัดร้อยเอ็ดมีความหลากหลายด้านสีสัน วัตถุประสงค์ที่ใช้ทอ มีทั้งฝ้าย ไหม และด้าย ลวดลายของผ้าขาวม้าทอมือในภาพรวมมีครบทั้ง 4 กลุ่ม คือ ผ้าขาวม้าตามะกอก (ตาหมากรุก) ผ้าขาวม้าตาเล็ก ผ้าขาวม้าลายไล่ปลาไหล และผ้าขาวม้าตาห่มู

1.2 ตัวอย่างผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนร้อยเอ็ด

ปัจจุบันรัฐบาลส่งเสริมรณรงค์ให้มีการใช้และผลิตผ้าขาวม้าในรูปแบบที่ต่างจากเดิมที่มีจำหน่ายอยู่ในปัจจุบัน มีโครงการสำคัญเกี่ยวกับผ้าขาวม้าโดยเฉพาะที่รัฐบาลริเริ่มในปี พ.ศ. 2560 และดำเนินการต่อในปี พ.ศ. 2561 ได้แก่ โครงการผ้าขาวม้าท้องถิ่นหัตถศิลป์ไทย โดยบริษัท ประชาธิปไตยรักสามัคคีวิสาหกิจเพื่อสังคม (ประเทศไทย) จำกัด ร่วมกับกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยพัฒนาสินค้าผ้าขาวม้าทอมือให้มีอัตลักษณ์ที่ชัดเจน มีมูลค่าที่เพิ่มสูงขึ้น และมีช่องทางการตลาดที่กว้างขึ้น เพื่อนำไปสู่การสร้างรายได้ของชุมชนทอผ้าขาวม้าอย่างยั่งยืน จากโครงการนี้กลุ่มชุมชนต่าง ๆ ที่ผลิตผ้าขาวม้าจึงมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาผ้าขาวม้ารุ่นใหม่ ๆ ออกมา ผ้าขาวม้าทอมือในแนวทางใหม่ได้รับการพัฒนาขึ้นเพื่อตอบสนองหรือให้เข้าเงื่อนไขบางอย่างตามแนวทางที่โครงการได้วางไว้ กล่าวคือ แนวทางแรกคือ การพัฒนาผ้าขาวม้าให้มีอัตลักษณ์ประจำชุมชน (Heritage) ผ้าขาวม้าในแนวทางนี้มีรูปแบบลวดลายดั้งเดิมของบรรพบุรุษ มีเรื่องราวประวัติศาสตร์ร่องรอยของชุมชน มีกลิ่นอายของชุมชน บ่งบอกชาติพันธุ์ ผู้คน สถานที่ หรือวัตถุประสงค์เฉพาะถิ่น เป็นต้น แนวทางที่สองคือ การพัฒนาผ้าขาวม้าโดยใช้วัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ (Organics) เพื่อสร้างความเป็นมิตรความปลอดภัยต่อมนุษย์และต่อสิ่งแวดล้อมเอง ส่งเสริมให้ใช้เส้นไหมที่เลี้ยงเอง ฝ้ายที่ปลูกเอง เป็นวัตถุดิบในการทอ และส่งเสริมการใช้สีย้อมที่มาจากธรรมชาติ สัตว์และพืชที่พบได้ทั่วไปในชุมชน และแนวทางที่สามคือ การผลิตผ้าขาวม้าด้วยความคิดสร้างสรรค์ (Creative) แนวทางนี้เปิดกว้างสำหรับการประยุกต์เทคนิควิธีการใหม่ วัตถุประสงค์ใหม่หรือผสมผสานการวางคู่สีที่ไม่เคยมีทำมาก่อน การออกแบบลวดลายใหม่ แต่ยังคงรักษาความหมายของความเป็นผ้าขาวม้าไว้ ชุมชนกลุ่มทอผ้าขาวม้าหลายกลุ่มในจังหวัดร้อยเอ็ดได้ตอบรับกรอบแนวทางที่กำหนดขึ้นนี้และผลิตผ้าขาวม้าทอมือภายใต้กรอบแนวทาง (คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ, 2560) ตัวอย่างที่ผู้วิจัยรวบรวมได้เป็นดังนี้

1.2.1 ผ้าขาม้าอัตลักษณ์ประจำชุมชน (Heritage)

“ผ้าขาม้าสองวัฒนธรรม” ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง อำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทผ้าขาม้าอัตลักษณ์ประจำชุมชน โดยชุมชนบ้านตาหยวกเป็นแหล่งวัฒนธรรมโบราณที่มีประเพณีการทอผ้าที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ และนอกจากการทอผ้าตามแบบโบราณแล้วยังมีการย้อมสีธรรมชาติแบบดั้งเดิมอีกด้วย ลายไส้ปลาไหลบนผ้าขาม้าเป็นลายโบราณดั้งเดิมของชุมชนบ้านตาหยวกซึ่งบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ชุมชนเก่าแก่ดั้งเดิมในแถบทุ่งกุลาร้องไห้ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำมากมาย เช่น ปลาชะโด ปลาไหล ทำให้มีการคิดค้นลายผ้าโดยอิงจากสีและรูปร่างลักษณะของปลาต่าง ๆ ที่พบในชุมชน คำว่า สองวัฒนธรรม นั้น หมายถึงวัฒนธรรมของชาวไทเขมรและคนไทลาวซึ่งตั้งหมู่บ้านในเขตพื้นที่บ้านตาหยวกร่วมกันมาตั้งแต่โบราณ ส่วนเรื่องผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหลเป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นอีสาน มีเรื่องเล่าว่า เมื่อในอดีตเคยมีนายทุนโรงงานทอผ้าพยายามนำผ้าขาม้าลวดลายต่าง ๆ ส่วนมากเป็นลวดลายในแบบภาคกลาง มาขายในตลาดในอีสานแถบจังหวัดร้อยเอ็ดและใกล้เคียง แต่ขายไม่ค่อยได้ แม้จะพยายามลดราคาแล้วก็ยังขายไม่ค่อยได้ นายทุนโรงงานจึงได้ปรับแผนใหม่โดยการเฝ้าสังเกตการใช้ผ้าขาม้าของคนอีสาน ผ่านมาหลายปีจึงพบว่าคนอีสานผูกพันกับผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหล ซึ่งเป็นลายดั้งเดิม จากนั้นนายทุนโรงงานได้ลองผลิตผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหลออกมาลองขายอีกครั้ง ผลปรากฏว่าขายได้และขายดี

ภาพประกอบ 6 ผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหล บ้านตาหยวก

1.2.2 ผ้าขาม้าวัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ (Organics)

1) ผ้าขาม้าทอจากผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มทอผ้าฝ้าย

บ้านศาลางาม หมู่ 1 ตำบลหนองฮี อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างอัตลักษณ์ด้วยการขึ้นลายเป็นลายไข่มดแดง ซึ่งช่วยทำให้เนื้อผ้ามีความทนทานมากขึ้น และมีเชิงผ้าเพื่อเพิ่มความสวยงามให้ผืนผ้า มีการนำไปแปรรูปเป็นผ้าตัดเสื้อและผ้าคลุมไหล่

ภาพประกอบ 7 ผ้าขาม้าหนองฮี

2) ผ้าขาม้าไหมย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มทอผ้าบ้านฮ่องแอ ตำบลโนน

สุวรรณ อำเภอปทุมรัตต์ จังหวัดร้อยเอ็ด เดิมชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรมซึ่งอาศัยน้ำจากธรรมชาติเป็นหลัก เมื่อแหล่งน้ำไม่เพียงพอ ชาวบ้านจึงรวมกลุ่มกันผลิตผ้าขาม้าไหมย้อมสีธรรมชาติเพื่อใช้ในครัวเรือนและขาย ผลงานเด่นของชุมชน คือ ผ้าขาม้าทอมือลายสีชมพูอมม่วง ทอด้วยเส้นไหมแท้ ย้อมด้วยสีธรรมชาติจากครั่งและเปลือกต้นกระบก เมื่อทอเสร็จจะมีการเก็บขิดที่ชายทั้งสองด้วยการข่มและยกเส้นไหมให้เกิดเป็นลายขิด สร้างลวดลายที่แตกต่าง และเพิ่มลวดลายขิดโบราณให้เป็นผ้าขาม้าที่แตกต่างจากแหล่งอื่น

ภาพประกอบ 8 ผ้าขาม้าบ้านฮ่องแอ่

3) “ผ้าขาม้าลายตาราง” ของกลุ่มทอผ้าไหมหมื่นกุลา บ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทวัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ ผลงานของกลุ่มทอผ้าไหมหมื่นกุลามีจุดเด่นที่การย้อมสีธรรมชาติโดยใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น ครั่ง ใบมะขาม ใบมีด นำมาย้อมสีธรรมชาติตามกระบวนการจนได้เส้นด้ายสีขาว เขียว แดง น้ำตาล แล้วนำมาทอจนกลายเป็นผ้าที่มีสีสันหลากหลายอยู่ในผ้าผืนเดียวกันอย่างกลมกลืนสวยงาม แต่เดิมกลุ่มทอผ้าไหมหมื่นกลางจะทอผ้าลายเส้ปลาไหล ลายชะโด ต่อมาได้คิดค้นลวดลายใหม่เป็นลายตารางและย้อมสีธรรมชาติโดยเทคนิคการผสมสีเพื่อให้ได้สีที่สวยงามที่สุด เป็นที่มาของสีธรรมชาติที่สวยงามบนผืนผ้าของกลุ่มทอผ้าไหมหมื่นกุลา

พหุ อนุ พิโต ชีเว

ภาพประกอบ 9 ผ้าขาม้าลายตาราง บ้านตาหยวก

1.2.3 ผ้าขาม้าความคิดสร้างสรรค์ (Creative)

1) “ผ้าขาม้าไฉไล” ของกลุ่มพัฒนาสตรีบ้านสวนปอ ตำบลหนองแคน อำเภอบุพผรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทผ้าขาม้าความคิดสร้างสรรค์ กลุ่มพัฒนาสตรีบ้านสวนปอเป็นชุมชนที่ทอผ้ามาแต่ครั้งปู่ย่าตายาย ต่อมาจึงได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อทอผ้าเป็นอาชีพเสริม จุดเด่นของผ้าขาม้าลายไฉไล คือ เฉดสีสดที่ผสมผสานออกมาอย่างสวยงาม และทออย่างประณีตงดงาม สามารถนำมาใช้ได้สารพัดประโยชน์ ทั้งสวมใส่และแปรรูปไปทำผลิตภัณฑ์อื่น เช่น ของใช้ในบ้านต่าง ๆ ปัจจุบันได้เริ่มปรับจากการใช้สีเคมีมาเป็นการย้อมด้วยสีธรรมชาติ โดยใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น เช่น ต้นฝาง ต้นส้มโอ เปลือกมะพร้าว

พหุ ประถมศึกษา ชีวะ

ภาพประกอบ 10 ผ้าขาม้าไฉไล บ้านสวนปอ

2) “ผ้าขาม้าลายตาหม่อง” ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านฮ่องแฮ่ ตำบลโนนสวรรค์ อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลประเภทผ้าขาม้าความคิดสร้างสรรค์ ผลงานเด่นของกลุ่มทอผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติบ้านฮ่องแฮ่ คือ ผ้าขาม้าลายสีชมพูอมม่วง ทอด้วยเส้นไหมแท้ ย้อมด้วยสีธรรมชาติจากครั่งและเปลือกต้นกระบก เมื่อทอเสร็จจะมีการเก็บขิดที่ชายทั้งสองด้วยการข่มและยกเส้นไหมให้เกิดเป็นลายขิด สร้างลวดลายที่แตกต่างและเพิ่มลวดลายขิดโบราณให้เป็นผ้าขาม้าที่แตกต่างจากแหล่งอื่น จุดเด่นคือเทคนิคการทอแบบไหมสาวมือบนฝืนผ้า และใช้สีธรรมชาติในการย้อม โดยวัตถุดิบที่นำมาย้อม เช่น ครั่ง ซึ่งปกติจะให้สีออกแดง แต่เมื่อเอามาผสมกับอย่างอื่นจะให้สีที่แตกต่างออกไปหลายเฉดสี ทำให้ได้แรงบันดาลใจในการย้อมสีธรรมชาติ เมื่อได้ค้นพบว่าธรรมชาตินั้นไม่ได้ให้สีเพียงสีเดียว แต่มีความหลากหลายและงดงามตามแต่ผู้ย้อมจะรังสรรค์

พหุบุ ปณ จักโต ชีเว

ภาพประกอบ 11 ผ้าขาม้าลายตาหมอง บ้านฮ่องแอ้

จากตัวอย่างผ้าขาม้าทอมือภายใต้กรอบแนวทางใหม่ทั้งสามแนวทาง ผ้าขาม้าอัตลักษณ์ประจำชุมชน (Heritage) ผ้าขาม้าวัตถุดิบธรรมชาติและสีธรรมชาติ (Organics) และผ้าขาม้าความคิดสร้างสรรค์ (Creative) สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนทอผ้าในจังหวัดร้อยเอ็ดหลายชุมชนมีความสามารถในการทอผ้าขาม้าเป็นอย่างดี หลายชุมชนมีทรัพยากร องค์ความรู้เรื่องวัตถุดิบ ธรรมชาติและสีย้อมธรรมชาติ หลายชุมชนแสดงให้เห็นถึงการนำความคิดสร้างสรรค์มาประยุกต์ใช้ในผลิตผ้าขาม้า อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์ พบว่าผ้าขาม้าทอมือที่แสดงอัตลักษณ์ประจำชุมชนหรือผ้าขาม้าท้องถิ่นของจังหวัดร้อยเอ็ดยังไม่มี ความชัดเจน ไม่พบว่ามี การประชาสัมพันธ์บอกเล่าเรื่องราวใด ๆ เกี่ยวกับผ้าขาม้าทอมือที่ผลิตขึ้น ผู้สนใจต้องถามผู้ทอจึงจะได้ความว่าลวดลายบนผ้าขาม้าทอมือชื่อลายอะไร มีความหมายอย่างไร และเกี่ยวข้องกับชุมชนอย่างไร ชุมชนยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการสร้างจุดขายที่เป็นอัตลักษณ์ให้กับผ้าขาม้าทอมือของตนเอง

2. ผ้าขาม้าทอมือร้อยเอ็ด: ชุมชนพื้นที่วิจัย 4 ชุมชน

จากการสัมภาษณ์ชุมชนพื้นที่วิจัยทั้ง 4 ชุมชน พบผ้าขาม้าเก่าของครอบครัวที่ ได้รับตกทอดมาจากบรรพบุรุษ และอีกส่วนหนึ่งเป็นผ้าขาม้าที่ทางชุมชนเคยทอขึ้นมาเพื่อจำหน่าย แต่ไม่ได้ทอแล้ว ลักษณะลวดลายของผ้าขาม้าทอมือมีทั้ง 4 กลุ่ม คือ ผ้าขาม้าตามะกอก (ตาหมากรุก) ผ้าขาม้าตาเล็ก ผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหล และผ้าขาม้าตาหมู โดยพบผ้าขาม้าลายไส้ปลาไหลน้อยที่สุด ส่วนใหญ่เป็นลายตารางขนาดใหญ่ เล็ก และแบบตาหมู เส้นใยที่ใช้ทอส่วนใหญ่เป็นไหม

สีสันของผ้าขาวม้าเข้มสดใส นิยมสีแดง เขียว น้ำเงินและเหลือง สีที่ใช้ย้อมเส้นไหมเป็นสีเคมี ตัวอย่างภาพของผ้าขาวม้าเก่าจาก 4 ชุมชนพื้นที่วิจัยเป็นดังนี้

2.1 บ้านหนองเขาว ตำบลแคนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขาว ตั้งอยู่ที่บ้านเลขที่ 49 หมู่ 5 ตำบลแคนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นศูนย์ฝึกอาชีพชุมชนประจำตำบล และเป็นบ้านของประธานกลุ่มทอผ้า ชื่อนางคำทอง วงศ์อำมาตย์ สมาชิกของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขาว มีดังนี้ นางคำทอง วงศ์อำมาตย์ อายุ 61 ปี นางบันนา นามไพร อายุ 48 ปี นางหนูเพียร นามไพร อายุ 59 ปี นางทิพย์ ละอองเอก อายุ 68 ปี นางสาวสวย นามไพร อายุ 49 ปี นางสาวนิ่ม สีลาดเลา อายุ 47 ปี นางนาง ทิพมาตย์ อายุ 70 ปี นางบัวไข สีลาดเลา อายุ 52 ปี นางสาวลัดดา นามไพร อายุ 46 ปี นางหนูเจียม นามไพร อายุ 69 ปี ทั้งหมดเป็นเครือญาติและเพื่อนบ้านอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน เดินไปมาหาสู่กันได้

ภาพประกอบ 12 ที่ตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขาว

พหุบัน ปณุ สกิต ชีเว

ภาพประกอบ 13 สมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวากับผู้วิจัย

ภาพประกอบ 14 ผืนที่ 1 ผ้าขาม้าตามะกอก (ตาหมากรุก) บ้านหนองเขว ตำบลแคนใหญ่ อำเภอมืองร้อยเอ็ด

กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวา ทอผ้าหลายประเภททั้งผ้าฝืน ผ้าคลุมไหล่
ผ้าขาวม้า โดยใช้การมัดหมี่ให้เกิดลวดลายบนผ้า ชาวบ้านย้อมสีเส้นใยด้วยสีเคมีและสีธรรมชาติด้วย
ตนเอง จุดเด่นที่สุดคือยังคงมีการเลี้ยงไหมและผลิตเส้นใยไหมเองที่บ้าน ลวดลายของผ้าขาวม้าฝืนเก่า
มี 3 ลักษณะ คือตาใหญ่ ตาเล็ก และตาหมู่

ภาพประกอบ 15 ฝืนที่ 2 ผ้าขาวม้าตาเล็ก บ้านหนองเขวา ตำบลแคนใหญ่ อำเภอมืองร้อยเอ็ด

ภาพประกอบ 16 ฝืนที่ 3 ประเภทผ้าขาวม้าตา หมู่บ้านหนองเขวา ตำบลแคนใหญ่ อำเภอมืองร้อยเอ็ด

2.2 บ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการสัมภาษณ์ บ้านโนนสำราญ หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เริ่มก่อตั้งขึ้นโดยบุคคล 5 คนที่ออกมาจากบ้านนาโพธิ์ ตำบลนาโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบด้วย นายศรีมवल ชินบุตร นายคำพิมูล ดวงแก้ว นายศรีมุทร ไวโย นายสม แสงคุณ นายราชวงศ์ พงษ์พัฒน์ ได้มาอยู่จนจึงได้ขยายครัวเรือนออกจนจัดตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นในปี พ.ศ. 2452 พร้อมจัดตั้งวัดขึ้นพร้อมกัน มีผู้นำหรือผู้ใหญ่บ้าน 10 คนทั้งอดีตและปัจจุบัน บ้านโนนสำราญ หมู่ 6 แบ่งเป็น 5 คุ้ม คือ คุ้มโชคอำนวย คุ้มประชาสุขสัน คุ้มดงมันสามัคคี คุ้มรุ่งอรุณ และ คุ้มประชาสามัคคี ที่ตั้งหมู่บ้านเป็นจุดกึ่งกลางของตำบลเมืองทอง อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองทอง ประมาณ 17 กิโลเมตร โดยทิศเหนือติดกับบ้านหนองแสง หมู่ที่ 6 ตำบลนาโพธิ์ ทิศใต้ติดกับบ้านสงเปลือย หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองทอง ทิศตะวันออกติดกับบ้านหนองพาดเสือ หมู่ที่ 7 ตำบลเมืองทอง และทิศตะวันตกติดกับบ้านเมืองทอง หมู่ที่ 2 ตำบลเมืองทอง บ้านโนนสำราญ หมู่ที่ 6 มีเนื้อที่ โดยประมาณ 883 ไร่ พื้นที่ทำกิน 815 ไร่ ที่อยู่อาศัย 68 ไร่ มีประชากร 539 คน แยกเป็นชาย 266 คน เป็นหญิง 273 คน รวมกัน 97 ครัวเรือน ชาวบ้านส่วนใหญ่ 80 ครัวเรือนมีอาชีพทำนา อีก 7 ครัวเรือนรับราชการ ส่วนอาชีพรองหรืออาชีพเสริมคือ รับจ้างทั่วไป หัตถกรรมทอผ้า ผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการมีผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน นอกจากนั้นยังมีตำแหน่งอื่น ๆ เช่น ส.อบต./สท. อช./ผู้นำ อช. ประธาน กทบ. เจริญญิก ประธานเยาวชน ประธานประชาคมหมู่บ้าน ประธานกลุ่มพลังแผ่นดิน ประธานกรรมการโครงการอยู่ดีมีสุข เป็นต้น สำหรับผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งคือนักปราชญ์ท้องถิ่นที่ได้รับการยอมรับ ประกอบด้วย 1) นายไกรสร นรชาญ (ผู้ใหญ่บ้าน) เป็นปราชญ์ด้านหมอดิน 2) นายวิชัย เรืองบุญ เป็นปราชญ์ด้านศาสนา 3) นายวัน มูลศรี เป็นปราชญ์ด้านตัดผม 4) นายบุญสงค์ แสนนาม เป็นปราชญ์ด้านบายศรีสู่ขวัญ 5) นางธัญญา พงษ์พัฒน์ เป็นปราชญ์ด้านหัตถกรรม 6) นางสุวรรณ ราชคูบอน เป็นปราชญ์ด้านหัตถกรรม และ 7) นายสะอาด รักความซื่อ เป็นปราชญ์ด้านอาสา กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ หมู่ที่ 6 เกิดขึ้นการรวมตัวของกลุ่มสตรีในหมู่บ้าน จำนวน 28 คน เมื่อเดือนมีนาคม และจัดตั้งกลุ่มขึ้นในวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2555 โดยครั้งแรกทำโครงการเสนอกู้ยืมเงินจากกองทุนพัฒนาบทบาทสตรี กรมการพัฒนาชุมชน และได้รับเงินจำนวน จำนวน 55.000 บาทในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2556 หลังจากนั้นได้รับงบประมาณสนับสนุนจำนวน 52.000 บาท ตามโครงการแผนพัฒนาอาชีพเกษตรกรในปี พ.ศ. 2559 และได้รับการสนับสนุนการทำงานอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาจากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองร้อยเอ็ด และจากสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) ปัจจุบันนางสกุณา วินสา อายุ 49 ปี เป็นประธานกลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ มีสมาชิกประมาณ 20 คน ประกอบด้วยประธาน รองประธาน เจริญญิก เลขา และสมาชิกที่เหลือของกลุ่มเป็นกรรมการ สมาชิกที่ทอผ้าเป็นมีส่วนหนึ่ง สมาชิกส่วนหนึ่งทอไม่เป็น ช่างทอผ้าที่ชำนาญงาน เช่น นางธัญญา พงษ์พัฒน์ อายุ 76 ปี นางสีจันทร์ สุขล้ำเลิศ

อายุ 73 ปี นางสาวรณ ราชคูบอน อายุ 72 ปี นางสาวจันทร์ ศรีณะลา อายุ 71 ปี นางหนูหนั้น เรืองบุญ อายุ 71 ปี นางสมบุรณ์ มุลิตา อายุ 65 ปี นางหนูเวียง แสงคุณ อายุ 62 ปี ลักษณะเด่นของกลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญในปัจจุบันคือ เป็นการรวมกลุ่มทำงานทอผ้าของสตรีผู้สูงอายุ ผู้ที่อายุน้อยที่สุดคือประธานกลุ่ม กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญได้รับการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชนในปี พ.ศ. 2559 ชื่อของกลุ่มอย่างเป็นทางการคือ กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ หมู่ที่ 6 กลุ่มมีบัญชีเงินฝากกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กลุ่มมีการจดบันทึกข้อมูลรายรับรายจ่ายและข้อมูลการดำเนินงานของกลุ่มทุกเรื่อง มีระเบียบการทำงานร่วมกัน กล่าวคือ สมาชิกทุกคนต้องช่วยกันทำผลผลิตผ้าทอให้ได้คุณภาพ สมาชิกทุกคนต้องลงชื่อและเวลาทำงานในแต่ละวัน ทั้งนี้เพื่อจัดสรรกำไรจากการดำเนินงานของกลุ่มให้แก่สมาชิกตามวันทำงานของแต่ละคน

ภาพประกอบ 17 ที่ตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ

พูน ปณ ศิโต ชีเว

ภาพประกอบ 18 สมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญกับผู้วิจัย

กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญ ทอผ้าได้หลายประเภท รวมถึงผ้าขาวม้าด้วย พบ
 ลวดลายผ้าขาวม้าทั้งสี่ลักษณะ ตาใหญ่ ตาเล็ก ตาหมู และไส้ปลาไหล วัตถุดิบในการทอสั่งซื้อมาจาก
 ในเมือง ย้อมสีเองด้วยสีเคมีและสีธรรมชาติ

ภาพประกอบ 19 ผืนที่ 4 ผ้าขาวม้าลายไส้ปลาไหล บ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมือง
 ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบ 20 ผืนที่ 5 ผ้าขาม้ำตามะกอก (ตาทหารรุก) บ้านโนนสำราญ ตำบลเมืองทอง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

2.3 บ้านขว้างใหญ่ ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

บ้านขว้างใหญ่ประกอบด้วย 3 หมู่บ้าน คือหมู่ที่ 2 หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 8 เป็นพื้นที่การเกษตร เป็นที่ลุ่มแอ่งกระทะ อาณาเขตทิศเหนือติดกับบึงนคร ทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำชี ทิศตะวันตกติดกับบ้านเขวาน้อย ทิศใต้ติดกับหมู่ที่ 7 บ้านธารสวรรค์ มีเนื้อที่โดยประมาณ 1.358 ไร่ พื้นที่ทำกิน 1.318 ไร่ ที่อยู่อาศัย 40 ไร่ จำนวนครัวเรือน 330 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 1.508 คน แบ่งเป็นชาย 751 คน หญิง 757 คน อาชีพหลักทำการเกษตร อาชีพเสริมรับจ้างทั่วไป อาชีพปั้นโอ่ง เก็บน้ำขนาดใหญ่ อาชีพทอผ้าฝ้าย (ลายไข่มดแดง) อีกทั้งยังมีการเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดเพื่อจำหน่ายด้วย

กลุ่มทอผ้าบ้านขว้างใหญ่ ประกอบด้วย นางจุมจี กอซารี อายุ 57 ปี นางพุทธิวรรณโกชน อายุ 56 ปี นางสาวยนต์ เชาซุร อายุ 63 ปี นางน้อม โคน้อย อายุ 62 ปี นางทองเต็ม กอธวัช อายุ 57 ปี นางทองม้วน ประเสริฐสังข์ อายุ 68 ปี และนางทองมุก พิมพิรัตน์ อายุ 71 ปี

ภาพประกอบ 21 ผืนที่ 6 ประเภทผ้าขาวม้าตาหมู บ้านขว้างใหญ่ ตำบลมะบ้ำ อำเภอร่องเขาหลวง

กลุ่มทอผ้าบ้านขว้างใหญ่ ทอผ้าได้หลายประเภท รวมถึงผ้าขาวม้า จากการ สัมภาษณ์ ในอดีตมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย และใช้สีครามในพื้นที่นี้ด้วย แต่ไม่มีแล้ว ปัจจุบันกลุ่มทอผ้าซื้อเส้นใยฝ้ายและนำมาย้อมสีเอง กลุ่มทอผ้าบ้านขว้างใหญ่ย้อมสีเปลือกไม้ใน ท้องถิ่น ผ้าขาวม้าผืนเก่าเป็นไหมสีสดใส ปัจจุบันผ้าขาวม้าของกลุ่มทอผ้าบ้านขว้างใหญ่เป็นฝ้ายหนา ย้อมสีธรรมชาติ นิยมปล่อยชายผ้าไม่เย็บขอบ

ภาพประกอบ 22 ผืนที่ 6 ประเภทผ้าขาวม้าตาหมู บ้านขว้างใหญ่ ตำบลมะบ้ำ อำเภอร่องเขาหลวง

2.4 บ้านห้วยหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

พื้นที่วิจัยบ้านห้วยหลิม หมู่ 9 มีจำนวนครัวเรือน 105 ครัวเรือน รวม 480 คน กลุ่มทอผ้าบ้านห้วยหลิม ตั้งอยู่ที่บ้านเลขที่ 144 หมู่ 9 ซอย 2 ตำบลมะบ้า อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นบ้านของนางละเวง ฤกษ์ใหญ่ ประธานกลุ่มทอผ้าบ้านห้วยหลิม สมาชิกของกลุ่มคนอื่น ๆ ประกอบด้วย นางคำผาง พลเชียงสา นางวัลลี สุดาทิพย์ นางนวลปราง พันซารี และนางจิราพร สอนมัน

ภาพประกอบ 23 ที่ตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านห้วยหลิม

กลุ่มทอผ้าบ้านห้วยหลิมทอผ้าได้ทุกประเภท โดยเฉพาะผ้าไหม ผ้าขาวม้า ทอมือที่ผลิตขึ้นมีทั้งไหมและฝ้ายเส้นเล็ก เส้นใยทั้งหมดซื้อหามา สีที่ย้อมเส้นใยเป็นสีเคมีและสีธรรมชาติ ลวดลายของผ้าขาวม้าเป็นลายตาใหญ่ ตาเล็ก และตาหมู ไม่มีลายไส้ปลาไหล

พหุบัน ปณ สก โตะ ชีเว

ภาพประกอบ 24 นางละเวง ฤกษ์ใหญ่ ประธานกลุ่มทอผ้าบ้านห้วยหลิม

ภาพประกอบ 25 ผืนที่ 7 ประเภทผ้าขาม้าตาหมู ฝ้ายเส้นเล็ก บ้านห้วยหลิม ตำบลมะบ้า อำเภอ
ทุ่งเขาหลวง

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผ้าขาวม้าทอมือของจังหวัดร้อยเอ็ด
สรุปเป็นตารางต่อไปนี้

ตาราง 3 ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าขาวม้าทอมือของจังหวัดร้อยเอ็ด

ลำดับ	กลุ่ม	ปี	บริบท	ลวดลาย
1	ไท-อีสาน	2505	ชนพื้นเมืองร้อยเอ็ด พุดสำเนียงร้อยเอ็ด	ลายตาใหญ่ ตาเล็ก ตาหมู
2	ไท-ลาว	2325	ไม่มีสำเนียงร้อยเอ็ด ใช้ภาษาอีสานเหนือ อีสานกลาง ลาวใต้ และลาวเวียงจันทน์	ลายตาใหญ่ ตาเล็ก ตาหมู
3	ไท-เขมร	2325	บรรพบุรุษเป็นเขมร อยู่ในอำเภอสุวรรณ ภูมิ อำเภอเกษตรวิสัย	ไหม โทนสีเข้ม นิยมลาย ไส้ปลาไหล
4	ไท-ส่วย	2325	บรรพบุรุษเป็นส่วยหรือกวย อยู่ในอำเภอ สุวรรณภูมิ อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอ โพนทราย	ลายไส้ปลาไหล
5	ภูไท	2325	บรรพบุรุษจากลาวและเวียดนาม อยู่ใน อำเภอเมยวดี อำเภอหนองพอก	ตาใหญ่ สีขาวดำ น้ำเงิน แดง

และจากข้อมูลประวัติการทอผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 4
ชุมชน สรุปในภาพรวมได้ดังนี้

ตาราง 4 ข้อมูลประวัติการทอผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 4 ชุมชน

ชุมชน	ปี	บริบท
บ้านหนองเขวา	ก่อน พ.ศ. 2521	ทอผ้ามายาวนาน หายไป และฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ โดยการริเริ่ม ของ กศน เมื่อ พ.ศ. 2540
บ้านโนนสำราญ	ก่อน พ.ศ. 2520	ทอผ้ามายาวนาน กลุ่มทอผ้าก่อตั้ง พ.ศ. 2555
บ้านข่วงใหญ่	พ.ศ. 2130	ทอผ้ามายาวนาน เคยปลูกฝ้าย เลี้ยงไหม ย้อมคราม แต่ไม่มี แล้ว
บ้านหวายหลิม	ก่อน พ.ศ. 2362	ทอผ้ามายาวนาน มีชื่อเสียงระดับจังหวัด ผ่านยุคเฟื่องฟู มาแล้ว กลุ่มทอผ้าใหม่ก่อตั้ง พ.ศ. 2543

3. ผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ด : วิถีชีวิต

ผ้าขาวม้ามีความสำคัญต่อคนไทยทุกเพศทุกวัยโดยเฉพาะคนอีสานมาอย่างยาวนาน การใช้งานผ้าขาวม้าในวิถีชีวิตคนอีสานจำแนกตามช่วงอายุของคน วัยเด็ก วัยกำลังเติบโต และวัยผู้ใหญ่ ดังนี้ (ศักดิ์ชาย สิกขา, 2551: 5-16)

3.1 ผ้าขาวม้าในวัยเด็ก

1) ผ้าขาวม้าปูในกระดังง์รองรับเด็กแรกเกิด

กระดังง์เป็นเครื่องจักสานที่มีทั้งทรงกลมและทรงรีสานเป็นแผ่น และเสริมของด้วยด้ายไม้ไผ่ ใช้หวยถักมัดเรียกว่า ถักลายขอบกระดังง์ ซึ่งปกติกระดังง์จะใช้ในการผัดข้าว หรือใช้วางอาหารตากแห้ง แต่เมื่อมีเด็กแรกเกิดก็จะนำกระดังง์ที่ค่อนข้างใหม่ ทำความสะอาดอย่างดีมารองรับเด็กให้นอน เพื่อจะยกเคลื่อนย้ายง่าย ดูแลง่าย ผ้าขาวม้าจึงเป็นผ้าที่ถูกนำมาใช้ในการปูรองรับเด็ก โดยบริเวณที่เป็นขอบกระดังง์ซึ่งอาจมีเสี้ยนจากไม้ไผ่ก็จะใช้ผ้าขาวม้าพันขอบไว้โดยรอบทุกด้าน และบางครั้งวัยยังมีการนำมาใช้ก่อนคลอดด้วยซ้ำเพราะนำมาทำเป็นเชือกโหนกับช้อนในช่องเจ็บท้องจะคลอด ถือว่าเป็นการประยุกต์ใช้แทนเชือกได้ด้วย

2) ผ้าขาวม้าทำผ้าอ้อมสำหรับเด็ก

ผ้าขาวม้าฝืนเก่าเป็นผ้าที่มีความอ่อนนิ่ม ดูแลรักษาความสะอาดง่าย วิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตได้ใช้ผ้าขาวม้าฝืนเก่านำมาซักทำความสะอาดตัดแบ่งเป็นผ้าอ้อมสำหรับเด็กทารก เช็ดถูดูแลความสะอาดให้เด็ก เป็นการใช้ผ้าขาวม้าอย่างคุ้มค่า

3) ผ้าขาวม้าห่อเด็กในการเดินทางหรือเดินเล่น

ผ้าขาวม้ามีวิธีการในการห่อหุ้มเด็กทารกในหลายวิธี เช่น การห่อสำหรับอุ้ม หรือการผูกปมติดตัวผู้อุ้มเพื่อรองรับเด็ก ใช้ในการเดินทางไปทำไร่ทำนา อาจผูกไว้ด้านหลังหรือด้านหลังก็ได้ตามความถนัดของแต่ละบุคคล การห่อเด็กแบบต่าง ๆ นี้ชาวบ้านนิยมว่า โชน

4) ทำเป็นอุ้นนอนสำหรับเด็ก

เป็นการนำผ้าขาวม้ามามัดปลายทั้งสองด้าน อาจขึงตึงใส่ต้นเสา ต้นไม้ หรือทำเป็นโครงสร้างของอุ้นแบบเคลื่อนย้ายก็ได้ นำเด็กทารกวางลงในอุ้นผ้าขาวม้า และใช้ไม้ยาวขนาดประมาณ 1-2 นิ้ว ยาวประมาณ 1 ฟุต วางคั่นตรงกลาง ให้อู้นผ้าขาวม้ากลางออกทั้งหัวท้าย มีความเชื่อที่เล่ากันสืบต่อมาแต่โบราณว่า การให้เด็กทารกนอนอยู่ จะทำให้เด็กมีศิริขะมนรี ถือว่าเป็นคุณลักษณะที่ดีโตขึ้นจะเป็นคนฉลาด แต่หากศิริขะแบนจะเป็นคนสมองทึบไม่ฉลาด ซึ่งก็ถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะการให้เด็กนอนในอุ้นผ้าขาวม้า การดูแลจะง่าย เด็กไม่ตื่นมาก การใช้เชือกมัดขอบแกว่งไกวทำให้เด็กหลับง่าย มด แมลง ไม่มารบกวน

5) พับผ้าขาม้าเป็นหมอนสำหรับเด็ก

การหนุนศีรษะของเด็กทารกให้สูงขึ้นเล็กน้อยเป็นเรื่องยุ่งยากในการที่ต้องผลิตหมอนตามวัยของเด็กที่กำลังจะโต ดังนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านได้ใช้ผ้าขาม้ามาพับรองเป็นหลายพับตามขนาดที่เหมาะสมกับวัยของเด็ก เป็นการประยุกต์ใช้ผ้าขาม้าได้อย่างเหมาะสม ไม่ยุ่งยาก สามารถปรับเปลี่ยนขนาดได้ตามความเหมาะสม

3.2 ผ้าขาม้าในวัยกำลังเจริญเติบโต

จากวัยเด็กทารกมาสู่เด็กโตก้าวสู่การเป็นวัยรุ่น ในวัยเหล่านี้ผ้าขาม้าได้เข้ามามีบทบาทกับเด็กในภาคอีสาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะขอจำแนกตามลำดับต่อไปนี้

1) ผ้าขาม้ากับการละเล่น

ด้วยเหตุที่ผ้าขาม้าเป็นสิ่งของที่พกติดตัวของเด็กที่อยู่ในท้องถิ่นอีสาน พกพาแบบง่าย ๆ โดยการพันหรือเคียนไว้รอบเอว ดังนั้น การคิดค้นวิธีการละเล่นสนุกสนานหลายอย่างจะเริ่มจากการใช้วัสดุใกล้ตัวผ้าขาม้าจึงเป็นอุปกรณ์ในการละเล่นหลายอย่าง เช่น การเล่นมอญซ่อนผ้า ที่มีเนื้อเพลงง่าย ๆ ว่า มอญซ่อนผ้า ตุ๊กตาอยู่ข้างหลัง ระวังตี ๆ เดี่ยวจะตีหลังหัก โดยผู้เล่นจะนั่งเป็นวงล้อมรอบกัน ร้องเพลงไปเรื่อย ๆ จะมีอีกคนถือผ้าซ่อนไว้ข้างหลัง เดินวนแอบวางไว้ข้างหลังเพื่อนอีกคนหนึ่ง หากไม่เห็นปล่อยให้เดินมาพบอีกรอบจะต้องโดนตี นอกจากการเล่นมอญซ่อนผ้าที่เป็นที่นิยม ยังมีการนำผ้าขาม้ามาทำเป็นเกลียวเพื่อเล่นดึงชักคะเย่อ การนำผ้าขาม้ามากางใช้ช่องตารางของผ้าขาม้าเป็นกระดานเล่นหมากฮอส การนำผ้าขาม้ามามัดปิดตาตีหม้อ การนำผ้าขาม้ามาห่อฟางข้าวทำเป็นรูปทรงกลมแทนลูกฟุตบอล และอื่น ๆ นี้เป็นเพียงตัวอย่างเล็กน้อยที่มีการนำผ้าขาม้ามาประยุกต์ใช้ในการละเล่นของเด็ก ๆ ชาวอีสาน

2) ผ้าขาม้าห่อข้าวไปเลี้ยงควาย

ในวัยเด็กของลูกชานาในท้องถิ่นอีสานมักจะมีหน้าที่ในการเลี้ยงวัวควาย (คอยดูแลวัวควายทั้งวัน) ที่ใช้ในการเกษตร กิจกรรมเลี้ยงวัวควายสำหรับเด็กมักจะเป็นในช่วงวันหยุดเรียน หรือปิดภาคเรียน เมื่อไปเลี้ยงวัวควาย ต้องมีห่อข้าวเหนียวและกับข้าวเล็ก ๆ น้อย ๆ ติดตัวไปด้วย สิ่งที่พกพาสะดวกที่สุดก็คือการห่อข้าวใส่ใบตองและพันเก็บไว้ในห่อผ้าขาม้า อาจพันไว้รอบเอวหรือแยมัดสะพายไว้ที่ไหล่ก็ได้แล้วแต่สะดวก เมื่อทานข้าวเที่ยงเสร็จก็มักนำผ้าขาม้าที่พกพาใช้ปูนอนพักผ่อนหรือนั่งอาบน้ำตามห้วย หนองคลอง บึง ต่อไปอีกด้วย หรือหากว่าวันนั้นเก็บของป่ามาใช้ประโยชน์ ก็จะนำผ้าขาม้าเป็นตัวห่อพกพากลับบ้านในตอนเย็น ซึ่งไม่ต้องยากกับการใช้ถุงพลาสติกที่ทำลายสิ่งแวดล้อมดังนั้นในปัจจุบัน

3) ผ้าขาม้าคลุมโปงเล่นน้ำ

การเล่นน้ำเป็นกิจกรรมที่เด็ก ๆ ในท้องถิ่นชื่นชอบเป็นชีวิตจิตใจส่วนใหญ่เป็นการเล่นตามลำห้วย ดังนั้น การเล่นน้ำของเด็กๆที่นุ่งผ้าขาม้าก็จะมีวิธีการเล่นมากมายหนึ่ง

ในวิธีการเล่นก็คือ การนำผ้าขาวม้าผูกปมหัวท้ายคลุมลงผิวน้ำ ตีน้ำให้ผ้าขาวม้าพองเป็นลูกโป่งแล้วใช้เท้ายันด้านหนึ่งและใช้ศีรษะดันอีกด้านทำให้ลอยตัวบนผิวน้ำได้ เช่นเดียวกับหญิงที่ตีน้ำในผ้าถุงให้โป่งพองลอยน้ำ

3.3 ผ้าขาวม้าในวัยผู้ใหญ่

1) ผ้าขาวม้าสารพัดประโยชน์ในการเดินทาง

การเดินทางไปไหนต่อไหนของลูกผู้ชายชาวอีสาน ขาดไม่ได้คือผ้าขาวม้า ประโยชน์ต้องเริ่มนับตั้งแต่ การห่อสิ่งของติดตัว การมัด การสะพายไหล่ จึงเรียกว่า โชนตา หากสิ่งของนั้นสามารถพันติดเอาไว้ก็จะเรียกว่า เคียนเอว โดยทั่วไปสิ่งของที่พกติดตัวผู้ชาย มักจะเป็น ห้อยยาเส้น ห่อข้าวเหนียวหรืออื่น ๆ ที่จำเป็น ผ้าขาวม้าเคียนเอวประโยชน์อีกอย่างคือเหน็บมัดหรือพรวดติดตัวเพื่อใช้สอยในการเดินทาง เมื่อเดินทางไปถึงที่ใดมีอาการเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ก็จะใช้ผ้าขาวม้าที่ห่อของแทนหมอนหนุนศีรษะนอน หากแดดร้อนก็นำมากางเป็นร่มเงาคลุมศีรษะเดินทาง

2) ผ้าขาวม้ากับการเคียนหัว

การนำผ้าขาวม้ามามัดศีรษะมีเทคนิควิธีการมัดหรือการเคียนหลายวิธี จุดประสงค์ในการใช้ผ้าขาวม้ามามัดเคียน หรือโพกศีรษะมีเหตุผลในการใช้หลายประเด็น เช่น กันแดดแผดเผาศีรษะ กันฝนที่ตกปรอย ๆ มัดเก็บสิ่งของสำคัญในการเดินทางหรือขณะทำงาน ป้องกันฝุ่นระลอกองกระทบผม ใบหน้าและอาจเป็นการตกแต่งปกปิดศีรษะล้านแต่บางคนก็เป็นการเคียนเพราะความเคยชิน ดังนั้น การเคียนหัวโดยใช้ผ้าขาวม้าของแต่ละคนจะมีวัตถุประสงค์ในการใช้งานที่ต่างต่างกัน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เทคนิคการเคียนเป็นศิลปะอย่างหนึ่งของการแต่งกายของลูกผู้ชายชาวอีสาน

3) ผ้าขาวม้าอุปกรณ์กรองน้ำดื่ม

ในอดีตสภาพทางภูมิศาสตร์ของภาคอีสานมีป่าสมบูรณ์มาก น้ำในห้วยหนองคลองบึง หรือแม้กระทั่งในทุ่งนา ก็สามารถนำมาดื่มได้ปราศจากสารพิษ ดังนั้นในการเดินทางบางครั้งน้ำดื่มที่พกพาเกิดหมดระหว่างเดินทาง น้ำดื่มก็จะหาได้ง่ายในเส้นทางเดิน อุปกรณ์ในการกรองน้ำดื่มให้ปราศจากฝุ่น แแมลง รวมทั้งปลิงตัวเล็ก ๆ ก็จะใช้ผ้าขาวม้าที่พกพาไปนี้แหละเป็นอุปกรณ์กรองน้ำ วิธีใช้ง่าย ๆ เพียงนำชายผ้าด้านหนึ่งผูกติดกับคอไว้แล้วใช้สองมือกดขอบผ้าสองด้านลงก็สามารถดื่มหรือใช้น้ำที่อยู่บริเวณด้านในของผ้าได้ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างง่าย ๆ

4) ผ้าขาวม้าอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ

แทบไม่น่าเชื่อว่าผ้าขาวม้าสามารถใช้หาปลาได้ บางครั้งในการเดินทางไปไร่ นา หรือตามป่าเขาที่มีลำธารผู้เดินทางไม่ได้มีเจตนาจะต้องหาอาหาร แต่เมื่อระหว่างเดินทางมาพบว่า ริมทางเดินมีบริเวณที่ปลาชุกชุม สามารถจับมาเป็นอาหารได้ อุปกรณ์ที่ง่ายที่สุดคงไม่พ้นผ้าขาวม้าที่พกติดตัว โดยใช้ปลายผ้าอีกด้านมัดติดคอไว้ แล้วใช้สองมือจับขอบผ้าสองด้าน ซ้อนเก็บ

ปลาตามบ่อหรือริมธารน้ำข้างทางได้แต่หากว่ามีเพื่อนร่วมเดินทางก็เปลี่ยนเป็นจับขายผ้าขาวม้าคนละด้าน ซ้อนตักปลาในลำคลองได้

5) ผ้าขาวม้าอาวุธประจำกาย

มีเรื่องเล่ามาแต่โบราณว่าผ้าขาวม้าไม่เป็นเพียงของใช้ในด้านที่เป็นคุณเท่านั้น แต่ในทางเป็นโทษก็มีทำได้เช่นกันโดยนำผ้าขาวม้ามาพันเป็นเกลียว อีกด้านอาจยึดติดติดกับของมีคม หรือก้อนหินที่มีน้ำหนักวิธีการใช้เพียงแต่เหวี่ยงหรือฟาดเท่านั้น หากกระทบกันสิ่งใดอาจถึงชีวิตได้ บางครั้งในสมัยโบราณก็ใช้วิธีนี้ในการจับสัตว์ป่าหรือเป็นอาวุธป้องกันตัวในการเดินป่ากรณีที่ไม่อาจหาอาวุธอื่นได้

6) ผ้าขาวม้าอุปกรณ์นั่งปูนอน

การเดินทางไปในที่ต่าง ๆ ของคนอีสานบางครั้งไม่อาจเลือกที่พักพิงที่สะดวกสบายได้ แต่การพกพาผ้าขาวม้าติดตัวทำให้มีที่รองนั่ง รองนอน รวมทั้งมัดแขวนติดเสาหรือต้นไม้เป็นเปลสำหรับนั่งนอนได้ หรือบางแห่งอาจมีที่รองนั่ง รองนอนแล้ว ผ้าขาวม้ายังอาจเปลี่ยนสภาพเป็นผ้าห่มกันยุงหรือแมลงรบกวนขณะหลับนอนได้ด้วย

7) ผ้าขาวม้าเครื่องแต่งกายหลายโอกาส

ผ้าขาวม้าที่รู้จักกันทั่วไป คือ อุปกรณ์สำหรับนั่งอาบน้ำหรือเช็ดตัวสำหรับผู้ชาย แต่ในสภาพความเป็นจริงของชาวบ้านหลายแห่งนิยมนำมาเป็นผ้าห่มแบบสบาย ๆ สำหรับพักผ่อนในบ้านหรือเดินเล่นบริเวณหมู่บ้านจนเป็นวิถีชีวิตแบบปกติของชาวบ้านนอกจากนั้นเมื่อยามต้องทำประมง หรือทำงานกสิกรรมชาวบ้านยังนิยมนำมานุ่งแบบเหน็บเตี้ยคล้ายกับโจงกระเบน ทำให้สะดวกสบาย และคล่องตัวในการทำงานในแหล่งน้ำ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ผ้าขาวม้าเป็นอุปกรณ์ในการนุ่งห่มแบบสบาย ๆ ในบ้าน จนกระทั่งการนุ่งเพื่อทำงานตามแหล่งน้ำต่าง ๆ การปรับใช้ตามโอกาสเหล่านี้ คงไม่มีผืนผ้าชนิดใดเหมาะสมเท่ากับผ้าขาวม้า

ชาวอีสานทั้งหญิงและชาย ทุกช่วงอายุใช้ผ้าขาวม้าในชีวิตประจำวันในโอกาสต่าง ๆ กัน นอกจากนี้แล้ว หากมองการใช้งานผ้าขาวม้าในอีกมุมหนึ่ง ชาวอีสานใช้ผ้าขาวม้าเป็นของสำคัญที่ขาดไม่ได้ในพิธีกรรมพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีสืบต่อกันมา ดังนี้

1) พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิดและการตาย ในภาคอีสานเมื่อเด็กแรกเกิดจะนิยมเอาเด็กใส่กระดิ่งแล้วปูผ้ารองผ้านิยมใช้ส่วนใหญ่จะเป็นผ้าขาวที่เปรียบเสมือนชีวิตที่ขาวบริสุทธิ์ของเด็ก บางครอบครัวใช้ผ้าขาวม้าของพ่อหรือผ้าชิ้นของแม่มาปูรอง เพื่อให้สิ่งของที่เป็นของพ่อหรือแม่เป็นตัวคุ้มครองปกป้องรักษาลูก พอถึงช่วงตาย ผ้าขาวม้าของพ่อที่ใช้เป็นประจำหรือผ้าชิ้นที่แม่ใช้ประจำจะถูกมาตัดแบ่งให้ลูก ๆ เป็นของเคารพบูชาสำหรับลูกหลาน ตัวอย่างที่บ้านกว้างใหญ่ชาวบ้านใช้ผ้าขาวม้าของพ่อพันพาดโรงศพจากบ้านไปถึงวัด และเก็บรักษาผ้าขาวม้าผืนนั้นไว้ (จุมจี กอชาลี, 2561: สัมภาษณ์)

2) พิธีแต่งงาน ผ้าถือว่ามีบทบาทมากในพิธีแต่งงานของชาวอีสานโดยเฉพาะเครื่องสมมา บางคนอาจจะถือว่าเป็นของสมนาคุณ แต่ตามความเป็นจริงแล้วเครื่องสมมา คือเครื่องขอขมาที่คู่บ่าวสาวจะต้องเป็นคนเตรียมสำหรับขอขมาต่อแขกผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ ที่มาช่วยเป็นสักขีพยานในงาน เครื่องสมมานี้ ส่วนใหญ่จะประกอบด้วยที่นอน หมอน หรือผ้าขาวม้า แต่หากพิจารณาตามความนิยมแล้ว ผ้าขาวม้าจะเป็นที่นิยมใช้ในแทบทุกพื้นที่ ด้วยเหตุที่ฝ่ายเตรียมจัดหาได้ง่าย มีหลายแบบให้เลือก ฝ่ายรับก็สะดวกสำหรับพกพาเดินทางกลับภูมิลำเนา เก็บรักษาง่ายและนำมาใช้ประโยชน์ได้

3) พิธีกรรมทางศาสนา การจัดพิธีกรรมทำบุญเลี้ยงพระที่ต้องนิมนต์พระมาฉันภัตตาหารในหมู่บ้านหรือภายในบ้าน จะนิมนต์มาที่รูปก็ตามในการจัดเตรียมที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ในพิธีกรรมจำเป็นต้องมีผ้ามาทำเป็นฉากกั้นด้านหลังเพื่อให้เกิดความเหมาะสมและปิดบังส่วนเป็นผนังไว้เป็นการแสดงถึงความเคารพ เลื่อมใส ผ้าที่นำมามักจะเป็นผ้าขาวม้าที่ทอเป็นผืนยาวไว้โดยยังไม่ตัดเป็นชิ้น บ่งบอกว่า เป็นผ้าขาวม้าที่ทอไว้สำหรับใช้ในพิธีกรรมเท่านั้น ดังนั้น จึงมีอยู่หลายครอบครัวที่มีผ้าขาวม้าในลักษณะนี้ เก็บไว้ใช้สำหรับครอบครัวและอาจนำไปใช้เพื่อส่วนรวมด้วย จากการสังเกตและสอบถามผู้เป็นเจ้าของผ้าโดยส่วนใหญ่มักจะทำผ้าขาวม้าที่ผู้ทอจะตั้งใจเป็นพิเศษเน้นให้มีคุณภาพ ประณีต สวยงาม แสดงถึงการศรัทธาในพระพุทธศาสนา

4) การเสี่ยงทาย ในสมัยโบราณอาชีพอย่างหนึ่งของคนอีสานก็คือการล่าสัตว์ สำหรับการล่าสัตว์ในช่วงกลางคืนผู้ล่าหรือนายพรานจะใช้วิธีการนั่งห้างเป็นการหาตำแหน่งที่เหมาะสมบนต้นไม้แล้วจัดทำห้างโดยนำไม้มาวางขีดกันไปมาพอนั่งหลับเพื่อจะดูสัตว์ที่ออกหากินตอนกลางคืนเพื่อยิงสัตว์เหล่านั้นด้วยหน้าไม้หรือหน้าแก้งหรือปืนแก๊ป การเลือกตำแหน่งที่นั่งห้างนายพรานจะนิยมใช้ผ้าขาวม้าตรวมกันเป็นก้อนหากเห็นตำแหน่งใดเหมาะสมจะทดลองโยนผ้าขาวม้าที่มัดไว้ขึ้นไปดูหากผ้าขาวม้าไม่ตกพื้นวางค้างอยู่ก็สามารถใช้เป็นห้างได้แสดงว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าอนุญาตแล้วแต่หากโยนแล้วไม่ค้างก็ต้องหาตำแหน่งใหม่ไปเรื่อย ๆ

5) การปิดผ้าขาวม้าก่อนนั่งก่อนนอน ถือว่าเป็นความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ คนในสมัยก่อนเมื่อเดินทางไปไหนมักจะมัดผ้าขาวม้าพาดบ่าหรือผูกเอวติดตัว พอจะนั่งจะนอนในที่ใดก็จะนำผ้าขาวม้าออกมาปิดก่อน บางคนไม่รู้อาจคิดว่าเป็นการปิดฝุ่นทำความสะอาด แต่ความเป็นจริงแล้วเป็นการปิดเพื่อบอกกล่าวว่าจะขอนั่งในจุดนี้ด้วยเหตุที่มีความเชื่อว่าเป็นสถานที่ต่าง ๆ มักจะมีโลกของวิญญาณอาศัยอยู่ หากไม่ปิดไม่แสดงอาการจะนั่งก่อนอาจนั่งทับกันได้ ผลที่ตามมาอาจทำให้ไม่สบาย การนั่งอาจปวดเข่า ปวดข้อกระดูก

ตอนที่ 2 สภาพปัญหาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

ผลการวิจัยในส่วนนี้ ผู้วิจัยนำเสนอปัญหาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือใน 3 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านอัตลักษณ์ของชุมชนและลวดลายผ้าเดิมของชุมชน (2) ด้านการออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าทอมือ และ (3) ด้านการผลิตผ้าขาวม้าทอมือ โดยจะอธิบายปัญหาทั้ง 3 ด้านเป็นรายชุมชน รายละเอียดสภาพปัญหาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของแต่ละชุมชน เป็นดังนี้

1. สภาพปัญหาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือบ้านหนองเขวา

1.1 อัตลักษณ์ของชุมชนและลวดลายผ้าขาวม้าเดิมของชุมชน

ชุมชนบ้านหนองเขวา หมู่ที่ 5 เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก มีประชากรประมาณ 500 คน เป็นชุมชนเกษตรกรรมทำนาเป็นหลัก กลุ่มทอผ้าไม่เคยคิดมาก่อนว่าผ้าขาวม้าทอมือที่ผลิตจะต้องมีอัตลักษณ์ประจำชุมชน และมองไม่ออกว่าชุมชนบ้านหนองเขวามีอะไรที่สามารถยกขึ้นมาเป็นอัตลักษณ์ได้ ชาวบ้านมองว่าชุมชนของตนเองเป็นชุมชนธรรมดาไม่ได้มีความพิเศษกว่าชุมชนชานาอื่น ๆ ทั่วไป

1.2 การออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าทอมือ

ผ้าขาวม้าทอมือที่ผลิตขึ้นเป็นลายตารางสี่เหลี่ยมปกติ ไม่แตกต่างจากผ้าขาวม้าทอมือหรือทอโรงงานจากแหล่งอื่น ๆ กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวาถนัดสร้างลวดลายบนผืนผ้าด้วยวิธีมัดหมี่ ทำให้การสร้างลวดลายบนผืนผ้ามีข้อจำกัดเพราะไม่สามารถสร้างลวดลายที่มีความละเอียด ซับซ้อนหรือมีเหลี่ยมชัด ๆ ได้ ขาดความรู้ความชำนาญในการสร้างลวดลายบนผ้าด้วยวิธีการอื่น เช่น ขิด หรือ จก นอกจากนี้ชาวบ้านขาดความรู้เรื่องการเลือกวงคู่สีที่เหมาะสมหรือทันสมัยตาม

1.3 การผลิตผ้าขาวม้าทอมือ

ด้านวัตถุดิบ บ้านหนองเขวาเลี้ยงไหม สาวเส้นไหม และย้อมเอง แต่ด้วยพื้นที่บริเวณบ้านส่วนที่ใช้เลี้ยงไหมมีจำกัด ทำให้ได้เส้นไหมธรรมชาติจำกัดตามไปด้วย นอกจากนี้แล้วชาวบ้านขาดความรู้ทางวิชาการตามหลักสากลทำให้ได้ผลผลิตน้อยและคุณภาพไม่มีดีเท่าที่ควร เส้นไหมธรรมชาติที่ผลิตได้จำกัดนั้นก็ได้ถูกนำมาทอเป็นผ้าขาวม้า เพราะช่างทอเลือกทอผ้าประเภทอื่น เช่น ผ้าพื้นหรือผ้าคลุมไหล่ซึ่งขายออกได้ง่ายกว่าผ้าขาวม้าไหม เพื่อให้งานทอผ้ามีต่อเนื่องไปได้ ชุมชนบ้านหนองเขวาสั่งซื้อไหม ฝ้าย และด้าย จากร้านค้าในตัวเมืองร้อยเอ็ดและจากจังหวัดอื่นมาใช้ ในการผลิตผ้า วัตถุดิบที่ใช้เป็นแหล่งให้สีย้อมธรรมชาติในชุมชนมีจำกัด สีย้อมเส้นใยส่วนใหญ่จึงเป็นสีเคมีที่ซื้อมา ด้านบุคลากร กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวามีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส ด้านสถานที่ ชุมชนไม่มีสถานที่อย่างเป็นทางการเพื่อวางจำหน่ายผ้าที่ทอขึ้นได้ และไม่มีตลาดประจำเพื่อส่งผ้าขาวม้าทอมือออกไปจำหน่าย มีเพียงการสั่งซื้อจากชาวบ้านที่รู้จักเพื่อนำผ้าขาวม้าไปใช้ในงานพิธีต่าง ๆ

2. สภาพปัญหาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือบ้านโนนสำราญ

2.1 อัตลักษณ์ของชุมชนและลวดลายผ้าขาวม้าเดิมของชุมชน

ชาวบ้านยังไม่เข้าใจว่าอัตลักษณ์ช่วยให้ผ้าขาวม้าทอมือมีมูลค่าเพิ่มขึ้นได้อย่างไร ชาวบ้านคิดว่า ผู้บริโภคซื้อผ้าขาวม้าทอมือไปเพื่อใช้ประโยชน์ตามหน้าที่ของผ้าขาวม้าเท่านั้น

2.2 การออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าทอมือ

ชาวบ้านขาดความรู้ในการออกแบบที่เป็นสากล ขาดเครื่องมือสำหรับใช้ในการออกแบบ ที่สำคัญไม่สามารถมองหาจุดเด่นของชุมชนเพื่อนำมาพัฒนาเป็นลวดลายใหม่ได้

2.3 การผลิตผ้าขาวม้าทอมือ

ด้านวัตถุดิบ บ้านโนนสำราญไม่ผลิตเส้นใยเอง ต้องสั่งซื้อเส้นใยทุกประเภทมาใช้ทอผ้า วัตถุดิบจากธรรมชาติก็ไม่เพียงพอต่อการนำมาทำสีย้อมเส้นใย ด้านบุคลากร กลุ่มทอผ้าบ้านโนนสำราญมีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส อายุเฉลี่ยสูงที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นอีก 3 ชุมชนพื้นที่วิจัย ด้านสถานที่ ชุมชนไม่มีสถานที่เพื่อวางจำหน่ายผ้าที่ทอขึ้นได้ และไม่มีตลาดประจำเพื่อส่งผ้าขาวม้าทอมือออกไปขาย มีเพียงการสั่งซื้อจากชาวบ้านที่รู้จักเพื่อนำผ้าขาวม้าไปใช้ในงานพิธีต่าง ๆ

3. สภาพปัญหาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือบ้านกว้างใหญ่

3.1 อัตลักษณ์ของชุมชนและลวดลายผ้าขาวม้าเดิมของชุมชน

ชาวบ้านมองอัตลักษณ์ของชุมชนตนเองไม่ออกว่าควรเป็นสิ่งใด ผ้าขาวม้าเก่าที่ได้รับตกทอดมาจากบรรพบุรุษสวยงามดูน่าสนใจมาจากสายตาของคนนอก แต่ชาวบ้านมองผ้าขาวม้าเก่าของตนเองเป็นผ้าปกติธรรมดาทั่วไป

3.2 การออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าทอมือ

ชาวบ้านขาดแรงจูงใจที่จะออกแบบลวดลายใหม่ ๆ ขึ้นมา ขาดความรู้ในการออกแบบลวดลายให้ทันสมัย หน่วยงานรัฐที่เข้ามาช่วยส่งเสริมยังไม่ได้ส่งเสริมเรื่องการพัฒนาแนวคิดเรื่องการออกแบบ

3.3 การผลิตผ้าขาวม้าทอมือ

ด้านวัตถุดิบ บ้านกว้างใหญ่ไม่ผลิตเส้นใยเอง ต้องสั่งซื้อเส้นใยทุกประเภทมาใช้ทอผ้า ด้านบุคลากร กลุ่มทอผ้าบ้านกว้างใหญ่มีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส ด้านสถานที่ ชุมชนไม่มีสถานที่เพื่อวางจำหน่ายผ้าที่ทอขึ้นได้ และไม่มีตลาดประจำเพื่อส่งผ้าขาวม้าทอมือออกไปขาย มีเพียงการสั่งซื้อจากชาวบ้านที่รู้จักเพื่อนำผ้าขาวม้าไปใช้ในงานพิธีต่าง ๆ

4. สภาพปัญหาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือบ้านห้วยหลิม

4.1 อัตลักษณ์ของชุมชนและลวดลายผ้าขาวม้าเดิมของชุมชน

ผ้าขาวม้าทอมือของบ้านห้วยหลิมไม่เน้นที่ความสวยงาม แต่ช่างทอมองคุณค่าของผ้าขาวม้าในเชิงการใช้งานมากกว่า จึงไม่คิดว่าจำเป็นต้องผลิตผ้าขาวม้าทอมือที่มีอัตลักษณ์

ของตนเองเพื่อที่จะทำเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่แต่อย่างใด

4.2 การออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าทอมือ

ช่างทอไม่นำแนวโน้มของแฟชั่น (trend) มาพิจารณาร่วมในการพัฒนา ลวดลายใหม่ ๆ ให้ตรงกับความต้องการของตลาดที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยึดแบบฉบับดั้งเดิมและความชอบส่วนบุคคลของตนเองเป็นหลัก ทำให้ความคิดหรือแนวทางใหม่ ๆ ไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยง่าย ที่สำคัญชาวบ้านไม่กล้าเสี่ยงที่จะทดลองออกนอกกรอบไปทำผ้าลวดลายใหม่ ๆ เพราะไม่เชื่อมั่นว่าเมื่อทอผ้าออกมาแล้วจะจำหน่ายได้หรือไม่ ชาวบ้านไม่เสี่ยงที่จะลงทุน ซึ่งก็ไม่ค่อยจะเพียงพอ ชาวบ้านจึงทอเฉพาะผ้าลายเดิม ๆ ที่มีลูกค้ารับซื้ออยู่แล้ว

4.3 การผลิตผ้าขาวม้าทอมือ

ด้านวัตถุดิบ บ้านห้วยหลิมไม่ผลิตเส้นใยเอง ต้องสั่งซื้อเส้นใยทุกประเภทมาใช้ทอผ้า ทำให้ไม่สามารถควบคุมการผลิตได้ ด้านบุคลากร กลุ่มทอผ้าบ้านห้วยหลิมมีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสแล้ว ด้านสถานที่ ชุมชนมีสถานที่เพื่อวางจำหน่ายผ้าที่ทอขึ้นได้ แต่ไม่มีตลาดประจำเพื่อส่งผ้าขาวม้าทอมือออกไปขาย มีเพียงการสั่งซื้อจากชาวบ้านที่รู้จักเพื่อนำผ้าขาวม้าไปใช้ในงานพิธีต่าง ๆ

จากการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม พบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 4 ชุมชนหลายประการ และมีลักษณะคล้าย ๆ กันทั้ง 4 ชุมชน สามารถนำมาจัดกลุ่มของปัญหาเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. ลวดลายของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนเหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงมาตลอดเป็นเวลาหลายปีติดต่อกัน และมีจำนวนลวดลายน้อย
2. ลวดลายของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนไม่มีลักษณะเฉพาะที่เป็นอัตลักษณ์เพื่อบ่งบอกตัวตน ชุมชน หรือชาติพันธุ์ และลวดลายสีเส้นของผ้าขาวม้าที่มีอยู่คล้ายคลึงกับผ้าขาวม้าที่ผลิตจากชุมชนอื่นหรือของจังหวัดอื่นหรือจากโรงงานทอผ้า
3. เมื่อนำผ้าขาวม้าทอมือแบบเก่าของบรรพบุรุษมาตุลวดลาย พบว่าบางลวดลายมีความซับซ้อนจนช่างทอปัจจุบันผู้เป็นลูกหลานไม่สามารถแกะลายและทำซ้ำได้ (สัมภาษณ์ พลุสระคู, 2561: สัมภาษณ์)
4. ลวดลายของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ดจำกัดอยู่ในกลุ่มลูกค้ากลุ่มเดิม ๆ ที่มีศักยภาพในการซื้อเท่าเดิม ยังไม่สามารถดึงดูดความสนใจจากกลุ่มลูกค้ารุ่นใหม่ที่มีรสนิยมความชอบแตกต่างออกไปจากลูกค้ากลุ่มเดิม
5. เครื่องจักรทอผ้าขาวม้าที่สามารถผลิตผ้าขาวม้าลวดลายต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วคราวละมาก ๆ และหลากหลายส่งผลกระทบต่อยอดจำหน่ายของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชน เพราะผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนราคาแพงกว่า

6. ลวดลายผ้าขาม้าทอมือของชุมชนกำลังหายไปพร้อมช่างทออาวุโส
ที่ขาดผู้สืบทอดการทอผ้า

7. ชุมชนมีความต้องการที่จะสร้างความแตกต่างให้กับผ้าขาม้าทอมือ
ของตนเองแต่ขาดความรู้ในเชิงวิชาการที่จะสร้างลวดลายที่มีความแปลกใหม่แต่ยังคงมีอัต
ลักษณ์เฉพาะของชุมชน

8. ปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ต้นทุนหมุนเวียนในการผลิต วัตถุดิบ
โดยเฉพาะเส้นใยและสีย้อมที่ต้องซื้อหามาจากตัวเมืองร้อยเอ็ด รายได้ จำนวนผู้บริโภค ล้วนมีผลต่อ
การตัดสินใจพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือ

ตอนที่ 3 การพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัด ร้อยเอ็ด

ผลการวิจัยในส่วนนี้นำเสนอผลการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา
ลวดลายผ้าขาม้าทอมือ ทฤษฎีที่นำมาใช้ในกระบวนการออกแบบและพัฒนาลวดลายผ้าขาม้า
ทอมือ ตั้งแต่การเข้าชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูล การประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับผู้เชี่ยวชาญ
ด้านการออกแบบ ไปจนถึงการวางแผนการตลาด โดยนำเสนอเนื้อหาและรายละเอียดของขั้นตอน
การปรับปรุงลวดลาย การบูรณาการลวดลาย และการพัฒนาลวดลาย ตามผ้าขาม้าทอมือแต่ละพื้น

1. การพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือบ้านหนองเขวา

1.1 ขั้นตอนตามกระบวนการออกแบบผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมของ Lin

ขั้นการสืบค้น (investigation) และขั้นการมีปฏิสัมพันธ์ร่วม (interaction)

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลบ้านหนองเขวา และลงพื้นที่ชุมชนเพื่อสังเกตวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของชุมชน
สัมภาษณ์สมาชิกของชุมชนและสมาชิกกลุ่มทอผ้าเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชน และได้ข้อมูลว่า
บ้านหนองเขวา มีหนองน้ำใหญ่กลางหมู่บ้าน มีศาลปู่ตาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ศูนย์รวมจิตใจประจำ
หมู่บ้าน หนองน้ำใหญ่ประจำหมู่บ้านมีบัวสายแดงกระจายอยู่หลายกอ เป็นแหล่งอาหารให้ชาวบ้าน
ได้แกงได้ผัด นอกจากนี้มีสาหร่ายน้ำจืดชนิดหนึ่งชื่อสาหร่ายเทาหรือสไปโรไจรา สาหร่ายชนิดนี้ชอบ
ขึ้นในน้ำจืดที่สะอาดทั้งน้ำนิ่งและน้ำไหลเอื่อย ๆ ชาวบ้านเก็บขึ้นมาประกอบอาหารได้หลายชนิด
ริมหนองน้ำใหญ่นี้เคยมีต้นเขวาต้นใหญ่ซึ่งอาจเป็นที่มาของการเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่าบ้านหนองเขวา
ปัจจุบันไม่มีต้นเขวาริมหนองน้ำนี้แล้ว อีกลักษณะเด่นของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขวาคือ ชาวบ้านยังคง
ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมอยู่ใต้ถุนบ้านเพื่อผลิตเส้นไหมสำหรับการทอผ้าเอง ส่วนเส้นด้ายและฝ้ายต้อง
จัดหาซื้อมาจากแหล่งอื่น

ขั้นการพัฒนา (development) ช่างทอชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบและผู้วิจัย ได้วางแนวทางร่วมกันว่า ลวดลายผ้าขาวม้าทอมือที่เป็นอัตลักษณ์ของบ้านหนองเขาคือ ดอกบัว นอกจากผ้าขาวม้าทอมือลายดอกบัวแล้ว กลุ่มทอผ้าบ้านหนองเขายังทอผ้าขาวม้าทอมืออีกลวดลายหนึ่งด้วยวิธีมัดหมี่เช่นกัน ผ้าขาวม้าที่ได้เป็นลายคอกม้า เมื่อถามถึงที่มา ช่างทออธิบายว่าแนวคิดนี้เกิดขึ้นหลังจากได้พูดคุยกับผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ผู้อาวุโสแนะนำว่า มีลายผ้าเก่าชื่อว่าลายคอกม้า และถ้านำคำว่า “ม้า” มาผูกกับผ้าขาวม้า น่าจะเกิดความเชื่อมโยงที่แปลกใหม่ขึ้นมาได้ ช่างทอเห็นด้วยจึงได้ทดลองมัดลายคอกม้าบนผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนขึ้นมา ผ้าลายคอกม้าเป็นลายผ้าแบบหนึ่งที่ปรากฏบนผ้าชิ้นหมี่โบราณ

ขั้นการทำให้เป็นรูปธรรม (implement) ได้ผ้าขาวม้าทอมือ 2 ลวดลาย คือ ลายดอกบัว และ ลายคอกม้า ดังนี้

ภาพประกอบ 26 เปรียบเทียบร่างลวดลายจากการประชุม (ซ้าย) และผ้าขาวม้าทอมือที่ผลิตออกมา (ขวา)

พหุ อนุ พิโต ชีเว

ภาพประกอบ 27 ผ้าขาม้าลายคอกม้า

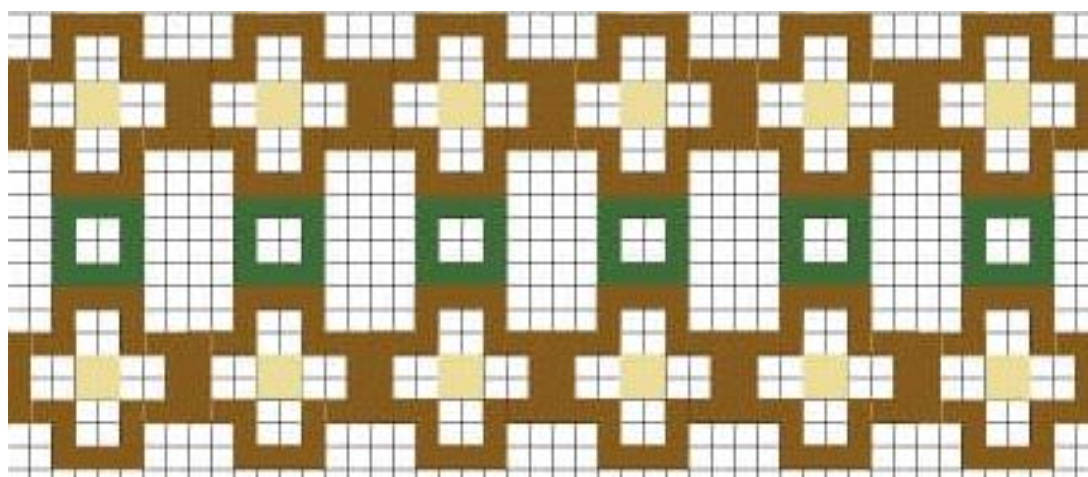
1.2 การวิเคราะห์ผ้าขาม้าโดยใช้ทฤษฎีสัญวิทยา

ผ้าขาม้าทอมือลวดลายดอกบัว เป็นการแสดงลักษณะทางกายภาพของดอกบัวอย่างตรงไปตรงมา ช่างทอพยายามมัดลวดลายเส้นด้ายให้คล้ายดอกบัวมากที่สุด เป็นสัญลักษณ์ประเภทภาพเหมือน (icon) ซึ่งสื่อสารลงในผืนผ้าขาม้าโดยตรงเพื่อบ่งบอกว่าบ้านหนองเขามีดอกบัวเป็นเอกลักษณ์ แต่ถ้าจะมองลวดลายดอกบัวในเชิงสัญลักษณ์ (symbol) ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แทนคุณงามความดี และยังมีนัยและความหมายเกี่ยวโยงถึงพระพุทธศาสนา เช่น คำสอนในการรักษาตนให้เป็นคนดีด้วย

ผ้าขาม้าทอมือลายคอกม้า มีลักษณะรูปร่างเป็นรูปหลายเหลี่ยมคล้ายรั้วรอบขอบชิดที่แข็งแรงต่อเนื่องกัน เป็นสัญลักษณ์ประเภทดัชนี (index) ซึ่งต้องตีความจึงจะเข้าใจว่ารูปหลายเหลี่ยมโยงไปสู่ความหมายของคอกหรือรั้ว นอกจากนั้นการถอดรหัสลวดลายคอกม้าที่พิจารณาเหมือนแนวรั้วที่แข็งแรงสื่อความหมายถึงความแข็งแรงความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งเป็นการถอดรหัสของสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์ (symbol)

1.3 หลังจากการประชุมปฏิบัติการร่วมกันครั้งที่ 2 ระหว่างช่างทอชาวบ้าน

ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายผ้าขาม้า และผู้วิจัย ที่ประชุมได้ประยุกต์ลวดลายคอกม้าลงบนผ้าขาม้าทอมือประจำชุมชนบ้านหนองเขมา ดังนี้

ภาพประกอบ 28 ลายอัตลักษณ์บนพื้นผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านหนองเขวา

ภาพประกอบ 29 แบบร่างผ้าขาวม้าลายดอกม้าจากคอมพิวเตอร์

ภาพประกอบ 30 ผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านหนองเขาวลายคอกม้า

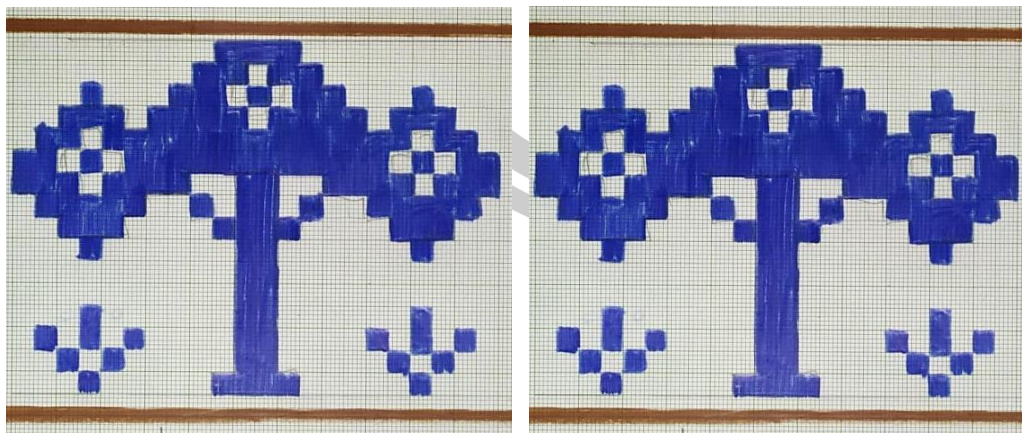
2 การพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือบ้านโนนสำราญ

2.1 ขั้นตอนตามกระบวนการออกแบบผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมของ Lin

ขั้นการสืบค้น (investigation) และขั้นการมีปฏิสัมพันธ์ร่วม (interaction)

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลบ้านโนนสำราญ และลงพื้นที่ที่ชุมชนเพื่อสังเกตวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของชุมชน สัมภาษณ์สมาชิกของชุมชนและสมาชิกกลุ่มทอผ้าเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชน และได้ข้อมูลว่า บ้านโนนสำราญ เป็นชุมชนเข้มแข็ง อาชีพหลักคือทำนา มีคำขวัญว่า โนนสำราญน่าอยู่ รู้รักสามัคคี น้อมนำวิถีพอเพียง เคียงคู่ประชาธิปไตย ได้รับคัดเลือกเป็นหมู่บ้านนวัตกรรมวิถีชุมชนท่องเที่ยวของจังหวัด ในปี พ.ศ. 2561 โดยมีผลิตภัณฑ์เด่นได้แก่ ผ้าขาวม้า ผ้าถุงลายมัดหมี่ ผ้าลายสกอต ผ้าพื้นสี ข้าวอินทรีย์ เสื้ออกก ตะกร้าจากเส้นพลาสติก ขนมนางเล็ด เห็ดนางฟ้า น้ำหมักชีวภาพ โดยชุมชนตั้งชื่อยี่ห้อหรือแบรนด์ของผลิตภัณฑ์ของชุมชนได้อย่างน่าสนใจ ผลิตภัณฑ์ผ้าในชื่อแพรสำราญ ผลิตภัณฑ์ขนมนางเล็ดในชื่ออิมสำราญ ข้าวอินทรีย์ชื่อข้าวพันงาม เสื้ออกกชื่อทอสำราญ ตะกร้าชื่อสานสำราญ และเห็ดนางฟ้าชื่อเห็ดรวมใจ ชุมชนชุดันฉำฉาใหญ่อายุเป็นร้อยปีเป็นสัญลักษณ์ของชุมชน และสร้างทางเดินแบบยกพื้นจากหน้าวัดผ่านทุ่งนาไปสู่ต้นฉำฉาและศาลปู่ตาประจำหมู่บ้าน

ขั้นการพัฒนา (development) ช่างทอชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ และผู้วิจัย ได้วางแนวทางร่วมกันว่า ลวดลายผ้าขาวม้าทอมือที่เป็นอัตลักษณ์ของบ้านโนนสำราญคือ ลายต้นฉำฉาและลายตารางคล้ายทุ่งนา

ภาพประกอบ 31 ร้างลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของบ้านโนนสำราญ ลายต้นจำฉา

ขั้นการทำให้เป็นรูปธรรม (implement) ชุมชนเลือกผลิตผ้าขาวม้าทอมือ ลวดลายทุ่งนา เพียงอย่างเดียว ดังนี้

ภาพประกอบ 32 ลายอัตลักษณ์ทุ่งนากับพื้นผ้าขาวม้าประจำบ้านโนนสำราญ

ต่อมาช่างทอได้เพิ่มการปักธงใยมะม่วงด้วยเส้นด้ายเต็มเข้าไปบนพื้นผ้า ดังนี้

พหุ ม บ ณ ส ก ใ ต ร ส ี เ ว

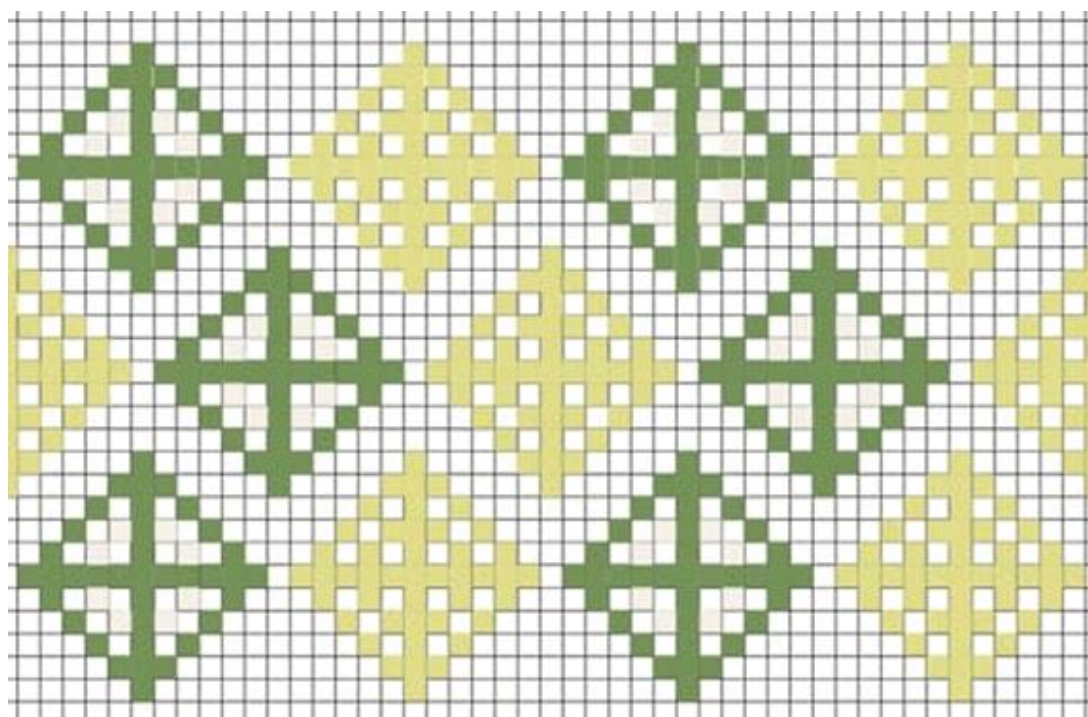

ภาพประกอบ 33 ลายอัตลักษณ์ธงใยแมงมุมบนผืนผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านโนนสำราญ

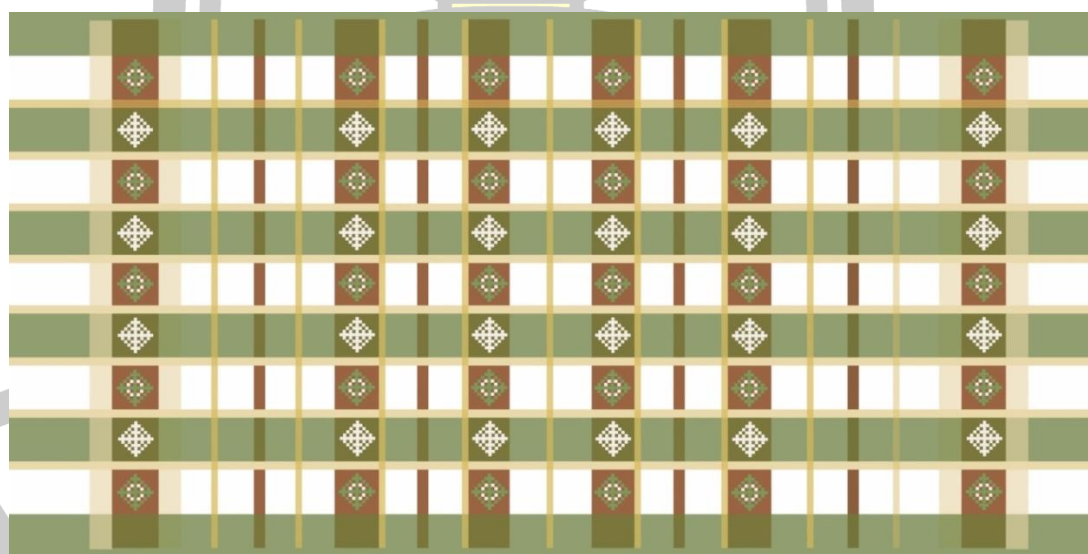
2.2 การวิเคราะห์ผ้าขาวม้าโดยใช้ทฤษฎีสัญวิทยา

ผ้าขาวม้าลายทุ่งนาและธงใยแมงมุม เป็นการแสดงสัญลักษณ์ประเภทตรรกษี (index) โดยช่องตารางสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ที่ไม่เท่ากันสื่อไปถึงแปลงนาข้าวที่มักมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมเช่นกัน ขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้าง ส่วนธงใยแมงมุมเป็นสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์ (symbol) ปกติธงใยแมงมุมรูปหกเหลี่ยมมีความหมายในเชิงความเชื่อของอีสานว่า ใยแมงมุมสามารถช่วยป้องกันภัยอันตรายไม่ให้เข้ามาในชุมชน และในขณะเดียวกันช่วยดักจับสิ่งที่ดี ๆ ไว้ให้อยู่กับชุมชน ตามประวัติความเชื่อเกี่ยวกับธงใยแมงมุมนี้อิงมาจากเรื่องพระเวสสันดรขณะปฏิบัติธรรมอยู่ ณ เขาวงกต แมงมุมได้ชักใยเพื่อปกป้องภัยอันตรายทั้งปวง พร้อมกันแต่ดักจับฝน คอยคุ้มภัย ธงใยแมงมุมที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส เรียกว่า บันไดสวรรค์ อิงมาจากบันไดที่พระเวสสันดรใช้ในการเที่ยวระหว่างเมืองสวรรค์และโลกมนุษย์ มีความเชื่อว่า คนที่ทำบันไดสวรรค์จะได้มีบุญวาสนาเช่นพระเวสสันดร ตามที่กล่าวนี้ ลวดลายธงใยแมงมุมบนผ้าขาวม้าเปรียบเหมือนลูกเล่นที่ช่วยสร้างความหมายเพิ่มให้ผ้าขาวม้าว่าเป็นผ้าที่คอยช่วยป้องกันอันตรายแก่เจ้าของ ใครเป็นเจ้าของผ้าขาวม้าลวดลายนี้จะแคล้วคลาดปลอดภัย

2.3 หลังจากการประชุมปฏิบัติการร่วมกันครั้งที่ 2 ระหว่างช่างทอชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายผ้าขาวม้า และผู้วิจัย ที่ประชุมประยุกต์ลวดลายทุ่งนาแทรกด้วยธงใยแมงมุมลงบนผ้าขาวม้าทอมือประจำชุมชนบ้านโนนสำราญ ดังนี้

ภาพประกอบ 34 ลวดลายธงใยมะยม

ภาพประกอบ 35 แบบร่างผ้าขาวม้าทอมือลายธงใยมะยมจากคอมพิวเตอร์

ภาพประกอบ 36 ผ้าขาวม้าทอมือประจำบ้านโนนสำราญลายธงใยแมงมุม

3. การพัฒนาตลาดลายผ้าขาวม้าทอมือบ้านขว้างใหญ่

3.1 ขั้นตอนตามกระบวนการออกแบบผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมของ Lin

ขั้นการสืบค้น (investigation) และขั้นการมีปฏิสัมพันธ์ร่วม (interaction)

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลบ้านขว้างใหญ่ และลงพื้นที่ชุมชนเพื่อสังเกตวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของชุมชน สัมภาษณ์สมาชิกของชุมชนและสมาชิกกลุ่มทอผ้าเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชน และได้ข้อมูลว่า บ้านขว้างใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์อันเกิดจากแหล่งน้ำธรรมชาติคือแม่น้ำชี มีปลาหลากหลายสายพันธุ์ ประวัติที่มาของชื่อหมู่บ้านน่าสนใจ กล่าวคือ บ้านขว้างใหญ่เป็นหมู่บ้านเก่าแก่มีมานานนับร้อยปี ผู้อาวุโสในหมู่บ้านเล่าให้ฟังตกทอดกันมาว่ามีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งไหลล่องมาตามแม่น้ำ มาถึงบริเวณที่เป็นหมู่บ้านในปัจจุบันนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้นก็หยุดไม่ไหลต่อไป ขวางลำต้นกลางแม่น้ำ โดยโคนต้นหันไปทางทิศตะวันตก ปลายหันไปทางทิศตะวันออก ผู้อาวุโสในหมู่บ้านจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า "บ้านขว้างใหญ่" แต่เมื่อเรียกชื่อว่าบ้านขว้างใหญ่ฟังแล้วดูจะไม่ดีนัก จึงเปลี่ยนมาเรียกว่า "บ้านขว้างใหญ่" ตั้งแต่นั้นเรื่อยมา บ้านขว้างใหญ่เตรียมน้ำสีย้อมธรรมชาติจากเปลือกไม้ในชุมชนประเภทต่าง ๆ ใช้ย้อมเส้นใยเอง

ขั้นการพัฒนา (development) ช่างทอชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ และผู้วิจัย ได้วางแผนทางร่วมกันว่า ลวดลายผ้าขาวม้าทอมือที่เป็นอัตลักษณ์ของบ้านขว้างใหญ่คือ ลายปลา

ดังนี้

ขั้นการทำให้เป็นรูปธรรม (implement) ชุมชนผลิตผ้าขาวม้าทอมือลวดลายปลา

ภาพประกอบ 37 ผ้าขาวม้าลายปลาเทียบกับต้นแบบ

3.2 การวิเคราะห์ผ้าขาวม้าโดยใช้ทฤษฎีสัญวิทยา

ผ้าขาวม้าลวดลายปลาแสดงสัญลักษณ์ประเภทภาพเหมือน (icon) ซึ่งสื่อสารอย่างตรงไปตรงมาว่าบ้านกว้างใหญ่มีปลาอุดมสมบูรณ์ทั้งในแม่น้ำธรรมชาติและในฟาร์มเลี้ยง หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งขึ้น ปลาเป็นสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์ (symbol) ด้วย เพราะปลาแทนความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งคั่งของอาหารและทรัพยากรธรรมชาติ

3.3 หลังจากการประชุมปฏิบัติการร่วมกันครั้งที่ 2 ระหว่างช่างทอชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายผ้าขาวม้า และผู้วิจัย ที่ประชุมประยุกต์ลวดลายปลาและสายน้ำลงบนผ้าขาวม้าทอมือประจำชุมชน ดังนี้

ภาพประกอบ 38 แบบร่างผ้าขาม้าทอมือลายปลาและสายน้ำจากคอมพิวเตอร์

ภาพประกอบ 39 ผ้าขาม้าทอมือประจำบ้านขว้างใหญ่ลายปลาและสายน้ำ

4. การพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือบ้านห้วยหลิม

4.1 ขั้นตอนตามกระบวนการออกแบบผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมของ Lin

ขั้นการสืบค้น (investigation) และขั้นการมีปฏิสัมพันธ์ร่วม (interaction)

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลบ้านห้วยหลิม และลงพื้นที่ชุมชนเพื่อสังเกตวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของชุมชน

สัมภาษณ์สมาชิกของชุมชนและสมาชิกกลุ่มทอผ้าเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชน และได้ข้อมูลว่า บ้านห้วยหลิม มีความโดดเด่นด้านการทอไหมพื้น ไหมมัดหมี่ ไหมยกดอก จนกลายเป็นหมู่บ้าน ทัศนกรรมผ้าไหมที่มีชื่อเสียงโด่งดังกว้างขวางของจังหวัดร้อยเอ็ด ผ้าทอมือของบ้านห้วยหลิมมีอัตลักษณ์โดดเด่นตรงที่เป็นผ้าที่ทอทำด้วยมือในทุกขั้นตอน บ้านห้วยหลิมเป็นแหล่งผลิตผ้าสาเกตผ้าประจำจังหวัดร้อยเอ็ดที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง

ขั้นการพัฒนา (development) ช่างทอชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ และผู้วิจัย ได้วางแนวทางร่วมกันว่า ลวดลายผ้าขาวม้าทอมือที่เป็นอัตลักษณ์ของบ้านห้วยหลิมคือ ลายนาคน้อยและโคมเจ็ด

ขั้นการทำให้เป็นรูปธรรม (implement) ชุมชนผลิตผ้าขาวม้าทอมือลายนาคน้อยและโคมเจ็ด ดังนี้

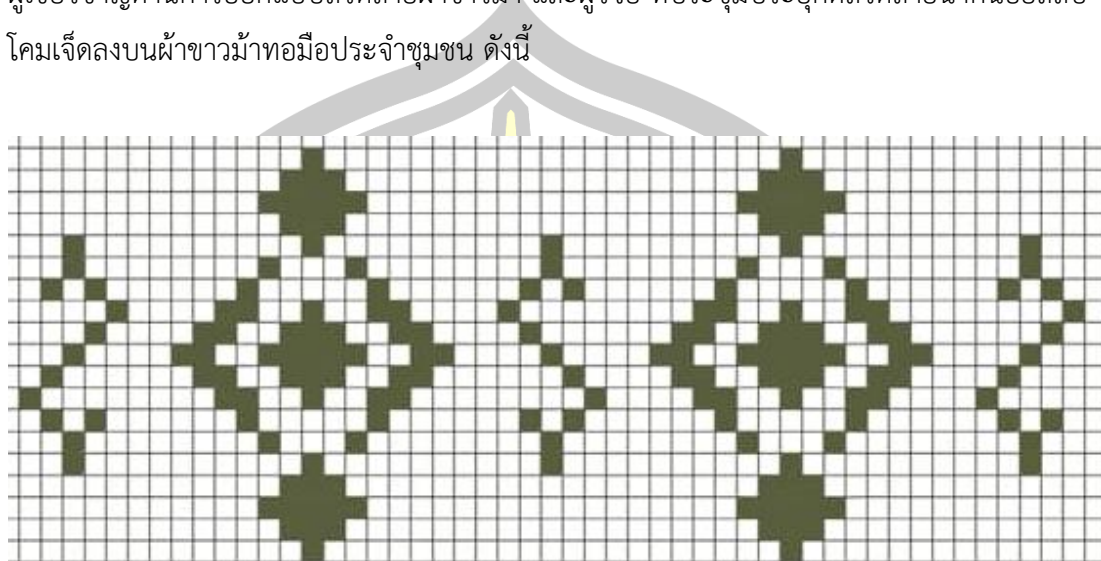

ภาพประกอบ 40 ผ้าขาวม้าลายนาคน้อยและลายโคมเจ็ดเทียบกับต้นแบบ

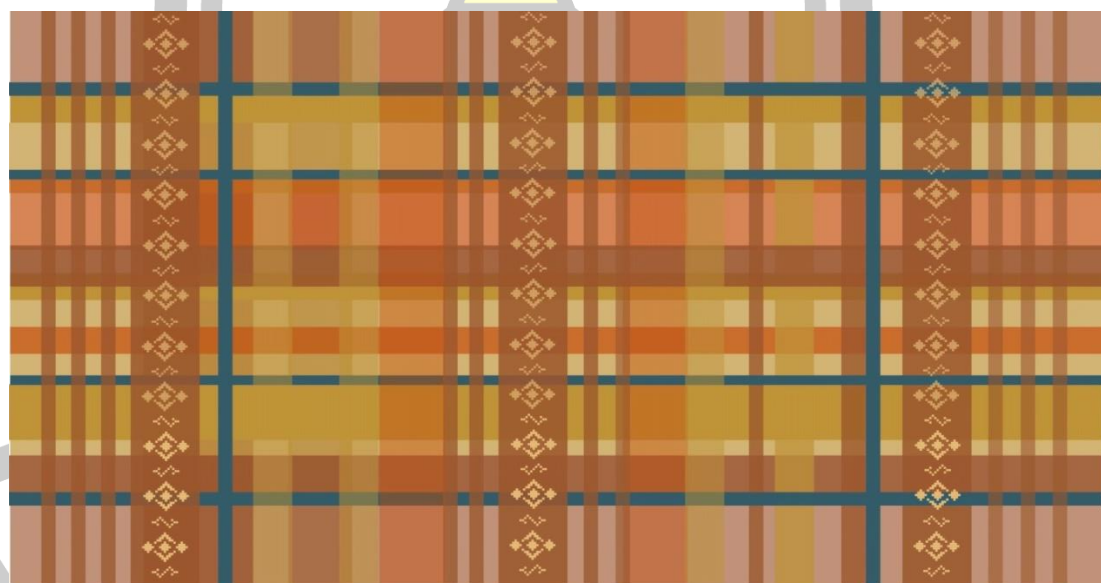
4.2 การวิเคราะห์ผ้าขาวม้าโดยใช้ทฤษฎีสัญวิทยา

ผ้าขาวม้าลายนาคน้อยและโคมเจ็ด ใช้สัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์ (symbol) เป็นที่เข้าใจว่า ลายนาคน้อย หมายถึง ลายนาคพ่นน้ำ เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ชุ่มชื้น ผันตกต้องตามฤดูกาลยังความอุดมสมบูรณ์แก่ไร่นา ลายโคมเจ็ด หมายถึง โคมไฟส่องสว่างสู่ความรุ่งเรือง ความอุดมสมบูรณ์ ความเพิ่มพูนของผลผลิต ตลอดถึงการอยู่ดีกินดีของชาวร้อยเอ็ด

4.3 หลังจากการประชุมปฏิบัติการร่วมกันครั้งที่ 2 ระหว่างช่างทอชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายผ้าขาวม้า และผู้วิจัย ที่ประชุมประยุกต์ลวดลายนาคน้อยสลับ โคมเจ็ดลงบนผ้าขาวม้าทอมือประจำชุมชน ดังนี้

ภาพประกอบ 41 ลวดลายนาคน้อยและโคมเจ็ดประยุกต์

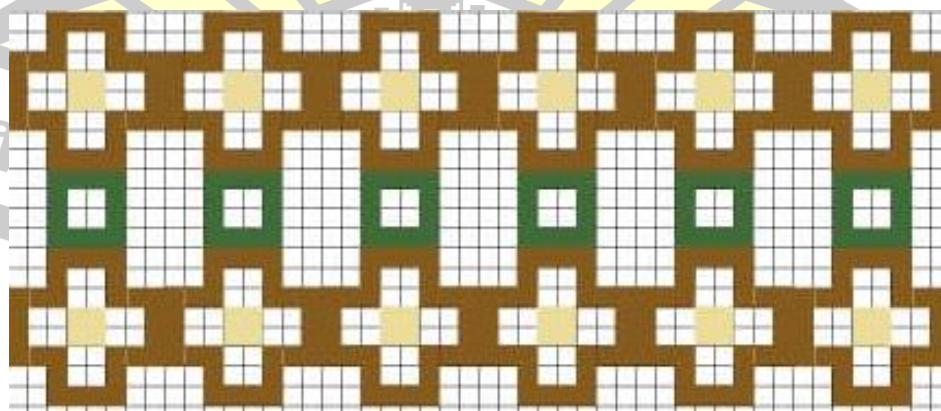
ภาพประกอบ 42 แบบร่างผ้าขาวม้าทอมือลายนาคน้อยและโคมเจ็ด

ภาพประกอบ 43 ผ้าขาม้าทอมือลายนาคน้อยและโคมเจ็ด

โดยสรุป หลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 ร่วมกัน ชุมชน 4 ชุมชนได้นำแนวคิดไปพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือประจำชุมชนได้ดังนี้

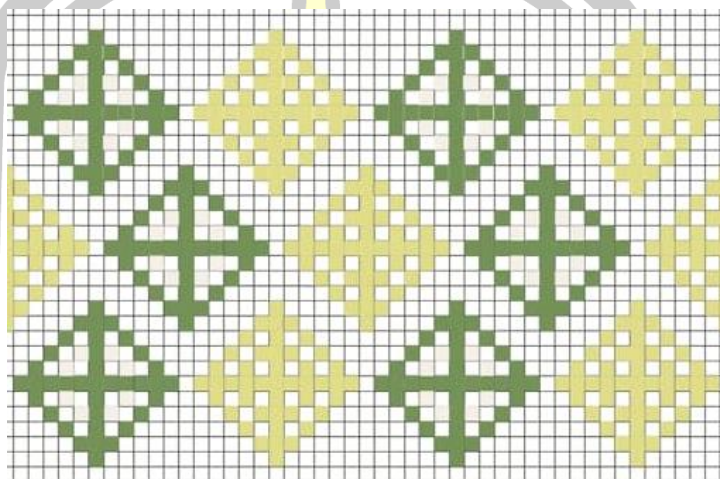
- 1) บ้านหนองเขวา ลายคอกม้า

ภาพประกอบ 44 บ้านหนองเขวา ลายคอกม้า

แนวคิดของผ้าขาวม้าลายคอกม้า รูปร่างคล้ายรั้วที่แข็งแรงต่อเนื่องกันได้ แรงบันดาลใจจากลายมัดหมี่บนผ้าขาวม้าผืนหนึ่งที่ช่างทอบ้านหนองเขาวทอขึ้นมา ลายมัดหมี่เป็นลายโบราณรู้จักกันในชื่อลายคอกม้า รั้วที่แข็งแรงสื่อความหมายถึงคำว่าชุมชนเข้มแข็งของชุมชน

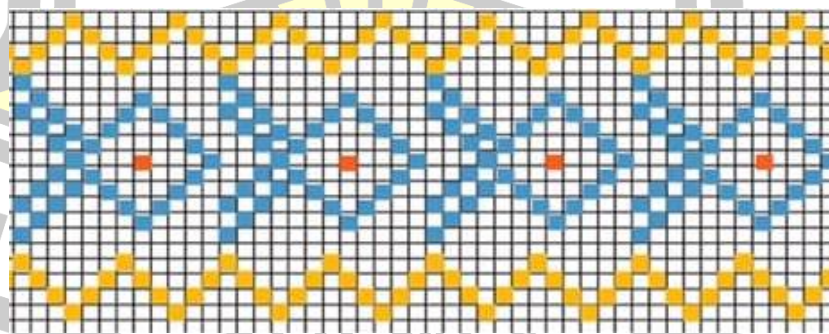
2) บ้านโนนสำราญ ลายธงใยมะม่วง

ภาพประกอบ 45 บ้านโนนสำราญ ลายธงใยมะม่วง

แนวคิดของผ้าขาวม้าลายธงใยมะม่วง ได้รับแรงบันดาลใจจากธงใยมะม่วง ซึ่งชาวบ้านอีสานมีความเชื่อว่า ใช้ดักจับความดีงามและสกัดกันความชั่วร้ายปกป้องคุ้มภัย

3) บ้านสว่างใหญ่ ลายปลาและสายน้ำ

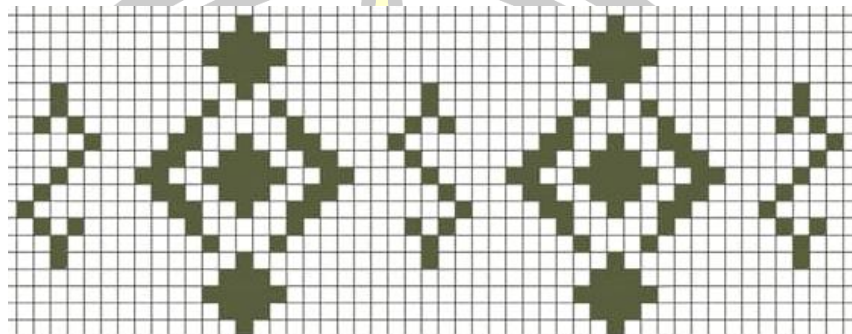

ภาพประกอบ 46 บ้านสว่างใหญ่ ลายปลาและสายน้ำ

แนวคิดของผ้าขาวม้าลายปลาและสายน้ำ ได้รับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติรอบตัวที่ใกล้ชิดติดแม่น้ำ ปลาและสายน้ำแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรของ

ชุมชน มีน้ำเพียงพอตลอดปีก็ทำนาปลูกข้าวได้ตลอดปี ในนามีข้าว ในน้ำก็มีปลาหลากหลายชนิดเป็นอาหาร ความอุดมสมบูรณ์นำมาซึ่งความสุขของชุมชน

4) บ้านห้วยหลิม ลายนาคน้อยสลัปโคมเจ็ด

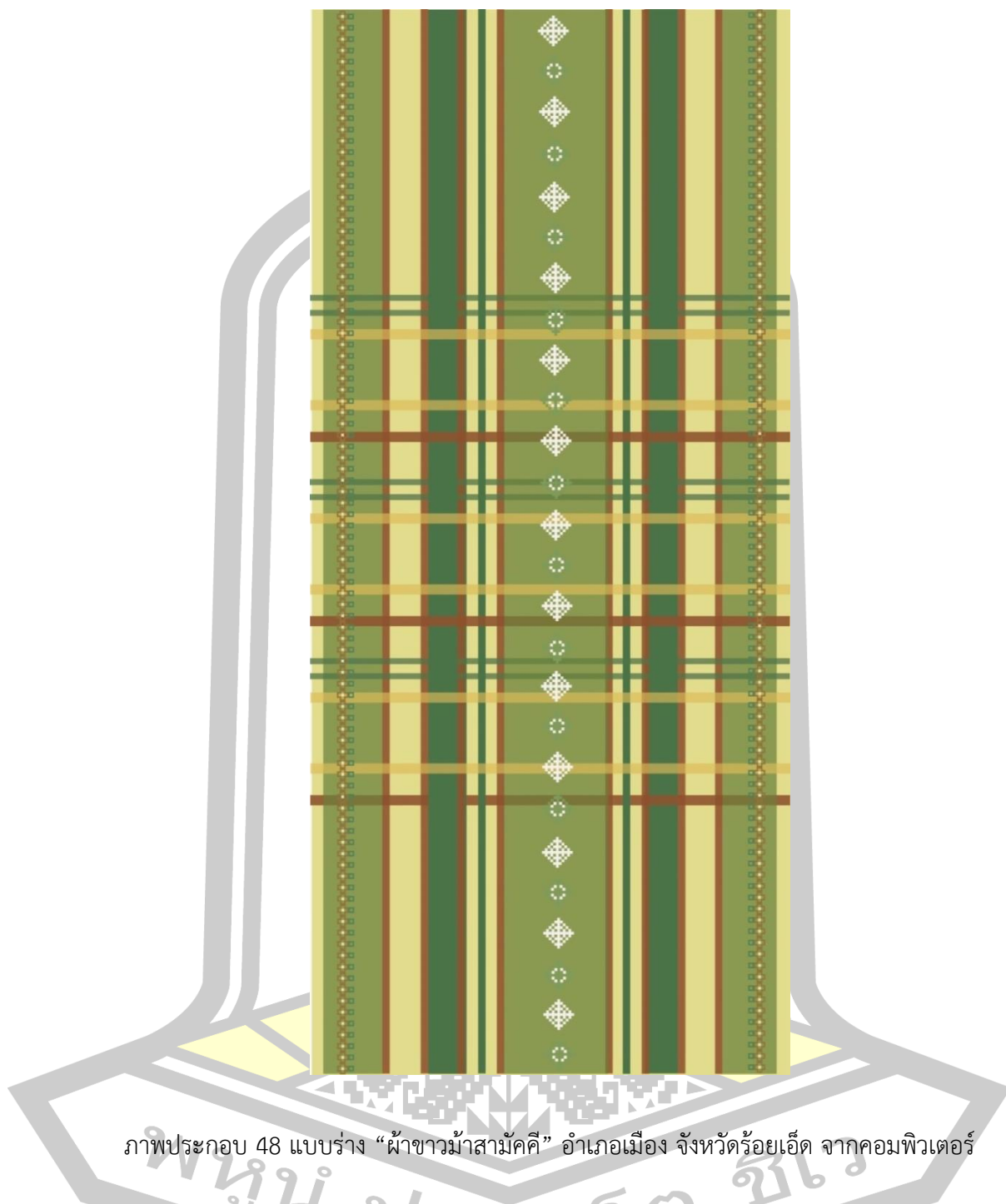
ภาพประกอบ 47 บ้านห้วยหลิม ลายนาคน้อยสลัปโคมเจ็ด

แนวคิดของผ้าขาวม้าลายนาคน้อยสลัปโคมเจ็ด นาคเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ชุ่มชื้น ฝนตกต้องตามฤดูกาลยังความอุดมสมบูรณ์แก่ไร่นา ส่วนโคมไฟแสดงถึงการส่องสว่างสู่ความรุ่งเรือง ความอุดมสมบูรณ์ ความเพิ่มพูนของผลผลิต ตลอดถึงการอยู่ดีกินดีของชุมชน ลายทั้งสองเป็นลายพื้นฐานบนผ้าสาเกตประจำจังหวัดร้อยเอ็ดด้วย

ผลจากการประชุมพิจารณาเพื่อบูรณาการลวดลายของบ้านหนองเขากับบ้านโนนสำราญ และบ้านสว่างใหญ่กับบ้านห้วยหลิมเพื่อสร้างลวดลายใหม่ ได้ลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของอำเภอเมืองและอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นดังนี้

5. การพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือประจำอำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ผ้าขาวม้าสามัคคีได้นำลวดลายคอกม้าที่เป็นเสมือนรั้วอันแข็งแรงจากผ้าขาวม้าบ้านหนองเขว บูรณาการเข้ากับลวดลายธงไชยแมงมุมจากผ้าขาวม้าบ้านโนนสำราญ โดยจัดวางรั้วคอกม้าตามขอบแนวยาวของผ้าขาวม้า และวางธงไชยแมงมุมตรงกลางของผ้าขาวม้า สื่อความหมายถึงความปลอดภัยสงบเรียบร้อย แม้มีสิ่งร้ายอันตรายเกิดขึ้นก็ไม่อาจเอาชนะผ่านความสมัครสมานสามัคคีของสมาชิกทุกคนของชุมชนที่มีความรักความร่วมมือนั้นในทุกเรื่องจนเกิดเป็นพลังของชุมชนเข้มแข็ง ทั้งรั้วคอกม้าและธงไชยแมงมุมเป็นสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์ (symbol) นอกจากนี้ สีของผ้าขาวม้าเป็นสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์ด้วย โดยโทนสีเขียว น้ำตาล ครีม ขาว และเหลืองทอง เป็นสีของทุ่งนาและรวงข้าวที่กำลังสุก สีเขียวบ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ สีเหลืองทองบ่งบอกถึงความมั่งคั่ง มั่งมี อบอุ่น เป็นมิตร และสร้างสรรค์ สีขาวของธงไชยแมงมุมให้ความรู้สึกบริสุทธิ์ สะอาด สดใส เบาบาง อ่อนโยน และเปิดเผย

ภาพประกอบ 48 แบบร่าง “ผ้าขาม้าสามัคคี” อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด จากคอมพิวเตอร์

6. การพัฒนาลวดลายผ้าขาม้าทอมือประจำอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

ผ้าขาม้ามากน้ำใจได้นำลวดลายปลาและสายน้ำจากผ้าขาม้าบ้านขว้างใหญ่ บูรณาการเข้ากับลวดลายนาคน้อยสลัปโคมเจ็ดจากผ้าขาม้าบ้านหวายหลิม ปลาและสายน้ำรวมถึง นาคน้อยเป็นสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์ (symbol) แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรของ อำเภอทุ่งเขาหลวง ในน้ำมีปลาในนามีข้าว ความอุดมสมบูรณ์นำมาซึ่งความสุขของชุมชน อำเภอ

ทุ่งเขาหลวงไม่เคยแล้งทั้งน้ำและน้ำใจ แม้บางปีน้ำมากจนเอ่อท่วมลำชีขึ้นมา ส่วนโคมไฟก็เป็นสัญลักษณ์
 ประเภทสัญลักษณ์ด้วย แสดงถึงการส่องสว่างสู่ความรุ่งเรืองและการอยู่ดีกินดีของทุ่งเขาหลวง
 สีเป็นสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์เช่นเดียวกัน สีของผ้าขาวม้าเป็นสีเอิร์ธโทนเลียนแบบสีของธรรมชาติ
 และสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ต้นไม้ที่อยู่รอบตัว ให้ความรู้สึกอบอุ่นและผ่อนคลาย

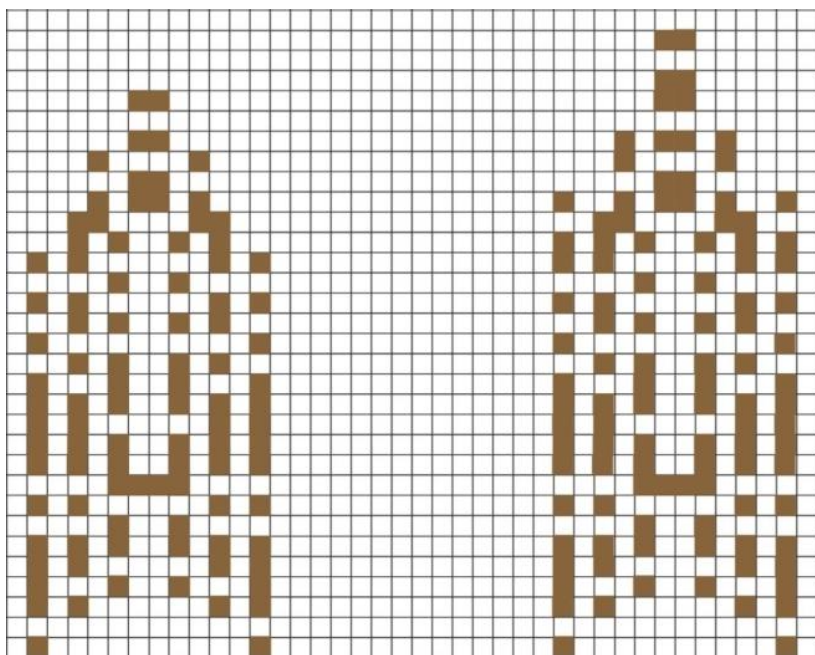

ภาพประกอบ 49 แบบร่าง “ผ้าขาวม้ามากน้ำใจ” อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด จาก
 คอมพิวเตอร์

ภาพประกอบ 50 “ผ้าขาวม้ามากน้ำใจ” ผ้าขาวม้าประจำอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

หลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3 ตัวแทนชุมชน 5 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายผ้าขาวม้า และผู้วิจัยประชุมร่วมกันเป็นครั้งที่ 4 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากผลงานผ้าขาวม้าประจำอำเภอเมือง และผ้าขาวม้าประจำอำเภอทุ่งเขาหลวง จากนั้นร่วมกับผู้เชี่ยวชาญออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าประจำจังหวัดร้อยเอ็ด ผลจากการประชุม ได้ลวดลายผ้าขาวม้าทอมือประจำจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งประกอบด้วยลายนาคน้อยและลายหอโหวดชมเมือง

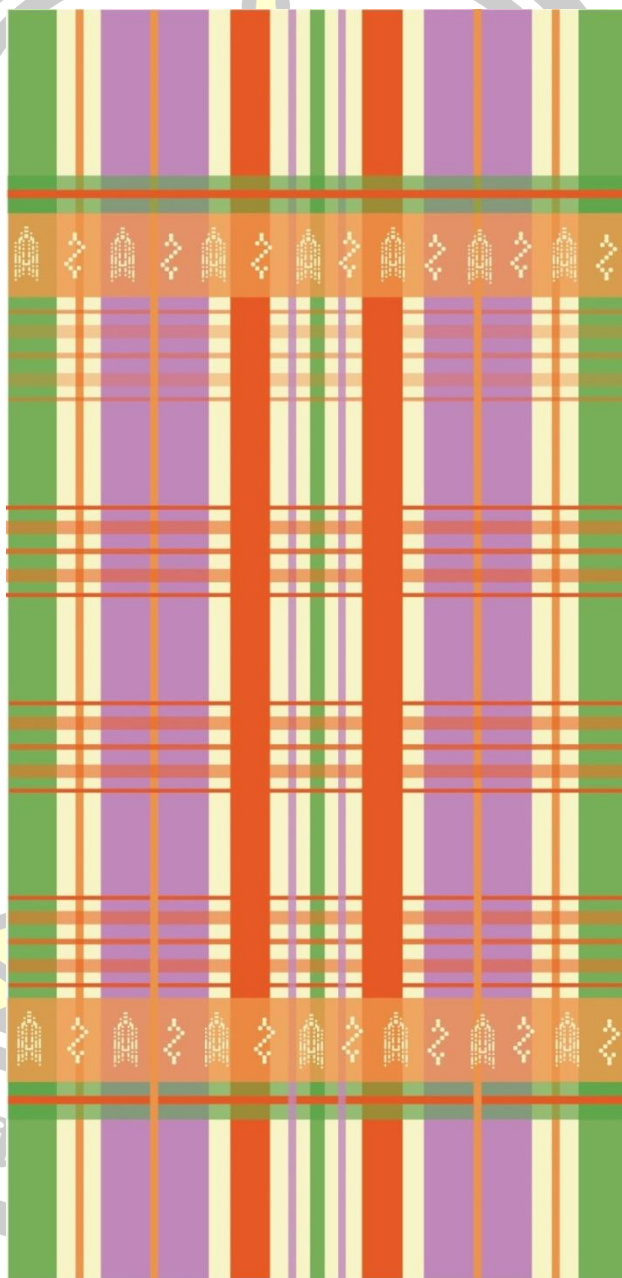

ภาพประกอบ 51 ร่างลายหอโหวดชมเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด

7. การพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือประจำจังหวัดร้อยเอ็ด

ผ้าขาวม้าร้อยเอ็ด พัฒนาขึ้นจากแนวคิดของลวดลายผ้าขาวม้าทอมือทั้งหมดที่ปรับปรุงและบูรณาการร่วมกันมาจนตกผลึกเป็นลวดลายนาคน้อยสลักกับลวดลายหอโหวดชมเมือง สัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์ (symbol) อธิบายได้ว่า นาคเป็นสัญลักษณ์ของความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่ลายโหวดเป็นสัญลักษณ์ได้ทั้ง 3 ประเภท กล่าวคือ ลวดลายโหวดออกแบบให้คล้ายโหวดจริง เป็นสัญลักษณ์ประเภทภาพเหมือน (icon) โหวดเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านประจำจังหวัดร้อยเอ็ดเพียงจังหวัดเดียว ลวดลายโหวดเป็นสัญลักษณ์ประเภทดัชนี (index) ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่คำว่าเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน ซึ่งโหวดเป็นสัญลักษณ์สะท้อนถึงภูมิปัญญาเฉพาะท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี วัฒนธรรมเฉพาะของร้อยเอ็ด นอกจากนี้การเป่าโหวดกับเพลงพื้นบ้านอีสานก็ให้อารมณ์คึกคัก กระฉับกระเฉงและสนุกสนาน ซึ่งตรงกับอุปนิสัยของคนร้อยเอ็ด ในการมองว่าโหวดเป็นตัวแทนของอุปนิสัยของคนร้อยเอ็ดที่เป็นคนสนุกสนาน เป็นการสร้างโหวดให้เป็นสัญลักษณ์ (symbol) เช่นเดียวกับกับสีซึ่งเป็นสัญลักษณ์ประเภทสัญลักษณ์เช่นเดียวกัน สีของผ้าขาวม้าเป็นสีเขียว เหลือง ม่วงอมชมพู ส้ม และขาว สีเขียวแทนความเขียวขจีอุดมสมบูรณ์พืชพันธุ์ธัญญาหาร สีเหลืองแทนงานบุญประเพณีที่เกี่ยวข้องกับฮีตสิบสองของชาวอีสานซึ่งประชาชนชาวร้อยเอ็ดร่วมแรงร่วมใจจัดงานขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ทุกครั้ง นอกจากนี้ยังเป็นสีของรวงข้าวหอมมะลิที่มีชื่อเสียงระดับโลก สีม่วงอมชมพูเป็นสีดอกอินทนิลบก ดอกไม้ประจำจังหวัดร้อยเอ็ด สีส้มแสดงถึงความตื่นเต้นร่าเริง

สนุกสนาน กระปรี้กระเปร่า ซึ่งเป็นวิถีชีวิตรากเหง้าอุปนิสัยของคนร้อยเอ็ด ส่วนสีขาวเป็นตัวแทนของความมากน้ำใจของชาวร้อยเอ็ดที่มอบให้กับผู้มาเยือนทุกคนด้วยความจริงใจ สำหรับหอโหวดชมเมืองที่กำลังจะแล้วเสร็จในเร็ววันนี้คาดว่าจะกลายเป็นสถานที่สำคัญเชิงสัญลักษณ์ของจังหวัดร้อยเอ็ดที่นักท่องเที่ยวผู้มาเยือนร้อยเอ็ดในอนาคตต้องการมาเยี่ยมชม

ภาพประกอบ 52 แบบร่างผ้าขาวม้าทอมือประจำจังหวัดร้อยเอ็ด จากคอมพิวเตอร์

8. การวางแผนการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจากผ้าขาม้าทอมือ

ในส่วนนี้ผู้วิจัย 1) นำเสนอแนวทางเพื่อทำให้ผ้าขาม้าทอมือทั้งหมดของชุมชนที่เป็นผลผลิตจากการวิจัยเรื่องนี้เป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น และที่สำคัญเป็นที่ต้องการของผู้บริโภค ผู้วิจัยพิจารณาปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดทั้ง 4 ด้าน (4Ps) คือ ผลิตภัณฑ์ (Product) ราคา (Price) การจัดจำหน่าย (Place) และการส่งเสริมการตลาด (Promotion) และลงรายละเอียดของความเป็นไปได้ของแผนการตลาดของผ้าขาม้าทอมือจังหวัดร้อยเอ็ด และ 2) ผลการสำรวจความคิดเห็นของบุคคลทั่วไป เกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาม้าทอมือประจำชุมชน 4 ลวดลาย ผ้าขาม้าทอมือประจำอำเภอ 2 ลวดลาย และผ้าขาม้าประจำจังหวัดร้อยเอ็ด 1 ลวดลาย รายละเอียดของทั้งสองส่วนเป็นดังนี้

8.1 แผนการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจากผ้าขาม้าทอมือตามปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดทั้ง 4 ด้าน

1) ด้านผลิตภัณฑ์

1.1) ผลิตภัณฑ์หรือผลผลิตที่เกิดจากงานวิจัยเรื่องนี้คือผ้าขาม้าทอมือรวม 11 ลวดลาย ได้แก่

- (1) ผ้าขาม้าทอมือ 4 ชุมชน จำนวน 4 ลวดลาย (แบบแรกโดยชุมชน)
- (2) ผ้าขาม้าทอมือ 4 ชุมชน จำนวน 4 ลวดลาย (ปรับปรุงลวดลายร่วมกับนักออกแบบ)
- (3) ผ้าขาม้าทอมือประจำอำเภอเมืองร้อยเอ็ดและประจำอำเภอทุ่งเขาหลวง 2 ลวดลาย
- (4) ผ้าขาม้าทอมือประจำจังหวัด 1 ลวดลาย

ผ้าขาม้าทอมือแต่ละลวดลายยังแบ่งย่อยตามชนิดของเส้นใยที่นำมาทอด้วย โดยแบ่งเป็น ไหม (ไหมแท้ หรือ ไหมประดิษฐ์) ผ้าฝ้าย (ผ้าฝ้ายขึ้น หรือ ผ้าฝ้ายโรงงาน) และด้าย นอกจากนี้แล้ว การทำให้เกิดลวดลายที่เชิงผ้าขาม้ายังทำได้สองแบบ แบบแรกคือใช้วิธีการหมักไหมให้เกิดลวดลายแบบเรียบ แบบที่สองคือใช้วิธีการขีดทำให้เกิดลวดลายแบบยกตัวบนพื้นผ้าขาม้า

1.2) การสร้างแบรนด์หรือตราสินค้า ตั้งให้เป็นหนึ่งเดียวว่า ผ้าขาม้า 101 เพื่อในอนาคตจะสามารถรองรับผ้าขาม้าทอมือจากชุมชนอื่น ๆ ที่ไม่ได้เป็นชุมชนพื้นที่วิจัยในครั้งนี้ด้วย ผ้าขาม้าทอมือแต่ละผืนจะมีข้อมูลพื้นฐานบนแถบสลากของผลิตภัณฑ์และรายละเอียดที่มากขึ้นบนคิวอาร์โค้ด (QR Code) ข้อมูลสำคัญที่จะเชื่อมโยงความรู้สึกของผู้บริโภคกับผ้าขาม้าทอมือร้อยเอ็ด เช่น ชุมชนผู้ผลิต ชื่อผู้ทอ วัตถุประสงค์เส้นใยและสี เทคนิคที่ใช้ทอ วันที่ผลิต เส้นทางไปยังชุมชนเบอร์โทรศัพท์และอีเมลติดต่อ วิธีการใช้ผ้าขาม้า เป็นต้น ข้อมูลมีสองภาษาคือภาษาไทยและอังกฤษหรือภาษาสำคัญอื่น ๆ ด้วย เช่น ภาษาจีนและญี่ปุ่น

1.3) การนำเสนอผ้าขาม้าทอมืออยู่ในพลาสติกใสเพื่อให้เห็นลวดลายของผ้า หรือถ้าบรรจุในกล่องจะมีภาพลวดลายของผ้าขาม้าอยู่ด้านหลังของกล่องให้เห็นง่ายด้วย หรืออาจใช้เชือกมัดไว้เพื่อให้ผู้บริโภคแกะออกดูลวดลายได้ง่ายและได้สัมผัสผืนผ้าจริง

2) ด้านราคา

การตั้งราคาขายให้เหมาะสมกับผ้าขาม้าทอมือแต่ละผืน ขึ้นอยู่กับชนิดของวัตถุดิบ (ไหม ผ้าย ด้าย) และสี (เคมี ธรรมชาติ) วิธีการทำให้เกิดลวดลาย (มัดหมี่ ชิด) เพื่อให้กลุ่มลูกค้าทุกระดับสถานะทางสังคมสามารถเลือกซื้อได้

3) ด้านการจัดจำหน่าย

ด้านการจัดจำหน่าย แบ่งเป็น 2 ช่องทาง คือ online และ offline

(1) การจัดจำหน่าย ONLINE ประสานเว็บไซต์ของรัฐและเอกชนที่สนับสนุนการวางผลิตภัณฑ์ของชุมชนจำหน่ายในระบบอินเทอร์เน็ต เพื่อนำรูปภาพและข้อมูลผลิตภัณฑ์ผ้าขาม้าทอมือร้อยเอ็ดจัดลงในระบบ ตัวอย่างเว็บไซต์ที่เป็นช่องทางการจัดจำหน่ายออนไลน์ในลักษณะนี้ได้ เช่น

(1.1) เว็บ Otoptoday.com ของสำนักงานส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เว็บไซต์นี้เป็นเว็บไซต์ที่พัฒนาขึ้นเพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์โอท็อปของจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย และนำเสนอขายผลิตภัณฑ์ โดยมีระบบการซื้อ-ขายแบบพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ ผู้ที่สนใจผลิตภัณฑ์สามารถสั่งซื้อผลิตภัณฑ์โอท็อปได้โดยตรงกับผู้ผลิตหรือผู้ประกอบการ

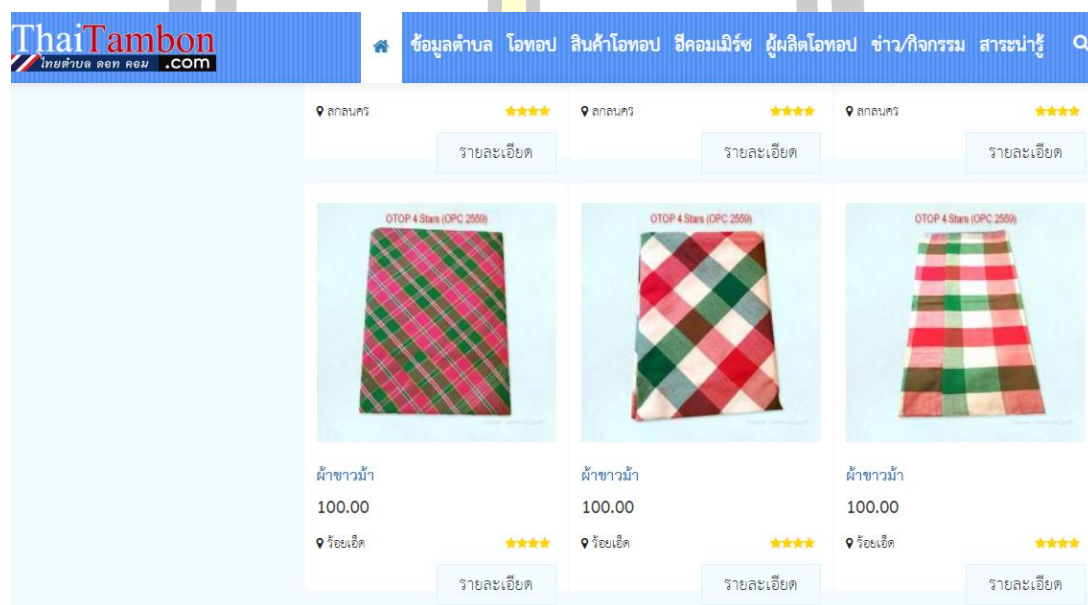
The screenshot shows the Otoptoday.com website interface. At the top, there is a navigation bar with categories: สินค้าโอท็อป, อีคอมเมิร์ซ, โอท็อปจังหวัด, ศูนย์โอท็อป, หมู่บ้านโอท็อป, ผู้ผลิตโอท็อป, ภูมิปัญญาไทย, and ช่างกิจกรรม. Below the navigation bar, there are several filter buttons: อาหาร (540), เครื่องดื่ม (125), ผ้าและเครื่องแต่งกาย (895), ของใช้ ของประดับตกแต่ง และของที่ระลึก (900), and สมุนไพรที่ไม่ใช่อาหาร (310). A search bar contains the text 'ค้นหาสินค้า'. Below the filters, there are three product listings:

- กระเป๋ารูปช้าง ผ้าขา... (Bangkok) - Price: ฿ 50.00
- กางเกงผ้าขาม้า (Bangkok) - Price: ฿ 180.00
- ผ้าขาม้า (Bangkok) - Price: ฿ 100.00

Each product listing includes a 'รายละเอียด' (Details) button and a 'สั่งซื้อ' (Buy) button.

ภาพประกอบ 53 หน้าเว็บ Otoptoday.com ของกระทรวงมหาดไทย

(1.2) เว็บไซต์ ThaiTambon.com ภายใต้การบริหารจัดการโดยบริษัทอินโฟซิสเทคจำกัด (Info Systech Co., Ltd) เปิดให้บริการนำเสนอสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์รวมทั้งข้อมูลตำบล ระบบภาษาไทยและภาษาอังกฤษใช้งานง่าย ค้นหาสินค้าง่าย มีพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (e-Commerce) สำหรับการซื้อขาย มี Call Center คอยแนะนำให้ความช่วยเหลือ ช่วยปรับปรุงรูปภาพสินค้า หรือนำสินค้าใหม่ เข้าสู่ระบบ ผู้ผลิตสามารถแก้ไขข้อมูลอื่น ๆ และราคาขายเองได้

ภาพประกอบ 54 หน้าเว็บไซต์ ThaiTambon.com

(1.3) เว็บไซต์ CPOT.in.th ของกระทรวงวัฒนธรรม CPOT ย่อมาจาก Cultural Product Of Thailand นำเสนอข้อมูล รูปภาพเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมของประเทศไทย ผ้าขาวม้าทอมืออยู่ในหมวดผ้าและเครื่องแต่งกาย ผู้ใช้บริการสามารถค้นหาผลิตภัณฑ์ด้วยคำสำคัญ

พหุ อนุ ภิ โท ชี เว

ผลิตภัณฑ์ผ้าขาวม้าทอมือบ้านไร่

☆☆☆☆☆ 0 เต็ม 5 (ยังไม่มีความเห็น)

ผลิตภัณฑ์ผ้าขาวม้าทอมือบ้านไร่ มีสีสันสวยงาม สะดุดตา ผ้ามีคุณภาพ สีสันไม่ตก ราคา
 ย่อมเยา นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์ ผ้าซิ่น ผ้าลายและผ้าพื้น เป็นผ้าทอมือที่มีชื่อเสียง
 อีกแห่งหนึ่งของจังหวัดราชบุรี

ภาพประกอบ 55 หน้าเว็บ OPOT.in.th ของกระทรวงวัฒนธรรม

(2) การจัดจำหน่าย OFFLINE ประสานหน่วยงานรัฐและเอกชน

โดยเฉพาะหน่วยงานภายในจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อนำผลิตภัณฑ์ผ้าขาวม้าทอมือจากงานวิจัยและจาก
 ชุมชนอื่น ๆ ในจังหวัดร้อยเอ็ด มาวางจำหน่ายให้แก่ผู้บริโภค นักท่องเที่ยวชาวไทยจากจังหวัดอื่นและ
 นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ตัวอย่างหน่วยงานที่เป็นช่องทางการจัดจำหน่ายในลักษณะนี้ได้ เช่น

(2.1) ตลาดประชารัฐของดีจังหวัด ดำเนินการโดยทุกจังหวัดและ
 บริษัทประชารัฐรักสามัคคีจังหวัด (วิสาหกิจเพื่อสังคม) จำกัด กระทรวงมหาดไทย เป็นตลาดเฉพาะกิจ
 จำหน่ายสินค้าที่เป็นอัตลักษณ์ของแต่ละจังหวัดและการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างจังหวัด โดยจัด
 ในช่วงฤดูกาลงานสำคัญ งานประเพณีที่สำคัญ งานการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัด ใช้พื้นที่
 ดำเนินการบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัด หน้าท่าอากาศยาน/รัฐวิสาหกิจ และ
 สถานที่ท่องเที่ยวทั่วประเทศ 76 จังหวัด เว็บไซต์ของโครงการตลาดประชารัฐคือ
www.market.moi.go.th

(2.2) ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์กรมมหาชน)
 ซึ่งเป็นองค์การมหาชนภายใต้ การกำกับดูแลของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ มีบทบาทสำคัญ
 คือทำหน้าที่รวบรวมองค์ความรู้และอนุรักษ์สืบสานคุณค่าศิลปหัตถกรรมไทยรวมทั้งต่อยอดเชิง
 พาณิชย์สู่สากลเพื่อให้ชุมชนกินดีอยู่ดีอย่างยั่งยืน ทุก ๆ ปีศูนย์ฯ เปิดให้ชุมชนทอผ้าสมัครเข้าไปร่วม
 จัดจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์ผ้าได้ในหลาย ๆ โครงการ เช่น โครงการผ้าขาวม้าท้องถิ่นไทย โครงการ
 ผ้าฝ้ายทอใจ โครงการอัตลักษณ์แห่งสยาม โครงการ Crafts BANGKOK เป็นต้น เว็บไซต์ของศูนย์
 ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์กรมมหาชน) คือ www.sacict.or.th

(2.3) ศูนย์ OTOP City ขององค์การบริหารส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด ศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์พื้นเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด และร้านค้าจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกภายใน จังหวัดร้อยเอ็ด และร้านค้าตามสถานที่สำคัญของจังหวัดที่มีนักท่องเที่ยว เช่น ภายในสนามบิน ร้อยเอ็ด หอโหวดชมเมืองร้อยเอ็ด พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติร้อยเอ็ด ศูนย์วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อการศึกษาร้อยเอ็ด หรือภายในห้างสรรพสินค้าและสถานีบริการน้ำมัน เป็นต้น

4) ด้านการส่งเสริมการตลาด

การส่งเสริมการตลาดดำเนินการตามกลุ่มลูกค้าที่แตกต่างกัน โดย แบ่งกลุ่มลูกค้าและแนวทางการส่งเสริมการตลาดเป็นกลุ่ม ๆ ดังนี้

4.1) กลุ่มคนจังหวัดร้อยเอ็ด วางแผนเจาะกลุ่มพนักงานข้าราชการที่ต้องใช้ผ้าประจำจังหวัดในงานต่าง ๆ ปกติลูกค้ากลุ่มนี้ใช้ผ้าสาเกตอยู่แล้ว จะมีผ้าขาวม้าทอมือประจำจังหวัดเคียงคู่เพิ่มเข้าไป

4.2) กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทย วางแผนให้ผ้าขาวม้าทอมือร้อยเอ็ดที่มีอัตลักษณ์เฉพาะกลายเป็นของฝากที่ผู้ได้รับจะประทับใจหรือเป็นของที่ระลึกให้ระลึกถึงว่าครั้งหนึ่งได้มาเยือนจังหวัดร้อยเอ็ดแล้ว

4.3) กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ วางแผนประชาสัมพันธ์ให้ผ้าขาวม้าทอมือเป็นหนึ่งใน “ของที่ระลึกแห่งชาติไทย” เพื่อเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของฝากจากประเทศไทยที่นักท่องเที่ยวนึกถึงเป็นสิ่งแรก ๆ การเตรียมข้อมูลผ้าขาวม้าทอมือเป็นภาษาต่างประเทศ ทั้งภาษาอาเซียนและภาษาหลักของโลก เช่น อังกฤษ และจีน เป็นสิ่งที่ต้องดำเนินการผ่านช่องทางต่าง ๆ ให้ถึงกลุ่มเป้าหมาย อาจโดยผ่านเว็บไซต์ โซเชียลมีเดีย หรือผ่าน สนามบินและสายการบิน

4.4) กลุ่มวัยรุ่นหรือคนไทยรุ่นใหม่ วางแผนแปรรูปผ้าขาวม้าทอมือเป็นเครื่องนุ่งห่ม สิ่งของเครื่องใช้ที่ดูแล้วทันสมัย สอดคล้องกับความต้องการของคนรุ่นใหม่

8.2 ผลการสำรวจความคิดเห็นของบุคคลทั่วไป เกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือ 7 ลวดลาย ผู้วิจัยได้ดำเนินการประเมินการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจากผ้าขาวม้าทอมือที่ผลิตได้จำนวน 7 ลวดลาย โดยสำรวจความคิดเห็นของบุคคลทั่วไป เกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน คือ ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ด้านราคา (Price) ด้านการจัดจำหน่าย (Place) และด้านการส่งเสริมการตลาด (Promotion) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลจำนวน 95 คน ที่เข้ามาเยี่ยมชมศูนย์ OTOP ของจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นผู้ตอบแบบสอบถาม เก็บข้อมูลในช่วงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2562 สรุปผลการวิเคราะห์เป็นดังนี้

ตาราง 5 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ข้อมูลทั่วไป	จำนวนคน	ร้อยละ
1. เพศ		
1.1 ชาย	44	46.3
1.2 หญิง	51	53.7
2. ระดับการศึกษา		
2.1 ต่ำกว่าปริญญาตรี	47	49.5
2.2 ปริญญาตรี	33	34.7
2.3 สูงกว่าปริญญาตรี	15	15.8
3. ภูมิลำเนา		
3.1 ร้อยเอ็ด (คนร้อยเอ็ด)	63	66.3
3.2 จังหวัดอื่น (นักท่องเที่ยว)	32	33.7

จากตาราง 5 ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 53.7 และเพศชาย คิดเป็นร้อยละ 46.3 ตามลำดับ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่จบการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี คิดเป็น ร้อยละ 49.5 รองลงมา จบการศึกษาปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 34.7 และระดับสูงกว่าปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 15.8 ตามลำดับ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดร้อยเอ็ด คิดเป็น ร้อยละ 66.3 และอีกร้อยละ 33.7 เป็นคนจังหวัดอื่นหรือนักท่องเที่ยว

ตาราง 6 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาม้าทอมือบ้านหนองเขว

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
1.	ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์			
1.1	ลวดลายอัตลักษณ์	4.82	0.62	มากที่สุด
1.2	การวางโทนสี	4.85	0.56	มากที่สุด
1.3	ผิวสัมผัสเนื้อผ้า	4.76	0.41	มากที่สุด
1.4	คุณภาพความประณีต	4.53	0.37	มากที่สุด
1.5	บรรจุภัณฑ์	4.67	0.45	มากที่สุด
	รวม	4.73	0.48	มากที่สุด

ตาราง 6 (ต่อ)

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
2. ปัจจัยด้านราคา				
2.1	ราคาเมื่อเทียบกับคุณภาพ	4.63	0.76	มากที่สุด
2.2	ราคาเมื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่น	4.76	0.52	มากที่สุด
	รวม	4.70	0.64	มากที่สุด
3. ปัจจัยด้านการจัดจำหน่าย				
3.1	ขายผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน	4.88	0.69	มากที่สุด
3.2	ขายเองบนช่องทางออนไลน์	4.70	0.53	มากที่สุด
3.3	ขายเองตามงานแสดงสินค้า	4.78	0.38	มากที่สุด
3.4	ร้านค้า OTOP ประจำจังหวัด	4.69	0.44	มากที่สุด
	รวม	4.76	0.51	มากที่สุด
4. ปัจจัยด้านการส่งเสริมการตลาด				
4.1	เอกสารข้อมูลผลิตภัณฑ์และชุมชน	4.59	0.77	มากที่สุด
4.2	ประชาสัมพันธ์สินค้าผ่านสื่อสังคม	4.70	0.44	มากที่สุด
4.3	แผนการเจาะกลุ่มผู้บริโภคที่แตกต่างกัน	4.76	0.81	มากที่สุด
	รวม	4.68	0.67	มากที่สุด
	รวมทั้งหมด 4 ด้าน	4.72	0.58	มากที่สุด

จากตาราง 6 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในภาพรวมเกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านหนองเขวา อยู่ในระดับมากที่สุด (\bar{x} =4.72, SD = 0.58) โดยมีความพึงพอใจระดับมากที่สุดในทุกด้าน คือ ด้านผลิตภัณฑ์ (\bar{x} =4.73, SD = 0.48) ด้านราคา (\bar{x} =4.70, SD = 0.64) ด้านการจัดจำหน่าย (\bar{x} =4.76, SD = 0.51) และด้านการส่งเสริมการตลาด (\bar{x} =4.68, SD = 0.67)

ตาราง 7 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านโนนสำราญ

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
1. ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์				
1.1	ลวดลายอัตลักษณ์	4.75	0.70	มากที่สุด
1.2	การวางโทนสี	4.67	0.82	มากที่สุด
1.3	ผิวสัมผัสเนื้อผ้า	4.69	0.53	มากที่สุด
1.4	คุณภาพความประณีต	4.79	0.49	มากที่สุด
1.5	บรรจุภัณฑ์	4.64	0.55	มากที่สุด
	รวม	4.71	0.62	มากที่สุด
2. ปัจจัยด้านราคา				
2.1	ราคาเมื่อเทียบกับคุณภาพ	4.60	0.41	มากที่สุด
2.2	ราคาเมื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่น	4.46	0.35	มาก
	รวม	4.53	0.38	มากที่สุด
3. ปัจจัยด้านการจัดจำหน่าย				
3.1	ขายผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน	4.88	0.69	มากที่สุด
3.2	ขายเองบนช่องทางออนไลน์	4.70	0.53	มากที่สุด
3.3	ขายเองตามงานแสดงสินค้า	4.78	0.38	มากที่สุด
3.4	ร้านค้า OTOP ประจำจังหวัด	4.69	0.44	มากที่สุด
	รวม	4.76	0.51	มากที่สุด
4. ปัจจัยด้านการส่งเสริมการตลาด				
4.1	เอกสารข้อมูลผลิตภัณฑ์และชุมชน	4.59	0.77	มากที่สุด
4.2	ประชาสัมพันธ์สินค้าผ่านสื่อสังคม	4.70	0.44	มากที่สุด
4.3	แผนการเจาะกลุ่มผู้บริโภคที่แตกต่างกัน	4.76	0.81	มากที่สุด
	รวม	4.68	0.67	มากที่สุด
	รวมทั้งหมด 4 ด้าน	4.67	0.55	มากที่สุด

จากตาราง 7 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในภาพรวมเกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านโนนสำราญ อยู่ในระดับมากที่สุด (\bar{x} =4.67,

SD = 0.55) โดยมีความพึงพอใจระดับมากที่สุดในทุกด้าน คือ ด้านผลิตภัณฑ์ (\bar{x} =4.71, SD = 0.62) ด้านราคา (\bar{x} =4.53, SD = 0.38) ด้านการจัดจำหน่าย (\bar{x} =4.76, SD = 0.51) และด้านการส่งเสริมการตลาด (\bar{x} =4.68, SD = 0.67

ตาราง 8 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านกว้างใหญ่

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
1. ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์				
1.1	ลวดลายอัตลักษณ์	4.73	0.98	มากที่สุด
1.2	การวางโทนสี	4.64	0.68	มากที่สุด
1.3	ผิวสัมผัสเนื้อผ้า	4.68	0.45	มากที่สุด
1.4	คุณภาพความประณีต	4.58	0.51	มากที่สุด
1.5	บรรจุภัณฑ์	4.45	0.60	มากที่สุด
	รวม	4.62	0.64	มากที่สุด
2. ปัจจัยด้านราคา				
2.1	ราคาเมื่อเทียบกับคุณภาพ	4.46	0.64	มาก
2.2	ราคาเมื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่น	4.35	0.69	มาก
	รวม	4.41	0.67	มาก
3. ปัจจัยด้านการจัดจำหน่าย				
3.1	ขายผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน	4.88	0.69	มากที่สุด
3.2	ขายเองบนช่องทางออนไลน์	4.70	0.53	มากที่สุด
3.3	ขายเองตามงานแสดงสินค้า	4.78	0.38	มากที่สุด
3.4	ร้านค้า OTOP ประจำจังหวัด	4.69	0.44	มากที่สุด
	รวม	4.76	0.51	มากที่สุด
4. ปัจจัยด้านการส่งเสริมการตลาด				
4.1	เอกสารข้อมูลผลิตภัณฑ์และชุมชน	4.59	0.77	มากที่สุด
4.2	ประชาสัมพันธ์สินค้าผ่านสื่อสังคม	4.70	0.44	มากที่สุด
4.3	แผนการเจาะกลุ่มผู้บริโภคที่แตกต่างกัน	4.76	0.81	มากที่สุด
	รวม	4.68	0.67	มากที่สุด
	รวมทั้งหมด 4 ด้าน	4.62	0.62	มากที่สุด

จากตาราง 8 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในภาพรวมเกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านขว้างใหญ่ อยู่ในระดับมากที่สุด (\bar{X} =4.62, SD = 0.62) โดยมีความพึงพอใจด้านผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับมากที่สุด (\bar{X} =4.62, SD = 0.64) มีความพึงพอใจด้านราคาอยู่ในระดับมาก (\bar{X} =4.41, SD = 0.67) มีความพึงพอใจด้านการจัดจำหน่ายในระดับมากที่สุด (\bar{X} =4.76, SD = 0.51) และมีความพึงพอใจด้านการส่งเสริมการตลาดในระดับมากที่สุด (\bar{X} =4.68, SD = 0.67)

ตาราง 9 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านห้วยหลิม

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{X})	SD	การแปลผล
1. ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์				
1.1	ลวดลายอัตลักษณ์	4.68	0.55	มากที่สุด
1.2	การวางโทนสี	4.56	0.29	มากที่สุด
1.3	ผิวสัมผัสเนื้อผ้า	4.66	0.78	มากที่สุด
1.4	คุณภาพความประณีต	4.55	0.49	มากที่สุด
1.5	บรรจุภัณฑ์	4.56	0.89	มากที่สุด
	รวม	4.60	0.60	มากที่สุด
2. ปัจจัยด้านราคา				
2.1	ราคาเมื่อเทียบกับคุณภาพ	4.38	0.88	มาก
2.2	ราคาเมื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่น	4.35	0.51	มาก
	รวม	4.37	0.70	มาก
3. ปัจจัยด้านการจัดจำหน่าย				
3.1	ขายผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน	4.88	0.69	มากที่สุด
3.2	ขายเองบนช่องทางออนไลน์	4.70	0.53	มากที่สุด
3.3	ขายเองตามงานแสดงสินค้า	4.78	0.38	มากที่สุด
3.4	ร้านค้า OTOP ประจำจังหวัด	4.69	0.44	มากที่สุด
	รวม	4.76	0.51	มากที่สุด

ตาราง 9 (ต่อ)

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
4. ปัจจัยด้านการส่งเสริมการตลาด				
4.1	เอกสารข้อมูลผลิตภัณฑ์และชุมชน	4.59	0.77	มากที่สุด
4.2	ประชาสัมพันธ์สินค้าผ่านสื่อสังคม	4.70	0.44	มากที่สุด
4.3	แผนการเจาะกลุ่มผู้บริโภคที่แตกต่างกัน	4.76	0.81	มากที่สุด
	รวม	4.68	0.67	มากที่สุด
	รวมทั้งหมด 4 ด้าน	4.60	0.62	มากที่สุด

จากตาราง 9 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในภาพรวมเกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือบ้านห้วยหลิม อยู่ในระดับมาก (\bar{x} =4.60, SD = 0.62) โดยมีความพึงพอใจด้านผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับมากที่สุด (\bar{x} =4.60, SD = 0.60) มีความพึงพอใจด้านราคาอยู่ในระดับมาก (\bar{x} =4.37, SD = 0.70) มีความพึงพอใจด้านการจัดจำหน่ายในระดับมากที่สุด (\bar{x} =4.76, SD = 0.51) และมีความพึงพอใจด้านการส่งเสริมการตลาดในระดับมากที่สุด (\bar{x} =4.68, SD = 0.67)

ตาราง 10 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมืออำเภอเมือง

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
1. ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์				
1.1	ลวดลายอัตลักษณ์	4.56	0.55	มากที่สุด
1.2	การวางโทนสี	4.34	0.51	มาก
1.3	ผิวสัมผัสเนื้อผ้า	4.21	0.89	มาก
1.4	คุณภาพความประณีต	4.27	0.72	มาก
1.5	บรรจุภัณฑ์	4.15	0.44	มาก
	รวม	4.31	0.62	มาก

ตาราง 10 (ต่อ)

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
2. ปัจจัยด้านราคา				
2.1	ราคาเมื่อเทียบกับคุณภาพ	4.23	0.67	มาก
2.2	ราคาเมื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่น	4.12	0.33	มาก
	รวม	4.18	0.50	มาก
3. ปัจจัยด้านการจัดจำหน่าย				
3.1	ขายผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน	4.88	0.69	มากที่สุด
3.2	ขายเองบนช่องทางออนไลน์	4.70	0.53	มากที่สุด
3.3	ขายเองตามงานแสดงสินค้า	4.78	0.38	มากที่สุด
3.4	ร้านค้า OTOP ประจำจังหวัด	4.69	0.44	มากที่สุด
	รวม	4.76	0.51	มากที่สุด
4. ปัจจัยด้านการส่งเสริมการตลาด				
4.1	เอกสารข้อมูลผลิตภัณฑ์และชุมชน	4.59	0.77	มากที่สุด
4.2	ประชาสัมพันธ์สินค้าผ่านสื่อสังคม	4.70	0.44	มากที่สุด
4.3	แผนการเจาะกลุ่มผู้บริโภคที่แตกต่างกัน	4.76	0.81	มากที่สุด
	รวม	4.68	0.67	มากที่สุด
	รวมทั้งหมด 4 ด้าน	4.48	0.58	มาก

จากตาราง 10 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในภาพรวมเกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมืออำเภอเมือง อยู่ในระดับมาก ($\bar{x}=4.48$, $SD = 0.58$) โดยมีความพึงพอใจด้านผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับมาก ($\bar{x}=4.31$, $SD = 0.62$) มีความพึงพอใจด้านราคาอยู่ในระดับมาก ($\bar{x}=4.18$, $SD = 0.50$) มีความพึงพอใจด้านการจัดจำหน่ายในระดับมากที่สุด ($\bar{x}=4.76$, $SD = 0.51$) และมีความพึงพอใจด้านการส่งเสริมการตลาดในระดับมากที่สุด ($\bar{x}=4.68$, $SD = 0.67$)

ตาราง 11 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมืออำเภอทุ่งเขาหลวง

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
1. ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์				
1.1	ลวดลายอัตลักษณ์	4.23	0.94	มาก
1.2	การวางโทนสี	4.17	0.67	มาก
1.3	ผิวสัมผัสเนื้อผ้า	4.14	0.81	มาก
1.4	คุณภาพความประณีต	4.23	0.44	มาก
1.5	บรรจุภัณฑ์	4.14	0.35	มาก
	รวม	4.18	0.64	มาก
2. ปัจจัยด้านราคา				
2.1	ราคาเมื่อเทียบกับคุณภาพ	4.27	0.69	มาก
2.2	ราคาเมื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่น	4.18	0.48	มาก
	รวม	4.23	0.59	มาก
3. ปัจจัยด้านการจัดจำหน่าย				
3.1	ขายผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน	4.88	0.69	มากที่สุด
3.2	ขายเองบนช่องทางออนไลน์	4.70	0.53	มากที่สุด
3.3	ขายเองตามงานแสดงสินค้า	4.78	0.38	มากที่สุด
3.4	ร้านค้า OTOP ประจำจังหวัด	4.69	0.44	มากที่สุด
	รวม	4.76	0.51	มากที่สุด
4. ปัจจัยด้านการส่งเสริมการตลาด				
4.1	เอกสารข้อมูลผลิตภัณฑ์และชุมชน	4.59	0.77	มากที่สุด
4.2	ประชาสัมพันธ์สินค้าผ่านสื่อสังคม	4.70	0.44	มากที่สุด
4.3	แผนการเจาะกลุ่มผู้บริโภคที่แตกต่างกัน	4.76	0.81	มากที่สุด
	รวม	4.68	0.67	มากที่สุด
	รวมทั้งหมด 4 ด้าน	4.46	0.60	มาก

จากตาราง 11 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในภาพรวมเกี่ยวกับปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมืออำเภอทุ่งเขาหลวง อยู่ในระดับมาก (\bar{x} =4.46,

SD = 0.60) โดยมีความพึงพอใจด้านผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับมาก (\bar{x} =4.18, SD = 0.64) มีความพึงพอใจด้านราคาอยู่ในระดับมาก (\bar{x} =4.23, SD = 0.59) มีความพึงพอใจด้านการจัดจำหน่ายในระดับมากที่สุด (\bar{x} =4.76, SD = 0.51) และมีความพึงพอใจด้านการส่งเสริมการตลาดในระดับมากที่สุด (\bar{x} =4.68, SD = 0.67)

ตาราง 12 ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือจังหวัดร้อยเอ็ด

ข้อ	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด	ค่าเฉลี่ยความพึงพอใจ (\bar{x})	SD	การแปลผล
1. ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์				
1.1	ลวดลายอัตลักษณ์	3.70	0.77	มาก
1.2	การวางโทนสี	3.90	0.37	มาก
1.3	ผิวสัมผัสเนื้อผ้า	4.12	0.51	มาก
1.4	คุณภาพความประณีต	3.78	0.40	มาก
1.5	บรรจุภัณฑ์	3.90	0.44	มาก
	รวม	3.88	0.50	มาก
2. ปัจจัยด้านราคา				
2.1	ราคาเมื่อเทียบกับคุณภาพ	3.88	0.76	มาก
2.2	ราคาเมื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์จากแหล่งอื่น	3.97	0.52	มาก
	รวม	3.93	0.64	มาก
3. ปัจจัยด้านการจัดจำหน่าย				
3.1	ขายผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน	4.88	0.69	มากที่สุด
3.2	ขายเองบนช่องทางออนไลน์	4.70	0.53	มากที่สุด
3.3	ขายเองตามงานแสดงสินค้า	4.78	0.38	มากที่สุด
3.4	ร้านค้า OTOP ประจำจังหวัด	4.69	0.44	มากที่สุด
	รวม	4.76	0.51	มากที่สุด
4. ปัจจัยด้านการส่งเสริมการตลาด				
4.1	เอกสารข้อมูลผลิตภัณฑ์และชุมชน	4.59	0.77	มากที่สุด
4.2	ประชาสัมพันธ์สินค้าผ่านสื่อสังคม	4.70	0.44	มากที่สุด
4.3	แผนการเจาะกลุ่มผู้บริโภคที่แตกต่างกัน	4.76	0.81	มากที่สุด
	รวม	4.68	0.67	มากที่สุด
	รวมทั้งหมด 4 ด้าน	4.31	0.58	มาก

จากตาราง 12 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความพึงพอใจในภาพรวมเกี่ยวกับปัจจัย ส่วนประสมทางการตลาด 4 ด้าน ของผ้าขาวม้าทอมือจังหวัดร้อยเอ็ด อยู่ในระดับมาก (\bar{X} =4.31, SD = 0.58) โดยมีความพึงพอใจด้านผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับมาก (\bar{X} =3.88, SD = 0.50) มีความพึงพอใจด้านราคาอยู่ในระดับมาก (\bar{X} =3.93, SD = 0.64) มีความพึงพอใจด้านการจัดจำหน่ายในระดับมากที่สุด (\bar{X} =4.76, SD = 0.51) และมีความพึงพอใจด้านการส่งเสริมการตลาดในระดับมากที่สุด (\bar{X} =4.68, SD = 0.67)

จากตาราง 6-12 สรุปในภาพรวมได้ว่า ผลการประเมินการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของ ชุมชนจากผ้าขาวม้าทอมือจำนวน 7 ลวดลาย ที่เป็นผลผลิตจากการวิจัยครั้งนี้อยู่ในระดับดีถึงดีมาก

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด ในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อสรุปผลการศึกษา อภิปรายผลการศึกษา พร้อมทั้งข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาและนำไปใช้วิจัยครั้งต่อไป โดยเสนอตามลำดับ ดังนี้

1. ความมุ่งหมายของการวิจัย
2. สรุปผล
3. อภิปรายผล
4. ข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด
2. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาตลาดผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด
3. เพื่อพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัด

ร้อยเอ็ด

สรุปผล

ผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาตลาดผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด สรุปได้ 3 ข้อ ตามความมุ่งหมายของการวิจัย คือ

ตอนที่ 1 องค์ความรู้และความเป็นมาผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

จังหวัดร้อยเอ็ดมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน ผ้าขาวม้าทอมือเป็นผ้าประเภทหนึ่งที่มีการทออยู่ทุกอำเภอของจังหวัดร้อยเอ็ด ในอดีตช่วงว่างจากฤดูทำนา ชาวบ้านทอผ้าโดยเลี้ยงไหมและปลูกฝ้ายเพื่อผลิตเส้นใยสำหรับใช้ทอผ้าเอง สีย้อมเป็นสีธรรมชาติและสีเคมี บางแหล่งเคยมีการปลูกครามและย้อมเส้นใยด้วยครามด้วย การทอผ้าในยุคแรกเป็นการทอเพื่อใช้เองในวิถีชีวิตของชาวอีสาน เด็กหญิงเรียนรู้การทอผ้าสืบต่อจากผู้เป็นแม่ ผ้าขาวม้าทอมือจากแต่ละอำเภอแบ่งเป็น 3 กลุ่มตามวัตถุประสงค์ คือ ผ้าขาวม้าไหมนิยมทอเพื่อใช้ใน

งานพิธีต่าง ๆ เพราะทอยากและราคาสูง ผ้าขาวม้าฝ้าย และผ้าขาวม้าด้ายนิยมใช้ในชีวิตประจำวัน และการทำงานในไร่นาเพราะทอง่ายและซับน้ำ ได้ดี นอกจากนี้วัตถุดิบในการทอแล้ว ผ้าขาวม้าทอมี จากแต่ละชุมชนยังแตกต่างกันเพราะพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมของบรรพบุรุษด้วย โดยจังหวัด ร้อยเอ็ดมีกลุ่มชน 5 กลุ่มที่ทอผ้า ได้แก่ กลุ่มไทย-อีสาน กลุ่มไทย-ลาว กลุ่มไท-เขมร กลุ่มไท-ส่วย และภูไท ลวดลายของผ้าขาวม้าทอที่พบในจังหวัดร้อยเอ็ดมีครบทั้ง 4 กลุ่ม คือ ผ้าขาวม้าตา มะกอก (ตาหมากรุก) ผ้าขาวม้าตาเล็ก ผ้าขาวม้าลายไส้ปลาไหล และผ้าขาวม้าตาห่ม ผ้าขาวม้าทอมี ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนร้อยเอ็ด ไม่เปลี่ยนแปลง ผ้าขาวม้าทอมียังคงเป็นผ้าสำคัญใน พิธีการต่าง ๆ ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย และเป็นผ้าสารพัดประโยชน์ใน ชีวิตประจำวัน ผ้าขาวม้าทอมีของจังหวัดร้อยเอ็ด สรุปเป็นตารางต่อไปนี้

ลำดับ	กลุ่ม	ปี	บริบท	ลวดลาย
1	ไท-อีสาน	2505	ชนพื้นเมืองร้อยเอ็ด พุดสำเนียงร้อยเอ็ด	ลายตาใหญ่ ตาเล็ก ตาห่ม
2	ไท-ลาว	2325	ไม่มีสำเนียงร้อยเอ็ด ใช้ภาษาอีสานเหนือ อีสานกลาง ลาวใต้ และลาวเวียงจันทน์	ลายตาใหญ่ ตาเล็ก ตาห่ม
3	ไท-เขมร	2325	บรรพบุรุษเป็นเขมร อยู่ในอำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอเกษตรวิสัย	ไหม โทนสีเข้ม นิยมลาย ไส้ปลาไหล
4	ไท-ส่วย	2325	บรรพบุรุษเป็นส่วยหรือกวย อยู่ในอำเภอ สุวรรณภูมิ อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอโพธิ์ทราย	ลายไส้ปลาไหล
5	ภูไท	2325	บรรพบุรุษจากลาวและเวียดนาม อยู่ใน อำเภอเมยวดี อำเภอหนองพอก	ตาใหญ่ สีขาวดำ น้ำเงิน แดง

ประวัติการทอผ้าขาวม้าทอมีของชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง 4 ชุมชน สรุปใน ภาพรวมได้ดังนี้

ชุมชน	ปี	บริบท
บ้านหนองเขวา	ก่อน พ.ศ. 2521	ทอผ้ามายาวนาน หายไป และฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ โดยการริเริ่มของ กศน เมื่อ พ.ศ. 2540
บ้านโนนสำราญ	ก่อน พ.ศ. 2520	ทอผ้ามายาวนาน กลุ่มทอผ้าก่อตั้ง พ.ศ. 2555

ชุมชน	ปี	บริบท
บ้านขวางใหญ่	พ.ศ. 2130	ทอผ้ามายาวนาน เคยปลูกฝ้าย เลี้ยงไหม ย้อมคราม แต่ไม่มีแล้ว
บ้านหวายหลิม	ก่อน พ.ศ. 2362	ทอผ้ามายาวนาน มีชื่อเสียงระดับจังหวัด ผ่านยุคเฟื่องฟูมาแล้ว กลุ่มทอผ้าไหมก่อตั้ง พ.ศ. 2543

ตอนที่ 2 สภาพปัญหาการลดทอนผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด

สภาพปัญหาการลดทอนผ้าขาวม้าทอมือของ 4 ชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัยในครั้งนี้ แบ่งเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ ดังนี้

1. การลดทอนของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนเหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงมาตลอดเป็นเวลากว่าหลายปีติดต่อกัน และมีจำนวนการลดทอนน้อย
2. การลดทอนของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนไม่มีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ เพื่อบ่งบอกตัวตน ชุมชน หรือชาติพันธุ์ และการลดทอนสีสันทนของผ้าขาวม้าที่มีอยู่คล้ายคลึงกับผ้าขาวม้าที่ผลิตจากชุมชนอื่นหรือของจังหวัดอื่นหรือจากโรงงานทอผ้า
3. เมื่อนำผ้าขาวม้าทอมือแบบเก่าของบรรพบุรุษมาดูแลลดทอน พบว่าบางลดทอนมีความซับซ้อนจนช่างทอปัจจุบันผู้เป็นลูกหลานไม่สามารถแกะลายและทำซ้ำเดิมได้ (สำเนียง พลุสระคู, 2561: สัมภาษณ์)
4. การลดทอนของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ดจำกัดอยู่ในกลุ่มลูกค้ากลุ่มเดิม ๆ ที่มีศักยภาพในการซื้อเท่าเดิม ยังไม่สามารถดึงความสนใจจากกลุ่มลูกค้ารุ่นใหม่ที่มีรสนิยมความชอบแตกต่างออกไปจากลูกค้ากลุ่มเดิม
5. เครื่องจักรกลทอผ้าขาวม้าที่สามารถผลิตผ้าขาวม้าลดทอนต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วคราวละมาก ๆ และหลากหลายส่งผลกระทบต่อยอดขายของผ้าขาวม้าทอมือของชุมชน เพราะผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนราคาแพงกว่า
6. การลดทอนผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนกำลังหายไปพร้อมช่างทออาวุโสที่ขาดผู้สืบทอดการทอผ้า
7. ชุมชนมีความต้องการที่จะสร้างความแตกต่างให้กับผ้าขาวม้าทอมือของตนเองแต่ขาดความรู้ในเชิงวิชาการที่จะสร้างลดทอนที่มีความแปลกใหม่แต่ยังคงมีอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชน
8. ปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ต้นทุนหมุนเวียนในการผลิต วัตถุดิบโดยเฉพาะเส้นใยและสีย้อมที่ต้องซื้อหามาจากตัวเมืองร้อยเอ็ด รายได้ จำนวนผู้บริโภค ล้วนมีผลต่อการตัดสินใจพัฒนาการลดทอนผ้าขาวม้าทอมือ

ตอนที่ 3 การพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชน จังหวัดร้อยเอ็ด

การพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนพื้นที่วิจัย 4 ชุมชน เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนทอผ้าขาวม้าทอมือ ด้วยการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกภายในชุมชน ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายผ้า และผู้วิจัย ทำให้เกิดการประชุมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับการออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชน อำเภอ และจังหวัดร่วมกัน 4 ครั้ง ผลผลิตภัณฑ์หรือผลผลิตที่เป็นรูปธรรมที่เกิดจากงานวิจัยเรื่องนี้คือผ้าขาวม้าทอมือรวม 11 ลวดลายใหม่ ได้แก่ ผ้าขาวม้าทอมือของ 4 ชุมชน จำนวน 4 ลวดลาย พัฒนาขึ้นโดยชุมชนเองเป็นหลัก ผ้าขาวม้าทอมือ 4 ชุมชน จำนวน 4 ลวดลาย เป็นลวดลายใหม่ที่ปรับปรุงพัฒนาขึ้นร่วมกับผู้เชี่ยวชาญการออกแบบโดยอิงฐานความคิดเดิมของชุมชนไว้ ผ้าขาวม้าทอมือประจำอำเภอเมืองร้อยเอ็ด 1 ลวดลาย ผ้าขาวม้าทอมือประจำอำเภอทุ่งเขาหลวง 1 ลวดลาย และผ้าขาวม้าทอมือประจำจังหวัดร้อยเอ็ด 1 ลวดลาย ผลผลิตอีกส่วนหนึ่งจากงานวิจัยเรื่องนี้ที่ไม่ได้เป็นรูปธรรมคือ กระบวนการหรือขั้นตอนการพัฒนาร่วมกันของชุมชนและผู้วิจัยเพื่อให้เกิดผลลัพธ์เป็นลวดลายใหม่บนผ้าขาวม้าทอมือ ผลการประเมินการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจากผ้าขาวม้าทอมือจำนวน 7 ลวดลาย ที่เป็นผลผลิตจากการวิจัยครั้งนี้อยู่ในระดับดีถึงดีมาก

อภิปรายผล

ข้อค้นพบจากการวิจัยเรื่องการพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนจังหวัดร้อยเอ็ด มีหลายประเด็นที่น่าสนใจหลายประการ สามารถอภิปรายผลตามความมุ่งหมายของการวิจัยได้ดังนี้

1. การสร้างลวดลายใหม่บนผ้าขาวม้าทอมือโดยให้มีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นประจำชุมชนประจำอำเภอ หรือประจำจังหวัด ทำได้โดยความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องอย่างน้อย 3 ฝ่าย หนึ่งชาวบ้านเจ้าของชุมชนผู้ซึ่งรู้จักชุมชนของตนเองที่สุดและเป็นช่างผู้ทอผ้าขาวม้า สองผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายผ้าซึ่งเป็นคนนอก และสามตัวผู้วิจัยผู้เป็นเสมือนตัวเชื่อมให้สิ่งที่ชุมชนมีความสามารถของนักออกแบบมาบรรจบกันและกลั่นกรองออกมาเป็นลวดลายผ้าขาวม้าทอมือแบบใหม่ที่แสดงอัตลักษณ์ของชุมชน ของอำเภอ และของจังหวัดได้ ความสำเร็จอาจไม่เกิดขึ้นหากการทำงานขาดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวกับการออกแบบลวดลายผ้าใหม่หลายเรื่อง เช่น การพัฒนาเอกลักษณ์ลายผ้าทอพื้นบ้านชาวไทยภูเขาเผ่าม้ง ตำบลเข็กน้อย อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ ของเพ็ญจันทร์ สังข์แก้ว (2553) การศึกษาวิจัยการออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของจังหวัดมหาสารคาม ในบริบทวัฒนธรรมร่วมสมัย ของสร้อยญา ภัคดีสุวรรณ (2553) การศึกษาอัต

ลักษณะท้องถิ่นเพื่อสร้างสรรค์ลายผ้าแถบลุ่มน้ำโขง: กรณีศึกษาบ้านกุ่ม ตำบลโขงเจียม ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ของ ศักดิ์ชาย สิทธิกา, ประทับใจ สิทธิกา, วีระ พันธุ์สุวรรณ, ณพวรรณ จัมปะโสม, เสกสันต์ ศรีสันต์ และประสิทธิ์ พวงบุตร (2555) การศึกษาวิจัยการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ผ้าแพรวา ผ้ายกทอง เพื่อเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชน ของอนุชิต เปรมปรี (2557) การศึกษาเรื่องผลิตภัณฑ์ผ้าปักม้ง: การออกแบบเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ของทองเจือ เขียดทอง (2558) การศึกษาวิจัยเรื่องผ้าทอหมื่นศรี และผ้าทอเกาะยอ: การประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ของกนกแก้ว ศรีสุข (2558) หรือการศึกษาเรื่องการออกแบบลวดลายผ้าทอเอกลักษณ์จังหวัดพิษณุโลก ของมหาวิทยาลัยนเรศวร (2559) สำหรับงานวิจัยหลายเรื่อง ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบและผู้วิจัยเป็นบุคคลเดียวกัน

2. การสร้างลวดลายใหม่บนผ้าขาวม้าทอมือต้องเปลี่ยนแนวทางใหม่ให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ลวดลายที่ซับซ้อนดั้งเดิมต้องใช้เวลาในการผลิตนาน ปริมาณของชิ้นงานจึงออกได้น้อยตามมาด้วย และช่างที่ทอได้ดีอาจมีไม่มากพอที่จะทำงานให้ทันกับความต้องการของตลาด ลวดลายผ้าสมัยใหม่ที่เหมาะสมจึงควรเป็นลวดลายที่ลดทอนความซับซ้อนลงมาแล้วโดยการตัดทอนการตัดทอน (Distortion) คือการสร้างสรรค์งานศิลปะในลักษณะบิดเบือนไปจากของจริง โดยจะให้ความสำคัญกับรูปแบบที่เหมือนจริงน้อยลง แต่ให้ความสำคัญกับรูปแบบจากความคิดมากขึ้นเพื่อสื่อความงามในการรับรู้ให้เข้าใจง่ายและรวดเร็ว เช่น สัญลักษณ์ต่าง ๆ โลโก้ในปัจจุบันเป็นต้น ศิลปะที่ว่าด้วย “ความน้อย” เกิดจากการลดตัดทอนมีมานานแล้ว และเป็นหัวใจสำคัญอย่างหนึ่งของศิลปะสมัยใหม่ สุนทรียศาสตร์แห่งการตัดทอนนั้น เป็นส่วนที่สำคัญในทฤษฎีทฤษฎีนิยมรูปทรง เป็นการแสดงความคิดในการ สร้างสรรค์งานศิลปะ โดยเน้นการนำมูลฐานของศิลปะ เช่น สี น้ำหนัก เส้น รูปร่าง พื้นผิว มาใช้โดยตรง การออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าทอมือด้วยแนวทางการตัดทอนในงานวิจัยนี้ เป็นเรื่องเข้าใจยากสำหรับชุมชนในช่วงแรก แต่เมื่อชุมชนได้เห็นตัวอย่างมากขึ้น แต่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันมากขึ้น ทุกคนก็เข้าใจ ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์และทฤษฎีสุนทรียศาสตร์สามารถอธิบายประเด็นนี้ได้

3. ลวดลายของผ้าขาวม้าทอมือแบบใหม่ ๆ ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคยุคใหม่ที่ไม่ได้ต้องการใช้ผ้าขาวม้าทอมือในบทบาทหน้าที่ของปัจจัยสี่ แต่ต้องการใช้ผ้าขาวม้าทอมือในเชิงสัญลักษณ์ของผู้ต้องการบริโภคอดีต หรือสำหรับนักท่องเที่ยว เขาต้องการมีผ้าขาวม้าทอมือที่มีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นด้วยเหตุผลของอารมณ์และความรู้สึก “ฉันได้มาเยือนจังหวัดร้อยเอ็ดแล้ว” การบริโภคเชิงสัญลักษณ์ทำให้ผู้บริโภคนิยามตนเองจากความหมายที่ให้กับผ้าขาวม้าทอมือ ในการนี้ผู้บริโภคไม่ได้บริโภคผ้าขาวม้าทอมือที่ประโยชน์ใช้สอย แต่บริโภคความหมายที่ผู้บริโภคให้กับผ้าขาวม้าทอมือ แนวคิดนี้คือแนวคิดการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ (Consumption of signs) ของฌอง โบตริยาร์ด (Jean Baudrillard)

4. ประเด็นเรื่องช่างทอชาวบ้านยึดติดกับลวดลายของผ้าขาม้าแบบเดิมที่คุ้นเคย การปรับเปลี่ยนความคิดหรือการริเริ่มความคิดใหม่เพื่อให้ได้ลวดลายใหม่ทำได้ยาก เพราะยังเชื่อและรู้สึกว่าการลวดลายเดิม สีเดิม ขนาดเดิม วัสดุเดิม เทคนิคการทอแบบเดิม ล้วนดีที่สุดในอยู่แล้ว ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นกับช่างทออาวุโสที่มีประสบการณ์มากเท่านั้น ช่างทอที่มีประสบการณ์น้อยกว่าอายุน้อยกว่าสามารถหลุดออกจากกรอบความคิดที่มีอยู่เดิมได้ ช่างทออาวุโสมีความรู้สึกอนุรักษ์นิยมสูง จะยอมรับลวดลายและโทนสีที่ไม่คุ้นเคยได้ยากในช่วงแรก ๆ โดยผู้อาวุโสมองถึงความดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาและความชอบของตนเอง มากกว่าที่จะมองถึงการพลิกแพลงของดั้งเดิมให้เกิดความใหม่ ผู้อาวุโสไม่พิจารณาความต้องการของผู้บริโภคที่เป็นบุคคลนอกชุมชน คนต่างวัฒนธรรม คนภูมิภาคอื่น ว่าคนอื่นอาจจะชอบผ้าขาม้าที่แตกต่างไปความพอใจของตนเอง ตนเองชอบโทนสีอ่อน แต่คนอื่น ๆ อาจจะชอบสีเข้มสด นอกจากคำอธิบายข้างต้นแล้ว อาจมีคำอธิบายอื่น ๆ ที่เป็นเหตุผลได้ เช่น การที่ต้องผลิตผ้าขาม้าแบบใหม่ นั้นหมายถึงการลงทุน ซึ่งถ้าขายไม่ได้ ก็จะเสียแรงเปล่าและไม่ได้เงินกลับคืนมาด้วย กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ชาวบ้านไม่กล้าลอง ไม่กล้ารับความเสี่ยงในการลงทุนลงแรงกับสิ่งใหม่ ๆ ที่ไม่มีสิ่งใดมารับประกัน

5. ประเด็นเรื่องการค้นหาและระบุอัตลักษณ์ของชุมชน ผู้วิจัยพบว่าอัตลักษณ์ที่ชุมชนเลือกมาต่อยอดเป็นลวดลายผ้าขาม้า นั้น ความเป็นท้องถิ่น ความเฉพาะของชุมชน ยังไม่ชัดเจน ยังไม่เจาะจงนัก กรณีบ้านหนองเขวออกแบบผ้าขาม้าทอมือลายดอกบัว สถานที่อื่นก็มีหนองน้ำ และดอกบัว ผ้าขาม้าลายดอกบัวแม้จะมีแนวคิดออกจากกรอบที่ดีแล้วแต่บ้านหนองเขวก็ไม่ได้มีอะไรเกี่ยวกับบัวเลย กรณีผ้าขาม้าทอมือลายทุ่งนาของบ้านโนนสำราญ ทุ่งนาที่ไหนก็มีจึงยังไม่ชัดเจนเช่นกัน ส่วนการปักลายธงแมงมุมดูน่าสนใจในการสร้างความหมายให้กับผ้าขาม้า แต่ก็ยังไม่ใช่ความหมายที่อยู่ในระดับชุมชน เป็นความหมายระดับวิถีคนภาคอีสาน กรณีบ้านสว่างใหญ่กับผ้าขาม้าทอมือลายปลา ที่ไหนที่มีแหล่งน้ำที่นั่นมีปลา ฉะนั้นหากไม่ได้ระบุว่าเป็นปลาอะไรที่อาจมีเฉพาะที่บ้านสว่างใหญ่ ก็ถือว่าการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนยังไม่ชัดเจนนักเช่นกัน บ้านห้วยหลิมมีปัญหาเกี่ยวกับการแปลงเอกลักษณ์ของชุมชนเป็นลวดลายบนผืนผ้าขาม้าที่สุด เพราะไม่รู้ว่าจะทำลวดลายห้วยออกมาได้อย่างไร เมื่อเวลาของการวิจัยกระชั้นเข้ามา ช่างทอจึงตัดสินใจทอลายนาค น้อยและโคมเจ็ดที่ถนัดทอเป็นประจำอยู่แล้ว ในขณะที่ผ้าขาม้าลวดลายโหนดซึ่งไม่เคยมีมาก่อนสามารถสะท้อนอัตลักษณ์ความเป็นร้อยเอ็ดได้อย่างตรงไปตรงมา ส่วนลายประตูเมืองร้อยเอ็ดเป็นลวดลายที่ช่างทอเคยเห็นมาแล้ว จึงไม่ถือว่าเป็นใหม่

6. ประเด็นเรื่องเทคนิคการทอผ้าขาม้า ช่างทอแต่ละชุมชนใช้เทคนิคที่ตนเองถนัด ที่ทำเป็นอยู่แล้ว บ้านหนองเขว บ้านสว่างใหญ่ บ้านห้วยหลิม ใช้วิธีมัดหมี่เส้นใยก่อนทอ ส่วนบ้านโนนสำราญทอแบบปกติ ในประเด็นนี้เกี่ยวข้องกับความเข้าใจและความเชื่อที่ตัวเองยอมรับเกี่ยวกับความหมายของคำว่าผ้าขาม้าด้วย ในกรณีของบ้านโนนสำราญ มองว่าผ้าขาม้าต้องมีลวดลายเป็น

ตาราง ผ้าขาวม้าของโนนสำราญจึงยังคงเป็นลายตารางอยู่ ส่วนคำว่าผ้าขาวม้าในความหมายของอีกสามชุมชน ผ้าขาวม้าไม่จำเป็นต้องเป็นตารางก็ได้ เป็นผ้าพื้นที่มีขนาดใกล้เคียงกับผ้าขาวม้า แต่ต้องมีความสารถัดประโยชน์ เมื่อความเข้าใจและความเชื่อมาในแนวทางนี้ การออกแบบลวดลายผ้าขาวม้าของอีกสามชุมชนจึงเป็นความพยายามมัดหมี่เส้นใยให้เกิดเป็นรูปร่างที่ต้องการเพื่อให้ปรากฏรูปร่างนั้นบนผืนผ้าขาวม้า เช่น ลายดอกบัวและโหนด และลายปลา รูปร่างที่ออกแบบมา ช่างทอพยายามทำให้เหมือนภาพจริง เหมือนดอกบัวจริง เหมือนปลาจริง ช่างทอไม่ได้คิดว่าจะต้องลดทอนรูปร่างให้เป็นรูปร่างเชิงเรขาคณิตเพื่อให้เกิดภาพสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อสารในเชิงความหมายถึงสิ่งเดียวกัน ซึ่งตรงจุดนี้เป็นจุดที่แตกต่างกันระหว่างนักออกแบบชาวบ้านและนักออกแบบสัญลักษณ์แทนความหมาย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์

1.1 การวิจัยครั้งนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในด้านการเป็นแนวทางการพัฒนาลวดลายของผ้าขาวม้าทอมือและผ้าประเภทอื่น ๆ ในพื้นที่ชุมชนอื่นได้ นอกจากนี้อาจเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนที่สร้างสรรค์งานหัตถกรรมรูปแบบอื่น ๆ ได้ด้วย โดยหน่วยงานที่นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์คือ สำนักงานพัฒนาชุมชน องค์กรที่ไม่แสวงผลกำไรหรือบริษัทที่มีโครงการพัฒนาชุมชน หรือมหาวิทยาลัย

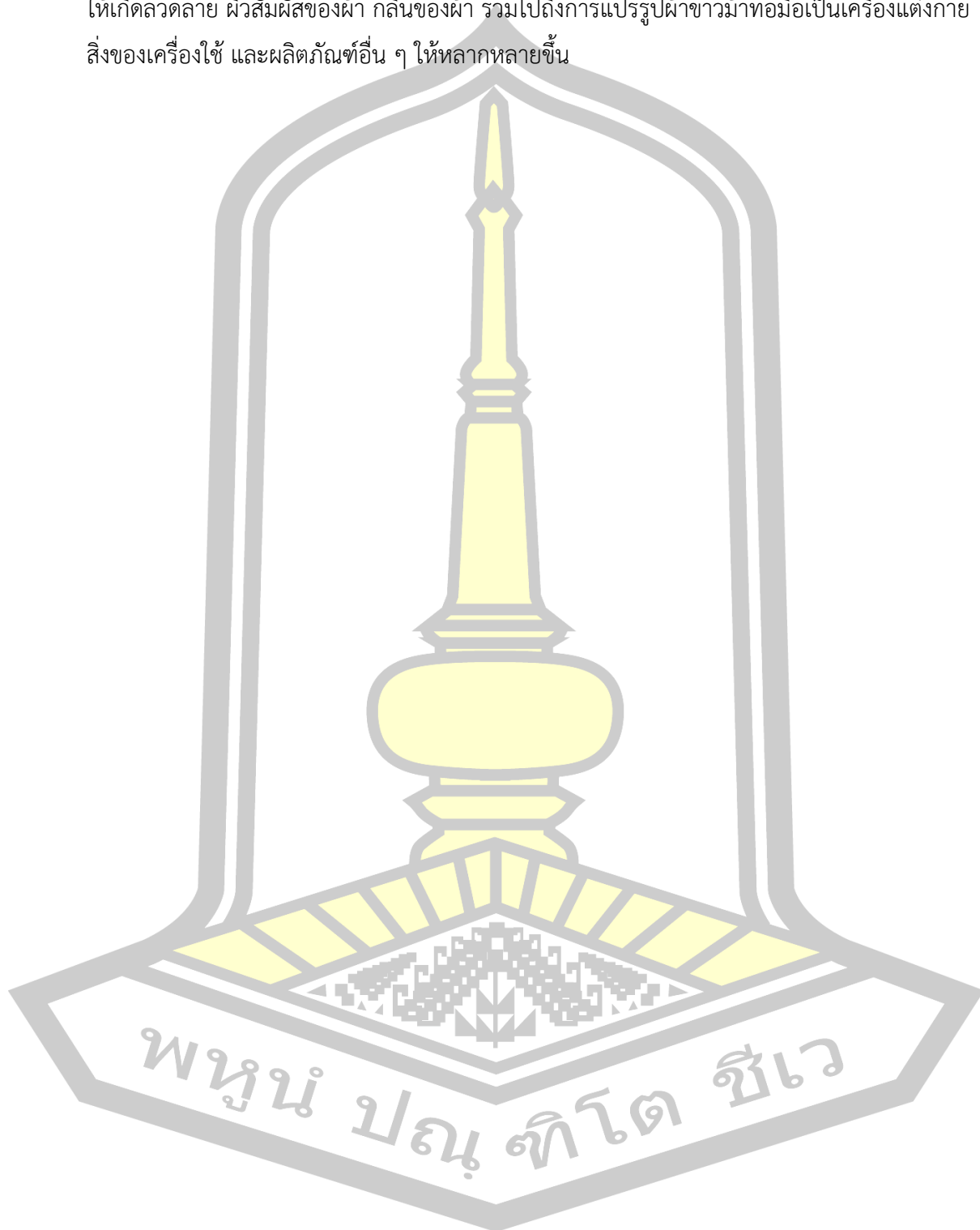
1.2 หน่วยงานภาครัฐของจังหวัดร้อยเอ็ดควรได้ส่งเสริมต่อยอดการพัฒนาลวดลายผ้าขาวม้าทอมือของชุมชนทั้งสี่ต่อไป เพราะผ้าขาวม้าทอมือลวดลายที่เกิดขึ้นใหม่ เช่น ลายโหนดนาคน้อย เป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดร้อยเอ็ดที่มีศักยภาพ พร้อมทั้งจะนำเสนอให้นักท่องเที่ยวที่จะเข้ามาเยี่ยมชมหอชมเมืองรูปทรงโหนดในอนาคต หน่วยงานของรัฐที่มีสถานที่ในการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนของจังหวัดสามารถนำผ้าขาวม้าทอมือจากงานวิจัยนี้ไปวางจำหน่ายเพื่อประชาสัมพันธ์ลักษณะของจังหวัดร้อยเอ็ดอีกทางหนึ่งได้

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

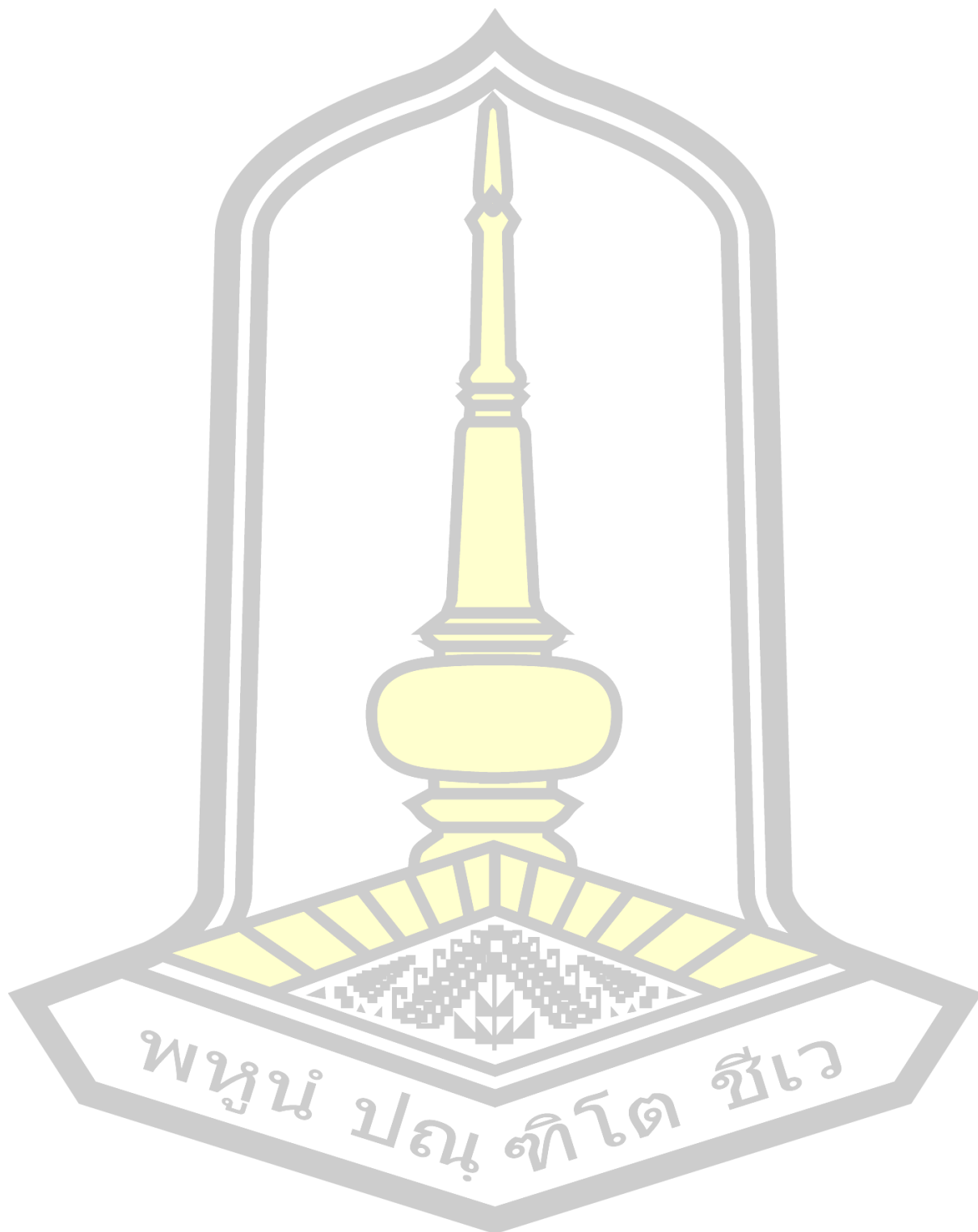
2.1 ควรศึกษาการส่งเสริมสร้างช่างทอผ้าขาวม้ารุ่นใหม่ให้เกิดขึ้น เพราะสถานการณ์ปัจจุบันนี้ ช่างทอชาวบ้านของจังหวัดร้อยเอ็ดเกือบทั้งหมดเป็นผู้อาวุโส หากไม่มีการถ่ายทอดเทคนิควิธีการทอผ้าไปยังคนหนุ่มสาว ผ้าขาวม้าทอมือและผ้าประเภทอื่น ๆ ก็อาจสูญหายไปเป็นที่สุด

2.2 ควรศึกษาการส่งเสริมฟื้นฟูให้การเลี้ยงไหม ปลูกฝ้ายเอง ปลูกครามเอง เพื่อผลิตวัตถุดิบเส้นใยและสีย้อมธรรมชาติสำหรับการทอผ้าขาวม้า เพราะปัจจุบันสินค้าออร์แกนิกเป็นที่นิยมของตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศ การใช้ทรัพยากรในชุมชนมาเป็นต้นทุนในการผลิตผ้าขาวม้าทอมือช่วยส่งเสริมคุณค่าของผลิตภัณฑ์และเพิ่มความปลอดภัยต่อสุขภาพของชุมชน

2.3 ควรศึกษาการส่งเสริมเทคนิคการพัฒนาผ้าขาวม้าทอมือในด้านอื่น ๆ เช่น วิธีการทำให้เกิดลวดลาย ผิวด้านสัมผัสของผ้า กลิ่นของผ้า รวมไปถึงการแปรรูปผ้าขาวม้าทอมือเป็นเครื่องแต่งกาย สิ่งของเครื่องใช้ และผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ให้หลากหลายขึ้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กงแก้ว ศรีสุข. (2558). *ผ้าทอนาหมื่นศรีและผ้าทอเกาะยอ: การประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) มหาสารคาม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2549). *ลายผ้าพื้นเมืองจังหวัดกาฬสินธุ์*. กาลสินธุ์: โครงการวิจัยลายผ้าพื้นเมือง กาลสินธุ์.
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2558). *ผลิตภัณฑ์วัฒนธรรม*. Retrieved from <http://www.cpot.in.th/aboutus.php>. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2560.
- กรุงเทพฯ มิวสิคออนไลน์. (2557). *ผ้าขามัว สารีกา กิ่งทอง ชุด แต้วจำ*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=uW4bL8lyHY0>, 2557. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2560.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2552). *สื่อสารมวลชน: ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา*. กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กัจจ สุนพงษ์ศรี. (2559). *พจนานุกรมศัพท์ทัศนศิลป์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2554). *วิถีชุมชน เครื่องมือ 7 ชิ้น ที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก*. นนทบุรี: สุขศาลา.
- ไกรฤกษ์ ปิ่นแก้ว. *เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ทนวัฒนธรรมและโอกาสทางธุรกิจ*. *วารสารนักบริหาร*, 31(1), มกราคม-มีนาคม; 32-37.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). *หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่อง วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดร้อยเอ็ด*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ..
- คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และศูนย์สร้างสรรค์การออกแบบ. (2552). *รายงานการศึกษาเบื้องต้น เศรษฐกิจสร้างสรรค์ The creative economy*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- คณะทำงานการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ. (2560). *ผ้าขามัวท้องถิ่นหัตถศิลป์ไทย คุณค่าและภูมิปัญญาจากอดีตถึงปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (2526). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.

- จรัสพิมพ์ ว่างเย็น, ธวัชชัย แสงน้ำเพชร, อาภาพรรณ ยูเหล็ก และพจนาน นุ่มหันต์. (2556). *การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากผ้าขาวม้าโดยใช้แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นกับแนวคิดการออกแบบแฟชั่น เพื่อพัฒนาอาชีพและผลิตภัณฑ์ชุมชน อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร*. กรุงเทพฯ: คณะอุตสาหกรรมสิ่งทอและออกแบบแฟชั่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร.
- จินตนา ลิโนโพธิ์ศาล. (2554). *การพัฒนากลุ่มสตรีทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- ฉัตยาพร เสมอใจ. (2547). *การจัดการและการบริการ*. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- ชวัลนุช สิ้นธโรโสภณ. (2553). *การศึกษาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อทางเลือกใช้บริการร้านเซเว่น อีเลฟเว่นในเขตกรุงเทพมหานคร*. วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต (บธ.ม.) สาขาวิชาการประกอบการ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชัยสมพล ชาวประเสริฐ. (2546). *การตลาดบริการ*. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *สัญญาวิทยา, โครงสร้างนิยม, หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ชิสีกา วรรณจันทร์. (2560). *เศรษฐกิจสร้างสรรค์บนฐานวัฒนธรรม Creative Economy Based on Culture*. เอกสารประกอบการบรรยายระดับบัณฑิตศึกษา สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทองเจือ เขียดทอง. (2558). *ผลิตภัณฑ์ผ้าปักม้ง: การออกแบบเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์*. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์วิชาการวิจัยและงานสร้างสรรค์*, 2(1), 55–79.
- ธนวัฒน์ ฝอยจันทร์. (2557). *การออกแบบกราฟิกจากอัตลักษณ์อีสานเพื่ออุตสาหกรรมเชิงวัฒนธรรม*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (ศป.ม.) สาขาวิชาทัศนศิลป์และการออกแบบ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์. (2558). *การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน*. เชียงใหม่: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธีรพันธ์ โล่ห์ทองคำ. (2544). *กลยุทธ์สื่อสารการตลาดแบบครบวงจร*. กรุงเทพฯ: ทิปปิงพอยท์.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2551). *การปฏิวัติศาสตร์ของไซเบอร์ เส้นทางสู่โพสต์โมเดิร์นนิสม์*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. (2560). *คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

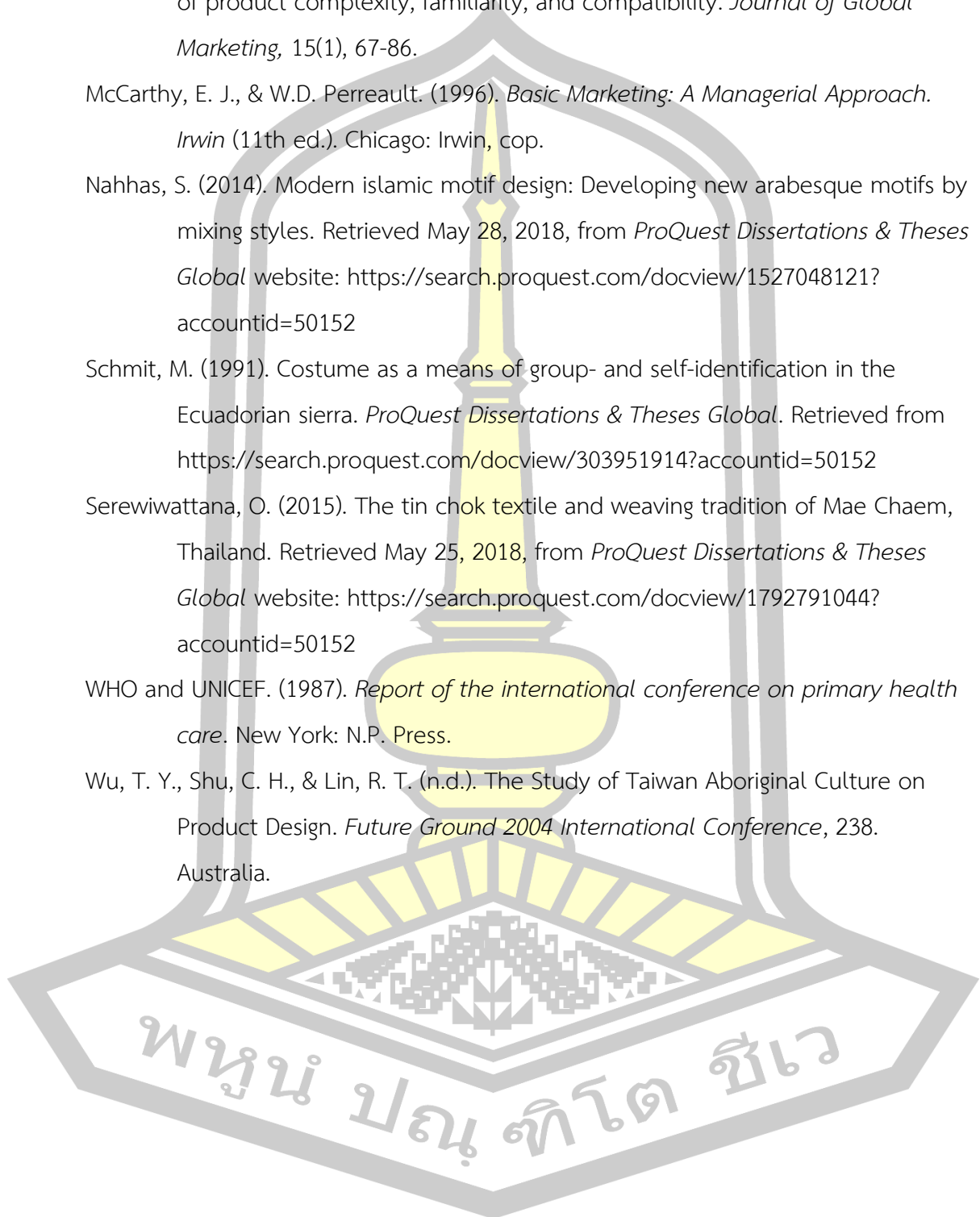
- ประกาศิต แก้วรามงุช. (2559). การผลิตผ้าขาม้าลายพิมพ์ กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าขาม้า บ้านนากระแซง ตำบลนากระแซง อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ประไพ ทองเชิญ. (2548). *นี่คือ....ผ้าทอพื้นบ้าน*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค.
- ปราณี เอี่ยมละออภักดี. (2551). *การบริหารการตลาด*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. อุบลราชธานี: พิณทอง.
- ปาเจรา พัฒนถาบุตร. (2551). *กระบวนการย่อมสี่ธรรมชาติดิ*. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พลอย มัลลิกะมาส. (2559). *แปรรูป “วัฒนธรรมท้องถิ่น” อย่างไร...ให้ได้เงินล้าน*. Retrieved from <http://www.tcdc.or.th/articles/business-industrial/16302/#> สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2560.
- พระมหาไชยา หมั่นบรรจง. (2554). *ผ้าชัยภูมิ: แนวทางการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการผลิตผ้าย้อมสี่ธรรมชาติดูโดยการมีส่วนร่วม ของชุมชน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พิบูล ทีปะपाल. (2545). *การโฆษณาและการส่งเสริมการขาย*. กรุงเทพฯ: มิตรสัมพันธ์กราฟิค.
- พิริยะ ผลพิรุฬห์. (2556). *เศรษฐกิจสร้างสรรค์กับการพัฒนาประเทศไทย. พัฒนาการเศรษฐกิจปริทรรศน์*, 7(1), 1-69.
- พิษณุโลกฮอตนิวส์. (2559). *มน. วิจัย 6 ลวดลายผ้าทอใหม่ เอกลักษณ์ประจำจังหวัด*. Retrieved from <https://www.phitsanulokhotnews.com/2016/03/01/82149> สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2560.
- เพ็ญจันทร์ สังข์แก้ว. (2553). *การพัฒนาเอกลักษณ์ลายผ้าทอพื้นบ้านชาวไทยภูเขาเผ่าม้ง ตำบลเข็กน้อย อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์*. เพชรบูรณ์.
- เพ็ญสุภา สุขคตะ. (2559). *เขม้นมอง “ผ้าขาม้า” ไทยหรือเทศ?*. Retrieved from <http://www.matichon.co.th/news/164640> สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2560.
- มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2532). *ผ้าอีสานจากมิติทางมานุษยวิทยา*. ขอนแก่น: ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2544). *ผ้าทอพื้นเมือง: การสำรวจผู้ผลิตทั่วประเทศ*. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัดของประเทศไทย.

- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2542). ผ้าไหม □: เครื่องนุ่งห่ม. *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน*, 8, 2780.
- ยุพาวรรณ วรณวานิชย์. (2548). *การตลาดบริการ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เกษตรศาสตร์.
- รจนา จันทราสา, กนิษฐา เรื่องวรรณคดี และภานุ พัฒนปณิธิพงศ์. (2553). *การศึกษาและพัฒนาเอกลักษณ์ลวดลาย บ้านเชียงเพื่อประยุกต์ใช้กับผลิตภัณฑ์ผ้าแปรรูปพื้นที่บาติก เพื่อพัฒนารูปแบบเป็นผลิตภัณฑ์ หัตถกรรมของที่ระลึกจังหวัดอุดรธานี*, รายงานวิจัย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- รติรส บุญญะฤทธิ์, สืบสกุล ชื่นชม และมนตรี เลากิตติศักดิ์. (2559). *การศึกษาเพื่อการออกแบบผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวของน้ำพุร้อนสันกำแพง*. นครสวรรค์ ครั้งที่ 12, วิจัยและนวัตกรรมกับการพัฒนาประเทศ, พิษณุโลก.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2539). *ปาฐกถา “ทุนวัฒนธรรม”*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิชัยภูมิทองกุล.
- วัชรินทร์ จรุงจิตสุนทร. (2548). *หลักการและแนวคิดการออกแบบผลิตภัณฑ์*. กรุงเทพฯ: แอ็บป่าพรินต์ติ้ง กรู๊ป จำกัด.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2559). *พจนานุกรมผ้าและเครื่องถักทอ*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- วีณา เทียงธรรม และคณะ. (2558). *การพัฒนาศักยภาพชุมชน: แนวคิดและการประยุกต์ใช้*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาการพยาบาลสาธารณสุข คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศักดิ์ชาย สิกขา. (2551). *คำคุณผ้าขาวม้า ภูมิปัญญาสู่สากล*. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ศักดิ์ชาย สิกขา, ประทับใจ สิกขา, วีระ พันธุ์สุวรรณ, ฌปนวรรณ จัมปะโสสม, เสกสันต์ ศรีสันต์ และประสิทธิ์ พวงบุตร. (2555). *การศึกษาอัตลักษณ์ท้องถิ่นเพื่อสร้างสรรค์ลายผ้าแถบลุ่มน้ำโขง □: กรณีศึกษาบ้านกุ่ม ตำบลโขงเจียม ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี: โครงการวิจัยเพื่อพัฒนางานด้านศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม.
- ศิริมภา จุลนวล. (2558). *การศึกษาศิลปะการประดิษฐ์โนราเพื่อการออกแบบผลิตภัณฑ์ตกแต่งภายในที่อยู่อาศัย*. *วารสารวิชาการศิลปะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 6(2), 120-132.

- สร้อยญา ภัคทีสุวรรณ. (2553). *การออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ ของจังหวัดมหาสารคาม ในบริบทวัฒนธรรมร่วมสมัย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาสื่อศิลปะและการออกแบบสื่อ คณะวิจิตรศิลป์ เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สังคิต จันทนะโพธิ. (2538). “*ผ้าขะม้า หรือ ผ้าผูกคอกม้า หรือผ้าขอ-ขมา*,” *เปิดกรุล้านนา*ร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2552). *รายงานประจำปี 2552*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานจังหวัดร้อยเอ็ด. (2560). *ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดร้อยเอ็ด*. ร้อยเอ็ด: สำนักงานจังหวัดร้อยเอ็ด.
- สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)*. กรุงเทพฯ: สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2556). *ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ พ.ศ. 2556*. Retrieved from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2556/E/013/1.PDF> สืบค้นเมื่อ 1 ตุลาคม 2561.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2561). *สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (องค์การมหาชน)*. Retrieved from <http://www.cea.or.th/> สืบค้นเมื่อ 1 ตุลาคม 2561.
- สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง. (2554). *สารสนเทศน่ารู้ : ผ้าขาม้า*. Retrieved from <http://www.lib.ru.ac.th/journal/loincloth.html> สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2560.
- สุพรรณิ อินทร์แก้ว. (2549). *การตลาดธุรกิจบริการเฉพาะอย่าง*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาการตลาด คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.
- เสาวรภย์ กุสุมา ณ อยุธยา. (2553). Creative Economy ทางเลือกใหม่ในการพัฒนาเศรษฐกิจไทย. *วารสารนักบริหาร*, 30(1), 23–28.
- อคิน รพีพัฒน์. (2527). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภาคการพิมพ์.
- อคิน รพีพัฒน์. (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย: ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- อนุชิต เปรมปรี. (2557). *การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา ผ้ายกทอง เพื่อเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชน*. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- อาคม เต็มพิทยาไพสิฐ. (2554). เศรษฐกิจสร้างสรรค์ของไทย. Retrieved from <http://www.thaiembassy.org/seoul/contents/files/business-20130905-090903-755759.pdf>
- อาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง. (2523). *ผ้าขาวม้า : เอกลักษณ์ไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานสารนิเทศ กองบัญชาการทหารสูงสุด.
- อาภรณ์ ภู่วิทยาพันธ์. (2547). *Career development in practice*. กรุงเทพฯ: เอช อาร์ เซ็นเตอร์.
- Amantea, F. (2007). Dress and identity among the black Tai of Loei province, Thailand. Retrieved May 25, 2018, from *ProQuest Dissertations & Theses Global* website: <https://search.proquest.com/docview/304720709?accountid=50152>
- Baba, N. S. (2003). Symbols of Nubia: An investigation of the potential of CAD for using Nubian motifs in contemporary textiles. Retrieved May 28, 2018, from *ProQuest Dissertations & Theses Global* website: <https://search.proquest.com/docview/1840107005?accountid=50152>
- Darish, P. J. (1991). Kuba textiles: The dynamics of creation, style and meaning within the Kuba Kingdom. *ProQuest Dissertations & Theses Global*. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/303922621?accountid=50152>
- Hsu, C.H., C.-L. Lin, C.L. and Lin, R.T. (2011). A Study of Framework and Process Development for Cultural Product Design. In P.L.P. Rau (Ed.): *Internationalization, Design, HCII 2011, LNCS 6775*, pp. 55–64.
- Kotler, P. (1999). *Marketing Management Analysis, Planning, Implementation and Control*. (9th ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Kotler, P. (2000). *Marketing management: Analyzing consumer marketing and Buyer behavior*. New Jersey: Prentice Hall.
- Lin, R. T. (2007). Transforming Taiwan Aboriginal Cultural Features into Modern Product Design: A Case Study of a Cross-cultural Product Design Model. *International Journal of Design*, 1(2), 45–53.
- Lin, R.T., Cheng, R. and Sun, M.X. (2007). Digital Archive Database for Cultural Product In Design. N. Aykin (Ed.): *Usability and Internationalization, Part I, HCII 2007, LNCS 4559*, pp. 154–163.

- Littrell, M. A., & Miller, N. J. (2001). Marketing across cultures: Consumers' perception of product complexity, familiarity, and compatibility. *Journal of Global Marketing*, 15(1), 67-86.
- McCarthy, E. J., & W.D. Perreault. (1996). *Basic Marketing: A Managerial Approach*. Irwin (11th ed.). Chicago: Irwin, cop.
- Nahas, S. (2014). Modern islamic motif design: Developing new arabesque motifs by mixing styles. Retrieved May 28, 2018, from *ProQuest Dissertations & Theses Global* website: <https://search.proquest.com/docview/1527048121?accountid=50152>
- Schmit, M. (1991). Costume as a means of group- and self-identification in the Ecuadorian sierra. *ProQuest Dissertations & Theses Global*. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/303951914?accountid=50152>
- Serewiwattana, O. (2015). The tin chok textile and weaving tradition of Mae Chaem, Thailand. Retrieved May 25, 2018, from *ProQuest Dissertations & Theses Global* website: <https://search.proquest.com/docview/1792791044?accountid=50152>
- WHO and UNICEF. (1987). *Report of the international conference on primary health care*. New York: N.P. Press.
- Wu, T. Y., Shu, C. H., & Lin, R. T. (n.d.). The Study of Taiwan Aboriginal Culture on Product Design. *Future Ground 2004 International Conference*, 238. Australia.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวธนิดา แหลมฉลาด
วันเกิด	วันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2523
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 27 ถนนทวารภิบาล ซอย 7 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด รหัสไปรษณีย์ 45000
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยมหาสารคาม (ฝ่ายมัธยม) ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม รหัสไปรษณีย์ 44000
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2542 มัธยมศึกษาตอนปลาย วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด กรมศิลปากร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด พ.ศ. 2546 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศษ.บ.) สาขาวิชา นาฏศิลป์ไทย สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล พ.ศ. 2557 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศษ.ม.) สาขาวิชา การบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2563 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชา วัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูนุ่ ปณุ่ กิโต ชีเว